

ИБРОҲИМ ХЎЖАМУРОДОВ

**“АВЕСТО”ДА ДЕҲҚОНЧИЛИК
МАДАНИЯТИ**

ИБРОҲИМ ХЎЖАМУРОДОВ

“АВЕСТО”ДА ДЕҲҚОНЧИЛИК МАДАНИЯТИ

Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи наشري

**ТОШКЕНТ
“НАВРУЗ” 2018**

**И.Хўжамуродов. “Авесто”да деҳқончилик маданияти. (Монография).
Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи наشري. Тошкент: “Навруз”,
2018.- 260 бет.**

Мазкур монография аجدодларимизнинг бебаҳо тарихий-адабий ёдгорлиги “Авесто”да илгари сурилган деҳқончилик маданияти тўғрисидаги анъаналарини ўрганишга бағишланган бўлиб, унда она замин, сув, тупроқ, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси эъзозланиб, қадрланганлиги масалалари таҳлил этилади.

Шунингдек, монографияда ҳаётнинг, тирикликнинг, деҳқончиликнинг асослари бўлган тоғларни, Қуёшни эъзозлаб мадҳ этиш, яйловларнинг софлигини сақлаш, чорвачилик, боғдорчилик ва зироатчиликни ривожлантириш, ерни шудгорлаш, нонни эъзозлаш, мўл-кўлчиликнинг асоси бўлган атроф-муҳитни мусаффо сақлаш каби муаммолар манбалар асосида ҳаётий мисолларга таяниб ёритилган.

Монография қишлоқ хўжалик олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари, малака ошириш ва қайта тайёрлаш минтақавий маркази профессор - ўқитувчилари, талабалари, магистрлар, илмий ходимлар, мустақил тадқиқотчиларга ҳамда ушбу мавзуга қизиқувчи кенг китобхонларга мўлжалланган.

Маъсул муҳаррир:

М. Адилов-қишлоқ хўжалик фанлари доктори, профессор

Такризчилар:

Х.Кимсанбоев-биология фанлари доктори, профессор

С. Отамурастов-фалсафа фанлари доктори, профессор

М.Тошболтаев-техника фанлари доктори, профессор

Н. Мусаев-тарих фанлари доктори, профессор

Мазкур монография Тошкент Давлат Аграр университетининг 2017 йил февраль Илмий Кенгашида муҳокама этилиб, (баённома№5) нашрга тавсия этилган.

***Падари бузрукворим
Рўзи хожи Хўжамуродов ва волидаи
муҳтарамам Жонгул Бегимоваларнинг
порлоқ хотираларига бағишлайман.***

МУҚАДДИМА

Мустақиллик шарофати билан тарихимизни холисона ўрганиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ўзбек халқи жаҳон маданияти тарихига муносиб ҳисса қўшган халқлардан биридир. Дарҳақиқат, бу кухна замин, қадимий Мовароуннаҳр буюк цивилизацияларга, инсоният маданиятига улкан таъсир кўрсатган юртдир. Президентимиз Шавкат Мирзиёев қайд этганидек, “халқимизнинг бебаҳо кадриятлари ва бой давлатчилик тажрибасини ифодаладиган бой меросимизни ўрганиш”¹ давр талабидир.

Мовароуннаҳр халқларининг маънавий маданияти ва ўзлигининг қарор топиши ва ривожланишида “Авесто”беқиёс аҳамиятга эга. Унинг ижтимоий- сиёсий ва маънавий ҳаётда муҳим кадриятлар манбаи сифатида қаралиши эътиборлидир.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов тарихчи олимлар билан суҳбатда: “Энг мўътабар, қадимги қўлёзмамиз “Авесто”нинг яратилганлигига 3000 йил бўляпти. Бу нодир китоб бундан XXX аср муқаддам икки дарё оралиғида, мана шу заминда умргузаронлик қилган аجدодларимизнинг биз авлодларга қолдирган маънавий, тарихий меросидир”²,- деган эди.

Дарҳақиқат, асрлар силсиласида миллий руҳиятимизнинг маънавий ва ахлоқий манбаи бўлиб келаётган маданий- тарихий, диний меросимиз “Авесто”дир. Бу нодир китобни миллий ўзликни англаш тўғрисидаги маънавий- ахлоқий қарашлар йиғиндиси, дейиш мумкин. “Авесто”да, аввало, “эзгу ният, эзгу сўз ва эзгу амал” орқали инсоннинг ахлоқий комиллиги, маърифий етуклиги масалалари устувор қўйилади. Бу ўзига хос ижтимоий- фалсафий

¹ Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш- юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.-Т.: Ўзбекистон, 2017.-Б.-5.

²Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ// Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7- жилд.- Т.: Ўзбекистон, 1999.-Б.-138.

мазмунга эга.

Зардуштнинг “Эзгу ният, эзгу сўз ва эзгу амални олқишлайман! Ният, сўз ва амаллар ичидан мен эзгу ният, эзгу сўз ва эзгу амални танлайман. Мен барча қабиҳ андиша, қабиҳ сўз ва қабиҳ амалдан юз бураман³” деган ҳикматли сўзлари бугунги кунда халқимиз миллий ўзлигини англашда катта тарбиявий аҳамиятга молик.

“Авесто” буюк умуминсоний қадрият сифатида пайдо бўлди. “Авесто” инсоният маданий тараққиётига бебаҳо таъсир кўрсатган фалсафий- диний - ахлоқий таълимотдир.

Тадқиқотчиларнинг фикрича “Авесто”да диний таълимотдан ташқари фалсафа, сиёсат, ахлоқ, турмуш, ерни, сувни, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини, атроф- муҳитни асраб- авайлаш каби масалалар ҳам кенг ўрин олган.“Авесто”да борлиқнинг яхлитлиги ва бир бутунлиги, инсон ҳаётининг табиат билан уйғунлиги масаласи одамнинг руҳий оламига чамбарчас боғлиқ ҳолда кўрсатилгани кўп нарсани англатади. Бу ҳолат инсоннинг маънавий дунёсини шакллантиришда атроф- муҳит қадим замонлардан буён қандай кучли таъсир ўтказиб келганига яна бир бор эътиборимизни жалб қилади⁴.

“Авесто”да оламнинг яратилиши, инсоннинг халқ бўлиб камол топиши, эзгулик ва бунёдкорлик учун ёвузлик ва бузғунчилик кучлари билан кураши, озодлик, эркинлик, тараққиёт йўлидаги орзу ниятлари ўз ифодасини топган. “Авесто” халқимизнинг қадимий ёдгорлиги сифатида ўзининг бунёдкорлик ғоялари билан ҳозирги давр одамларининг маънавий- руҳий юксалиши ва камол топишининг муҳим омилидир. “Авесто”да “покиза сув ва ёниб турган олов қаршисида густоҳлик қилган зотнинг дўзахда топгуси жазоси бу дунёнинг жамийки дарду озорларидан мудҳишдир”⁵, деган фикр мавжуд. Руҳий покизалик ғоялари ўзбек халқининг ҳам турмуш тарзи, урф – одатлари, маънавий – руҳий кечинмаларини ўзида мужассам этади.

“Авесто”да ер, сув, олов, ўсимлик ва жониворлар, қуёш, тоғлар мўл- кўл ҳосил гарови сифатида улуғланади. “Вандидод”да баён этилишича, ерни худди қизни севгандай севмоқ, унга яхши ва сара уруғлар сепмоқ, уни мўл- кўл ҳосил берувчи онага

³Авесто. Тарихий- адабий ёдгорлик. А.Маҳкам таржимаси.-Т.: Шарқ, 2001.-Б.-90-111.

⁴Каримов И.А Юксак маънавият- енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008,-Б.-33.

⁵Авесто. Тарихий- адабий ёдгорлик. А.Маҳкам таржимаси.- Т.: Шарқ, 2001.-Б.-122.

айлантирмоқ керак. Ахура Мазданинг кўрсатмасига биноан “ерга яхши ва кучли уруғ сепмоқ” дунёдаги энг зарур қонун ҳисобланади: “Ёш келин эрига гўдак ҳадя этганидай, ер ҳам уни чап ва ўнг қўли билан, ўнг ва чап қўли билан парвариш қилган одамга мўл- кўл ҳосил беради. Ишлов берилмаган ва экилмаган ер эрсиз ва фарзандсиз жоҳил қиз каби бахтсиздир. Қиз яхши эрни орзу қилганидай, ер ҳам яхши қўшчига илҳақ... Кимда- ким бугдой экса, у Ашаҳ (Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, назру ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 114-115 бетлар)

Аждодларимиз сувни тирикликнинг асоси, ҳаёт манбаи сифатида мукаддас билиб унга топинганлар, сувлар, тоғлар, чашма ва булоқлар, дарёларни асраб - авайлаганлар. Шу сабабли сув аждодларимиз томонидан оналар мисоли эъзозланган. Бу фикримизни табаррук манбадаги қуйидаги мисралар ҳам тасдиқлайди:

“Ниҳоят сувларни олқишлаймиз. Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, эзгу ниятли аҳуравий сувларни мадҳ этамиз.

-Эй, сувлар! Сизлар яхшилик билан равонсиз. Хилқатни ювиб пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоворсиз. Биз сизларни эъзозлаймиз.

-Эй, барокатли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; сизлар соғин сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудратли осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!”

(“Авесто”. Ясна, 38-Ҳот, 77 бет)

Табаррук манбада қайд этилган ушбу ибратли сўзлар аждодларимиз дунёқарашининг бунёдкорлик характерини кўрсатиб, уларнинг воқеликка фаол муносабатидан, атроф-муҳитни, ерни, сувни эъзозлаб, асраб- авайлаганликларидан далолат беради. Пандномада қайд этилганидек, ўзидан яхши ном қолдирмоқ учун, деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланиб дон экиб мўл- кўл ҳосил олмоқ учун инсон ҳаётида фаол ҳақгўй бўлмоғи зарур. Инсоннинг фаоллиги ва ўз ишини билиши

туфайли яхшилик ва эзгулик дунёси ривожланиб, инсон ўз қалбидаги ёвузлик, ёмонлик, қабоҳат, разолат, зулмат ва золимликдан фориғ бўлади. “Авесто”да қайд этилган ушбу фикрлар бугунги кунда инсонлар онги ва қалбини эгаллаб, ёвузлик ва жаҳолат уруғини тарқатишга уринаётган бузғунчи ғояларга қарши курашда ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришга ёрдам беради деб ўйлаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонида қайд этилганидек, “...глобаллашув шароитида рақобат тобора кучайиб бораётгани давлатимизни янада барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш учун мутлақо янгича ёндашув ҳамда тамойилларни ишлаб чиқиш ва руёбга чиқаришни тақозо этаётганлиги, ...қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш”⁶ бугунги кун талабидир. Мамлакатимизда аграр соҳада амалга оширилиши зарур бўлган ушбу ғоят муҳим вазифаларни бажаришда аجدодларимизнинг бебаҳо тарихий ёдгорлиги “Авесто”да илгари сурилган деҳқончилик маданияти тўғрисидаги илғор ғоялардан фойдаланиш зарур деб ўйлаймиз.

Узоқ йиллардан буён аграр университетда талабаларга таълим- тарбия бераётганлигим сабабли халқимиз тарихида деҳқончилик маданияти соҳасида тўпланган бой тажрибани ўрганишга ва бу тажрибадан бугунги кунда аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини оширишга эришишда фойдаланиш ва бу меросдан талабаларни хабардор қилиш зарурлигига қизиқиш пайдо бўлди. Халқимиз тарихи, маънавий мероси, миллий ва диний қадриятларининг миллий ўзликни англаш жараёнидаги таъсири масалаларини тадқиқ қилиш жараёнида қадимий тарихий- адабий ёдгорлигимиз “Авесто”да деҳқончилик маданияти тўғрисида бой ва қимматли фикрлар, кўрсатмалар тўпланганлигига амин бўлдим. “Авесто”да деҳқончилик маданияти тўғрисида бугунги кун учун ҳам зарур бўлган ибратли фикрлар, пандлар кўп бўлиб, ханузгача олимлар, тадқиқотчилар томонидан бу мерос алоҳида ўрганилмаган. Ана шу кемтикликни тўлдириш мақсадида аجدодларимиз тарихий- адабий ёдгорлиги “Авесто”да она- заминнинг, тупроқнинг,

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони.-Т.: Адолат, 2017.-Б.-3,5.

сувнинг, ўсимлик ва жониворларнинг, атроф - муҳитнинг мусаффолигини сақлаш ва уларни эъзозлаш борасидаги ибратли кўрсатма ва тажрибаларини ўрганишга ҳаракат қилдик.

Қўлингиздаги мазкур монография ана шу масалаларнинг ечимларини топишга қизиқиш туфайли дунёга келди. Мазкур китобда муаллифнинг кейинги йилларда ёзган ва “Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журналида чоп этилган ва айти пайтда эълон қилиниши режалаштирилган мақолалари, аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотларнинг моҳияти ва аҳамияти тўғрисидаги кузатишлари, мушоҳадалари жамланган. Ундан кўзланган бош мақсад – бу қишлоқ хўжалиги олий ўқув юртлари профессор- ўқитувчилари, малака ошириш ва қайта тайёрлаш минтақавий марказида ўқиётган профессор- ўқитувчилари, талабалари, магистрлари, аграр соҳа мутахассислари ва ёш олимларга тарихий ёдгорлигимиз “Авесто”да аجدодларимиз томонидан деҳқончилик маданияти соҳасида тўпланган бой тажриба ҳақида маълумот бериш ва бу меросдан бугунги кунда аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини оширишда фойдаланишга муайян даражада услубий ва назарий кўмак беришдир. Китобга киритилган мақолаларда ана шу жараёнларга баҳоли қудрат муносабат билдириш ва аграр соҳада долзарб бўлиб турган вазифалар ҳамда уларни ҳал этишда тарихий меросимиз “Авесто”да илгари сурилган ғоялардан фойдаланиш имкониятлари ҳақида мушоҳадалар юритишга ҳаракат қилинди.

Монография сифатини оширишга доир маслаҳатлари ва кўрсатмалари учун профессорлар С.Отамуратов, Х.Кимсанбоев, М.Тошболтаев, М.Адилов, Н.Мусаевларга миннатдорчилик билдираман.

I БОБ. “АВЕСТО”ДА ОНА ЗАМИН, ДЕҲҚОНЧИЛИК

1.1.”АВЕСТО” – ЗАРДУШТИЙЛИКНИНГ АСОСИЙ МАНБАИ.

Мустақиллик туфайли мамлакатимизда қадимий давлатчилик тараққиёти, ижтимоий- сиёсий, иқтисодий, маданий- маънавий ҳаётни холисона таҳлил ва тадқиқ этиш имконияти пайдо бўлди.

“Энг муътабар, қадимги қўлёзмамиз “Авесто”нинг яратилганига 3000 йил бўляпти,- деган эди Республикамизнинг Биринчи Президенти Ислом Каримов, тарихчи олимлар билан учрашувда. – Бу нодир китоб бундан XXX аср муқаддам икки дарё оралиғида, мана шу заминда умргузаронлик қилган аجدодларимизнинг биз авлодларига қолдирган маънавий, тарихий меросидир. “Авесто” айна замонда бу қадим ўлкада буюк давлат, буюк маънавият, буюк маданият бўлганидан гувоҳлик берувчи тарихий ҳужжатдирки, уни ҳеч ким инкор этолмайди”⁷.

“Авесто” зардуштийларнинг асосий манбаси ва муқаддас китобидир. “Авесто” Ўрта Осиё, Эрон, Озарбайжон халқларининг исломгача даврдаги ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, диний қарашлари, олам тўғрисидаги тасаввурлари, урф одатлари, маънавий маданиятини ўрганишда муҳим ва асосий манба бўлиб ҳисобланади.

“Авесто” умуман коинот ва замин, инсон ва ҳаёт, ўлим ва абадият сингари бутун инсониятга муштарак жумбоқлар, саволлар ва савоблар ҳақида маълумотлар беради.

“Авесто”да дунёнинг яратилиши, инсоннинг халқ бўлиб камол топиши, эзгулик учун ёвуз кучлар билан кураши, эркинлик, озодлик, эътиқод, адолат, ҳақиқат, яхшилик, бунёдкорлик йўлидаги орзулари ифодаланган.

“Авесто” фақат инсоннинггина эмас, балки тупроқ, сув, ҳаво, оловнинг муқаддас эканлигини тарғиб қилувчи бебаҳо китоб. Табаррук манбада ернинг, дарёлару боғлар, тоғлару булоқлар, кўлу саҳролар, оту туялар уюри, молу итлар, ўсимлигу гиёҳлар, ўсимликларни зараркунандалардан сақлаш, атроф муҳитни тоза ва пок сақлаш, шаҳар, қишлоқ ва манзилгоҳларни бунёд этиш тарихига доир нодир маълумотлар берилган.

Тадқиқотчиларнинг фикрича “Авесто”да диний таълимотдан

⁷Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ// Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7- жилд.- Т.: Ўзбекистон, 1999.-Б.137-138.

ташқари фалсафа, сиёсат, ахлоқ, турмуш масалалари ҳам кенг кўламда ифода этилган. Аждодларимизнинг нодир тарихий ёдгорлигида аввало, табиатга муносабат, табиатга ҳурмат туйғуси, борлиқ оламнинг яхлитлиги ва бир бутунлиги, табиат ва инсон уйғунлиги, атроф- муҳитни авайлаб- асраш одамзотнинг асосий вазифаси экани тасвирлаб ва исботлаб берилгани билан бугунги кунда ҳам эътиборга сазовордир.

“Авесто” фалсафаси – инсонга хос бўлган поклик, эзгу ният, покиза туйғу, тупроқни муқаддас билиш, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини асраб- авайлаш, Ватанни севиш ва бунёдкорлик ишларини амалга ошириш сингари олижаноб фазилатларни юксак ахлоқий меъёрлар ва тафаккур тарзи орқали ифода этади.

Ўша даврда турли- туман ғоялар, ақидалар авж олган, улар таъсиридаги одамлар муносабатлари бир- бирига зид бўлган, кўпхудолик шаклидаги ғоявий курашлар таъсирида тараққиёт ва инсон ҳаёти мураккаб ҳолга келиб қолган бир вақтда “Авесто” яккахудолик ғояси остида мақсадлар муштараклиги, манфаатлар уйғунлиги, яхлит жамиятни вужудга келтириш орқали одамлар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштиришга даъват этувчи инсонпарвар фалсафа сифатида вужудга келди.

“Авесто”да она замин, тупроқ, сув, буғдой ва нон эъзозланиб, уларни бус- бутун сақлаш, кўпайтириш кўп маротаба мадҳ этилган. Тарихга мурожаат этсак, дунёда бирор бир диний таълимот, ё бирор бир аллома заминни, тупроқни ва ундан унгувчи буғдой, унинг маҳсули – нонни “Авесто”чалик мақтаб, эъзозламаган.

“Зардушт илоҳ Аҳура Маздадан сўради:

-Эй, оламни яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтлироқ бўлган дунёдаги биринчи жой қаер?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Бундай жой қўлда покиза ўтин, барсам, ҳована ва янги соғилган сут тутган, ўз амал- эътиқодига дилда ишончи собит, ўктам овоз, кенг яйловлар ишқи билан масрур ва бу яйловларни кўшиққа солган бир Ашаван оёқ босган заминдир.

-Эй, Аҳура Мазда!- дейилади табаррук манбада:

Замини ҳаммадан кўра бахтиёрроқ бўлган дунёдаги учинчи

жой қаер?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, СипийтмонЗардушт!

Бундай жой бир Ашаван ҳаммадан кўпроқ буғдой, ёғ ва меваги дарахтлар эккан, одамлар куруқ ерларга сув чиқарган, сувли ерларни шудгор қилган заминдир”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 112-113 бетлар)

Тарихдан маълумки, Александр Македонский Ўрта Осиёга юриш қилган даврда бу ерда юксак маданият ва цивилизация мавжуд эди ва бу тараққиёт турли босқинлар натижасида минг йилларга тўхтатиб қўйилган эди.

Аждодларимизнинг тарихий ёдгорлиги “Авесто”га қарши хужум Александр Македонский давридаёқ бошланган эди. Абу Райхон Беруний ёзади: “Подшоҳ Доро ибн Доро хазинасида (Абистоннинг) ўн икки минг қорамол терисига тилло суви билан битилган бир нусхаси бор эди. Искандар оташхоналарни вайрон қилиб, уларда хизмат этувчиларни ўлдирган вақтда уни куйдириб юборди. Шунинг учун ўша вақтдан бери абистоннинг бешдан учи йўқолиб кетди. Абисто ўттиз “наск” эди, мажусийлар қўлида ўн икки наск чамаси қолди. Биз Қуръон бўлақларини ҳафтияклар деганимиздек, наск Абисто бўлақларидан ҳар бир бўлагининг номидир”⁸.

Тарихчи Маъсудийнинг “Муруж аз- зиҳоб” (“Олтин водий”) китобида қайд этилишича, Александр Македонский Истахр шаҳрини босиб олиб, олимларига “Авесто”даги тиббиёт, фалсафа ва илми нужумга доир ўринларни таржима қилиб, қолган қисмини ёқиб юборишни буюрган. Маъсудий маълумотларига кўра, “Авесто” матни 12 минг олтин тахтачага ёзилган.

Эрамининг VII-VIII асрларида рўй берган араблар босқини Ўрта Осиё халқлари бошига мислсиз талофатлар олиб келди.

Абу Райхон Беруний ёзади: “Қутайба Хоразм хатини яхши биладиган, уларнинг хабар ва ривоятларини ўрганган ва билимини бошқаларга ўргатадиган кишиларни ҳалок этиб, буткул йўқ қилиб юборган эди. Шунинг учун у (хабар ва ривоятлар) ислом давридан кейин, ҳақиқатни билиб бўлмайдиган даражада яширин қолди... Кейин Қутайба ибн Муслим ал- Боҳилий Хоразмликларнинг котибларини ҳалок этиб билимдонларини ўлдириб, китоб ва дафтарларини куйдиргани сабабли улар саводсиз қолиб, ўз

⁸ Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. 1-том, Тошкент, “Фан”, 1969. – Б. 238.

этиёжларида ёдлаш қувватига суянадиган бўлдилар. Узоқ замон шундай бўлгач, улар ихтилофли нарсаларни унутиб, келишиб олганларини ёдда сақлаб қолдилар”⁹.

Қадимги Хоразм тарихининг чуқур билимдони С.П.Толстовнинг археологик далиллар асосида исбот этишича, исломгача бўлган цивилизациянинг нодир ёдгорликлари, тарихий, адабиёт, маънавият дурдоналари ёниб кулга айлантирилган.

Умумлаштириб айтганда, зардуштийлик таълимоти ва унинг муқаддас китоби “Авесто” ҳам ёндирилиб, йўқ қилиб юборилган. Қадимий тарихимиз ва маънавий меросимизнинг бу нодир ёдгорлиги кейинги асрлардаги паҳлавий, форс тилларидаги талқини асосидагина бугунги кунгача етиб келган.

Олимларнинг тарихий манбалар асосида олиб борган тадқиқотларига асосланиб айтиш мумкинки, қадимги Хуросон, Форс, Ироқ, Мўғул, Балхдан тортиб, Сурия, Хитой, Рум, Ҳабашистон ва Ҳиндистон каби давлатлар ҳудудида кенг тарқалган бу таълимот дастлаб кохинлар томонидан ёд олинган ва оғиздан-оғизга ўтиб юрган.

Тарихий манбалар далолат беришича, зардуштийлик дини ўз даврида жуда кенг тарқалган ва буддизм, иудаизм, насронийлик ҳамда ислом динларининг шаклланишига катта таъсир кўрсатган. Бошқа дин ва таълимотларнинг тазйиқи натижасида дастлаб зардуштийликнинг ёзма ҳолда тарқалишига рухсат берилмаган ва кейинчалик паҳлавий хати замонидагина “Авесто” ёзма ҳолатга келтирилган.

Зардуштийлик дини пайдо бўлган замин ҳақидаги баҳс узоқ асрлардан буён давом этиб келмоқда. Кейинги йилларда олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар натижаларига кўра “Авесто”нинг асл ватани Хоразм эканлиги аниқланди.

Зардуштийлик бўйича 4 томлик асар муаллифи Мэри Бойс ҳам зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто” қадимги Хоразм воҳасида пайдо бўлганини эътироф этади¹⁰.

Зардуштийлик таълимоти ва “Авесто”нинг Хоразмда пайдо бўлганлиги ҳақидаги фараз Ўзбекистонлик олимлар Б.Ғофуров, Н. Маллаев, Ҳ.Ҳомидов, А. Қаюмов, Й. Жумабоев, М. Исҳоқов, А.Саидов, М.Раҳмонов, Ф. Сулаймонова, И.Жабборов, Н.Жўраев, Г. Дресвянская, И.Хўжамуродов, А. Ирисов,

⁹Ўша асар, Б.-72, 84.

¹⁰Мэри Бойс. Зороастрийцы. Верования и обычаи. М., “Наука”, 1988. С.-51.

М.Қодиров, Т.Махмудов, Г.Махмудова, С.Отамуратов, Иброҳим Каримов, Т.Карим, С.Ҳасановларнинг асарлари, мақолалари ва тадқиқотларида ҳам ўз ифодасини топган.

Археологик ва лингвистик тадқиқотлар, минг йиллар давомида халқимиз орасида сақланиб келаётган айрим урф- одатлар зардуштийлик динининг ватани Хоразм эканлигига шубҳа қолдирмайди.

Оташпарастларнинг Хоразмда топилган харобаларини тадқиқ этган С.П.Толстов хулосаларига кўра “Деворлари ичида одам яшайдиган шаҳарлар”нинг тузилиши “Квадрат Вар” ларнинг- афсонавий қаҳрамони Йима (ўрта аср достончилигида Жамшид) курган истехкомлар- “Авесто”даги тасвирига жуда ўхшаб кетади”¹¹.

“Ўшанда Аҳура Мазда Жамга деди:

-Эй, Жам!

Қаҳрли қаҳратондан бурун сувлар шиддат билан оққан бу сарзаминларда гиёҳ ва ўт- ўланлар ғоят сероб бўлади. Аммо, қаҳратон оёғи етгач ва у бутунлай кириб келгач, қорларнинг кутуришини кўрсанг. Энди бу заминда сурувларнинг ҳайратбахш оқимидан ном- нишон тополмайсан.

Шундан сўнг- сен, эй Жам,- ҳар бирининг тўрт томони аспорийс узунлигида бўлган вар бино қил. Қўйлар, туялар, одамлар, итлар, паррандалар ва куйдиргувчи қизил олови уруғларини у ерга олиб бор...

Сўнгра – сен, эй Жам!- одамларнинг яшамоғи учун ҳар бирининг тўрт томони асприйс узунлигида бўлган вар бино қил. Сигирлар ва қўйлар учун ҳар бирининг тўрт томони асприйс узунлигида бўлган вар барпо айла”.

(“Авесто”. Вандидод, 2- фаргард, 2- бўлим, 24-25 бандлар, 110-111 бетлар)

Зардуштийликда ерни, тупроқни эъзозлаш, шудгор қилиш, сувни ва сув манбаларини асраб- авайлаш, уни муқаддас ҳисоблаб сажда қилиш, яйловларни асраш ва кўпайтириш, чорвачиликка эътибор илоҳий низом тусини олган. Оловга сиғиниш, ер ва олов худоси Митрага, яйлов худоси Романага ибодат қилиш, уй- жой қуриш, уни олов билан, уй ҳайвонлари, хотин, бола- чақа билан тўлдириш, ўсимлик ва дарахтлар экиб кўкартириш, боғ- роғлар яратиш, катта- кичик уй ҳайвонларини кўпайтириш, ерни

¹¹С.П.Толстов. Қадимги Хоразм маданиятини излаб. Т.: “Фан”, 1964. Б.-125.

маромида парвариш қилиб, мўл- кўл ҳосил олиш зардуштийлик динининг асосини ташкил қилган.

“Авесто” милоддан аввалги 7 асрнинг охири ва 6 асрнинг бошларида яратилган. Унга Зардушт асос солган, энг сўнгги таҳрири милодий 6 асрда тугалланган. Шох Виштасп фармонида биноан Зардушт 1200 бобдан иборат пандномаси «Авесто»ни олтин тахтачаларга ёзиб, шоҳнинг оташкадасига топширган дейди Фирдавсий ўзининг «Шоҳнома» асарида. Абу Райҳон Берунийнинг «Йилнома» китобида келтирилишига Подшоҳ Доро Ибн Доро хазинасида (Авесто)нинг 1200 қорамол терисига тилло суви билан битилган бир нусхаси бор эди. “Авесто” 21 наск(китоб)дан иборат бўлган. Бу ҳақда “Тарихи Балъамий”да ҳам аниқ маълумот мавжуд. Македониялик Искандар Эронни босиб олгач, “Авесто”нинг “дижнабишт”- архивда, оташкада, хазиналарида сақланаётган энг нодир нусхасини таржима қилдириб олиб, ўзини ёқтириб юборади. Кўпчилик маълумотларга кўра, унинг нодир нусхасини Элладага элтиб, кўпчилик қисмини бешдан уч қисмини ёндирган.

Манбаларнинг хабар беришича «Авесто»да табиий илмлар- агрономия, метрология, зоотехника, медицина, фалакиёт, илму нужум, жуғрофияга доир билимлар ҳам мавжуд бўлган. Зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто» Искандар асос солган ҳокимият тугагач, эрамизгача бўлган 250 йилларда аршохийлар даврида яна тиклана бошлаган ва у янги матнлар билан тўлдирлган.

Сосонийлар ҳокимияти даврида (милоднинг III-VII асрлари) бу иш ниҳоясига етказилган.

“Авесто” – зардуштийлик муқаддас китобларининг мажмуидир. “Авесто” XIX асрнинг ўрталарида француз, инглиз, немис, рус тилларида илмий изохлар билан бир неча мартаба нашр этилган.

“Авесто”нинг ҳозирги бизга маълум бўлган энг қадимги, 1342 йили кўчирилган нусхаси Копенгаген шаҳрида сақланади. 1996 йили Эронда чоп этилган икки жилдли “Авесто” ҳам анча мукамал нашр ҳисобланади. Тадқиқотчилар фикрига қараганда, сосонийлар давридан “Авесто”нинг 21 китоби(наск) сақланиб қолган. У 348 бобдан ташкил топиб, 345700 сўздан иборат бўлган. Бу боблар тангрини мадҳ этиш, яхшилик ва нажот топишга бағишланган муножот тарзидаги нолалар, ҳамду санолардан

ташкил топган.

Бугунги кунда “Авесто”нинг тўртдан бир қисми (83000 сўздан иборат), алоҳида- алоҳида боблари, парчалари сақланиб қолган.

“Авесто”-маздапарастлар динига мансуб барча адабиётларнинг умумий номи. “Авесто” сўзи қадимий маздапарастларнинг ўзигагина мансуб бўлиб, “А” артикули ва “виста” феълидан иборат. “Виста” сўзининг ўзаги “вид”, “ванд” бўлиб, маъноси “танимоқ”, “билмоқ”, “топилмоқ”, “кўринмоқ” кабидир. Ҳиндларнинг энг қадимий “Видо” китобининг номи билан илдизи бир. Шу маънода “Авесто”ни “Оғоҳнома” ёки “донишнома” маъносида тушуниш мумкин.

Сўнгги маълумотларга кўра “Авесто”нинг Ясна, Яшт, Виспирад, Вандидод, Кичик Авесто қисмлари сақланиб қолган.

Авестонинг сақланиб қолган 4 та китобидан биринчисининг номи «Вандидод»-(Вийдаиводата- сўзининг ўзгарган шакли бўлиб, “Девларга қарши қонун”) деб аталади. У ёмонлик, жаҳолат ва разолат тимсоллари – девларга қарши кураш қонунномаси ҳисобланади. Унда ибодат қилиш тартиби, буни бузганларни жазолаш қонун- қоидалари ҳам акс этган. “Вандидод” 22 бобдан ташкил топган. Ушбу китоб Авестонинг сақланиб қолган китоблари орасида энг мукаммали ҳисобланади. У йигирма икки боб бўлиб, боблари фарғард деб номланган. Ушбу китоб асосан Зардушт билан Аҳура Мазданинг савол-жавобларидан иборат. Унда аجدодларимизнинг милоддан олдинги неча минг йиллик тиббий, жўғрофий, космогоник, иқтисодий, ҳуқуқий, фалсафий, ахлоқий, тарбиявий, шунингдек, табиатшунослик, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, наслнинг покиза бўлиши, юрт тарихи ва бошқа кўп масалаларга оид қарашлари мужассамлашган.

Иккинчи китоб «Ясна» деб аталиб, Авестонинг эътиборли бўлими ҳисобланади. Унинг мазмунини асосан Зардуштнинг хатлари (номалари) ёки гатлари ташкил этади. У 72 башоратдан иборатдир. Унинг 17 боби готлар- гимнлар деб аталади. Улар “Авесто”нинг энг қадимги боблари ҳисобланади. Готларнинг асосий ғояси “эзгу фикрат, эзгу калом, эзгу амал”ларнинг бирлигини мадҳ этишдан иборат.

Авестонинг учинчи китоби «Виспирад» деб номланган. Виспирад- “Авесто”да “Виспратув”, маъноси- жамийки радлар мадҳи, “Янги “Авесто”нинг бир қисмини ташкил этиб, у 24

бўлимдан иборат бўлиб, оламни билишга доир панд-насихатлардан иборатдир. Уни ибодат намозлари йиғиндиси ҳам дейишади. У айна пайтда «Ясна»га қўшимча ҳисобланади.

Тўртинчи китоб «Яшт»(гимн) деб аталиб, у қадимий Эрон – паҳлавий тилида ёзилган. У худони золим кучларга қарши курашда улуғловчи ўзига хос қадимий қўшиқлардан иборат, қўшиқлари 24 тадир. Ҳар бир боб Аҳура Маздадан бошлаб, у яратган ва унинг маълум вазифаларини бажарувчи маъбудлар шаънига айтилган мадҳиялардан иборат.

Бешинчи китоб “Кичик Авесто” ёхуд “Хурда Авесто” бугунги “Авесто”нинг бўлимларидан бири. “Кичик Авесто” асосан, зардуштийларнинг кундузги тоат- ибодатлари, дуо ва алқовларидан ташкил топган.

Авесто ҳақида энг муҳим манба IX асрга оид “Динкард”(дин амаллари) асаридир. Унда Авестонинг 21 китоби тўла таърифлаб берилган. Бу таърифлар савобли ишлар йўриқномаси; диний маросимлар ва расм- русумлар қондаси; зардуштийлик таълимоти асослари; дунёнинг Аҳура Мазда томонидан яратилиши; охират куни ва ундаги ҳисоб- китоб; фалакиёт; ижтимоий-ҳуқуқий қонун-қоидалар; Зардуштнинг туғилиши ва болалиги; ҳақ йўлини тутиш; жамият аъзоларининг ҳақ- ҳуқуқлари; девлар, жинлар каби ёвуз кучларга қарши ўқиладиган дуолар , амаллар ва бошқалардан иборат.

“Авесто” бошқа барча диний китоблар сингари қомусий моҳиятга эга бўлган асар ҳисобланади. Бу китобда хотин- қизлар ҳақ-ҳуқуқларини эъзозлаш, оила дахлсизлиги ва мустақамлигига эришиш, ота-оналарнинг фарзанд олдидаги , фарзандларнинг ота-она олдидаги бурчи, қизларни оилавий турмушга тайёрлаш хусусида ҳам ибратомуз фикрлар мавжуд.

Зардушт ижтимоий, сиёсий, маънавий ҳаётда бир инқилобчи, реформатор сифатида гавдаланади. Зардушт таълимоти кишиларни фақат диний аҳкомларни ўрганиб, ибодат билангина шуғулланишга даъват этмайди. Аксинча, унинг ақидалари кишиларни фаолликка, яратувчиликка, “нокомил дунё”ни такомиллаштириш учун интилишга, курашишга ундайди. Унингча инсоннинг яшашдан мақсади метиндек эътиқодли бўлиб, юртни обод, элни фаровон, турли қавмларнинг бир-бири билан дўст-иноқ бўлиб яшашини таъминлашдан иборат бўлмоғи лозим.Шунинг учун ҳам “чўлга сув чиқазиб, ернинг шўрини ювиб,

захини қочириб, ерга ишлов берганлар” энг мўътабар инсонлар ҳисобланади.

Тинч меҳнат ва одамларнинг осойишта ҳаётига хайрихоҳлик зардуштийлик ғояларининг ўзига хос жиҳатларидан биридир. Босқинчилик, уруш, талончилик, ноҳақликка нисбатан норозилик, тинч- тотув меҳнат қилиш, янги ерларни ўзлаштириш, ерларга сув чиқариб деҳқончилик қилиш ва мўл- кўл ҳосил олиш орзуси “Авесто”да ўз ифодасини топган: “О, Мазда, қачон бизга яхши ҳаёт ва яйловлар ҳадя этувчи Ҳақиқат ва куч- қудрат билан биргаликда Тинчлик келади? Ким бизни ёлғон, қонхўрларнинг панжасидан қутқаради?”.

“Авесто”нинг Вандидод қисмида деҳқончиликнинг асоси бўлган ерни эъзозлаш, сифатли шудгор қилиб буғдой экиш ёвуз кучларнинг бу ерларни тарк этишига сабаб бўлиши тўғрисида ибратли ўғитлар берилган. “Авесто”да ўқиймиз:

“Кимда- ким буғдой экса, у Ашаҳни (Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, назру ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади.

Қачонки эгатларда уруғ етилса, девлар ўринларидан қўпадилар.

Қачонки буғдой гуркираб кўкарса, девлар даҳшатдан титрай бошлайдилар.

Қачонки буғдой ун бўлса, девлар нола чекадилар.

Қачонки буғдой хирмонга уюлса, девлар нола чекадилар.

Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, девлар у хонадондан узоқлашадилар.

Қай бир хонадонда буғдой омбори бўлса, гўё қиздирилган темир девлар бўйнини чирмаб ташлайди”.

(“Авесто”. Вандидод, 3-фаргард, 3- бўлим, 115 бет)

Вандидодда баён этилишича, ерни, тупрокни худди қизни севгандай севмоқ, унга ўз вақтида сифатли ишлов бериб шудгор қилиш, куруқ ерларга сув чиқариш ва шудгор қилинган ерларга сара уруғлар сепиб, уни мўл- кўл ҳосил берувчи онага айлантирмоқ зарур. Ахура Мазданинг кўрсатмасига кўра “Ерга яхши ва кучли уруғ сепмоқ” дунёдаги энг зарур қонун ҳисобланади:

“-Эй, оламни яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган тўртинчи шахс ким?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

У ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир.

Узоқ замон экилмаган ва омоч тегмаган замин бахтсиздир. У омочни орзу қилади. Бундай замин балоғат палласига кирган соҳибжамол қиздир. Бу қиз фарзанд кўриш ва яхши ёстикдошга интиқдир.

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан , ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади. У гўзал ва покиза қизга ўхшайди, Бу қиз эр хонадонига кириб бориб, ўз тўшагида ҳалол ёстикдошига фарзандлар туғиб беради. Замин ҳам мўл- кўл меваларини беради”.

(“Авесто”. Вандидод, 3-фаргард, 3- бўлим, 114-115 бетлар)

“Авесто”да ер, сув, ҳаво, олов муқаддас саналган. Зардуштийлик таълимотига эътиқод қўйган одам тозалик ва покликка риоя қилиб, ит ва ҳайвонларга озор бермаслиги зарур. Хонадон ва чорвани асраб- авайлашда катта роль ўйнайдиган итларга бузилган ёки қайноқ овқат бериш гуноҳи азим ҳисобланган.

“...кимки қаттиқ суякни ёхуд бениҳоя қайноқ хўракни гала ёки хонаки итга берса:

Агар ўша суяк ит тишлари ёхуд томоғига тикилиб қолса ёки қайноқ хўрак унинг тил ва оғзини куйдириб, оқибатда ит нобуд бўлса, бундай кишининг гуноҳи пишавтану, яъни арзон ўлимдир...”.

(“Авесто”. Вандидод, 15- фаргард, 3-банд,153 бет)

“Авесто”да тозалик , поклик ва атроф- муҳитни асрашга алоҳида эътибор берилган.

“Зардушт Аҳура Маздадан сўради:

-Эй, Аҳура Мазда! Эй, коинот нури! Эй, оламларни яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

Одамларнинг девларни хушнуд ва сарафроз қиладиган энг қабиҳ ва ашаддий гуноҳлари нималардан иборат?

Аҳура Мазда жавоб берди:

Кимки соч тараса ёхуд уни олса ёхуд тирноғини олгач, уни ҳеч қандай расм- русумсиз бирор бир чуқурга ё кавакка тўкиб юборса, бу қабих амал девларни дуо билан олқишлаб, кучлантирган, нусрат бахш этган билан баробардир”.

(“Авесто”. Вандидод, 1-фаргард, 1-2 бандлар)

Аҳура Маздага эргашиган одамлар Анҳра Ману билан боғлиқ барча ифлослик ва касаллик, чанг ва занг, хиёнат ва ишқиртлик, чирк ва чурук, сўлиган ва қуриган нарсаларга қарши курашган. Бу жараёнда сувга бўлган муносабат алоҳида ажралиб туради. Сув тирикликнинг асоси сифатида эъзозланади: Жумладан, Яснанинг 38- Ҳотида сув қуйидагича таърифланади:

“Ниҳоят сувларни олқишлаймиз.

Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, эзгу ниятли аҳуравий сувларни мадҳ этамиз.

-Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонсиз. Хилқатни ювиб пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоворсиз. Биз сизларни эъзозлаймиз.

-Эй, барокатли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; соғин сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ ва хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудратли осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!”.

(“Авесто”. Ясна, 38-Ҳот, 77 бет)

Табаррук манбада сув эъзозланиб, сувни ва унинг манбаларини тоза сақлашга алоҳида эътибор берилган. Тоза сув билан боғлиқ кўл, қудуқ ва булоқларга ҳар қандай нопок нарсалар яқинлашмаслиги керак. Оловга ҳам худди шундай айрича муносабат бўлган. Оловга тоза, қурук ўтин ташлаш билан бирга ахлатларни ёқиш ман этилган. Иложи борица чиқинди чиқармасликка ва нарсаларнинг бузилиб, ёмон хид тарқатишидан авал алоҳида ажратилган жойларда ёқиб юборилган.

“Покиза сув ва ёниб турган олов қаршисида густохлик қилган зотнинг дўзахда топгуси жазоси бу дунёнинг жамийки дарду озорларидан мудҳишдир”.

(“Авесто”. Вандидод, 4- фаргард, 54- банд, 122 бет)

Шу сабабли ҳам барча ифлос нарсалар, инсонга зарар ва хавф келтирувчи чаён ва илонлар, ваҳший ҳайвонлар Анҳра Ману

кирдикорлари сифатида қораланган.

“Авесто”да оламдаги тириклик ва ёруғликнинг асосий сабабчиси бўлган Қуёшга бағишланган алоҳида қасида мавжуд. Унда Қуёшни улуғловчи қуйидаги сўзларни ўқиймиз:

“Учқур тулпорли мунаввар ва безавол Қуёшга фараҳмандлик – ибодат ва олқиш, фараҳ ва шараф.

Биз қуёшга сиғинамиз,

Безавол Нурга,

Учқур унинг тулпорлари.

Қачон Қуёш нур таратадир, Қачон илитадир Қуёш,

Қай он Қуёш тулуъ қилур,

Мазда ато этган Замин

Ёришадир,

Ёришадир жумла сувлар,-

Оқин сувлар,

Ўлик сувлар,

Сарчашмалар,

Сувлари-да баҳру барнинг.

Муқаддас Рух бунёд этган

Офариниш ёришадир.

Тулуъ қилмас эса Қуёш,

Агар тулуъ этмаса Ул,

Замин узра мавжудотни

Қиладир дев- жинлар ҳалок”.

(“Авесто”. Яштлар, Қуёш қасидаси, 182-183 бетлар)

Табаррук манбанинг Ардвисура Анаҳита қасидасида намгарчилик ва ҳосилдорлик худоси Анаҳита шундай таърифланади:

“У падарлик нутфасини яратгувчидир,

У яратгай бу оламда бор аёл жисмин,

Туғруқ учун волидалиқ бағр- оғушини.

Тўлғоқ дардин осон айлар аёл зотининг,

Ҳам муайян вақтда лим- лим сутга

Тўлдирад Она кўксини.

Қутлуғ қадам ҳамда беҳудуд,

Узунлиги тенг курраи замин оралаб

Оққан барча дарёларга, барча сувларга,

Ҳукария чўққисидан улоқиб, баҳри

Варкушанинг қирғоқлари қайғуда қолар,

Кўкрагида кўпгай ваҳм ичра тўлқинлар,
Қачон уларнинг сорига,
Қачон улар жонибига елиб келгай
Ардвисура Анаҳита...
Сувларимнинг бир ирмоғи- бир шохоби
Етар етти иқлимга ҳам.-
Сувларимнинг бир ирмоғи- бир шохоби
Қишин- ёзин тинмай оқар.
У чинакам шарофатли айлар мени,
У – қудратли, ёруғ, юксак, сарвқомат
Ким сувлари оқиб ётар кеча- кундуз”.

(“Авесто”. Яштлар, Ардвисура Анаҳита қасидаси, 170-171 бетлар)

Аждодларимиз минг йиллар давомида деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланиб, бу соҳада катта ҳаётий тажриба тўплаганлар. Чорвачилик билан шуғулланиш ва ундан самарали фойда олиш учун чорва моллари боқиладиган яйловларни асраб-авайлаш ва ундан фойдаланишга “Авесто”нинг Митра қасидасида алоҳида эътибор берилган:

Ҳудудсиз яйловлар молики Митрага ва яхши ўтлоқлар соҳиби Раманага фараҳмандлик – дуо-ю олқиш, фараҳ ва шарафлар айтилиб, У қуйидагича улуғланади:

Аҳура Мазда сўз қотди:
Сипийтмон Зардуштга:
“Мен Митрани яратдим шундай,-
Ҳудудсиздир унинг яйлови,
Мен – Аҳура Мазда муносиб
Ибодатлар ва олқишларга
Муносибдир у ҳам батамом.
Биз Митрага топинамиз,
Яйловлари хад- ҳудудсиздир.
Ҳақиқатдир унинг сўзлари,-
Минг қулоқли, адл қоматли,
Минг- минг нигоҳ соҳибидир у.
Қудратлидир, бўй- бастии ўктам,
Уйқусиздир, ҳаловатсиздир,
Кенгликларнинг парвардигори”.

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 183-184 бетлар)

“Авесто”да мўл- кўл ҳосил берадиган она замин, ўсимликлар,

чорва моллари, ерни суғорадиган дарё ва ариқлар, чашмалар, сув бағишлагувчи тоғлар, оламни мунаввар этиб, бутун тирикликнинг асоси бўлган, инсонларга завқ- шавқ бағишлайдиган қуёш улуғланади. Шунинг учун ҳам ҳамма ерга нур ва яхшилик, бахт ва роҳат- фароғат уруғини сепувчи Аҳура Мазда эъзозланади.

Қадимдан аجدодларимиз сув манбаи бўлган тоғларни улуғлаб, ҳамду санолар айтганлар. “Авесто”нинг Хуварно қасидаси тоғларни мадҳ этишга бағишланган. Табаррук манбада Мазда бунёд айлаган қавайлик саховатпеша Хуварнога, Мазда инъом айлаган қўл етмас Хуварнога шодликлар, дуо-ю олқишлар, шон-шарафлар бўлсин, дейилади.

Қасиданинг биринчи сатрларидан бошлаб тоғлар илоҳининг сифатлари таърифланиб, ҳамду санолар битилган. Тоғларнинг улуғланишига сабаб, уларнинг ҳавони тозалаши, иқлимни муътадиллаштириши, инсон ва бутун тирик мавжудотлар учун зарур бўлган озиқ- овқат маҳсулотларининг асоси сувнинг ҳам манбаи эканлигидадир. Хуварно қасидасида тоғларнинг пайдо бўлиши ҳақида қуйидагиларни ўқиймиз:

“Дастлаб тоғлар қад ростлади,
Сипийтмон Зардушт,
Улуғвор Харати юксалди
Бу замин узра.
Кунчиқардан Кунботаргача
Мавжуд барча мамлакатларни
Ўраб тўргувчи...
Бу оламда тоғлар сони,
Сипийтмон Зардушт.
Икки минг икки юз қирқ тўрттадир.
Мазда бунёд этган
Ёвқур Қавай Хуварносини
Эъзозлайдирмиз...
Тимсоли- да, унинг ранг- баранг,
Кўп фойдали манфаатлидир,
Мунаввардир, ғоят ёруғдир.
Ҳаёт сари элтадир бунёд
Бўлган жамий мавжудотни у”.

(“Авесто”. Яштлар, Хуварно қасидаси, 215-216 бетлар)

Тартиб ва олам уйғунлигига раҳна солувчи Анҳра Ману ёмонлик ва ёвузлик тимсоли. Бузғунчилик, талофат, очарчилик ва

офат, ёмонлик ва касаллик, нопоклик ва ёлғон Анхра Манунинг жирканч ва хунук руҳидан пайдо бўлади. Табаррук манбанинг “Ясна” қисмида ёзилишича:

“Ҳавм, сенга дуолар бўлсин, ким бу уйда, бу қишлоқда, бу масканда бўлса, бизнинг қалбимизни, танамизни ҳақорат қилса, унинг оёқларининг кучини ол, онгини хиралаштир, ақлини қисқа қил. Оёғига куч кирмасин, кўли кучга тўлмасин, кўзлари ерни кўрмасин, кўзлари табиатдан қувонмасин!”.

“Авесто”да баён этилган кўпгина ибратли фикрлар ва маълумотлар Мовароуннаҳр, Хуросон ва Эрон халқларининг милоддан бир неча аср олдинги тарихи, жўғрофияси, деҳқончилик, боғдорчилик, чорвадорлик, хўнармандчилик, бинокорлик, ҳарбий хўнармандчилик, мактаб, мадраса, хусусий таълим тарихини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, турмуш озодалиги, шахсий поклик ва ҳалоллик, ҳалол билан ҳаромнинг фарқига бориш, бутун жамиятнинг гигиеник ҳолатини сақлаш борасида қилинадиган ишлар ва бажарилиши лозим бўлган вазифалар хусусидаги қимматли фикрлар бугунги кунда ҳам қимматини сақлаб келмоқда. Дунё бўйича атроф-муҳитни, ҳавони ифлос қилиш, булғаш, ичимлик сув манбаларига турли оқаваларни оқизишга қарши кураш авж олган ҳозирги пайтда “Авесто”даги экологияга доир фикрлар назарий ва амалий аҳамиятга эга.

1.2. “АВЕСТО”ДА ДЕҲҚОНЧИЛИК МАДАНИЯТИ

Аждодларимиз қадимдан деҳқончилик ҳаётнинг, ноз-неъматларнинг манбаи эканлигини теран англаганликлари сабабли уни эъзозлаб, ривожлантиришга алоҳида эътибор берганлар. Шу сабабли буюк тарихий - адабий меросимиз “Авесто” да деҳқончиликни улуғлаш, уни янада ривожлантириш тўғрисидаги ўлмас ғоялар илгари сурилган. Бу ўлмас ғоялар бугунги кунда мамлакатимизда аграр соҳадаги ислохотларни янада ривожлантириш, ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришга ёрдам бериши шубҳасиздир. Шунинг учун ҳам табаррук манбада келтирилган аждодларимизнинг қадимий ва бой деҳқончилик маданияти сирларини чуқур ўрганиш, она- тупроқни, сувни, ҳавони, табиатни асраб авайлаш тўғрисидаги ибратли ғоялардан фойдаланиш, бугунги глобаллашув шароитида аҳолини

экологик тоза озиқ- овқат маҳсулотлари билан таъминлашга ўз хиссасини қўшиш ҳар бир мамлакатимиз фуқаросининг бурчидир.

Дехқончилик маданияти ибораси асли ерга ишлов бермоқ деган маънони англатиб, кейинчалик бошқа соҳаларга ўтган ва умумий тарзда маданият (ишлов бериш) яратиш сўзига айланган. Ерга ишлов бериш ва ўсимликларни парвариш қилиш маданияти туфайли инсон табиатнинг фарзанди сифатида унинг бунёдкорлик қобилиятини муносиб равишда давом эттириб келмоқда. Табиатдаги мавжуд юзлаб ўсимлик турларини инсон ўз қобилияти ва меҳнати туфайли сунъий равишда маданийлаштириб, қишлоқ хўжалик маҳсулотига айлантирган. Оқибатда қадимий даврлардан инсон учун зарур бўлган донли экинлардан шоли билан тарик Шарқий Осиёда, буғдой- Ҳиндистон, Европа, Америка, Африка, Австралияда, макка- деярли бутун жаҳонда, арпа- асосан Шарқий Европада тарқалган.

Айрим ўсимликларнинг келиб чиқишини тасаввур қилсак, маданий экинларнинг нақадар мураккаб шароитда пайдо бўлиб Ер куррасига тарқалганлигини кўрамиз. Масалан, гуруч Европага, дастлаб Италия ва Пиреней ярим оролига, Ҳинд ва Тинч океани бўйлаб камида саккиз минг йил давомида етиб борган. Қадимги Римликларда гуруч бўтқа(каша)си ички касалликларни даволайдиган энг қиммат дори ҳисобланган. Жаҳонни забт этган буғдой асли Марказий Осиёдан дунёга тарқалган. Америкадан чиққан макка жаҳонга беш юз йил давомида ёйилган. Шуниси эътиборлики, макка селекция туфайли ўзининг дастлабки хиндулар яратган турини мутлақо йўқотиб етти юз йил давомида янги- янги ҳосилдор ва емишли турлари вужудга келган ҳамда у илк ёвоойи ҳолатини бутунлай йўқотган. Худди шундай ҳолатни инсон фаолияти туфайли ёввойи картошка, олма ва бошқа мевалар ҳам бошдан кечирган ва маҳаллий шароитга мослашган бир неча хил янги мева, сабзавот ва экин турлари пайдо бўлган. Масалан, Марказий Осиёда пайдо бўлган буғдой турлари ҳозиргача ёввойи ҳолида сақланиб нафақат ҳосилдорлиги, балки оқсил моддаси (протеин) нинг кўплиги билан жаҳондаги бошқа турлардан юқори туради.

Марказий Осиёда нўхат, ясмиқ, сабзи, пахта, бодом, ўрик, зиғирпоя ва бошқа қадимий зироатчилик маҳсулотлари яратилганлигини жуда кўп олимлар, айниқса, машҳур биолог Н.Н.Вавилов ўз асарларида исботлаб берган.

Зардуштийликда экин ерларни кўпайтириш, шудгор қилиш, асраб- авайлаш, уни муқаддас ҳисоблаб сажда қилиш илоҳий низом тусини олган. Оловга сиғиниш, ер ва олов худоси Митрага, яйлов худоси Романого ибодат қилиш, уй- жой қуриш, уни олов билан, уй ҳайвонлари, хотин, бола- чақа билан тўлдириш, ўсимлик ва дарахт кўкартириш, катта- кичик уй ҳайвонларини кўпайтириш, ерни парвариш қилиш зардуштийлик динининг асосини ташкил этган.

“- Эй, оламни яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат! дейилади муқаддас манбада:

Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган ...шахс ким?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

У ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 114 бет)

Аксинча меҳнат қилмаётганлар танқид остига олинган, улар энг паст одамлар қаторига қўшилганлар. Айни вақтда дангасалардан бараканинг қочиши уқтирилган. «Меҳнат қилмайдиган одам,-дейилган «Авесто»да,- сен ҳақиқатан ҳам тиланчилар қаторида ёт эшикларга таъзим қилиб (этиб), абадул абад бош эгиб туражаксан».

“Эй, Сипийтмон Зардушт! дейилади “Авесто”да

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан , ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилмаса , замин унга шундай дейди:

Эй мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилмаган зот!

Сен бегоналар эшиги остонасида нон истовчилар билан бирга бўлурсан. Кўзларинг йўл кўради. Улар сени эшиги остонасидан хайдаб юборадилар”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 115 бет)

Ҳақиқатан ҳам сенинг ёнингдан турли хил зироатларни олиб ўтадилар, бу ноз- неъматларнинг барчаси меҳнат қилаётган тўқ- фаровон яшаётган хонадонга насиб этади. Абадул- абад шундай бўлажак! Табиат неъматларидан моҳирона фойдаланиш «Авесто»нинг бош мавзуларидандир.

Ердан фойдаланишда ҳам аждодларимизнинг деҳқончилик маданияти бўйича қолдирган мероси ибратлидир. «Инсон, -

дейилган «Авесто»да - чорванинг кўпайишига, яйловларнинг гуллаб- яшнашига ёрдам берган тақдирдагина, деҳқончилик ва суғориш ишларида иштиёқ билан меҳнат қилгандагина, худо ёки унинг ёрдамчисининг иноятига ноил бўлғусидир». Илоҳий китобнинг ҳикматларидаги маънолар кенг қамровли. Айтилган вақтда мазкур жумлаларни ўқиб, беихтиёр она диёримизнинг сарҳадлари кўз ўнгимиздан ўтади. Бундан ташқари бизнинг бобокалонларимизнинг деҳқончилик маданияти ниҳоятда қадимий эканлигидан далолат берапти. Улар минглаб йиллар муқаддам суғориш маданиятини ўрганиб, катта маҳорат эгаси бўлганлар.

“Авесто”да деҳқончилик энг олижаноб касб сифатида таърифланади, деҳқонлар эъзозланади. Зероки, Зардуштийлик жорий этилган кезларда Туронзаминда деҳқончилик анча тараққий этган, табиий суғориш тизимидан сунъий суғориш усулига ўтилган эди. “Авесто”нинг “Вандидод” ва “Виспарад” номли алоҳида қисмларида деҳқончиликни ривожлантиришга, ерга чап қўлу ўнг қўл билан , бел ёрдамида, омов воситасида астойдил ишлов беришга даъват; ернинг мелиоратив ҳолати, покизалигини сақлашга ундов анча кучли. Ҳатто Ардвиссура Анаҳита “Яйловларнинг ҳамиша хуррам, яшнаб туриши, зироатларнинг серҳосил бўлиши учун дарёларнинг мудом сероб, тўлиб- тошиб оқиб туришини таъминлайман”, дейди Зардуштга.

“Виспарад”да каналлар чиқариш, ариқлар казиш, дашту саҳроларни ўзлаштириб, суғориладиган ерларга айлантириш хусусида қимматли фикрлар кўп учрайди. Жуда кўп ўринларда ҳосилдорликни оширишнинг асосий омилларидан бири ернинг заҳини қочириш, шўрини ювиш, деб маслаҳат берилади. Янги каналлар чиқариш, ариқ- зовурларни тозалаш, ерларни ўз вақтида экинга тайёрлаш мўл ҳосил олишнинг асосий гарови эканлиги уқтирилади.

“Узоқ замон экилмаган ва омов тегмаган замин бахтсиздир,- дейилади “Авесто”да. У омовни орзу қилади. Бундай замин балоғат палласига кирган соҳибжамол қиздир. Бу қиз фарзанд кўриш ва яхши ёстикдошга интилади... Қари қиз эрга тегишни хоҳлагани сингари , ҳайдалмаган ер қушчини кутади”.

“-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан , ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади. У гўзал ва покиза қизга ўхшайди. Бу қиз эр хонадонига кириб бориб, ўз

тўшагида ҳалол ёстикдошига фарзандлар туғиб беради. Замин ҳам мўл- кўл меваларини инъом этади”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 3-бўлим, 114-115бетлар)

Айни пайтда ерга ишлов беришда сидкидилдан , ҳалоллик билан меҳнат қилишга ҳам алоҳида аҳамият берилган. Ҳамкорлик, ҳашар йўли билан ерларга ишлов бериш, ерларни тақсимлашда адолат билан иш тутиш, анҳор ва ариқ сувидан фойдаланиш, сувнинг исроф бўлишига йўл қўймасликка жиддий қарашган.

Бу сўзлар зардуштийлар дунёқарашининг қанчалик оптимистик руҳда эканлигидан, воқеликка фаол муносабат ва инсоннинг яратувчилик қудратига ишонч туйғуси кучли бўлганлигидан далолат беради. Жумладан, яхшилик улуғланади, яхшилик қилмоқ учун, деҳқончилик ва дон экмоқ учун инсон фаол ҳақгўй бўлмоғи даркор. Инсоннинг фаоллиги ва ўз ишини билиши туфайли яхшилик дунёси кўпайиб, инсон ўз қалбидаги қат- қат ёмонлик , зулмат ва золимликдан фориғ бўлади. Яхшиликни, эзгуликни улуғловчи, одамларни ёмонлик, бузғунчилик, қабоҳотдан қайтарувчи ўлмас ғояларнинг қадри ва аҳамияти бугунги кунда янада ортмоқда.

Мустақилликка эришган ватандошларимизга «Авесто»даги ўғитлар малҳамдек фойдали, ибратлидир десак тўғри бўлади.Чунки, пандномада жуда кўп ҳаётӣй ҳодисалар ўринли тасвирланган.Табаррук китобда ҳаётӣй лавҳалар маҳорат билан берилган бўлиб бугунги кунда ёшларда деҳқончилик маданиятини эгаллашга ёрдам бериши шубҳасиз.

Аждодларимиз ҳаётга, турмушга ўта синчковлик билан қараганлар. Мана, эътибор беринг, “Инсон, оиласига, хотин, бола- чақасига, дейилган шу китобда уй тиклаб, ҳамиша уйида олов гуриллаб турса ва фарзандларига, подаларига ўрин ажратиб берса,ем- ҳашаги кўп бўлиб, чорваси ва итлари тўқ яшаса, уйда ноз- неъматлари муҳайё бўлиб, хотин ва фарзандлари фаровон яшаса, уйда эътиқод, собит олови алангали, бошқа нарсалари ҳам мўл- кўл бўлса, ўша манзил муҳтарамдир!». “...Уй бекаси бахтиёр, фарзандлар шодмон. Ҳамиша олов гуриллаб туради. Тирикликнинг гўзал ҳар бир ҳодисаси яхшиликка қовушади. Бундай жой дунёдаги бахтиёр заминдир”.

(“Авесто”. Вандидод,3- фаргард, 112 бет)

Тинч меҳнат ва одамларнинг осойишта ҳаётига хайрихоҳлик зардуштийлик ғояларининг ўзига хос жиҳатларидан биридир.

Босқинчилик, уруш, талонгарчилик, ноҳақликка нисбатан норозилик, тинч- тотув меҳнат қилиш орзуси “Авесто”да ўз ифодасини топган. “О, Мазда, қачон бизга яхши ҳаёт ва яйловлар ҳада этувчи Ҳақиқат ва куч- қудрат билан биргаликда Тинчлик келади? Ким бизни ёлғон, қонхўрларнинг панжасидан қутқаради?

Зардуштийлар учун Ҳақиқат, Қудрат ва Тинчлик тантана қилган ҳаёт гўзал ҳисобланган. “Авесто”да Ҳақиқат, Тинчлик ва эркин ҳаёт билан боғлиқ ижтимоий идеални излаш нидоли сатрларда ўз ифодасини топган.

Китобда тўкин- сочинлик ноз- неъматларнинг асоси, астойдил меҳнат ва ерга ҳамда чорва молларига муносабатларнинг боғлиқлиги маҳорат билан тасвирланган. Бизнинг халқимизнинг ривоятлари кўп, чунки тарихи узун халқнинг урф- одатлари, анъана ва удумлари илдизи қадимий бўлиб, тарих синовларидан эсон- омон ўтиб, тобланиб, сайқалланиб, жиловланиб келаяпти. Ундаги ривоятларда маъно сероб, салмоғи бақувват, ҳаётийдир.

«Авесто»да ҳам ана шундай мазмунли ривоятлар ўз аксини топган. Жумладан, деҳқончиликнинг асоси бўлган буғдой экишга алоҳида эътибор берилган:

“-Эй, дунёни яратган зот!

Эй, Ҳақиқат!

Мазда динини қандай таом тўйғизади?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Буғдой эсмоқ ва яна буғдой эсмоқ”.

“Кимда – ким буғдой экса, у Ашаҳни(Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, назру ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади”.

«Қачонки эгатларда уруғ етилса,- дейилган «Авесто»да,- девлар ўринларидан кўпадилар.

Қачонки буғдой гуркираб кўкарса, девлар даҳшатдан титрай бошлайдилар.

Қачонки буғдой ун бўлса, девлар нола чекадилар.

Қачонки буғдой хирмонга уюлса, девлар нобуд бўладилар.

Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, у хонадонга девлар яқинлаша олмайдилар.

Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, девлар у хонадондан узоқлашадилар.

Қай бир хонадонда буғдой омбори бўлса, гуё қиздирилган темир девлар бўйинини чирмаб ташлайди”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 115 бет)

Ривоят ривояту, аммо юқоридаги тафсилотларда маъно ва мазмун кўп. Буғдой- бу ризқ, инсон насибаси, яъни одамзот учун энг зарурий ва ҳаётий ашё. Гўштсиз кун кечиришингиз мумкин, ширинликларсиз ҳам ҳаётингиз ўтади, аммо нонсиз бирор кунингиз ўтмайди. Бунинг устига бошқаларини ҳар доим тановул қилавермайсиз, кўнглингизга уради. Нон эса ҳеч қачон жонингизга тегмайди. Нонсиз овқат томоқдан ўтмайди. Фақат ноннинг ўзи бўлса ҳам сизни очликдан халос этади ва ҳеч қачон меъдангизга урмайди. Шунинг учун нон улуғ, нон табаррук, инсон учун энг керакли ва зарур ашёдир. Боболаримиз шунинг учун уни илоҳийлаштириб, хатто балоларни ҳайдовчи балогардан, ёвузликни қувувчи илоҳий куч деб қараганлар. Улар мутлақо ҳақ бўлганлар, уларнинг ибратли хатти – ҳаракатлари ва амаллари бугунги кунда ҳам ёшлар учун ибратлидир.

«Озиқ - овқат яхшиланиши билан,- дейилган «Авесто»да, халқнинг ахлоқ - одоби ҳам кучаяди». Ахлоқ - одобдаги ижобий ўзгариш уларнинг тарбиялиликларини оширади. Ҳа, тарбияли одам кўп нарсаларга қодир. Тарбиясизлик эса балоларнинг конидир. Тарбиясизлар ҳар қанақа пасткашликлардан қайтмайдилар. Улар учун тухмат- бухтонлар оддий ҳодиса. Тор манфаати учун ҳамма ярамасликлардан қайтмайди. Аммо яхшилар кўп. Улар кўп бўлган ва яхши кун кўришга ҳаракат қилганлар. «Яхши кун кўриш учун даркор бўлган нарсалар,- дейилган китобда,- мўл- кўлликдир». Мўл- кўлликнинг асоси меҳнат. Дарҳақиқат, меҳнат туфайли ерлар унумли, баркали бўлади. Меҳнат натижасида ер ўз хазиналарини очади. Барча бойликларнинг ҳам, ихтирою кашфиётларнинг асосида меҳнат ётади. Меҳнат туфайли одамзот обру топади, шон- шарафга бурканади. Меҳнатсиз на бирор асар аратилган, на бирорта улуғ иш қилинган. Ҳамма – ҳаммасининг тагида меҳнат ётади. Каналларда сувларнинг равон оқишида инсон меҳнатининг сараси ётади. Ана шу ҳаёт шарбати еру кўкни безайди, боғу роғга буркайди, ноз- неъматлар хазинасига айлантиради. Дехқончиликнинг, ерга ишлов бериб мўл- кўл ҳосил олишнинг ҳам асоси меҳнат эканлиги табаррук китоб «Авесто»да юксак даражада қайд этилган.

Табаррук манбада қайд этилганидек, тинч меҳнат, инсоннинг яратувчилик фаолияти тана ва жондаги барча нопок кучларни кувади; фақат меҳнат ва олийжаноб амаллар орқали нур ва шодлик оламини кўпайтириш; фақат меҳнат туфайли Ҳақиқат, Тинчлик ва Давлатга эришиш мумкин.

Инсоннинг бундай яратувчилик қудратини идрок этиш жуда қадим замонларда яшаган бобокалонларимизнинг тафаккур ва маънавий заковатидан дарак беради.

Ерга, нонга ва деҳқончиликка бўлган мана шундай юксак ҳурмат ва эҳтиром ҳамон Шарқ халқлари тасаввурида сақланиб қолган. “Она- замин”, “Она- Ватан” тушунчалари ҳамда ерда ётган нонни покиза жойга олиб қўйилиши бунинг исботидир.

Деҳқонлар ва боғбонлар, уларнинг меҳнатини қадрлаш борасидаги мулоҳазаларда моддий неъматларнинг яратилиши натижасида етадиган савоб, жамоани иқтисодий томондан таъминлашдаги аҳамияти хусусидаги фикрлар она замин, юрт таърифи билан қоришиб, боғланиб кетади.

Зардуштнинг Аҳура Мазда билан савол- жавобларида “ қайси ер энг яхши замин”, “қайси юрт халқи энг бахтиёр одамлар ҳисобланади?” деган саволлар кўп учрайди. Ана шундай саволлардан бирига Аҳура Мазда шундай жавоб беради:

«Ўт- ўланлар ҳамда мевали дарахтлар экилган,- дейилган илоҳий китобда,- сувлари ҳамиша равон бўлган замин энг яхши ердир».

“Бундай жой бир Ашаван ҳаммадан кўпроқ буғдой, ёғ ва мевали дарахтлар эккан, одамлар қуруқ ерларга сув чиқарган, сувли ерларни шудгор қилган заминдир”.

“Бундай жой диндор уй- жой қуриб, боғ барпо этиб, мол- хол қилиб, хотин, бола- чақаси билан бемалол яшай оладиган , одамлар ерга бемалол ишлов бериб, экин экиб, суғора оладиган; чорвачиликни ривожлантиришга имконияти бўлган ва моллар яхши насл қолдира оладиган ер энг яхши ер, бахтли юртдир”.

(“Авесто”. Вандидод,3- фаргард, 112- 114 бетлар)

Жуда тўғри, бу ҳолатни бизнинг юртдошларимизга таърифлашнинг ҳожати йўқ, чунки уларнинг ўзлари бунга жонли гувоҳдир. Ана шу нарсаларнинг ҳаммасини табиатнинг ноёб бойликлари деймиз.Дарҳақиқат, деҳқончиликнинг асоси бўлган ваинсон учун зарур бўлган мазкур ашёлар, ноз- неъматлар «Авесто»да илоҳийлаштирилган. «Инсон,- дейилган «Авесто»да,-

бутун умри давомида сув, тупроқ, олов, умуман дунёдаги жамики яхши нарсаларни пок ва бус- бутун асрашга бурчлидир».

Юқорида келтирилган далиллар “Авесто”да аждодларимиз деҳқончилик маданиятини юксалтиришга катта эътибор берганликларини кўрсатади. Чунки, бу касб соҳиблари зардуштийларни моддий неъматлар билан таъминлайди. Бу эса ҳаёт тараққиётининг асосий омилidir. Сабаби, инсон яхши еб, ичмаса, қорни тўқ, эғни бут бўлмаса, оиласини боқа олмайди, яхши соғлом насл қолдирмайди, ерга ишлов бериш, чорвани боқиш, боғ бунёд этишга ярамайди. Бу ҳақда “Авесто”да қуйидаги фикрлар билдирилган:

“Ҳеч ким, - дейилган “Авесто”да,- ҳўраксиз Ашаҳ қонунларига амал қилиш қудратига эга эмас. Омоч тортиш қудратига эга эмас. Фарзандлар дунёга келтирмоқ қудратига эга эмас.

Моддий оламда халқ қилинган ҳар бир мавжудот емак билан тирикдир, емаксиз ўликдир”.

“–Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда- ким заминни шудгор қилиб, уни меҳрибонлик ва парҳезкорлик билан бир Ашаванга топширса, Сипандормаз уни замин қаърида, ҳасрат ва паришонлик оламида, тубанлик ва шўрбахтлик сарзаминида девлар макони- дўзах тубига улоқтириб ташламайди”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 115 бет)

Табаррук китобнинг бетакрор ҳикматларида ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантириш учун ибратли фикрлар кўпдир.

«Авесто»да одамийлик, инсон бахт- саодати учун кураш юқори пардада қуйланган. Одамларни ҳимоя қилиш, уларни ардоқлаш, уларни улуғлаш «Авесто»нинг диққат- марказида бўлган. «Яхши фикр, илоҳий қонун руҳидаги, яқин кишига меҳрибон бўлиш, муҳтожлик ва хавф- хатар остида қолганда кўмаклашишга шайлик, ёвузликка қарши, кишилар бахт ва саодати учун фаол курашишга шайлик, ҳамма билан аҳил ва тотувликда ўз маслакдош биродарлари билан дўстлик ва ҳамжиҳатликда яшашга интилиш руҳидаги ниятлар ва фикрлар мусафоллиги тушунилади. Инсон ўз фикр- ҳаёлида бошқаларга ҳасад қилмаслиги лозим, яхши ниятли киши дарғазаб бўлмайди ва бошқа жаҳолатларга берилмайди. Чунки бундай ҳолатда у яхши

ниятни йўқотади, бурч ва адолатни унутади ва ножуя ҳаракатлар қилади».

«- Эй, оламни яратган Зот! Эй Ҳақиқат!,- дейилган қимматли манъбада, - Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган шахс ким?

Ахура Мазда жавоб берди:

Эй, Сипийтмон Зардушт!

У ҳаммадан кўра кўп бугдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган зотдир ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир».

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 3- бўлим, 114 бет)

Ушбу жойда илоҳ яратувчининг каромати қайд этиляпти. Ахура-Мазда (Донишмандлик худоси маъносини англатиб, олий илоҳдир) барча эзгуликларнинг ҳимоячиси ҳисобланиб одамзотга фақат яхшиликлар ҳадя этади. Айни вақтда унинг кўрсатмалари бандалари учун вожибдир. У яратувчи, бунёд этувчидир. Одамзотни балолардан асрагувчи балогардондир.

«Авесто»нинг гувоҳлигича аждодларимизнинг эътиқодимустаҳкам, соф, тоза, ҳалол бўлган. Уларнинг сўзлари билан амаллари бир бўлган. Тақвони ҳаётларининг мазмуни деб билганлар.

«Тақводор киши, - дейилган илоҳий китобда,- ўт- олови ва сут қатиғи, ичида хотини, болалари ва яхши чорваси бўлган, уй қурган жой- чиндан ҳам энг яхши жой. Бундай уйда чорва мўл, хотин ва болалари мўл, ўт- олови мўл ва хилма- хил рўзғор буюмлари мўл бўлади. Ҳақиқатдан ҳам шундай жой Сипийтмон Зардушт (Зардуштийлик диннинг пайғамбари) кўпроқ ғалла, ўт- олов, экин- тикин, мева- чева етиштириладиган, ҳаммадан ҳам кўпроқ чорва боқиладиган энг яхши жойдир».

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Зардушт фаол диндор, яратувчи меҳнатни, ерни севувчи ибодатчи тарафдори. Шунинг учун ҳар бир зардуштий , албатта, деҳқончилик, боғбончилик ва турли ижтимоий фойдали меҳнат билан банд бўлмоғи зарур. У ерга энг сара уруғ сепмоғи, мевали ҳамда сояли , ихота дарахтлари ўтказмоғи лозим. “Ўз вақтида ерга тоза уруғ сепмоқ 10 минг ибодатдан , ҳар қандай қурбонликдан афзал”, дейилади “Виспарад”да.

“Эй, маздапараст Зардушт! дейилади “Виспарад”да

Оёқларинг, қўлларинг ва эс- ҳушингни эзгу амал, адолат ва

тўғриликка йўлла; ёмон ишлардан , бедодлик ва эгриликдан тийил!

Бу ерда деҳқончиликни йўлга қўй, токи нороса расо бўлсин!”

“Шоядки, бу ерда биз топингувчи энг қудратли ашаван – Ахура Мазданинг алқови ва иззат- эҳтироми ҳоким бўлса; ибтидо ва интиҳода ҳам”.

“Эзгу сувлар, серҳосил гиёҳлар ва ашаванлар фравашийларига олқиш ва ҳамдларни қабул қиламиз.

Барча яхшиликлар: сувлар , гиёҳлар , ашаванлар фравашийларни олқишламоқ ва ҳамд қилмоқ истаймиз”.

(“Авесто”. Виспирад, 15- бўлим, 290, 294 бетлар)

“Авесто”нинг Мансур Яштлар қисмида деҳқончиликнинг асосий омили сувга боғлиқлиги тўғрисида ибратли фикрлар мавжуд:

“Булутлар тўп- тўп бўлиб оқиб келдилар ва хайрли йилдан дарак бериб, сувлар равон бўлдилар.

Сершитоб ёмғир сувлари – етти иқлимга пароканда бўлгувчи жўш- хурушли сувлар ана шу булутлардандир”.

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини шарафлаймиз. Ўлик ва равон сувлар; чашмалар; анҳор қор ва ёмғир – ҳамма унга орзуманд ва интиқ”.

“–Қачон чашмалар кўркем экинзорлар, хонумонлар, даштлар сари равон бўлади ва гиёҳлар илдизини ўз намлигидан баҳраманд айлайди.

Мен уни фарру фурўғу учун намоз, баланд овоз ҳамда завр билан олқишлайман”.

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз. У ўзининг туғёнли суви билан жамийки мавжудот кўнглидаги кўркем ва саросимани ҳайдаб юборади.

Агар уни – куч ва қудрат соҳибини – алқасалар, иззат қилсалар, хушнуд ва эҳтиром айласалар дармон бахш этади.

Мен уни фарру фурўғи учун намоз ва баланд овоз ҳамда завр билан олқишлайман”.

(“Авесто”. Тиштар қасидаси, 238 бет)

“Авесто”нинг кўп жойларида боғбонлик алоҳида таърифланади, халқ боғу – роғлар яратишга даъват этилади. Меҳнат самарадорлигини оширишга даъват Зардушт таълимотининг асосий масаласидир. Шунинг учун у диндорларга қуйидагича мурожаат қилади: “қум саҳросини ўз меҳнати билан

серҳосил ерга айлантирган одам комил диндордир. Дашту саҳрода 10 йил таркидунё қилиб юрган одамдан кўра ўша чўлга бир туп кўчат ўтқазиб, кўкартирган одам афзалдир”.

Табаррук манбада мўл- кўлчиликни яратувчи Аҳура Мазда улуғланади. Жумладан, шундай сўзларни ўқиймиз. Мўл- кўл ҳосил берган ергина, катта ва соғлом подагина, ерни суғорадиган дарё, оламни мунаввар этиб, одамларга завқ- шавқ уйғотувчи қуёшгина гўзалдир. Шунинг учун ҳамма ерга нур ва яхшилик, бахт ва роҳат уруғини сепувчи Аҳура Мазда гўзалдир.

Аждодларимиз меросида тартиб ва олам уйғунлигига раҳна солувчи Анҳра Ману(Аҳриман) хунуклик тимсоли. Бузғунчилик, талофат, ерни ифлослантириш, ўсимлик ва ҳайвонат дунёсига зарар етказиш, деҳқончилик ва чорвачилик ривожига тўсқинлик қилиш, очарчилик ва офат, ёмонлик ва касаллик, нопоклик ва ёлғон Анҳра Манунинг жирканч ва хунук руҳидан пайдо бўлади. “Ясна”да ёзилган: “Ҳавм, сенга дуолар бўлсин, ким бу уйда, бу қишлоқда, бу масканда бўлса, бизнинг қалбимизни, танамизни ҳақорат қилса, унинг оёқларининг кучини ол, онгини хиралаштир, ақлини қисқа қил. Оёғига куч кирмасин, қўли кучга тўлмасин, кўзлари ерни кўрмасин, кўзлари табиатдан қувонмасин”.

Аждодларимизнинг эътиқоди ҳам ибратлидир. Ҳамма қут- барака, барча бойликларнинг асоси тақводорликда деб билганлар. Еру кўкнинг ўт- олову, парандаю- дарранда, дов- дарахту барча жонлию- жонсиз ҳамма нарсанинг яратувчиси Танграм деб билганлар ва унга ҳамиша содиқ қолган.

Мамлакатимизда бугунги кунда фермер хўжаликларининг асосий қисми пахта ва дончиликка ихтисослашган бўлиб, чорвачилик ҳамда мева-сабзавотчилик, узумчилик ва боғдорчилик билан шуғулланувчиларнинг улушини ошириш учун қатор амалий чора-тадбирлар ишлаб чиқилган. Ушбу йўналишдаги хўжаликларнинг ўзига хос хусусиятлари, авваламбор экин майдонларининг кичиклиги, шунинг учун ҳам ҳосилдорликни ошириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ихтисослашган фермер хўжаликларини ташкил этишни тақозо этади. Ваҳоланки, фермер хўжаликларининг ҳозирги даврда ихтисослашув хусусиятлари уларнинг шаклланган ва мавжуд ширкат хўжаликлари негизида вужудга келганлигидир. Бироқ, дунё амалиётида, жумладан ривожланган хорижий мамлакатларда кучли рақобат муҳити шароитида хатардан холи бўлиш учун кўп тармоқли фермер

хўжаликлари ташкил этишни афзал кўрадилар. Бунда улар авваламбор, аграр ишлаб чиқаришнинг табиий шарт-шароитларига кўра турли экинлар экиш имкониятининг мавжудлиги ва қўлайлиги ҳамда бирон маҳсулотдан кўрилган зарарни бошқалари ҳисобига қоплаш мумкинлигига эътибор берадилар. Бунга эса, мамлакатимизда аграр соҳадаги ислохотларнинг самарали фаолиятини йўлга қўйиш учун энг аввало, деҳқончилик ва чорвачилик ишларини ташкил этишда уларнинг ўзаро мутаносиблигини таъминлаш орқалигина эришиш мумкин. Бу борада кейинги йилларда ижобий ўзгаришлар амалга оширилаётганлиги қувонарлидир. Жумладан, Республикамиз Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари, ҳеч шубҳасиз, биз учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Энг аввало, агросаноат комплекси ва унинг локомотиви, яъни ҳаракатга келтирувчи кучи бўлган кўп тармоқли фермер хўжаликларини изчил ривожлантиришга катта эътибор қаратилади”¹².

Аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар изчиллик билан тизимли ривожлантирилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 9 октябрдаги ПФ-5199- сонли Фармонида мамлакатнинг иқтисодий барқарорлиги ва аҳолининг муносиб ҳаёт кечиришини таъминлашда фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, уларнинг ер майдонларидан самарали фойдаланиш масаласи алоҳида ўрин тутди.

Юқорида келтирилган деҳқончилик маданияти тўғрисидаги аجدодларимиз қолдирган бой мерос юртимизда аграр соҳада ислохотларни янада самарали олиб бориш ва ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришга ёрдам беради деб ўйлаймиз.

Марказий Осиёда яшаган аجدодларимиз қадимдан деҳқончилик билан шуғулланиб, минг йиллар давомида бу соҳада

¹² Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда қураимиз.-Т.: “Ўзбекистон”, 2016.-Б.-15.

катта ҳаётий тажриба тўплаганлар ва фарзандларини ҳам ушбу тажрибадан хабардор қилиб борганлар. Аждодларимизнинг тарихий- адабий ёдгорлиги «Авесто»да илгари сурилган деҳқончилик маданияти, она табиатни, меҳнатни эъзозлаш борасидаги ибратли ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмай мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини яхшилаш ва ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришда муҳим манба бўлиб хизмат қилмоқда.

1.3.“АВЕСТО”ДА ОНА ЗАМИННИНГ ЭЪЗОЗЛАНИШИ.

Тарихий-адабий ёдгорлик «Авесто»да аждодларимиз атроф-муҳитга, она-заминга ниҳоятда эҳтиётда бўлиб, уни эъзозлаганига гувоҳ бўламиз.

«Инсон бутун умри давомида - дейилган илоҳий китобда - сув, тупроқ, олов умуман дунёдаги жамийки яхши нарсаларни пок ва бус - бутун асрашга бурчлидир». «Бурч» аждодларимиздасўзсиз бажарилиши шарт бўлган воситага айланган.

Она замин табиатнинг ажралмас бўлаги, шунинг учун аждодларимизнинг она заминга меҳри. ўзгача бўлган. Улар ерни улуғлаганлар, асраб-авайлаб эҳтиётлаганлар. Она заминни эҳтиёт қилишда сиру-асрор мўл-кўл, каромат каттадир, чунки ер барча бойликларнингасоси, бутун тирикликнинг ҳаёт манбаидир.

«Кимда ким, дейилади табаррук манбада, - заминни чап ва ўнг кўл билан, ўнг кўл ва чап кўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади. У гўзал ва покиза қизга ўхшайди. Бу қиз эр хонадонига кириб бориб, ўз тўшагида ҳалол ёстикдошига фарзандлар туғиб беради. Замин ҳам мўл-кўл меваларни тақдим этади».

“- Эй, оламни яратган Зот! , - дейилади манбада:

Эй, Ҳақиқат!

Заминни ҳаммадан кўра бахтиёр қилган тўртинчи шахс ким?

Ахура Мазда жавоб берди:

- Эй, Сипийтмон Зардушт!

У ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир.

Кимда- ким буғдой экса, у Ашаҳни (Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, назру ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 114- 115 бетлар)

Муқаддас «Авесто»нинг қайси жумласини олманг, ундан бугунги кун учун ҳам тарбиявий аҳамиятга молик маъно ва мазмун топаверасиз.

«Ўт-ўланлар ҳамда мевали дарахтлар экилган, - дейилган «Авесто» да, - сувлари ҳамиша равон бўлган замин энг яхши ердир. Қаровсиз қолган ер эса, гўё турмуш қурмаган қиздай». (Ясна, 32-боб). Ўт ўланлар кўп бўлса, чорвага, мевали дарахтлар кишиларга озуқа ҳам малҳамдир.

Яхшиликлар ҳавони тозалайдиган хилқат эканлиги ҳаммага маълум. «Авесто»да Сипийтмон Зардушт ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган зотдир ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир», - дейилади. Ахура-Мазда барча эзгуликларнинг ҳимоячиси ҳисобланиб, одамзотга фақат яхшиликлар ҳадя этади.

Табаррук манбанинг 38- Ҳотида Она Замин қуйидагича мадҳ этилади:

“Ниҳоят, заминни олқишлаймиз. Замин бизни ўз бағрига олгандир”.

«Авесто»нинг гувоҳлигича аجدодларимизнинг эътиқоди мустаҳкам, соф, тоза, ҳалол бўлган. Уларнинг сўзлари билан амаллари бир бўлган. “Эътиқод хуруши, эпчиллик, ҳушёрлик ва пок дин билан қазо ва қадарни; эзгу орзуни; эзгу фаровонликни; эзгу номни; эзгу бағишловни мадҳ этамиз”,- дейилади тарихий манбада. Аждодларимиз тақвони ҳаётларининг мазмуни деб билганлар. «Тақводор киши, - дейилган илоҳий китобда, - ўт-олови ва сут қатиғи, ичида хотини, болалари ва яхши чорваси бўлган, уй қурган жой-чиндан ҳам энг яхши жой. Бундай уйда чорва мўл, ўт-олов мўл ва хилма-хил рўзғор буюмлари мўл бўлади. Ҳақиқатдан ҳам шундай жой кўпроқ ғалла, ўт-олов, экин-тикин, мева-чева етиштириладиган, ҳаммадан ҳам кўпроқ чорва боқиладиган жой энг яхши жойдир».

(“Авесто”. Ясна, 48 - Ҳотлар, 5-6 боблар)

Ташландик, қаровсиз ерлар «Авесто»да лаънатланган, ундан жирканган, ерига эътибор бермаганлар қораланган. Ер кўз

қорачағидек асраб-авайланган, уни улуғлаб сажда қилганлар, ардоқлаб ҳамду санолар битганлар.

«Узоқ замон, -дейилган «Авесто»да,-экилмаган ва омоч тегмаган замин бахтсиздир. У омочни орзу қилади. Бундай замин балоғат палласига кирган соҳибжамол қиздир. Бу қиз фарзанд кўриш ва яхши ёстикдошга интиқдир».

“- Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан , ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади. У гўзал ва покиза қизга ўхшайди. Бу қиз эр хонадонига кириб бориб, ўз тўшагида ҳалол ёстикдошига фарзандлар туғиб беради. Замин ҳам мўл- кўл меваларини инъом этади”.

(“Авесто”. Вандидод, 3-фаргард, 114- 115 бетлар)

Ернинг ҳосилдорлиги кўп нарсаларга боғлиқ, ана шулар ичида шудгор қилиш биринчи ўринда туради. Донишманд халқимиз «Ер ҳайдасанг куз ҳайда, куз ҳайдамасанг юз ҳайда» деганларида ҳам маъно кўп.

«Авесто» ҳам шудгорлашга ниҳоятда катта эътибор берган.

«-Эй Сипийтмон Зардушт!-дейилган илоҳий китобда, - кимда ким заминни чап ва ўнг қўл билан шудгор қилса, замин унга шундай дейди: -Эй мард! Эй, мени чап ва ўнг қўли билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилган зот! Одамлар ҳамиша бу ерга келадилар ва нон сўрайдилар. Мен бу ерда ҳосилга кираман, сен учун ҳар турли хўрак ва мўл-кўл буғдой етиштираман».

«Эй оламини яратган зот, - дейилган табаррук манбаъда, - Эй Ҳақиқат! Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган... шахс ким?

Ахура Мазда жавоб беради!

-Заминни яхшилаб шудгор қилган... Зот!

-Эй, қуёш юзли Жам («гўзал», иссиқ дийдор» маъносини англатиб, олий-илоҳ томонидан бир қанча сифатлар ато этилган ярим

худо деди, Ахура Мазда, - одамлар курук тупроқни юмшатганларидек,

ерни товонинг билан эзғила ва қўлларинг билан шудгор қил!

Шундан сўнг у ерда сувлар... шитоб билан оқдилар... У ерда ҳамиша ям-яшил ва хуррам, ҳамиша эзгулик, егулик ва қут баракатли яйловлар яратди”.

“... У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши эркак ва

урғочиларнинг уруғларини олиб борди.

... У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши жонворларнинг уруғларини олиб борди.

... У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбўй таомларнинг уруғларини олиб борди.

... Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт- жуфт қилди”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 111, 115 бетлар)

«Авесто»да она-замини ҳаммадан кўра бахтлироқ бўлган жойлар қаер, деган саволларга: покиза ўтин, янги соғилган сути бўлган, ўз амалига эътиқодли одамлар бўлган жой, кўпроқ буғдой, ёғ ва мевали дарахтлар эккан, одамлар куруқ ерларга сув чиқарган, сувли ерларни шудгор қилган заминдир дейилади.

“Авесто”да ерни эъзозлаш, деҳқончилик энг олижаноб касб сифатида таърифланади, деҳқонлар улуғланади. Зероки, Зардуштийлик жорий этилган даврда Туронзаминда деҳқончилик анча ривожланган, табиий суғориш тизимидан сунъий суғориш усулига ўтилган эди. “Вандидод” ҳамда “Виспарад”нинг алоҳида қисмларида деҳқончиликни ривожлантиришга, ерга чап қўлу ўнг қўл билан бел ёрдамида, омов воситасида астойдил ишлов беришга даъват; ернинг мелиоратив ҳолати, покизалигини сақлашга бўлган интилиш анча кучли бўлган эди. Ҳатто Ардвиссура Анаҳита “Яйловларнинг ҳамиша хуррам, яшнаб туриши, зироатларнинг серҳосил бўлиши учун дарёларнинг мудом сероб , тўлиб- тошиб оқиб туришини таъминлайман”, дейди Зардуштга.

“Виспарад”да каналлар чиқариш, ариқлар казиш, дашту саҳроларни ўзлаштириб, суғориладиган ерларга айлантириш тўғрисида қимматли фикрлар кўп учрайди. Жуда кўп ўринларда ҳосилдорликни оширишнинг асосий омилларидан бири ернинг захини қочириш, шўрини ювиш, деб маслаҳат берилади. Янги каналлар чиқариш, ариқ- зовурларни тозалаш, ерларни ўз вақтида экишга тайёрлаш мўл ҳосил олишнинг асосий гарови эканлигини яхши англаган зардуштийлар бу ишларни жамоа бўлиб, келишган ҳолда, ҳамкорлик, ҳашар йўли билан амалга оширишга алоҳида эътибор қаратганлар.

«Авесто» меҳнат моддий ноз-неъматлар манбаи (энг аввало қишлоқ хўжалик экинларини парвариш қилиш ва турмушни яхшилаш кўзда тутилади) бўлганлиги учунгина эмас, балки у

меҳнатни асосан яхшилик манбаи деб билганлиги учун ҳам инсонни меҳнат қилишга чақиради. Зеро, саховатли бўлиш учун инсонга биринчи галда меҳнат қилиш, ўз қўли билан ноз--неъмат яратиш зарур, шу боисдан ишёқмаслик қолган ҳамма нуқсонларнинг кони деб қаралиши тасодифий эмас.

«Яхшилик,-дейилган илоҳий китобда, - меҳнат қилиши, ўз қўллари билан моддий ноз-неъматлар яратиши лозим» (Ясна, 33). Аксинча меҳнат қилмаётганлар танқид остига олинган, улар энг паст одамлар қаторига қўшилганлар. Айни вақтда дангасалардан бараканинг қочиши уқтирилиб, уларнинг охир- оқибатда хору- зор бўлишлари таъкидланган.

“Эй, Сипийтмон Зардушт!,- дейилади манбада:

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилмаса, замин унга шундай дейди:

Эй мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилмаган зот!

Сен бегоналар эшиги остонасида нон истовчилар билан бирга бўлурсан. Кўзларинг йўл кўради. Улар сени эшиги остонасидан ҳайдаб юборадилар. Меҳнат қилмайдиган одам сен ҳақиқатан ҳам тиланчилар қаторида ёт эшикларга таъзим қилиб, абадул абад бош эгиб туражаксан».

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 115 бет)

Тарихий ёдгорликда ердан фойдаланишга ҳам алоҳида эътибор берилган. «Инсон дейилган «Авесто»да, - чорванинг кўпайишига, яйловларнинг гуллаб-яшнашига ёрдам берган тақдирдагина, деҳқончилик ва суғориш ишларида иштиёқ билан меҳнат қилгандагина, худо ёки унинг ёрдамчисининг иноятига ноил бўлғусидир».

Дарҳақиқат, бизнинг аجدодларимизнинг деҳқончилик маданияти анъаналари қадимий бўлиб, улар минг-минг йиллар муқаддам суғориш маданиятини ўрганиб, катта маҳорат эгаси бўлганлар. Мустақилликка эришган ватандошларимизга тарихий меросимиз «Авесто»даги ерни эъзозлаш, ундан оқилона ва самарали фойдаланиш тўғрисидаги ўғитлари ибратлидир. Бинобарин, деҳқончилик соҳасидаги меҳнат, ерга ўз вақтида сифатли ишлов бериш Зардушт таълимотига кўра, яхшиликнинг намоён бўлишидаги етакчи форма, Аҳура Мазда сиймосида инсоний тус олган қонунга бўйсунидир.

«Дон эккан киши, тақводорлик эътиқодини олға суради, у

имонни озиқлантириб туради...» («Ясна», 32). Бу қонунни бажариш 10 минг марта ибодат қилиш билан баробар, юзлаб қурбонлик қилишга тенг. Аждодларимиз томонидан ерга ишлов бериш ва экин экишга энг аввало эзгулик, фаровонлик манбаи сифатида баҳо берилиб, одамлар ўртасида ва ердаги ёмонлик ва ёвузликни йўқотиш омили сифатида қаралган.

“Кимда- ким бугдой экса, у Ашаҳни(Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, назру ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 115 бет)

Қадимги қўл ёзмамиз «Авесто»да мўл-кўлчилик ва унинг пайдо бўлиш жараёнлари мадҳ этилади, мўл кўлчиликка етишиш йўллари қойил қоларли даражада тараннум этилган. «Ёш келин, дейди «Авесто»да - эрига гўдак ҳадя этганидай, ер ҳам чап ва ўнг қўли билан, ўнг қўл ва чап қўли билан парвариш қилган одамга мўл-кўл ҳосил беради. Ишлов берилмаган ва экилмаган ер эрсиз ва фарзандсиз жоҳил қиз каби бахтсиздир. Қиз яхши эрни орзу қилганидай, ер ҳам яхши қушчига илҳақ».

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 114 бет)

Мана, юқоридаги иқтибосимизнинг «... ер ҳам уни чап ва ўнг қўли билан, ўнг қўли ва чап қўли билан парвариш қилган одамга...» деган парча бизнинг фикримизча, «Ер ҳайдасанг-куз ҳайда, куз ҳайдамасанг юз ҳайда» ҳикматига ишора бўлиб, аждодларимиз деҳқончилик илмининг билимдонлари ҳисобланган, ерни қут-бараканинг, мўл-кўлчиликнинг сабабчиси деб билганликларининг исботидир. Шунинг учун улар ерни илоҳийлаштириб, уни авайлаб асраганлар, ифлосланишига йўл қўймаганлар ва фарзандларини ҳам ушбу анъаналар руҳида тарбиялашга жиддий эътибор берганлар.

«Авесто»нинг гувоҳлигича ерга муносабат қонун билан мустаҳкамланган. Бу борада майда-чуйда, икир-чикир бўлмаган, кичик эътиборсизлик ҳам қаттиқ жазоланган. Мазкур тадбирлар ўз самарасини бериб, ер одамларни сийлаган, мўл-кўлчиликни таъминлаб, ризқ-насиба кўпайган. «Ҳар куни икки марта сув оқиб ўтадиган, суғориладиган бир бўлак ери, подаси, айвонли ҳовлиси, 15 ёшлик хотини (балоғат ёши). Ҳовли-жойида олов ёниб турадиган, хотини бўлган, кўп фарзандли, ўз меҳнати билан оиласини боқиб юрган, ерни яхши парвариш қиладиган, молга

яхши қарайдиган одам бегуноҳдир».

(“Авесто”. Ясна, 33-бет)

Келтирилганлардан кўриниб турибдики, Зардуштнинг ижтимоий идеали бевосита тинч ҳаёт, озиқ- овқатларнинг мўл-кўллиги, севимли хотин, кўп бола, соғлиқ ва узок умр билан боғлиқ. Шунинг учун Зардушт оламида на совуқ шамол, на жазирама офтоб, на касаллик, на ўлим бўлади!

Бу омилларнинг ҳаммаси мўл-кўлчиликнинг сабабчиларидир, айнаи вақтда аجدодларимизнинг ҳаётидан ҳикоя қилувчи, турмуш тарзини билдирувчи воситалардир, ўтмишдошларимизнинг ҳаётидан далолат ҳисобланиб, уларнинг ризқ-насибасининг мўл-кўллигига ишорадир.

«Авесто» да тупроқ, сув, ҳавони булғаш, ифлослантириш энг оғир гуноҳлар қаторига қўшилади. Ҳатто марҳумлар ерни, сувни, ҳавони заҳарлаб қўймасликлари учун уларнинг мурдаларини махсус сопол идишларда кўмиш расм бўлган. Ахура Мазда «ерга яхши, мустаҳкам уруғлар сепишдан ортиқ савоб иш йўқ», - дейди ўз пандларида.

Худои таолонинг бу айтганига амал қилиш 10 минг марта ибодат этиш ёки юзлаб жонворни қурбонликка сўйишдан афзал ҳисобланган. Экин экиш ердаги ёвузликка барҳам бериш демакдир. «Олам гўзаллиги деҳқондан, - дейилади башоратларда - кимки ерга уруғ қадабди, у одамийликка имон келтиради, ягона шу йўлгина Ҳақиқат бўлиб қолгани саробдир».

«Авесто»да таъкидланишича, ер, сув, хона, бадан, кийим-кечак, озиқ-овқатларни тоза тутиш ва сақлашга алоҳида эътибор берилган. Унда мазорларни шаҳар ва қишлоқлардан йироқда, баландликда ташкил этиш, уни махсус девор ёки чўп панжаралари билан ўраб қўйиш, мурдашўйларни махсус тозалikka риоя қилиши уқтирилган. “Одам ёки ит мурдаси теккан ерда бир йилгача зироат экиш мумкин эмас” дейилади. “Вандидод”да мурда теккан либос, ерларни қатрон қилиш, ўликни дафнгача махсус жойда асраш, унинг либосларини махсус панада сақлаш, уни бараҳна (ялонғоч) ҳолда қўйиш ва бошқа омиллар хусусида фойдали маслаҳатлар мавжуд. Бир ҳайвон ёки парранда ўлигини ўз вақтида халқ назаридан олиб, ерни чуқур қавлаб, кўмиб қўйиш йўли билан юртда микроб ёки касал тарқалишининг олдини олган одам “жаннатий киши” ҳисобланган.

«Таналарингизга нисбатан қалбингиз ҳақида кўпроқ

қайғуринг», яъни аввал маънавий дунёингиз мусаффо бўлса, моддий турмушингиз ҳам мукаммал бўлиб бораверади, - дейди Ахура Мазда.

Ахура Мазда қонунларида кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш, уни жамоа ўртасида адолатли тақсимлаш энг савобли ишлардан ҳисобланган. Ундан кейинги савобли иш эса озиқ-овқат тайёрлаш, уй ҳайвонлари ва чорва молларини кўпайтиришдан иборат бўлган. Зардушт худо номидан ҳукмдорларга қарата бундай дейди: «Ёмон овқатланган халқ на яхши, кучли ишловчиларга ва на соғлом, бақувват болаларга эга бўлади... Ёмон овқатланишдан одоб-ахлоқ ҳам айнаб кетади. Агар нон мўл-кўл бўлса, муқаддас сўзлар ҳам яхши қабул қилинади». Бир қарашда оддийгина кўринадиган бу сўзларда жуда катта фалсафий маънолар, соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш учун муҳим ўғитлар борлигига амин бўламиз ва ушбу пандлардан бугунги кунда ҳам ёшларимиз тарбиясида фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Ота-боболаримиз она-ерни эъзозлаб, уни ризқ-рўзимиз манбаи деб билишган. Экин экиладиган ҳар бир қариш ерга муфассал ишлов берилган. Ерни унга ўғит қўшмасдан ишлов берган одамларни қаллоб деб аташган. Ердан текинга ҳосил ундиришни гуноҳ деб ҳисоблашган. Ерга бежизга таёқ уриш ҳам гуноҳ ҳисобланган. Буни ернинг тинчлигини бузиш деб билишган. Ишлов берилмаган ерлардан ҳам жуяли фойдаланишган. Бундай ерлар ёввойи ўсимликлар билан қопланган бўлса, яйлов сифатида фойдаланилган. Бироқ яйловларга зўр келтириш ҳам гуноҳ ҳисобланган. Улардан алмашлаб фойдаланилган. Тайёр бўлмаган яйловга чорвани келтириш кечирилмас гуноҳ эди.

Ҳайдаладиган ерлар билан яйловлар нисбати қатъий сақланарди. Жамият эҳтиёжи учун қанча зарур бўлса, шунча ер ҳайдаларди. Ҳайдаладиган ер оз эди, бироқ у шу пайтда яшаган аҳолини тўйдиарди. Яйловлар кўп эди, шунга яраша чорва ҳам кўп эди. Зеро, чорва одамларга гўшт, сут, ёғ берарди, бироқ қатор ҳунарлар: этикдузлик, гиламчилик, тикувчилик ва ҳакозолар учун хом ашё берарди. Чорва транспорт вазифасини ҳам ўтарди ва ерга ишлов беришда ҳам фойдаланиларди. Бироқ минглаб гектар ерлар ҳайдалмасди ҳам, яйлов сифатида фойдаланилмасди ҳам. Табиатнинг бир қисми асл ҳолида сақланарди ва табиатда экологик мувозанатни ушлаш учун хизмат қиларди.

Аҳолининг экологик кўникмаларининг белгиларидан бири

экологик маданиятнинг кўрсаткичи - атроф-муҳитни озода асраш, шу жумладан, танини, хонадонини, табиатни, жамоат жойларини ва ҳақозоларни тоза сақлашдан иборат ҳисобланарди.

Ўзбекистонда экологик сиёсатнинг тўғри амалга оширилиши, ер, сув, ҳаво, атроф- муҳитни муҳофаза қилиш ва улардан самарали фойдаланишни тарғиб қилишга, экологик муаммоларининг олдини олишга, табиатдаги азалий мувозанат қонунларини сақлаб қолишга, зардуштийликнинг асосий манбаси “Авесто”да ҳам табиатга оқилона муносабат тўғрисидаги ибратли пандлар ва кўрсатмалар мавжудлигини ва улардан бугунги кунда ёшларда экологик маданиятнинг шаклланишида фойдаланиш зарурлиги ҳақида тарғибот ишларини олиб боришни давр талаб этмоқда.

Марказий Осиё ҳудуди қурғоқчил ўлка ҳисобланганлиги учун бу ерда сув қадим-қадимдан олтин мисоли қадрланиб келган. Халқимиз «сув бор жойда ҳаёт бор» деб бежиз айтмаган. Шу боисдан ўлкамизда сувни азалдан авайлаб асрашган ҳамда тежаб-тергаб фойдаланишган. Сувни бежизга оқизиш увол ҳисобланган. Уни турмушда ҳам, деҳқончилик ишларида ҳам тежашган. Деҳқонлар пайкалларни ўқ ариқ қилиб суғоришган. Ариқлар айланма қилиб олинган. Суғорганда жуякларни бўғиб-бўғиб суғоришган. Сувни ариқдан қуйиш у ёқда турсин, салгина тошириб юбориш ҳам жиноят ҳисобланган.

Аждодларимизнинг тарихий ёдгорлиги “Авесто”нинг Мансур Яштлар қисми Етти буюк қасидасида сувлар ҳаётнинг манбаи сифатида эъзозланади:

“Ниҳоят, сувларни олқишлаймиз,- дейилади манбада:

Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи эзгу ниятли аҳуравий сувларни мадҳ этамиз!

-Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонсиз. Хилқатни ювиб, пок этасиз ва икки жаҳон саодатига мушаррафсиз, Биз сизларни эъзозлаймиз.

Сизларни, эй яхши сувлар, хушнудлик бағишлагувчи Аҳура Мазда инъом айлаган исмлар билан олқиш этамиз. Ўша исмлар воситасида сизлардан дўстлик орзусидамиз. Ўша номлар билан намоз келтирамыз. Ўша номлар билан миннатимизни изҳор қиламыз.

-Эй, баракатли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; соғин

сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудрати осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз”.

Табаррук манбада сувларнинг хусусиятлари билан бирга унинг асосий манбалари ва омиллари ҳам тараннум этилган:

“Сувлар қуюлгувчи тоғларни олқишлаймиз.

Сув тўкқувчи дарёчаларни олқишлаймиз.

Судбахш буғдой далаларини олқишлаймиз.

Нигаҳдор ва парвардигорни олқишлаймиз.

Мазда Зардуштни олқишлаймиз”...

“Замин ва осмонни эъзозлаймиз.

Мазда яратган эпчил бодни олқишлаймиз.

Замин ва барча эзгу нарсаларни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Мансур Яштлар, Етти буюк қасида, 227-229 бетлар)

Барча даврларда сув тилла баҳосида юрганлигига қарамасдан, баданнинг тозалигига, одамнинг соғлиғига халқимиз алоҳида эътибор беради. Шу сабабли ўлкамизда қадимдан кунига камида 3-5 марта ювиниш одат тусига кирганди. Қўл-оёқ, юз-бўйин яхшилаб ювиларди. Айни вақтда бир томчи сувни исроф қилинмасликка ҳаракат қилинарди. Ҳафтасига бир марта бошдан-оёқ ювиниш мажбурий ҳисобланар эди. Ҳар бир иш бажарилгандан кейин қўл уч марта яхшилаб ювилмаса, қўлга ушланган нарса ҳаром ҳисобланарди. У одатга ҳозир ҳам амал қилинади. Бу энг яхши одатларимизни фарзандларимизга ёш болалигидан сингдириб боришимиз соғлом авлодни тарбиялашда муҳим омилдир.

Қадимда деҳқончилик мавсуми эрта баҳорда ариқларни қазиш ва тозалаш, уватларни тартибга келтириш ва ҳовузларни мустаҳкамлаш, йўл ва кўприкларни тузатишдан бошланарди. Бу ишларнинг ҳаммаси ҳашар йўли билан қилинарди. Деҳқончилик ишининг кейинги босқичи далаларни ўт-ўланлардан, буталардан, куриб . қолган шох-шабададан тозаланарди, шу тариқа у ердаги дов-дарахтларнинг барқ уриб ўсиши учун шароит яратиларди.

Оқар сувлар, ариқларнинг то бошидан охиригача тоза ва шишадек тиниқ сақланарди. Уни дуч келган жойда ичиш мумкин эди. У чиндан ҳам санитария жиҳатидан тоза эди. Сувга умуман бирор нарса, ҳатто тош ҳам ташлаш мумкин эмас эди. Сувга

ҳурматсизлик қилган одамлар қаттиқ қойилар ва жазоланарди. Мабодо бундан 30-40 йиллар муқаддам ҳам, кимдир сувга тупурганини кўришса, одамлар уни ақлдан озган деб ўйлашар эди. Юқорида айтганларимиздан кўриб турибмизки, халқимизда экологик маданият қадимдан юксак бўлган. Бизнинг бугунги кундаги асосий вазифамиз ушбу меросни ўрганишимиз ҳамда ундан ҳозирги шароитда кенгроқ фойдаланиш имкониятларини топишимиз талаб қилинади.

Ўзбекистонда 2016 йил «Соғлом она ва бола» йили деб эълон қилиниши етук, маънавий баркамол инсонгина Ватанига, халқига хизмат қила олиши, эли учун моддий бойликлар ярата олиши мумкин, - деган фикрлар билан чамбарчас боғлиқдир. Шундай экан ҳар биримиз келгуси авлод учун боғу-роғлар қолдиришимиз, экологияни бузишга, табиий муҳит, ерни, сувларни ифлослантиришга йўл қўймаслигимиз, ҳаво тозалиги учун курашмоғимиз, юртимизнинг ҳақиқий жонкуяри бўлмоғимиз ва соғлом авлодни тарбиялашга ўз ҳиссамизни қўшмоғимиз лозим. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси», «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида», «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида», «Ўзбекистоннинг ўсимлик ва ва ҳайвонот дунёсини ҳимоя қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш» тўғрисидаги қонунларининг қабул қилиниши ердан оқилона фойдаланиш, атроф муҳитнинг экологик ҳолатининг кескин ёмонлашиб боришига йўл қўймасликда муҳим роль ўйнамоқда.

«Ўзбекистонда табиатни муҳофаза қилишдаги ғоят муҳим вазифа,-деган эдилар Биринчи Президентимиз Ислон Каримов ерларнинг ифлосланишини камайтириш бўйича чора-тадбирлар мажмуини амалга оширишдан иборат»¹³.

Дарҳақиқат, бу борада республикаимизда кейинги йилларда ибратли ишлар амалга оширилмоқда. Буюк маънавий меросимиз «Авесто»даги атроф-муҳит, табиатни, она-заминни тоза, пок сақлаш борасидаги ибратли кўрсатмалар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган, аксинча долзарб бўлиб, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, она-замин ва табиат ҳақида қайғуриш каби ҳис-туйғуларни шакллантириш орқали мамлакатимизда жисмонан соғлом ёш авлодни тарбиялашда

¹³И.Каримов. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: - “Ўзбекистон”, 1997.

муҳим манба бўлиб хизмат қилмоқда.

**“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2001 йил,
3- сон.**

1.4. “АВЕСТО”ДА ТУПРОҚНИНГ ЭЪЗОЗЛАНИШИ

Тупроқ қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг бирдан- бир воситаси ва ҳар бир мамлакатнинг битмас тугунмас табиий бойлиги ҳамда инсоният учун зарурий озиқ- овқат маҳсулотлари ва хом ашёлар етиштириладиган асосий ва ягона манбадир.

Тупроқни эъзозлаш, унинг унумдорлигини оширишга мунтазам эътиборни кучайтириш зарурлиги тўғрисида Биринчи Президентимиз Ислом Каримовнинг қуйидаги фикрлари диққатга сазовордир: “Олдимизда турган муҳим вазифалардан бири- бу еримиз, тупроғимиз унумдорлигини доимий равишда ошириб бориш билан боғлиқ экани барчамизга яхши аён. Бу мақсадга эришиш учун ернинг мелиоратив ҳолатини яхшилашдек ўта долзарб масалаларга эътиборни янада кучайтириш талаб этилади. Яъни ер деҳқонни боқади, деҳқон эса элни боқади, деган ҳикмат ҳамиши диққатимиз марказида туриши, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги фаолиятимиз мезонига айланиши даркор”.¹⁴

Дарҳақиқат, қишлоқ хўжалигида тупроқнинг унумдорлиги, яъни тупроқнинг ўсимликларни сув, озиқ моддалар, иссиқлик ва бошқа зарур ҳаёт шароитлари билан таъмин этиш қобилияти унинг энг муҳим ва ажралмас асосий белгисидир. Ўсимликлар ҳаёти учун зарур озиқавий моддалар, сув, ҳаво ва иссиқлик қай даражада бўлишига қараб, унумдорлик турли тупроқларда турлича бўлади. Масалан, серчиринди, донатор структурали тупроқларда ўсимликлар ҳаёти учун зарур шароит қўлайлиги туфайли уларнинг унумдорлиги яхши бўлади.

Инсоният тарихида қадимдан одамлар тупроқни ўргана бошлаганлар. Тупроқ ҳақидаги дастабки маълумотлар эрамиздан 3-4 минг йиллар илгари хитойлар, греклар, римликлар ёзиб қолдирган асарларда учратилади. Қадимги юнон мутафаккирлари Аристотель, Платон ва ботаник Теофраст асарларида тупроқнинг хоссалари ва ўсимликларнинг озиқланиши ҳақида илк маълумотлар берилган.

¹⁴Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш- энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2015.-Б.-174.

Эрамиздан бир неча аср илгари яшаган римлик олимлардан Катон, Варрон, Колумелла ва Вергилий асарларида ҳам тупроқ тўғрисида айрим маълумотлар келтирилган.

Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”да ҳам тупроқ муқаддас саналиб, улуғланган. Табаррук манбада тупроқ улуғланиб, уни тоза ва пок сақлашга даъват этилади. Жумладан, ўқиймиз:

“- Эй, олами яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

Офтоб остида ётган одам жасади ерга тушиб кетса, ер неча вақтдан сўнг ўзининг дастлабки покизалик ҳолатига қайтади?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Ашаван Зардушт!

Офтоб остида ётган одам жасади ерга тушиб кетган лаҳзадан бир йил ўтгач, замин ўзининг дастлабки поклик ҳолига қайтади”.

“-Эй, олами яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

Одам жисми тупроққа топширилгач, қанча вақтдан сўнг замин ўзининг дастлабки поклик ҳолатига қайтади?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Одам жисми тупроққа топширилган лаҳзадан эллик йил ўтгандан сўнг замин ўзининг дастлабки поклик ҳолатига қайтади.

-Эй, олами яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

Одам жасади қўйилган дахманинг тупроғи неча фурсатдан сўнг ўзининг бирламчи покизалик ҳолига қайтади?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Спийтмон Зардушт!

Мурдор тупроғи замин тупроғига айлангандан сўнг*¹⁵.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 135 бет)

Келтирилганлардан кўриниб турибдики, аجدодларимиз тупроқни муқаддас ҳисоблаб, уни мусаффо, пок сақлашга жиддий эътибор берганлар.

Халқимизнинг буюк фарзанди, комусий олим Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад Беруний (973- 1048) литосферадаги фойдали ва қимматбаҳо минералларнинг физикавий хоссаларини ўрганиш ва аниқлашда оламшумул илмий тадқиқот олиб борди ва бу соҳада “Китобул жавоҳир фи маърифатил жавоҳир” (“Жавоҳирларни билишга оид маълумотлар тўплами”) номли

¹⁵Зардуштийлар акидасига кўра, одам жисми , яъни одам тупроғи роса эллик йилдан сўнг замин тупроғига батамом қўшилиб кетади, ёхуд замин тупроғига айланади.

гениал асар ёзиб қолдирди. Берунийнинг бу қимматли асари она жинс ва тупроқ минерал қисмининг физикавий хоссаларини ўрганишда дастлабки муҳим дастур- қўлланма ҳисобланади.

Олимларнинг эътирофича, Берунийнинг литосферадаги фойдали қазилмалар қатламининг пайдо бўлиши, жинслар емирилишининг аҳамияти, тоғ жинсларининг нураши кабилар ҳақидаги хулосалар катта аҳамиятга эга, чунки X асрда айтилган бу илмий фикр дунё миқёсида биринчи бўлиб, ҳозирги тупроқшунослик фанидаги тупроқ она жинси пайдо бўлишида нураш жараёни маҳсулоти эканлиги ҳақида айтиладиган фикрлар соҳасидаги бошланғич илмий кашфиёт ҳисобланади.

1840 йилда немис олими Юстус Либих аниқ далиллар асосида яшил ўсимликлар тупроқдан озик моддаларни минерал бирикмалар ҳолидагина олади деган тўғри фикрни илгари сурди. Ю.Либих тупроқ унумдорлиги унинг таркибидаги минерал тузларнинг сифати ва миқдorigа боғлиқ эканлигини алоҳида таъкидлади. Унинг назарияси тупроқлар химиявий таркибини текширишнинг ривожланишига ва тупроқ унумдорлигини оширишда минерал ўғитлардан кенгроқ фойдаланишга имкон берди.

Сўнги йилларда Марказий Осиё ҳудудлари тупроқларини, айниқса чўл зонасидаги тақир тупроқларни, пролювиал ётқизиклар тарқалган жойлардаги тақир тупроқларни ва чўл-саҳро зонаси тупроқларини текшириш ҳамда уларнинг таркиби, хоссаларини ўрганиш ва унумдорлигини ошириш тадбирларини амалда жорий этиш борасида ижобий ишлар амалга оширилди. Ўзбекистонда деҳқончилик майдонларини ҳамда чорва яйловлари ҳудудини кенгайтиришга қаратилган вазифаларни ҳал этиш, энг аввало барчамизнинг ризқу рўзимиз, қишлоқ хўжалигимизнинг ривожига еримиз, тупроғимиз унумдорлигига, унинг шўрланишининг пасайишига боғлиқ. Бу борада ибратли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, 2009 йилдан мамлакатимиз миқёсида ерларимизнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга қаратилган, жуда катта маблағни талаб қиладиган махсус лойиҳани амалга ошириш бошланди.

Бугун Ўзбекистонда 4 миллион 300 минг гектардан ортиқ суғориладиган ер бор. Унинг катта қисми- 80-85 фоизи шўрланган, 60 фоизи кучли даражада шўрланган. Бу ҳақда таъкидланганидек, “биз триллион - триллион, миллиард -

миллиард сўм маблағларни шу муаммони ечишга сарфладик, мамлакатимиз бўйича келгуси беш йилда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга 1 триллион 860 миллиард сўм, ирригация тармоқларини модернизация қилиш учун 3 триллион 144 миллиард сўм ва 586 миллион долларлик хорижий инвестицияларни йўналтириш режалаштирилган”¹⁶.

Олимларнинг тадқиқотларига кўра, тупроқ тоғ жинсларидан пайдо бўлган. Аммо тупроқ ўзининг бир қанча хусусиятлари, айниқса унумдорлиги, яъни ўсимликларни сув , ҳаво ва озик моддалари ҳамда бошқа ҳаёт омиллари билан таъмин этиш хусусияти билан тоғ жинсларидан кескин фарқ қилади.

Ўзига хос ана шундай хусусиятларга эга бўлган табиий жисм ҳисобланган тупроқнинг пайдо бўлишига нураш ва тупроқ пайдо бўлиш жараёнлари, ўзаро муносабат натижасида кечадиган жараёнлар катта аҳамият касб этади.

Тупроқ пайдо бўлиши пайтида нураш қобиғи юзасида бир қанча муҳим ва мураккаб ҳодисалар, чунончи органик модданинг вужудга келиши ва парчаланиши, органик ва анорганик моддаларнинг тўпланиши, минералларнинг парчаланиши ва синтезлашиши, атмосферадан нам тушиши ва буғланиб кетиши, қуёшдан келаётган ёруғлик энергиясининг сингдирилиши ва тарқалиб кетиши сингари жараёнлар кечади. Бу жараёнларда ёруғликнинг асосий манбаи Қуёш муҳим аҳамиятга эга.

Аждодларимизнинг тарихий ёдгорлиги “Авесто”да Зардуштга Қуёш юзли Жам шундай дейди:

“- Эй, Зардушт!

-Мен сенинг жаҳонингга кенглик бахш этаман. Мен сенинг жаҳонингни ардоқлайман. Жаҳон аҳлига пешво ва асрагувчи бўламан!

-Менинг салтанатимда на совуқ бод, на иссиқ бод, на касаллик ва на ўлим бўлади...

Ўшанда Жам ҳукмронлик қилган мамлакатда уч юз зимистон бош кўтарди. Ва замин тевалар уюри, одамлар, итлар, парранда-ю даррандалар ва куйдиргувчи қизил оловларга тўлди. Сурувлар, тевалар уюри, одамлар заминга сиғмай қолишди.

Кейин мен қуёш юзли Жамни огоҳ этдим:

-Эй қуёш юзли Жам, Вайвангҳоннинг ўғлони!

¹⁶Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш- энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2015.-Б.-175-176.

Бу замин сурувлар, тевалар уюри, одамлар, итлар, парранда-ю даррандалар, куйдиргувчи қизил оловларга тўлди ва барҳам топди. Сурувлар, тевалар уюри ва одамлар бу заминдан жой тополмади.

Шунда Жам ёруғлик сари, Жанубга томон, қуёш кенгликларига йўл солди. Ва заминга заррин сувра воситасида ҳаво пуркади, аштра қамчини билан савалади ва шундай деди: - Эй, Сипандормаз!

Шафқат нурларини замин узра ёғдир, кенгликлар ато айла. Сурувлар, тевалар уюри ва одамлар сени кўрсинлар!

Шундан сўнг, Жам ер юзига бир одим кенглик бахш айлади. Бу кенглик бағрига сурувлар, тевалар уюри, одамлар келишди. Улар кўнгиллари тусаган ерларни ватан тутишди”.

Табаррук манбада бу фикрлар давом эттирилиб, Жам ер юзига икки, уч одим кенглик бахш айлаганлиги, бу кенглик бағрида барча жонзотлар, инсонлар кўнгиллари тусаган ерларни ватан қилганликлари, у ерларда ҳамиша ям- яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва куб- баракотли яйловлар яратилганлиги тўғрисида қимматли маълумотлар берилган:

“... У ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан оқадилар. ... У ерда ҳамиша ям- яшил ва хуррам ва егулик ва кут- баракотли яйловлар яратган.... У ерда кенг ва баланд уйлар қур”.

“Шундан сўнг у ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан оқдилар.

...У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши эркак ва урғочиларнинг уруғларини олиб борди.

... У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбўй ўсимликларнинг уруғларини олиб борди.

... У ерга ер юзидаги энг емишли, энг ёқимли ва хушбўй таомларнинг уруғларини олиб борди.

... Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт- жуфт қилди”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 109 – 111 бетлар)

Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши, тупроқдан барча тирик мавжудотлар учун керакли озукани етиштиришда Қуёшнинг аҳамияти тўғрисидаги фикрлар давом эттирилиб ушбу ҳолат “Авесто”нинг Ясна қисмида қуйидагича мадҳ этилади:

“–Эй, Мазда Аҳура!

Дунёдаги жамийки жисмлар ичида сенинг жисмингни энг

гўзал ва зебо деб биламиз.

Буюк жаҳон фароғатининг олий пойгоғи Қуёшдир”.

“Ниҳоят Аҳура Маздани олқишлаймиз.

Шаҳриёрдир, бузругвордир. Биз уни мадҳ этамиз. Унинг зебо хилқатини куйлаймиз. У мумтоз олам ва Ашаҳ- Ҳақиқатни яратди. Ёруғлик, замин ва жамийки яхши нарсаларни ато айлади”.

“Унинг солиҳ амалли шаҳриёр ва бузругворлигини энг мақбул алқовларимиз билан мадҳ этамиз. Улар оламни кўриқлайдилар, хифзу ҳимоят этадилар.

Шу жумладан, Ардбаҳиштни мадҳ этамиз. У – энг зебо Амшосипанд, ёруғлик, бошдан- оёқ яхшиликдир”.

“Аҳура Мазда ва жаҳон ободончилигига олқиш ва мақтовлар бўлсин!

Ниҳоят, заминни олқишлаймиз. Замин бизни ўз бағрига олгандир.

-Эй, Аҳура Мазда!

Аёлларни мадҳ этамиз. Улар сенингдир ва энг олий Ашаҳ- Ҳақиқатдан огоҳдирлар.

Эътиқод хуруши, эпчиллик, ҳушёрлик ва пок дин билан эзгу қазо ва қадарни; эзгу орзуни; эзгу фаровонликни; эзгу номни; эзгу бағишловни мадҳ этамиз”.

(“Авесто”. Ясна, 36-37- 38Ҳотлар, 76- 77бетлар)

Табаррук манбанинг Виспирад қисмида бу фикрлар давом эттирилиб, Қуёш қуйидагича улуғланади:

“Қуёш ёруғлигини олқишлаймиз.

Юксаклардан юксак Қуёшни олқишлаймиз.

Қуёш ва Амшосипандларни олқишлаймиз.

Эзгу илоҳий иродани олқишлаймиз...

Бу дармонни олқишлаймиз.

Бу кенгликни олқишлаймиз.

У юксакликни олқишлаймиз.

Эзгу сувлар, серҳосил гиёҳлар ва ашаванлар фравашийларига олқиш ва ҳамдларни қабул қиламиз.

Барча яхшиликлар: сувлар, гиёҳлар, ашаванлар фравашийларни олқишламоқ ва ҳамд қилмоқ истаймиз”.

(“Авесто”. Виспирад, 19- бўлим, 293 бет, 21- бўлим, 294 бет)

“Авесто”нинг қуёшни улуғловчи Митра қасидасида Митранинг фазилатлари улуғланади:

“Биз Митрага топинамиз,

Яйловлари ҳад- ҳудудсиздир.
Ҳақиқатдир унинг сўзлари,-
Минг қулоқли, адл қоматли,
Минг- минг нигоҳ соҳибидир у.
Қудратлидир, бўй- бастии ўктам,
Кенгликларнинг парвардигори.
У самовий илоҳлар ичра
Энг бирламчи тулуъ айлайдир.
Ўлмас қуёш рўпарасида,
Ким учқурдир отлари унинг,
Етишадир барчадан бурун
Тилло тусли қашанг тоғларга,
Чўққилардан кузатар жумла
Ориёний мамлакатларни.
Ва бу аравани элтадир
Тўрт оппоқ тулпор.
Абадий ва учқур арғумоқ
Руҳи билан ўсган жонворлар.
Олд оёғи тиллодан унинг,
Орт туёғи кумушдан унинг,
Ва ягона бўйинтуруққа
Боғлангандир тўртталови ҳам,
Мустаҳкамдир тоза шотиси,
Илгаклидир ва чидамлидир.
Биз Митрага топинамиз...
Ул сўзида собитларни,
Лафзи ҳалол кимсаларни
Фалокатдан сақлагайдир,
Ҳалокатдан сақлагайдир”.

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 184-185 бетлар)

Табиатшунос олимларнинг фикрича, тупроқ асосан ўсимликлар олами ва ҳайвонот организмларнинг она жинсга ҳар томонлама узлуксиз таъсир этиши натижасида пайдо бўлса-да, аммо тупроқнинг ривожии бир қанча табиий шароит ва омилларнинг бевосита ёки билвосита таъсирида давом этади. Тупроқ пайдо бўлиш шароитининг ўзгариши билан ҳам айрим хоссалари, жумладан агрономик хусусиятлари ва унумдорлик даражаси ўзгаради.

Аждодларимизнинг буюк тарихий мероси “Авесто”да ер

юзида ҳаётнинг вужудга келиши, заминнинг, тупроқнинг хусусиятлари ва унга ишлов бериш тўғрисида муҳим маълумотлар берилган. Жумладан, Авестонинг Вандидод қисмида куйидагиларни ўқиймиз:

“Ахура Мазда Жамга деди:

-Эй, қуёш юзли Жам, Вайвангхоннинг ўғлони!

Одамлар куруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонинг билан эзғила ва қўлларинг билан шудгор қил!

Шунда Жам Ахура Мазда истагини бажо айлади: одамлар куруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонида эзди ва қўллари билан шудгор қилди”...

Эй, Сипийтмон Зардушт! – дейилади манбада:

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга шундай дейди:

-Эй, мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилган зот!

Одамлар ҳамиша бу ерга келадилар ва нон сўрайдилар. Мен бу ерда ҳосилга кираман, сен учун ҳар турли хўрак ва мўл- қўл буғдой етиштираман.

Шундан сўнг у ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан оқдилар.

...У ерда ҳамиша ям- яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва қут- баракотли яйловлар яратди.

... У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши жонварларнинг хилма- хил уруғларини олиб борди.

... У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбўй ўсимликларнинг уруғларини олиб борди.

... У ерга ер юзидаги энг емишли, энг ёқимли ва хушбўй таомларнинг уруғларини олиб борди.

... Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт- жуфт қилди”.

(“Авесто”. Вандидод, 2- фаргард, 111,115 бетлар)

Мутахассис олимларнинг тадқиқотларига кўра, ер юзасининг куруқлик қисмида ҳаёт пайдо бўлгандан сўнг оддий организмларнинг тоғ жинсига таъсир эта бошлашидан кейингина тупроқ пайдо бўлиш жараёни ҳам бошланган. Тупроқнинг пайдо бўлишидаги бошланғич даврда ҳам қатнашган бактерия ва оддий сув ўтлари дастлабки организмлар бўлиши мумкин. Кейинчалик, тоғ жинси юзасида организмларнинг қолдиқлари кўпайиши

натижасида замбуруғ, йўсун, қирқбўғим, қирқкулоқ сингари ўсимликлар ва ниҳоят уруғли яшил ўсимликлар пайдо бўла бошлаган.

Яшил дарахт ўсимликлари вужудга келгандан кейин эса уларнинг илдизлари тупроқнинг чуқур қатламигача етиб боради ва у ердаги сув ва турли озик моддаларни ўзлаштириб- сингдириб олади ҳамда ўзидан ҳар хил кислоталар ва минерал моддалар чиқариб, тупроқ пайдо бўлиш жараёнини янада ривожлантиради. Ўсимликлар билан бир қаторда тупроқ қатламларида турли ҳайвонот организмлари ҳам кўпая бошлайди ва тупроқ пайдо бўлиши жараёнлари ва унинг ривожланишини кучайтиради.

Тупроқшунос олимларнинг фикрича, тупроқ деганда ернинг фақат устки чириндили қатламигина эмас, балки тупроқ пайдо қиладиган жараён таъсирида ўзгарган ва бир қанча морфологик белгиларига кўра она жинсдан фарқ қиладиган маълум қалинликдаги қатлам тушунилади. Тупроқнинг умумий қалинлиги деб, барча генетик қатламлар йиғиндисига айтилади. Тупроқнинг қалинлиги ҳамма жойда бир хил бўлмай, балки тупроқ типига кўра ўртача 40 см дан 150 см гача бўлади. Баъзан 250- 300 см қалинликдаги тупроқлар ҳам учраб туради. Марказий Осиёнинг қадимдан суғориладиган маданий (агроирригацион қатлами) тупроқларида ундан ҳам қалин қатламлар мавжуддир. Тупроқлар тусига кўра ҳар хил (қора тупроқ, каштан тупроқ, қизил тупроқ, бўз тупроқ сингари) ном билан юритилади.

Тупроқда жуда кўп миқдорда турли – туман микроорганизмлар, ўсимлик ва ҳайвон организмлари яшайди. Бу организмлар тупроқнинг пайдо бўлиши, ривожланиши ва унумдорлигида жуда катта аҳамиятга эга бўлади.

Экин майдонлари тупроқларнинг структурали ҳолатда бўлиши ана шу ердаги деҳқончилик маданиятининг даражасини кўрсатади. Тупроқда ўсимликлар учун сув, ҳаво ва озик режимларининг қулай ҳолда бўлиши, шунингдек экин майдонларида қўлланиладиган агрокомплекс тадбирларнинг яхши натижа бериши тупроқ структурасига боғлиқ, Чунки тупроқда сувга чидамли донатор структуралар қанча кўп бўлса, у шунчалик унумдор бўлади.

Структурали тупроқларда уруғларнинг яхши кўкариши, ўсимлик илдизларининг ривожланиши ҳамда ерни ишлаш учун қулай бўлган ғоваклик вужудга келади. Структурасиз тупроқлар

юзасида ёғиндан ва суғорилгандан кейин одатда қатқалоқ ҳосил бўлади, уруғнинг эркин ўниб чиқиши ва нозик илдизчаларнинг ривожланиши учун қулай шароит бўлмайди. Ёмғир, қор сувлари ва ирригация сувлари структурали тупроқларга осон шимилади. Сув структура доначалари орсидан ўтар экан, уларни намлайди ва доначаларнинг ҳар бири сувга яхши тўйинади.

Иссиқ, шамолли кунларда фақат тупроқ юзасидаги доначалар куриб, пастроқдагилари эса намлигини узоқ вақтгача сақлаб туради. Шунинг учун структурали тупроқларда ўсимликлар ҳаёти учун зарур нам миқдори узоқ вақтгача сақланиб турилади. Структурали тупроқ қатламларида ҳаво алмашилиши ҳам яхши бўлади. Структурали тупроқларнинг сув, ҳаво ва иссиқлик режими яхши бўлганлигидан микроорганизмлар ҳаёти учун ҳам жуда қулай шароит вужудга келади.

Тупроқдаги сувнинг аҳамияти бекиёс. Она жинс- рухлякнинг шаклланишидан бошлаб тупроқ пайдо бўлиши ҳамда унинг ривожланишидаги турли физик- химиявий, биохимиявий ва биологик жараёнларнинг боришида сув муҳим роль ўйнайди. Шунингдек, сув ўсимлик ва бошқа турли организмлар ҳаёти учун энг зарур бўлиб, уларнинг нормал озиқланиши ва ривожланиб ўсишини ҳамда микроорганизмлар талабини таъмин этадиган муҳим шароитлардан бири ҳисобланади.

Сув ўсимлик таркибининг 80-90 % ини ташкил этади, ўсимлик эса ўз ҳаёти даврида бу сувнинг кўп қисмини ўзи орқали буғлатиб юборади. Ўсимлик ҳаёти учун жуда кўп сув талаб этилади. Бир г куруқ модда тўплаш учун ўсимлик ўрта ҳисобда 300-800 г сув сарфлайди.

Тупроқдаги сувнинг асосий табиий манбаи ёғин сувларидир, баъзи жойларда сизот сувлари орқали ҳам тўпланади. Суғориладиган деҳқончилик шароитида эса суғориш сувлари ҳам ана шундай манбалардан бири ҳисобланади.

Аждодларимизнинг тарихий мероси “Авесто”да тирикликнинг асосий манбаи сув қуйидагича улуғланади:

“Мазда яратган энг яхши ашаван сувларни олқишлайман. Мазда бунёд этган жамийки ашаван сувларни олқишлайман...

(“Авесто”. Ясна, 17- Ҳот, 61 бет)

Табаррук манбанинг Ардвисура Анахита қасидасида тириклик манбаи, тупроқ унумдорлигининг асоси сув қуйидагича мадҳ этилади:

“Сувларимнинг бир ирмоғи- бир шохоби
Етар етти иқлимга ҳам.
Сувларимнинг бир ирмоғи- бир шохоби
Қишин- ёзин тинмай оқар.
У чинакам шарофатли айлар мени,
Ҳам оталар нутфасини, аёл қорнини,
Ва оналар кўксини
Сероблиги рўйи замин узра оққан
Сувларга тенг,
Куч- қуввати тўлиб- тошган,
Мудом олға интилар.
У- қудратли, ёруғ, юксак, сарвқомат
Ким сувлари оқиб ётар кеча- кундуз”.

(“Авесто”. Ардвисура Анаҳита қасидаси, 170-171 бетлар)

Экинлардан мўл ва сифатли ҳосил олишда тупроқнинг сув режимини пухта ўрганиш ва уни бошқариш йўллари билиш ғоят катта аҳамиятга эгадир.

Сув тупроқнинг турли тешик ва ковакларида сақланиб, ўзининг химиявий таркиби ва хоссаларига кўра, тупроқ зарралари билан доимо ўзаро таъсир ва муносабатда бўлади. Бу эса ўз навбатида тупроқдаги намнинг ҳаракати, хоссаси ва ўсимликка шимилиш ҳолатини белгилайди.

Тупроқдаги сув ҳар хил табиий кучлар таъсирида бўлиб, бу кучлар тупроқнинг таркиби ва хоссалари (химиявий таркиби, чиринди микдори ва структураси) га кўра ўзгариб туради. Шунинг учун ҳам сув тупроқда ҳар хил, яъни химиявий бириккан сув; гигроскопик сув; парда сув; капилляр сув; гравитацион сув; буғсимон сув; қаттиқ ҳолдаги сув; сизот сувлари каби шакл ва ҳолатда бўлиши мумкин.

Табаррук манбада сувнинг хоссалари ва хусусиятлари қуйидагича ифодаланади:

“Ниҳоят сувларни олқишлаймиз.

Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, эзгу ниятли аҳуравий сувларни мадҳ этамиз.

- Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонсиз. Хилқатни ювиб пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоварсиз. Биз сизларни эъзозлаймиз...

Сизларни, эй яхши сувлар, хушнудлик бағишлагувчи Аҳура Мазда инъом айлаган исмлар билан олқиш этамиз. Ўша номлар

воситасида сизларни мадҳ этамиз. Ўша исмлар воситасида сизлардан дўстлик орзусидамиз. Ўша номлар билан намоз келтирамиз. Ўша номлар билан миннатимизни изҳор қиламиз.

-Эй, барокатли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; соғин сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудрати осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!”.

(“Авесто”. Ясна , 38 - Ҳот, 77 бет)

Экинлардан мўл ва яхши сифатли ҳосил олиш учун тупроқда улар ҳаёти учун зарур бўлган барча факторларга, жумладан ўсимликлар учун энг қулай ва етарли миқдорда сув тўпланишига алоҳида эътибор бериш керак. Маълумки, баъзи тупроқ зоналарида экинларнинг ўсиш даврида сув етишмайди, айрим ҳудудларда эса ёғин кўп ёғади, атмосфера сувлари ҳамда сизот сувларининг яқин бўлиши ҳисобига тупроқда сув ҳаддан ташқари кўп миқдорда тўпланади. Шунинг учун ҳам тупроқдаги сув миқдори, баланси ва режимини ўрганиш йўли билан тупроқда мўътадил намлик ҳолатини вужудга келтириш ва сув режимини яхшилашга қаратилган чора- тадбирларни қўлланиш катта аҳамиятга эга. Бу ҳолат ҳам аждодларимизнинг бебаҳо ёдгорлиги “Авесто”да етарли даражада қуйидагича мадҳ этилган:

“Сувлар қуюлгувчи тоғларни олқишлаймиз.

Сув тўққувчи дарёчаларни олқишлаймиз.

Судбахш буғдой далаларини олқишлаймиз...

Замин ва осмонни эъзозлаймиз.

Замин ва барча эзгу нарсаларни олқишлаймиз...

Мазда яратган эпчил бодни олқишлаймиз.

Албурз тоғи чўққиларини олқишлаймиз.

Сувлар, заминлар ва гиёҳларни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 42- Ҳот, 79 бет, 59- Ҳот, 87 бет)

Тупроқнинг унумдорлиги, яъни унинг ўсимликларни сув ва озик моддалар, шунингдек бошқа зарур шароитлар билан таъмин этиш хусусияти тупроқнинг асосий ва тоғ жинсларидан фарқ қиладиган сифати ва хоссаларидан биридир. Тупроқнинг унумдорлиги учун унда озик моддалар билан бир қаторда сув ва ёруғлик ҳам зарур.

Тупроқнинг унумдор бўлиши учун аввало унинг таркибида ўсимликлар ҳаётига зарур, яъни сувда осон эрийдиган озик моддалар етарли миқдорда бўлиши керак. Тупроқда озик моддалар билан бир қаторда сув, ҳаво ва иссиқлик ҳам етарли ва мўътадил миқдорда бўлиши зарур. Сув, ҳаво, иссиқлик ва озик шароитининг яхшиланишида тупроқдаги органик чиринда моддалар миқдорининг минерал ва механикавий таркиби ҳамда структурасининг аҳамияти катта. Сув ва ҳаво режими қулай қумоқ таркибли серчиринди ва структурали тупроқларда аэроб бактериялар ҳаётига боғлиқ бўлган микробиологиявий жараёнлар яхшиланади ва натижада органик ҳолдаги озик моддалар сувда эрийдиган ҳолатга ва ўсимликка осон сингадиган минерал шаклга киради. Натижада тупроқдаги сув, ҳаво, иссиқлик ва озик моддалар эффе́ктли унумдорликнинг муҳим шароитларидан ҳисобланади.

Тупроқ унумдорлигининг асосий манбалари ва омиллари халқимизнинг табарруқ манбаи “Авесто”да алоҳида эъзозланганлигининг гувоҳи бўламиз:

“Сут, эт, равон сув ва эрка гиёҳни олқиш этамиз...

Ажиб яйловлар бўлган бу сарзаминларга баракот тилайман.

Замин ва осмондаги неки пок ва олийдир сизларга бўлсин!

Минг дармон, ўн минг дармон сизга насиб қилсин!

Кенг яйловли Меҳрга намоз келтирамиз.

Учқур тулпорли Қуёшга намоз келтирамиз...

Чашмазорлар ва дарё сувларини олқишлаймиз.

Гиёҳларнинг тана ва илдизларини эъзозлаймиз.

Буткул ер юзини олқишлаймиз.

Буткул осмонни мадҳ этамиз.

Барча юлдузлар, ой ва қуёшни олқишлаймиз.

Барча сув ҳайвонлари, ер ости махлуқлари, парранда ва чаррандаларни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 68-Ҳот, 97-98 бет, 71- Ҳот, 100 бет)

Тупроқнинг сув ва шамол таъсирида емирилишига эрозия дейилади. Эрозия содир бўлган майдонларда сув ва шамол тупроқнинг унумдор қатламини емириб бир жойдан иккинчи жойга олиб бориб ётқизади. Натижада тупроқнинг унумдорлиги пасайиб, бу ерга экилган экинларнинг ҳосилдорлиги ниҳоятда камайиб кетади. Марказий Осиёда тоғлар ва тоғ олди қирларидаги тупроқлар сув эрозиясига учраб туради. Суғориладиган майдонлар

ва уларнинг атрофларидаги тупроқлар жарлик эрозияси шаклида сув эрозиясига учраган.

Суғориш эрозияси суғориб деҳқончилик қилинадиган баланд пастликларда экинларни суғориш техникасига риоя қилмаслик натижасида келиб чиқади. Бу эрозия туфайли сув жўякларни ювиб, даладан жуда кўп микдорда майда зарраларни оқизиб кетади, натижада тупроқ унумдорлиги пасаяди ҳамда бундай ерларда ўсимлик яхши ўсолмай унинг ҳосили камаяди.

Шамол эрозияси туфайли тупроқнинг майда заррали қисми ҳамда ундаги чиринди ва озуқа моддалар йўқолади, натижада тупроқ унумдорлиги ниҳоятда пасаяди. Бундай ерларда экинларнинг ҳосили ҳам жуда камайиб кетади.

Республикаимиз Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари, ҳеч шубҳасиз, биз учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Энг аввало, агросаноат комплекси ва унинг локомотиви, яъни ҳаркатга келтирувчи кучи бўлган кўп тармоқли фермер хўжаликларини изчил ривожлантиришга катта эътибор қаратилади.¹⁷

Аждодларимиз ўзларининг амалий фаолиятларида барча даврларда тирикликнинг, бутун мавжудотнинг асоси бўлган она заминни, тупроқни эъзозлаб, унинг софлигини сақлаб қолишга ҳаракат қилганлар ва бу соҳада катта амалий тажриба тўплаганлар. Халқимизнинг бебаҳо тарихий ёдгорлиги “Авесто”да тупроқни ардоқлаб, эъзозлаш тўғрисидаги ўлмас ғояларнинг бугунги глобаллашув шароитида роли ва аҳамияти тобора ортиб бормоқда.

1.5. “АВЕСТО”ДА СУҒОРМА ДЕҲҚОНЧИЛИК АНЪАНАЛАРИ

Ўзбекистонда милoddан аввалги III-II минг йилликларда суғорма деҳқончилик кенг тарқала бошлаган. Ўша даврлардаёқ Зарафшон каби йирик дарё соҳилларида, Хоразм воҳасида экин ерларнинг ўзлаштирилиши ривожланади. II минг йиллик охирлари -I минг минг йиллик бошларида Фарғона водийси ўзлаштирила бошлаган. Асрлар оша маҳаллий зироатчиликда ер унумдорлигини тиклаш ва агротехника усуллариини такомиллаштириш, тупроқни

¹⁷Мирзиёев Ш.М.Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.-Т.: “Ўзбекистон”, 2016.-Б.-15.

Ўғитлашнинг ҳар хил усуллари пайдо бўлиб, суғориш ва шўрни ювиш каби усуллар кенг жорий қилинган. Айниқса, милoddан аввалги I минг йилликда Хоразмда йирик магистрал каналлар қуриш, ҳар хил сув тақсимлаш ва сув чиқариш иншоотларини тиклаш авж олган. Қадимий Окчадарё ҳавзасида топилган суғориш иншоотлари, марзаланган далаларнинг излари қадимги Мисрдаги классик ҳавза деҳқончилигини эслатади.

Ўзбекистон ҳудудидаги зироатчилик суғориш хусусиятлари ва экин турлари билан фарқланган. Масалан, суғорма деҳқончилики маҳаллий аҳоли “сувли ер”, “тирама” ёки “обикор”, “оби”, суғорилмайдиган ерларни “лалми” ёки “баҳори” деб номлаганлар. Фарғоналиклар тирама экинларни яна иккига бўладилар: эрта экиладиган “оқ” ва кечроқ ҳосил берадиган “кўк” экинлар. Хоразмда ҳам лалмикор суғорма ерлар “оқ ер” деб аталиб ариқлардан ортган қуйи оқимдаги сувли ерларга шоли экилиб, унга “шоликори ер” деб ном берилган.

Суғорма деҳқончилик хўжаликлари асосан қадимий воҳаларда- Хоразм, Бухоро, Самарқанд, Тошкент воҳаларида, Қашқадарё ва Сурхондарё ҳавзаларида, Фарғона водийсида жойлашган.

Қадимги аجدодларимиз ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ариқ қазиш, канал чиқариш, сув ҳавзалари- дамбалар қуришга ҳам алоҳида эътибор беришган. “Вандидод” ва Яштларда қадимги Хоразмнинг суғориш тизими ҳақида кўплаб маълумотлар мавжуд. Баъзи лавҳаларда у ёки бу дарё шохобчаларининг пайдо бўлиши тарихи баён этилган. “Авесто”даги далиллардан маълум бўлишича, ўша даврларда биргина Амударёдан мингта шохобча ва мингта анҳор ажралиб чиққан экан.

“Билгилким Ардвиссура Анаҳита минг дарёча ва минг анҳор уларнинг ҳар бир чакқон йигитнинг қирқ кунлик чопадиган йўл узунлигида бўлиб, дарёи Фароғи Карт томон оқсин. Тўлиб- тошиб оқаётган бу сувлар бора- боргунча соҳилларни сероб қилсин. Менинг изимда бўлган ана шу сувлардан етти кишварга ариқлар оқсин, суви қишин- ёзин асло камаймасин, у эркаклар пуштию аёллар сутини пок этсин”.

Табаррук манбада бу фикрлар давом эттирилиб, дарё сувларининг рўйи заминни обод этиши қуйидагича мадҳ этилади:

“Ардвиссура Анаҳита,

Яратгувчи Маздадан келди.

Дарҳақиқат, қандай гўзал унинг қўллари,
 Оппоқ тулпор сонидан ҳам кучли, шиддатли.
 Улуғлиги билан яшнар,
 Ғаройибдир оқин ирмоқлари ғоят
 Ва юксакдир,
 Мудом бир ўй билан банд:
 У – қудратли, ёруғ, юксак, сарвқомат
 Ким сувлари оқиб ётар кеча- кундуз,
 Сероблиги рўйи замин узра оққан
 Сувларга тенг,
 Куч- қуввати тўлиб- тошган,
 Мудом олға интилар..
 Ва сўради Ардвисура Анаҳитадан:
 “Бахш эт менга шундайин омад,
 О, қудратли, шавқатпеша Ардвисура,
 Олтин товон Ҳандарвадан ғолиб бўлайин.
 Шўх тўлқинлар соҳилини ювган Воркуша
 Бўйларида, мен- қудратли, тўлкун
 Қилайин
 Дуруж кохинларин,
 Бу кенг, бўртиқ ва ҳудудсиз замин устида.
 Бахш айлади унга омад –
 Ардвисура Анаҳита,-“...

(“Авесто”. Яштлар, Ардвисура Анаҳита қасидаси, 170-171, 173
 бетлар)

Аждодларимизнинг маънавий меросида тирикликнинг асоси
 бўлган сувларнинг пайдо бўлиши ва манбаи тўғрисида қимматли
 маълумотлар мавжуд бўлиб, у қуйидагича изоҳланади:

“Тўртта айғир яратди Ахур Мазда:
 Шамол, ёмғир, булут ҳамда дўл.
 Ҳамиша ва ҳар қачон Сипийтмон Зардушт,
 Тўрт нафар айғирнинг иродаси-ла,
 Зухур этди тўртта ҳаводис:
 Ёмғир, қорлар ёғдирар
 Ҳам дўл билан савалар, сувлар сочар,
 Минг томчи сув.
 Шарафламоқ истайман олтин
 Ҳукариё чўққиларини
 Ва минг эран қоматидек юксакликлардан

Оқиб келар Ардвисура Анаҳита.
Рўйи замин узра оқин сувларга тенг
Баландлик билан,
Кучга тўлиб, интилар олға.
Ҳар ким уни кўргай,-
Ардвисура Анаҳитани
Бир париваш тимсолида,...
Мурувватинг ўтинаман,
Ким мен ўзинг суйган одам,
Соҳиб бўлай ғоятда чўнг салтанатга,-
Салтанатким емак- тўша тўкиндир хўп,
Тақсимлашин уни мўл- кўл,...
Салтанатким, унда барча эркинликда,
Ҳаловатда яшар...

Ахура Мазда ато қилган яхши сувларга ибодат ва олқиш, куч-
қудрат тилайман, покиза ва тавфиқли Ардвисура сувларига.

“Ҳақиқат- олий шарофат...”

(“Авесто”. Яштлар, Ардвисура Анаҳита қасидаси, 181-182
бетлар)

Тарихий ёдгорлигимиз “Авесто”нинг “Вандидод” қисми
Тиштар қасидасида ҳаётнинг манбаи сувлар шундай улуғланади:

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз. У
парилар устидан ғолиб келди ва уларга шикаст берди. Аҳриман у
париларни сув гавҳарини асрагувчи тамомий юлдузларни маҳв
этиш мақсадида кўзғаган эди”

“Тиштар уларга шикаст берди ва Фароғ Карт дарёсидан
узоқлаштирди. Шунда булутлар тўп- тўп бўлиб оқиб келдилар ва
хайрли йилдан дарак бериб, сувлар равон бўлдилар.

Сершитоб ёмғир селлари- етти иқлимга пароканда бўлгувчи
жўш- хурушли сувлар ана шу булутлардадир.

Мен уни фарру фуруғи учун намоз ва баланд овоз ҳамда завр
билан олқишлайман”.

(“Авесто”. Вандидод, Тиштар қасидаси, 237-238 бетлар)

Оламга ва одамларга дармон бағишлагувчи сувлар ва унинг
манбалари дарёлар табаррук манбада яна қуйидагича мадҳ
этилади:

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз.
Ахура Мазда унга минг турли ғайрат ва эпчиллик бахш этди.

У сув гавҳарини асрагувчи юлдузлар билан биргаликда

фароғат оғушида парвоз қилади.

У оқ тусли, кўркам, заррин кулоқ, зарнишон жиловли тулпор жисмига кириб қудратли, хуш дийдали ва суви замин кенгликлари баробаридаги Фароғ Карт дарёсининг барча шохобчалари, дарёчалари, сой ва жилғаларига назар ташлайди”.

“– Эй, Сипийтмон Зардушт!,- дейилади манбада:

Ўшанда покловчи ва дармонбахш равон сув Фароғ Карт дарёсида туғёнга келади.

Бу сувни забардаст Тиштар ўлкаларга бахш айлайди. У ернинг одамлари Тиштарни алқайдилар, иззат- эҳтиром ва хушнуд қиладилар.

Мен уни фарру фурўғи учун намоз ва баланд овоз ҳамда завр билан олқишлайман”.

“– Қачон чашмалар кўркам экинзорлар, хонумонлар, даштлар сари равон бўлади ва гиёҳлар илдизини ўз намлигидан баҳраманд айлайди.

Мен уни фарру фурўғи учун намоз, баланд овоз билан ҳамда завр билан олқишлайман”.

(“Авесто”. Вандидод, Тиштар қасидаси, 238-239 бетлар)

Маълумотларга кўра, айрим дарёнинг узунлиги, улар сув билан таъминлайдиган минтақалар аниқ кўрсатилган. Агар Ҳерируд Ҳирот ҳамда унинг атрофларини сув билан таъминласа, Пурут ва Ишкат тоғларидан оқиб келадиган Навтак сувлари бир неча ўлкани обод қилади:

“У ерда тезоб ва кенг дарёлар мавжуд. У ердаги кенг анҳорлар ва Наватларнинг кўпириб оқадиган сувлари Ишкат ва Пуратлардан янада қудрат пайдо қилиб, улар билан учрашиб, Марв, Ҳирот ва Суғд томонларга шиддат билан оқиб боради”. Сеистонни Ҳирманд, Хомун, Хурдор, Амвонни, Сафед дарёчалари сув билан таъминлайди.

Табаррук манбада баъзан у ёки бу дарёдан пайдо бўлган янги ирмоқлар эслатилади, айрим шохобчаларнинг вужудга келиши у ёки бу тарихий шахс билан боғланади. Масалан, Вангроздо, Уждонунон Амударёнинг янги пайдо бўлган ирмоқлари бўлса, “Ҳирманд ва Каёнис дарёлари Ушидам тоғларидаги қорлар эриб, оқиб келадиган сувлардан вужудга келган”, Хуштаро, Хушпо, Фардно, Хорнангти, Утун, Урудо, Арзи, Зарнимитий анҳорлари кўп боғу роғлар, яйловларни обод қилиб, ақаваси Каёнис дарёсига бориб кўшилади. Бундан ташқари, Каёнисга улкан Хирманд

дарёсининг ирмоқлари бўлмиш Райманд ва Фармандлар ҳам келиб кўшиларкан. Амударёнинг учта ирмоғи бевосита Гуштасп, Афросиёб ва Кайхусров сингари тарихий шахслар билан боғлиқ тарзда изоҳланади; шунинг учун ҳам улар тарихда “дарёчаи Хусрав” деб юритилади.

“Вандидод”нинг айрим фарғардлари, Замяд Яшт, Ардвиссура Анахиталарда яна ўнлаб дарёлар, руд ва анҳорлар ҳақида кизиқарли далиллар мавжуд.

“Авесто”нинг Ардвисура Анахита қасидасида Мазда бунёд этган Ардвисура Анахитанинг тиниқ ва тавфиқли сувлари шарафланади:

“Қутлуғ қадам ҳамда беҳудуд,
Узунлиги тенг курраи замин оралаб
Оққан барча дарёларга, барча сувларга,
Ҳукариё чўққисидан улоқиб, баҳри
Варқушага етгувчи ўктам.
Варқушанинг қирғоқлари қайғуда қолар,
Кўкрагида кўпгай ваҳм ичра тўлқинлар,
Қачон уларнинг сориға,
Қачон улар жонибига елиб келгай
Ардвисура Анахита.
Унингким минг кўрфази бор,
Ҳар бир кўрфаз ўтрусидан,
Ҳар бир шоҳоб ўтрусидан
Қирқ кун сургай арғумоғин
Бебок чавандоз.
Сувларимнинг бир ирмоғи- бир шоҳоби
Етар етти иқлимга ҳам.
Сувларимнинг бир ирмоғи- бир шоҳоби
Қишин- ёзин тинмай оқар.
У чинакам шарофатли айлар мени,
Ҳам оталар нутфасини, аёл қорнини,
Ва оналар кўксини,-
Мен- Аҳура Мазда унинг Яратувчиси,
Парвардигори,
Хонадонлар ва қишлоқлар,
Вилоятлар, мамлакатлар яшнасин учун,
Қўриқлаш учун,
Ҳифз- ҳимоят қилмоқ учун

Бунёд айладим”.

(“Авесто”. Яштлар, Ардвисра Анаҳита қасидаси, 170 бет)

Суғорма деҳқончилик ниҳоятда катта меҳнат натижасида амалга ошган. Йирик суғориш иншоотларини қуриш ва уларни мунтазам равишда ўз вақтида тозалаш ва таъмирлаш ишлари катта маблағларни, жуда кўп кишиларнинг уюшган куч- ғайратини талаб қилган. Бундай харажатлар ва оғир меҳнат даставвал кенг меҳнаткаш аҳоли зиммасига юкланган ва асрий жамоатчилик анъаналари асосида бошқарилган.

Минг йиллар давомида тўпланган бой тажриба маҳаллий аҳолининг мураккаб сув хўжалиги тартиби ва техникасини яратиш ва уни ташкил қилиш ҳамда жорий этиш йўлида муайян анъанани юзага келтирган эди. Ўтган асрда бундай ҳолатни кузатган бир муаллиф буни қуйидагича изоҳлайди: “Ўрта Осиёнинг ҳар қайси қишлоғидаги ирригация тизими сув орқали ҳаммага ҳаёт бағишлаши билан қон томири тизимига тамомила ўхшаб кетади. Турмушда сув ана шундай эҳтиёт қилинган. Сув бор жойда бойлик, экинзорлар, полизлар, боғ- роғлар, бир неча чақирим узоқлашсангиз қақраб ётган дашти биёбон”.

Ўзбекистонда табиий- географик шароит турлича бўлиши туфайли хилма-хил сунъий суғориш усулларида фойдаланилган. Сой оқаваси, ҳавза ва ҳовузларда сув тўплаш, чиғириқлар орқали чуқурдан сув чиқариш, канал ва ариқлар қазиб йўли билан сув келтириш қадимдан сақланиб келган. Ариқ ва каналларга дарёлардан сақа орқали сув чиқариш усули жуда кенг тарқалган. Бу нисбатан қулай ва ишончли усул бўлса-да, асли ниҳоятда мураккаб ва сермахсул ҳисобланган. Магистрал каналлар воҳадаги ерларни суғориш учун қазилиб, дарё қирғоқларининг ҳолатига қараб унинг ўнг ва чап соҳилидан қазиб чиқарилган. Мазкур каналлардан шохобчалар, сўнгра улардан майда суғориш тармоқлари ажралиб чиққан. Қорабуранинг йўғонлиги баъзан бир неча метр, узунлиги эса бир неча ўн метр қилиб тайёрланган. Масалан, суғорма деҳқончилиكنинг классик ўлкаси ҳисобланган Хоразмда барча каналлар ҳар йили кузда қазиб тозаланган, кейин туғонлар очилиб ариқларга сув юборилган. Полвонёб каби йирик каналларни тўсиш учун беш- олтита қорабура ясаб ташланган. Сув ҳажмига қараб қорабуралар бирин- кетин олинган. Айрим дарёларда сув тошқини бўлиб, фожиали аҳволни юзага келтирган.

Хоразмда Амударё экин ерларидан баландда оқади, шунинг

учун дарё сатҳи кўтарилганда суғориш тизимларини барбод қилиш, теваарак- атрофдаги экинзор ва аҳоли яшайдиган жойларни сув босиб кетиш хавфини туғдириб турган. Бу ҳолат тўғрисида профессор И.Жабборов қуйидаги мисолни келтиради. XX нинг бошларида аҳволни кузатиб ўрганган олим С.К. Кондрашов бундай деб ёзади: ”Амударё кутурган пайтда маҳаллий гидротехника иншоотлари унинг олдида мутлақо ожизлик қилар эди. Дарёнинг бирор еридан шарққа томон оқиши амримаҳол, унинг ғарбий қирғоғидаги кумли қиринди чиқинди ерлар, ороллар ювилиб, бу участкалардаги каналларнинг юқори қисми қуриб қолади, ғарбий қирғоқдан ерларга то янги сув йўллари очилмагунча сув чиқмайди. Дарё ғарб томонга силжиб борганда, шарқий қирғоқни сувсиз қолдиради... Амударё аҳоли яшайдиган жойларни емириб, экинзорларни ва каналларни ювиб оқизиб кетади, олд томондаги ерларни барбод қилиб, орқа томондаги кўп ерларни сувдан маҳрум қилади. Бундан ташқари сув тошқини пайтида Амударё баъзан пастлик ерларни босиб кетади. Нишаб ерлар ва паст қирғоқларда тошқин вақтларда сув жуда кенг ёйилиб оқади”¹⁸.

Катта- кичик каналлар ва ариқларга оддий тўғонлар қуриш йўли билан дарёлардан сув чиқариш техникаси кенг тарқалган. Шох- шабба, ажриқ ўтлар, кесак- тошлардан махсус қорабура ёки бард ясаиб дарёнинг секин оқадиган жойларига ташланиб тўғон қилинган. Баъзан бундай тўғонлар мураккаб суғориш иншоатини ҳосил қилган.

Мамлакатимизнинг баъзи ҳудудларидаги қадимий канал ва дарёлар жуда шўх оққанлигидан ўзанларини тобора чуқурлаштириб юборганлиги туфайли сув экинзорлардан анча пастдаоққан. Бундай пайтда аҳоли кашф этган махсус сув чиқариш механизмларидан фойдаланилган. Суғориш ишларининг Миср каби энг қадимий ўлкаси ҳисобланган Кўҳна Хоразмда ҳам сув чиқарадиган ҳар хил механизмлар жуда кенг тарқалган. Улардан энг машҳури чиғир (Мисрдаги “сакия”) дир. Ўзига хос сув чиқарадиган оригинал механизм ҳисобланган чиғир ёғочдан қурилган оддий ғилдиракдан иборат бўлиб, унга сув тўлдириб турадиган махсус сопол идиш- дигирлар бириктирилган. Мазкур ғилдирак горизантал ўққа ўрнатилган бўлиб, иккита тишли шестернялар билан бирлаштирилган ва ҳайвон кучи билан

¹⁸Исо Жабборов. Ўзбеклар. Т.: “Шарқ”, 2008.- Б.-37-38.

ҳаракатга келтирилган. Одатда чиғир катта ва кичик хилда бўлган. Каттаси кичигидан ғилдирагининг диаметри ва дигирлар сони билан фарқ қилган. Кичик чиғирнинг горизантал ўқи калта ва сув чиқариб берадиган ғилдираги ер сатҳидан сал кўтарилиб кўриниб туради. Иккита шестерняли ғилдиракнинг тишлари мойланиб вертикал ўқнинг учига эса совун суртиб турилган. Чиғир билан бир кеча- кундузда икки ботмон (сал кам икки гектар) ерни суғориш мумкин бўлган. Маҳаллий ёғочсоз усталар томонидан ясалган чиғирларнинг барча қисмлари одатда 8-10 йилдан сўнг алмаштирилиб янгиланган.

Мазкур чиғирлардан ташқари магистрал канал ва ариқларнинг бўйларида чархпалак (Сув чиғир) лар ҳам ўрнатилган. Чархпалак бир хил бўлиб, у одатда сув кучи билан ҳаракатга келтирилиб, ишлаш принципи ва механизми ёрдамида сув чиқариш Зарафшон, Фарғона, Сурхондарё водийларида ва Тошкент воҳасида кўпроқ ишлатилган.

Булоқ, ҳовуз ва коризлар орқали суғориш бирмунча чекланган бўлиб, улар асосан Самарқанд, Сурхондарё ва Тошкент вилоятларининг тоғли туманларида учрайди. Барча тоғли водийларда энг кенг тарқалган усул булоқ сувлари ҳамда тоғ ирмоқларидан пайдо бўлган кичик- кичик дарё ва сойлардан ариқчалар чиқариб экинлар суғорилган. Сув ресурсларидан самарали фойдаланиш мақсадида булоқ сувларининг ўзанига катта харсанг тошлар ташлаб ҳовузчалар қурилган. Ҳовузга етарли сув тўплангандан сўнг тўғоннинг ички томонида қолдирилган махсус тешик очилиб, экинларга муайян тартибда сув берилган. Мазкур ҳовузчаларни яқин вақтларгача Шеробод, Бойсун ва Нурота туманларининг тоғ ва тоғ этакларидаги қишлоқларда учратиш мумкин эди.

Бухоро ва Қарши даштларида асосан чорвачилик билан шуғулланадиган аҳоли ўз томорқаларида полиз ва бошқа экинларни қудуқ суви билан суғоришган. Қудуқдан оддий мослама қовға ёки меш пақирни арқон билан кўпинча ҳайвон (туя, от ёки эшак) кучи билан тортиб чиқариб сув олинган. Бу усул қоялик, Майманак ва Косон туманларида сўнгги вақтларгача ишлатилган.

Ўзбекистондаги суғориш шохобчалари катта ариқ ёки арна, ариқ ёки ёб, ўқарик ёки солма, оқава ариқ ва бошқаларга бўлинади. Одатда битта ариқ бир қишлоқни таъминлаган, шунинг

учун ҳам у асосан ўша қишлоқдаги қабила, уруғ, бир авлод ёки жамоа номи билан аталган. Масалан, Қалмоқ ариқ, Қўнғирот ариқ, Қипчоқёб ёки Полвонёб ва ҳакозо. Баъзан канал ва ариқлар шу иншоотни яратган ёки қурилишида бош бўлган, ёки ташаббус кўрсатган шахс номи билан ҳам аталган.

Барча суғориш иншоотларини ҳар йили, албатта, чопиб тозалаб туриш шарт бўлган. Йирик каналлар қазиш ва уларга тўғонлар қуриш, айниқса, оғир бўлиб, бу ишлар асосан қиш ёки эрта кўкламда бажарилган ва жуда кўп иш кучи жалб қилинган. Масалан, Хива хонлигида ариқларни тозалаш учун 700 мингга яқин иш кучи сарф қилинган. Тошкент волостидаёса биргина Заҳарикни тозалаш ва тузатишга 42 минг иш кучи талаб этилган. Зарафшоннинг қуйи оқимидаги катта ариқни тозалашда уюштирилган ҳашар 15 кун давом этган.

Ўрта Осиё хонликларида суғориш ва катта ариқларни тозалаш ҳамда таъмирлаш ишларини назорат қилиш бирор тўра ёки амалдорнинг зиммасига юкланган. Туркистон ўлкасида эса бу ишлар устидан маҳаллий олий ҳукумат томонидан тайинланган ариқ оқсоқоли назорат қилиб турган. Аҳоли ичидан сайланиб кўйиладиган кўп сонли мироблар ана шу тўра ва оқсоқолларга бўйсунган. Тўғонларга қараб туриш учун махсус кишилар-тўғончи ёки соқочи ёлланган.

Одат бўйича суғориладиган ерларнинг кўпчилигида, айниқса, Зарафшон ва Хоразм водийсида, экинлар сувга муҳтож пайтида, сувга танқислик сезилса, ундан навбат билан фойдаланишга қаттиқ риоя қилинган, сув кўпинча чек билан тақсимланган. Биринчи навбатда ариқ этагидаги ерларга, кейин ариқ охиридан иккинчи майдонга, сўнг юқорироққа сув берилган. Зарафшоннинг қуйи оқимидаги экинларни сув билан таъминлаш мақсадида дарёдан сув оладиган катта ариқларнинг ўрта оқимида тўғон қурилган. Бу ариқ мавсумда икки марта- майнинг иккинчи ярмида ва августнинг охирида тўғондан бўшатиладиган эди. Ҳатто кичик ариқларга ҳам сув навбат билан тақсимланган. Дехқонлар ўз навбатини сабр- тоқат билан кутар, сувдан фойдаланиш тартибини бузганлар эса қаттиқ жазоланган, сувдан маҳрум қилинган, пул жаримаси тўлаган ва ҳатто қамоқ жазосига ҳукм қилинган.

Сув миқдори муайян тартибда ўлчанган. Масалан, “бир сув” (арикдан бир кеча- кундузда оқиб ўтган сув), “бир тегирмон” ёки “тош” (бир дул донни тегирмонда тортгунча кетадиган сув), “бир

қўш” (бир қўш хўкиз билан ҳайдалган ерни суғориш учун етадиган сув) ва “бир кулоқ” каби сув ўлчовлари кенг қўлланилган. Қашқадарёнинг сувга танқис туманларида жамоа фойдаланадиган пайкалларда бир қўш ерга бериладиган сув “мўнди” билан ўлчанган. Мўнди тубида тешиги бор, тахминан ўн литр сув сиғадиган оддий сопол кўзачадан иборат бўлиб, ундаги сув оқиб бўлгунига қараб деҳқонлар сувни ўлчаганлар.

Суғориш усуллари экин турларига қараб ҳам белгиланган. Шоли, беда ва бошқа бошоқли дон экинлари бўлак ёки тахта-тахта қилиб, бостириб суғорилган. Кўп жойларда бостириб суғориш усулидан ерларнинг шўрини ювишда ҳам фойдаланилган. Шўрни ювишдан олдин ер бир неча марта ҳайдалиб яхшилаб мола босилган ва текисланган. Кўпгина экинлар эгатлар орқали ийдириб суғорилган. Ерни қатқалоқ босмаслиги учун чопиқ қилинадиган экинларга ёндош эгатлар ёки жўяклар орқали сув оқизилган.

Аждодларимиз ерни ботқоқланишдан сақлаш чорасини азалдан билишган. Улар ботқоқ ерларнинг сувини қочириш учун зовурлар қазишган. Масалан, Бухорога яқин Темур захкаш деб аталган зовур қадимий иншоотлардан биридир. Сувсизлик ва сув босиш хавфи маҳаллий деҳқонларни турли- туман маросимлар ўтказиш ва ҳар хил иримларга амал қилишга ундаган.

Ўтган асрда Ўзбекистонда сув хўжалигини такомиллаштириш, барча суғориш тизимларини таъмирлаш ва янги каналлар қуриш тадбирлари кўрилган. Айниқса, Мирзачўлда, Фарғона водийсида, Зарафшонда, Оқдарёда, Шаҳрихон, Заҳарик ва Бўзсувда янги суғориш иншоотлари, сув тақсимлагичлар, тўғонлар қуриш ва бошқа ишлар амалга оширилган. Қашқадарё вилояти туманларини сув билан таъминлаш мақсадида 14 минг киши иштирокида ҳашар йўли билан Лангар канали қурилган. 1939 йилнинг баҳорида 45 та канал ҳашарчилар ёрдамида бунёд этилган. Ўша йили ёзда узунлиги 270 километрли Катта Фарғона каналининг 1,5 ойда қурилиши ўзбек халқи меҳнат жасоратининг намунаси бўлди. Кейинроқ ҳашар йўли билан Каттакўрғон сув омбори, жанубий Тошкент ва Зарафшон каналлари ишга туширилди. Катта Фарғона канали қурилишида Ўзбекистондан 160 минг, Тожикистондан 20 минг киши қатнашган. Сув қувватидан тўла фойдаланиш мақсадида 1943 йили Ўрта Осиёда энг йирик бўлган Фарҳод ГЭСининг қурилиши тарихий аҳамиятга эга бўлди.

Урушдан кейин пахта якка ҳукмронлигининг ўрнатилиши сув хўжалигини яна ҳам ўстиришга муҳим омил бўлди. 1980 йилларга келиб, республика 900 дан ортиқ суғориш тизими, умумий сув ҳажми 4,5 млрд. Куб метр бўлган 15 та йирик сув омборлари, 72 та канал, 400 дан ортиқ стационар типдаги сув насослари, 25 та катта сув иншоотлари, 70 минг км коллектор ва дренаж қурилишлари мавжуд эди. Бундай ҳолат деҳқончиликда, бир томондан, ижобий натижалар берса, иккинчи томондан, салбий оқибатларни ҳам юзага келтирган эди. Айниқса, йирик сув омборларини қуриш халқимизни жуда кўп серунум тупроқли ерлардан ажратди, экинзорлар эса табиий ўғитдан маҳрум бўлди. Ер таги сувларининг кўтарилиши ботқоқликлар ва шўрликларнинг кўпайишига сабаб бўлган эди. Бундай ҳолат Амударё этакларида, Бухоро ва Хоразм вилоятларида ва Қорақалпоғистонда жуда оғир экологик аҳволни юзага келтирди.

Мустақиллик йилларида мавжуд экологик тангликнинг олдини олиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини ва ирригация тизимини яхшилашга қаратилган ибратли ишлар амалга оширилмоқда.

Бу тадбирни амалга ошириш, биринчи навбатда, суғориладиган деҳқончилик шароитида, сув тақчиллиги ва ерларнинг аксарият қисми кучли шўрланган бир вазиятда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва қишлоқ туманларида экин майдонлари амалда тупроқ унумдорлиги ва ер бонитети бўйича кескин фарқ қилиши билан боғлиқ.

Экин майдонларининг оптималлаштирилиши ва замонавий агротехнологияларнинг жорий этилиши натижасида 2020 йилда бошоқли дон етиштиришни 16,4 фоизга ошириб, унинг ҳажмини 8 миллион 500 минг тоннага етказиш, картошка етиштиришни 35 фоизга, сабзавотни 30 фоизга, мева ва узумни 21,5 фоиз, гўшт етиштиришни 26,2 фоизга, сутни 47,3 фоиз, тухумни 74,5 фоизга кўпайтириш, балиқ етиштиришни 2,5 мартага ошириш кўзда тутилмоқда.

Бу соҳадаги ишларни узлуксиз ва изчиллик билан давом эттириш тўғрисида Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг

кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида куюнчаклик билан таъкидлаганидек, “қишлоқ хўжалигида қуйидаги стратегик вазифаларни амалга ошириш шарт: биринчи- экин майдонлари ва экинлар таркибини оптималлаштириш, илғор технологияларни жорий этиш ва ҳосилдорликни ошириш, мева - сабзавот ва узум етиштиришни кўпайтириш; иккинчи - фермер хўжаликларининг молиявий - иқтисодий ҳолатини мустаҳкамлаш; учинчи - агротехника тадбирларини молиялаштиришда ижобий натижа бермаётган ва мутлақо чала тизимга барҳам бериш зарур”¹⁹.

Бугунги кунда маҳаллий суғориш тизимини такомиллаштириш, суғориш ишларини яхшилаш учун жуда катта маблағлар талаб қилинади. Зовур қазиш ишлари, сизот сувлардан фойдаланиш, қувур ва шланглар билан суғориш ва бошқа техник янгиликларни анъанавий усуллар билан бирга олиб бориш сув хўжалигининг ривожланишига, ерларнинг мелиоратив ҳолатининг яхшиланиши, халқимиз учун керакли бўлган сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотларини олишга ёрдам бериши мумкин. Бу борада мамлакатимизда самарали, келажакни ўйлаб катта амалий ишлар олиб борилмоқда.

Бугун “Ўзбекистонда 4 миллион 300 минг гектар суғориладиган ер бор. Унинг катта қисми- 80-85 фоизи шўрланган, 60 фоизи кучли даражада шўрланган. Триллион- триллион, миллиард- миллиард сўм маблағларни шу муаммони ечишга сарфланаяпти.

Мамлакатимиз бўйича келгуси беш йилда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга 1 триллион 860 миллиард сўм, ирригация тармоқларини модернизация қилиш учун 3 триллион 144 миллиард сўм ва 584 миллион долларлик хорижий инвестицияларни йўналтириш режалаштирилганлиги бу масала доимо эътиборимиз марказида бўлиб қолишини кўрсатади”.²⁰

Ўзбекистон ҳудудида қадимдан ота - боболаримиз деҳқончилик билан шуғулланишларида энг аввало сувдан самарали фойдаланиш ва суғориш тизимини яхшилашга алоҳида эътибор бериб, бу соҳада катта тажриба тўплаганлар. Бу тажрибадан унумли фойдаланиш ва Марказий Осиёда сув муаммосини оқилона ҳал қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси

¹⁹ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб- интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак.-Т.: “Ўзбекистон”, 2017.-Б.-41.

²⁰Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажакни йўлида хизмат қилиш- энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2015,-Б.-175-176.

Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72 – сессиясидаги нутқида қайд этилганидек, “сув муаммосини ҳал қилишнинг минтақа мамлакатлари ва халқлари манфаатларини тенг ҳисобга олишдан бошқа оқилона йўли йўқ. Ўзбекистон БМТнинг превентив дипломатия бўйича минтақавий маркази томонидан ишлаб чиқилган Амударё ва Сирдарё ҳавзалари сув ресурсларидан фойдаланиш тўғрисидаги конвенциялар лойиҳасини қўллаб - қувватлайди”²¹. Дарҳақиқат, аجدодларимиз томонидан минг йиллар давомида сувдан оқилона ва тежаб фойдаланиш борасидаги ҳаётий ва ижобий анъаналаридан бугунги кунда аграр соҳадаги ислохотлар самарадорлигига эришишда келишиб тўғри фойдаланиш ўзининг ижобий натижаларини бериб минтақа давлатлари халқларининг умумий фаровонлиги ва тараққиётига хизмат қилиши шубҳасиз.

1.6. «АВЕСТО»ДА ЕРГА ВА ШУДГОРЛАШГА ЭЪТИБОР

Марказий Осиёда қадимдан аجدодларимиз томонидан тупроқ, ер қадрланиб, эъзозланиб келинган. Она- заминга, ерга, тупроққа, туғилиб ўсган Юртига меҳр Ватан туйғуси билан уйғунлашиб, ота- боболаримизнинг ҳаётий меъзонларига айланиб қолган. Ватанидан фахрланиш, туғилиб ўсган тупроқни, Она- ерни эъзозлаб, уни кўз қорачиғидек асраб - авайлаш, уни обод қилиб, ундан мўл-кўл ҳосил олиш тўғрисидаги ибратли ўғитлар аجدодларимиз мероси “Авесто”да муҳим ўрин эгаллаган. Мустақил Ватанимизнинг барқарор тараққиёти, аграр соҳадаги ислохотларимизнинг самараси кўп жиҳатдан аجدодларимизнинг деҳқончилик маданияти соҳасидаги бой меросидан бугунги кунда қанчалик самарали фойдаланишимизга ҳам боғлиқдир.

Буюк маънавий меросимиз “Авесто” ёдгорлигида Она - ерни, тупроқни эъзозлаш, ерни шудгорлаш, унга эҳтиром тўғрисидаги ўлмас ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб келмоқда. Бинобарин, шу сабабли ҳам “Авесто”да инсон ўзидан яхши ном қолдириши, Ватанпарварлик бурчини бажариши учун Она-ерни севиши, ундан оқилона фойдаланиб деҳқончилик билан шуғулланиши, ерни шудгор қилиб унга сара дон экиши ва мўл

²¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72- сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи, 2017 йил 21 сентябрь.

ҳосил олиши унинг муқаддас бурчи эканлигига алоҳида эътибор берилган.

Дарҳақиқат, “Авесто”нинг барча қисмларида Еру кўкдаги барча ҳаётий нозу-неъматларни севиш, ардоқлаш ва қадрига етиш ҳар бир имонли инсоннинг бурчи эканлигига урғу берилган. Шу сабабли ҳам “Авесто” – нафақат Шарқ халқларининг, балки бутун инсониятнинг олам ҳақидаги билим ва тасаввурлар қомусидир десак тўғри бўлади.

Инсон ва жамиятнинг ҳаёти ва тақдири қанчалик даражада она - ер ва деҳқончилик билан боғлиқлиги буюк маданий меросимиз “Авесто”да юксак даражада ўз ифодасини топган. Унда табиат, ер, сув, дарахт, ўсимлик, жонворларни эъзозлаш, ерга ишлов бериб, суғориб, боғ - роғ, экинзорлар бунёд этиш ва бошқалар муқаддас саналган. Асрлар давомида ўтмишимизда ер ниҳоятда эъзозланиб, унга ишлов бериш ва етиштирилган маҳсулотлар қадрланиб, фарзандлар тарбиясида бу анъанадан фойдаланилган.

Аждодларимизнинг бу анъанаси мамлакатимизда мустақиллик йилларида асраб - авайлаб ўрганилмоқда ва ҳаётга тадбиқ қилинмоқда. Ер, ер ости бойликлари асраб - авайлаб давлат муҳофазасига олинган. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55 - моддасида “ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонат дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир”²², деб ёзиб қўйилган.

Мустақиллик йилларида ердан унумли фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини доимий оширишга жиддий эътибор берилмоқда. Бу ҳақда Биринчи Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, “Олдимизда турган муҳим вазифалардан бири-бу еримиз, тупроғимиз унумдорлигини доимий равишда ошириш билан боғлиқ экани барчамизга яхши аён. Бу мақсадга эришиш учун ернинг мелиоратив ҳолатини яхшилашдек ўта долзарб масалаларга эътиборни янада кучайтириш талаб этилади. Яъни, ер деҳқонни боқади, деҳқон эса элни боқади, деган ҳикмат ҳамиша диққатимиз марказида туриши, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги фаолиятимиз мезонига айланиши даркор”²³.

Дарҳақиқат, ерни эъзозлаш ва унга сифатли ишлов бериш

²²Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т.: “Ўзбекистон”, 2013. Б.-12.

²³Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш- энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2015. - Б. -174.

зарурлиги тўғрисидаги ҳозирги давр кўяётган талабларга аждодларимиз тарихий мероси “Авесто”да илгари сурилган илғор ғоялар бугунги кунда жуда мос келади. Шу сабабли “Авесто”да битилган ўғитлардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, ерни эъзозлаш, вақтида шудгор қилиб, унинг унумдорлигини тиклаш ва сақлаш бўйича аждодларимиз тўплаган тажрибасидан фойдаланиш айни кунда ўзбек деҳқонларининг бугунги кундаги муқаддас вазифаси эканлигини таъкидлаш ва уни ўрганиш бугунги куннинг талабидир десак тўғри бўлади. Пахта якка ҳокимлиги даврида ишлаб чиқаришни жадаллаштириш мақсадида, механизациялаштириш, кимёлаштириш ва мелиорациялаш йўлидан бориб, далаларга кўп марталаб қишлоқ хўжалиги машина ва агрегатлари киритилди, ерларга катта миқдорда минерал ўғитлар ва захарли кимёвий моддалар сепилди. Катта майдонлар янгидан ўзлаштирилиб суғорилди. Оқибатда деҳқончиликнинг асосий ишлаб чиқариш манбаси ҳисобланган тупроқнинг структураси бузилиб, унумдорлиги пасайди. Захарли кимёвий моддалар таъсирида эса унинг макрофлораси фаолияти ёмонлашди, ер ости сувларининг сатҳи кўтарилди, суғориладиган ерларнинг кўп қисмида иккиламчи шўрланиш пайдо бўлди, ерлар захлаб, далалар бегона ўтлар билан ифлосланди. Охир оқибатда экин майдонларидан юқори сифатли ҳосил олиш сезиларли даражада пасайди.

Ҳозирги даврда Республикамизда 4 миллион 300 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерлар мавжуд бўлиб, уларнинг қарийб ярмида тупроқ унумдорлиги пасайган.

“Авесто”нинг гувоҳлик беришича ўтмишда ерга бўлган кичик бир эътиборсизлик ҳам қатъий қораланган ва ерга бўлган муносабат қонун билан мустаҳкамланган.

Табиатни эъзозлаш ва ундан оқилона фойдаланиш, ерга ишлов бериш, шудгорлаш, деҳқончилик масаласига тарихий-маданий меросимиз “Авесто”да алоҳида аҳамият берилган.

“Авесто”нинг Виспирад қисмида – Эй, маздапараст Зардушт! – дейилади:

“Оёқларинг, қўлларинг ва эс-ҳушингни эзгу амал, адолат ва тўғриликка йўлла; ёмон ишлардан, бедодлик ва эгриликдан тийил!

Бу ерда деҳқончиликни йўлга қўй, токи норасо расо бўлсин!

Шоядки, бу ерда биз топингувчи энг қудратли ашаван- Ахура Мазданинг алқови ва иззат - эҳтироми ҳоким бўлса; ибтидо ва

интиҳода ҳам.

Энг буюк ашаван; ашаванлар сардори Аҳура Маздани олқишлаймиз.

Барча Зардуштий қўшиқларни олқишлаймиз.

Барча эъзозланган эзгу ниятларни олқишлаймиз. Неки бўлди ва неки бўлажак”.

(“Авесто”. Виспирад, 15- бўлим, 290-291 бетлар)

Муқаддас манбада кўрсатилишича, ернинг ҳосилдорлиги кўп омилларга боғлиқ, ана шуларнинг ичида шудгор қилиш биринчи ўринда туради. Донишманд халқимиз “Буғдой эксанг, кузда эк, яхши ҳайдаб бўзга эк”, «Ер ҳайдасанг куз ҳайда, куз ҳайдамасанг юз ҳайда» деганларида ҳам маъно- мазмун ниҳоятда катта. «Авесто»да ҳам шудгорлашга ниҳоятда катта эътибор берилган.

“Аҳура Мазда Жамга деди:

-Эй, қуёш юзли Жам, Вайвангҳоннинг ўғлони!

Одамларқуруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонинг билан эзғила ва қўлларинг билан шудгор қил!”.

“Шунда Жам Аҳура Мазда истагини бажо айлади: одамлар қуруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонида эзди ва қўллари билан шудгор қилди”.

“Ўшанда Жам ҳар бирининг тўрт томони асприйс узунлигида бўлган вар бино қилди ва қўйлар, туялар, одамлар, итлар, паррандалар ва куйдиргувчи қизил олов уруғларини у ерга олиб борди.

Ўшанда Жам одамлар яшамоғи учун ҳар бирининг тўрт томони асприйс узунлигида бўлган вар бино қилди. Сигирлар, қўйлар учун ҳар бирининг тўрт томони асприйс узунлигида бўлган вар барпо айлади”.

“Шундан сўнг, Жам ер юзига бир одим кенглик бахш айлади. Бу кенглик бағрига сурувлар, тевалар уюри, одамлар келишди. Улар кўнгиллари тусаган ерларни ватан тутишди”.

Шунда Жам ёруғлик сари, Жанубга томон, қуёш кенгликларига йўл солди. Ва заминга заррин сувра воситасида ҳаво пуркади, аштра қамчини билан савалади ва шундай деди:

“Эй, Сипандормаз!

Шафқат нурларини замин узра ёғдир, кенгликлар ато айла. Сурувлар, тевалар уюри ва одамлар сени кўрсинлар!”.

“Шундан сўнг у ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан сувлар оқдилар.

...У ерда ҳамиша ям - яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва қут-баракотли яйловлар яратди.

...У ерда кенг ва баланд уйлар қурди.

...У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши эркак ва урғочиларнинг уруғларини олиб борди.

...У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши жонварларнинг хилма - хил уруғларини олиб борди.

...У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбўй ўсимликларнинг уруғларини олиб борди.

...Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт- жуфт қилди”.

(«Авесто». Вандидод, 2- фаргард, 110- 111 бетлар)

Табаррук манбада заминни ўз вақтида шудгор қилиш мўл - кўл ҳосилнинг гарови эканлигига алоҳида урғу берилган:

«- Эй, Сипийтмон Зардушт!- дейилган илоҳий китобда,

Кимда-ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга шундай дейди:

-Эй мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилган зот!

Одамлар ҳамиша бу ерга келадилар ва нон сўрайдилар. Мен бу ерда ҳосилга кираман, сен учун ҳар турли хўрак ва мўл- кўл бугдой етиштираман».

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 115 бет)

“Шундан сўнг, - дейилади, “Авесто”да, - у ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан оқдилар.

...У ерда ҳамиша ям- яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва қут - барокотли яйловлар яратди...

У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши жонворларнинг хилма- хил уруғларини олиб борди...

У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбўй ўсимликларнинг уруғларини олиб борди.

...У ерга ер юзидаги энг емишли, энг ёқимли ва хушбўй таомларнинг уруғларини олиб борди.

... Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт - жуфт қилди”.

Табаррук манбада она замин муқаддас ҳисобланиб, уни эъзозлаш, унга ёмон ва ёвуз кучларни киритмаслик тўғрисида кўрсатмалар мавжуд:

“Бироқ бу ерга зинҳор, дейилади манбада, букрилар,

пуштсизлар, ғўллар, сўйлоқ тишли, пес, умуман Аҳриман ўз доғини қолдирган бирор кимсани кирита кўрма!”.

“...Ва у ерга букрилар, пуштсизлар, ғўллар, дуясана, дайвак, касвиш, визбориш, сўйлоқ тишли, пес, умуман, Аҳриман ўз доғини қолдирган бирор бир кимса йўл тополмайди”.

(“Авесто”. Вандидод, 2- фаргард, 111-112 бетлар)

“Авесто”да ёвузлик, бузғунчилик кучлари қораланиб, эзгулик ва бунёдкорлик улуғланиб, одамларни ўзидан яхши из қолдириш, ерларни ўзлаштириб, шудгор қилиш ва кўпроқ буғдой, мевали дарахтлар экишга, куруқ ерларга сув чиқаришга даъват этилганлигига гувоҳ бўламиз:

“-Эй, оламини яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтлироқ бўлган дунёдаги биринчи жой қаер?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Бундай жой кўлда покиза ўтин, барсам ва янги соғилган сут тутган, ўз амал - эътиқодига дилда ишончи собит, ўктам овоз, кенг яйловлар ишқи билан масрур ва бу яйловларни қўшиққа солган бир Ашаван оёқ босган заминдир”.

“-Эй, оламини яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтиёрроқ бўлган дунёдаги учинчи жой қаер?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Бундай жой бир Ашаван ҳаммадан кўра буғдой, ёғ ва мевали дарахтлар эккан, одамлар куруқ ерларга сув чиқарган, сувли ерларни шудгор қилган заминдир.

-Эй, оламини яратган зот!

Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтиёрроқ бўлган дунёдаги тўртинчи жой қаер?

Аҳура Мазда жавоб берди:

Бундай жой қўйлар суруви ва тевалар уюри энг кўп парвариш қилинадиган заминдир.

-Эй, оламини яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтиёрроқ бўлган дунёдаги бешинчи жой қаер?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Бундай жой сернасл қўйлар ва тевалар уюри яшайдиган заминдир”.

(“Авесто”. Вандидод, 2- фаргард, 111, 113 бетлар)

Муқаддас китобнинг илоҳий калималарини бот-бот, қайта-қайта такрорлаб, аждодларимизнинг бетакрор донишмандлигига амин бўлдик. Аввалига биров эришдай туюлсада, аммо синчиклаб, диққат билан қаралса, уларнинг фикрлари ҳаётий эканлигини тан оламиз.«Чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан» жумлаларининг тагида «яна ва яна», «такрор ва такрор» деган ҳикматли ўғитлар ётибди. У ёки бу ишга киришганда шахд билан, ғайрат билан сидқидилдан, берилиб (ғайрат билан) ишлашлик кераклиги ётибди. Чалалик, совуққонлик, нописандлик уларга бегона. «Авесто»нинг юқоридаги саҳифаларини ўқиганимизда беҳосдан халқимизнинг

Дехқон бўлсанг, шудгор қил,

Мулла бўлсанг, такрор қил,

Нақли кўз ўнгимиздан ўтади. Ана шу «шудгор қилиш»да сирасрор мўл, бобокалонларимиз ҳам эсдан чиқармаган экан, эътибор беринг.

“Эй, оламини яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган учинчи шахс ким?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Аҳриман бино қилган инларни энг кўп вайрон қилган зот”.

«Эйоламини яратганЗот!, - дейилган табаррук манбаъда - Эй, Ҳақиқат! Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган тўртинчи шахс ким?Ахура - Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

У ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир”.

“Узоқ замон экилмаган ва омоч тегмаган замин бахтсиздир. У омочни орзу қилади. Бундай замин балоғат палласига кирган соҳибжамол қиздир. Бу қиз фарзанд кўриш ва яхши ёстикдошга интиқдир....

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 114- 115 бетлар)

Аждодларимиз заминни ўз вақтида ва сифатли шудгор қилиш мўл- қўл ҳосил олишнинг гарови эканлигига ҳам алоҳида эътибор берганлар. Жумладан, бу ҳақда қуйидагиларни ўқиймиз:

“Узоқ замон экилмаган ва омоч тегмаган замин бахтсиздир. У омочни орзу қилади. Бундай замин балоғат палласига кирган соҳибжамол қиздир. Бу қиз фарзанд кўриш ва яхши ёстикдошга интиқдир”.

“- Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда - ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади. У гўзал ва покиза қизга ўхшайди. Бу қиз эр хонадонига кириб бориб, ўз тўшагида ҳалол ёстикдошига фарзандлар тўғиб беради. Замин ҳам мўл - қўл меваларини инъом этади”.

“Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга шундай дейди:

Эй, мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилган Зот!

Одамлар ҳамиша бу ерга келадилар ва нон сўрайдилар. Мен бу ерда ҳосилга кираман, сен учун ҳар турли хўрак ва мўл - қўл буғдой етиштираман”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 114- 115 бетлар)

Биз юқоридаги табаррук китобдан бир неча иқтибос олиб, ҳурматли ўқувчилар ҳукмига ҳавола этдик, аксариятида «шудгор» ҳақида гап кетади. Аммо, диққат билан қарасангиз, турли шаклда, ҳар хил қилиб берилган. Аммо, мақсад битта: ризқ- насиба манбаи бўлмиш, она- заминни ҳосилдор қилиш, унумдорлигини оширишдир. Муқаддас заминга ихлос аждодларимизнинг ҳамиша диққат марказида бўлган. Она заминга меҳр Ватан туйғуси билан уйғунлашиб юртдошларимизнинг ҳаётий меъзонларига айланиб қолган. Юртидан фахрланиш боболаримиздан қолган ниҳоятда эъзозли меросдир.

“Дунёда, - дейдилар Ислоҳ Каримов - ўзбек заминига тенг келадиган заминнинг ўзи йўқ... 2014 йилда деҳқон ва фермерларимизнинг мардонавор меҳнати, замонавий

агротехнологияларни жорий этиш ҳисобидан 3 миллион 400 минг тоннадан зиёд пахта, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тарихида биринчи марта 8 миллион 50 минг тонналик юксак ғалла хирмони бунёд этилди”.²⁴

Ҳа, Биринчи Президентимизнинг берган муносиб баҳоси жуда ҳам асослидир, чунки дунёдаги қадимги халқлар сирасидан ҳисобланган юртдошларимиз тарих синовларидан ўтиб, товланиб заминнинг ҳар бир қаричининг азизлигини дилдан ҳис қилганлар, унинг бебаҳолигига тўла ишонч ҳосил бўлганлиги сабабли ерни эъзозлаб, унга ўз вақтида сифатли ишлов бериб юқори ҳосил олиб келганлар. Она заминга эҳтиром, ҳурмат, эъзоз истиқлолга эришганимиздан кейин янаям тўлишиб маромига етди, чунки мустақиллик халқимизнинг азалий орзуси эди. Истиқлол туфайли дон мустақиллигига эришдик, фермерлик ривожлантирилмоқда, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилашга, боғдорчиликни ривожлантиришга, бебаҳо бойлигимиз бўлган еримизнинг унумдорлиги, унинг сифатини мунтазам яхшилаб боришга алоҳида эътибор берилмоқда.

Бу борада мунтазам ва тизимли ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947- сонли ва 2017 йил 10 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Фармонлари мамлакатнинг иқтисодий барқарорлиги ва аҳолининг муносиб ҳаёт кечиришини таъминлашда фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, уларнинг ер майдонларидан самарали фойдаланиш масаласида муҳим ўрин тутиши шубҳасиздир. Фармонда таъкидланганидек, ”кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш учун қулай шарт - шароитлар яратиш, уларни давлат томонидан қўллаб - қувватлаш чора- тадбирлари кучайтирилишига”²⁵ эътибор қаратилади.

²⁴Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий - иқтисодий ривожлантириш якуналари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси//Халқ сўзи. 2015 йил, 17 январь.

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг

Дарҳақиқат шундай, она заминга эътиқод бизнинг халқимизда жуда азалийдир, бунга «Авесто»даги муборак калималар гувоҳ. Муқаддас китобда замин илоҳийлаштирилган, унга бўлган муносабат аъло даражада бўлган. Лекин бу ишда лоқайдлик қилганлар, шудгорлашга нописандлик билан қараганлар қораланган. Танқид остига олиниб лаънатланган. Ишга совуққонлик билан қараганларни аجدодларимиз кечирмаганлар, уларни қаттиқ жазоларга гирифтор қилишган. Мана эшитинг:

«-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда-ким заминни,- деб қайд этилган илоҳий неъматда, - чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилмаса, замин унга шундай дейди:

Эй, Мард! Эй,мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилмаган зот!

Сен бегоналар эшиги остонасида нон истовчилар билан бирга бўлурсан. Кўзларинг йўл кўради. Улар сени эшиги остонасидан хайдаб юборадилар».

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 115 бет)

Ҳа, дангасалар, ишёқмаслар «Авесто»да энг паст одамлар қаторида саналиб, уларни тиланчилар деб атайди. Тиланчиликдан аجدодларимиз жирканган, ундан ниҳоятда нафратланиб, ҳазар қилганлар. Дарҳақиқат, ножўяликлардан, камчилик ва нуқсонлардан ҳазар қилиш ҳам ақллиликдир. «Авесто»да эзгуликлар улуғланади, қусурлардан нафратланади. Ушбу ўғитлар қишлоқ хўжалик ходимлари, деҳқонлар, фермерлар учун бугун ҳам аҳамиятлидир.

Аждодларимиз она - заминни, донни, нонни, табиатни, инсонни асраб-авайлаб келганликлари сабабли узоқ сафарга кетишларида Ватаннинг бир сиқим тупроғини олиб кетганлар, ёки узоқ йиллар ўз Ватанидан йироқда, мусофирликда яшаганларида она- ер тупроғини муқаддас билиб уни кўзларига суртганлар.

Қадимги битикларда, маданий ёдгорликларда, Ҳадисларда Ватан ва она -замин улуғланиб инсонлар унга сажда қилганлар. Шу сабабли ҳам «Ватанни севиш - иймондандир», «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир», деган Ҳадислардаги ибратли сўзлар

бугунги кунда ўзининг тарбиявий аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

Табаррук манбанинг Митра қасидасида она заминни, Юрти ва Ватанини кўз қорачиғидек асраб- авайлаш ва севиш қуйидагича мадҳ этилган:

“Асрайдирмиз маконимизни,
Ермизни тарк этмайдирмиз,
Тарк этмаймиз ўз уйимизни,
Тарк этмаймиз уруғимизни,
Халқимизни тарк этмайдирмиз,
Юртимизни тарк этмайдирмиз
Ва ёвлардан асрагувчи ул
Бор қудратли нарсаларини- да
Асрайдирмиз, авайлайдирмиз!
Ғанимларнинг ғанимликларин
Даф этгувчи ўзингсан, Митра!
Яхшиларнинг қотилларини
Яксон айла, хайрли Митра,
Яхши отлар соҳибсан, ҳей,
Биз Митрага топинамиз...
Бизга макон айлайдир инъом,
Бу макон-у бу манзилларга
Рашну боқий насллар берар”.

“Сен Митрани эъзозлагувчи
Яйловлари ҳадсиз- ҳудудсиз
Мамлакатни қўриқлайдирсан.
Бўйинсунмас мамлакатларни
Кунпаякун айлайдирсан сен.
Мадад учун чорлаётирман,
Келгил бизга мадад бергали.
Қудратлилар ичра қудратли,
Мақтовларга, мадҳияларга,
Олқишларга сазовор Митра,
Улуғ юртнинг улуғ ҳокими!
Сиғинаман бахт-шодлик ҳаққи!”.

“Яйловлари ҳудудсиз Митра
Кимдан рози бўлса ўшанга
Мадад қилар, мурувват қилар.
Яйловлари ҳудудсиз Митра
Кимдан агар ранжиса мутлоқ

Яксон айлар унинг кулбасин,
Қишлоқларин, вилоятларин,
Мамлакатин, умуман, мавжуд
Манзилларин, маконларин ҳам.
Сиғинаман бахт- шодлик ҳаққи...”.

(“Авесто”. Вандидод, Тиштар қасидаси, 192-193 бетлар)

Юқоридаги иборалар Она- Ватанни, Юртни ва она-заминни эъзозлаш, уни кўз қорачиғидек асраш, ҳимоя қилиш ҳар бир инсоннинг ватанпарварлик бурчи эканлигини кўрсатади. Шунингдек, аждодларимиз ўғитларида ерга ишлов бериш ва унга сара уруғлар сепилиши мўл - ҳосил гарови эканлиги, шу орқали инсонлар, ҳайвонлар, қушлар, бутун тирик мавжудот тўқ бўлиши, уларнинг кейинги авлодлари ҳам бақувват ва бардошли бўлиши таъкидланади. Аждодларимиз ўғитларида шу сабабли ҳам ерни сифатли шудгор қилиш ва унга сара уруғлар сепиш қонун даражасига кўтарилган.

Бизнинг аждодларимиз ерни, тупроқни ардоқлаш, уни ўз вақтида сифатли ва чуқур қилиб шудгор қилиш, тайёр ерга ўз вақтида яхши ва сифатли дон сепиш мўл - кўл ҳосил олишнинг гарови эканлигини билганликлари, бу борада табиат қонунларини яхши англаб етганликлари сабабли фарзандларини ҳам шу руҳда тарбиялашга алоҳида эътибор бериб келганлар. Жумладан, бу борада тарихий манбада қуйидаги фикрларни ўқиймиз:

“-Эй, дунёни яратган зот!

Эй, Ҳақиқат!

Мазда динини қандай таом тўйғизади?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Буғдой эсмоқ ва яна буғдой эсмоқ”.

“Кимда- ким буғдой экса, у Ашахни(Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, назру ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади.

Муқаддас манбада бу фикрлар давом эттирилиб заминни шудгор қилиш, унга ўз вақтида ишлов бериш яхшиликка олиб борувчи йўл эканлигига урғу берилган:

“-Эй, Сипийтмон Зардушт! - дейилади манбада:

Кимда - ким заминни шудгор қилиб, уни меҳрибонлик ва парҳезкорлик билан бир Ашаванга топширса, Сипандормаз уни

замин қаърида, ҳасрат ва паришонлик оламида, тубанлик ва шўрбахтлик сарзаминида девлар макони - дўзах тубига улоқтириб ташламайди”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 115 бет)

“Авесто”нинг Тиштар қасидасида замин, ер остида яшовчилар ҳам, ер устида яшовчилар ҳам, сувда ва қуруқликда яшовчилар ҳам, паррандалар ва ҳўрандалар ҳам барча - барчаси эъзозланиб, олқишланади, уларнинг тинч ва осойишта ҳаёти ёвуз кучлардан ҳимояланганлиги таъкидланади:

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз. У парилар устидан ғолиб келди ва уларга шикаст берди. Аҳриман у париларни сув гавҳарини асрагувчи тамомий юлдузларни маҳв этиш мақсадида қўзғаган эди.

Тиштар уларга шикаст берди ва Фароғ Карт дарёсидан узоқлаштирди. Шунда булутлар тўп - тўп бўлиб оқиб келдилар ва хайрли йилдан дарак бериб, сувлар равон бўлдилар.

Сершитоб ёмғир сувлари – етти иқлимга пароканда бўлгувчи жўш - хурушли сувлар ана шу булутлардандир”.

“-Қачон чашмалар, кўркам экинзорлар, хонумонлар, даштлар сари равон бўлади ва гиёҳлар илдизини ўз намлигидан баҳраманд айлайди.

Мен уни фарру фурўғи учун намоз, баланд овоз ҳамда завр билан олқишлайман.

Сут билан ийланган ҳавм, барсам, ақл тили, мансаралар; эзгу андиша, сўз, амал; завр ва ҳаққоний нутқ билан Тиштар юлдузи - раюманд ва фарриҳманд Тиштарни олқишлаймиз.

(“Авесто”. Вандидод, Тиштар қасидаси, 237-238 бетлар)

Табаррук манбада Тиштар ерда ҳаёт ва тириклик манбаи бўлган сувларни пайдо қилувчи ва оламга ҳаёт бағишлашига шароит яратувчи омил сифатида мадҳ этилади.

“-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Ўшанда покловчи ва дармонбахш равон сув Фароғ Карт дарёсида туғёнга келади.

Бу сувни забардаст Тиштар ўлкаларга бахш айлайди. У ернинг одамлари Тиштарни алқайдилар, иззат - эҳтиром ва хушнуд қиладилар.

Мен уни фарру фурўғи учун намоз ва баланд овоз билан олқишлайман”.

“ –Эй, Сипийтмон Зардушт!

Агар барча сарзаминларда дейилади, - манбада, раюманд ва фарриҳманд Тиштар муносиб тарзда, чунончи, Ашаҳ - Ҳақиқат одоби билан олқишланса, назр - ниёзлар билан сийлансаю ибодат ва қурбонликлар билан хушнуд қилинса, Тиштар паноҳида бу сарзаминлар абадул - абад ғанимлар оёғи остида топталмайди. Сел ва довуллар, душманнинг жанговар гардуналари у ерларда тантана қила олмайдилар”.

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз.

У ғамларни аритгувчи қудрат соҳиби, кордон ва фармонраво; минг орзу билан зийнатланган. Кимда - ким уни хушнуд этмакка ружуъ қилса, кимда - ким унга хуштор бўлса, унга зиёда фаровонлик бағишлай...

Раюманд ва фарриҳманд Тиштар, Мазда яратган сув етказувчи қудрат соҳиби Сатавийсга саломлар йўллаймиз.

Унга фурўғ ва фарр; тандурустлик ва тан пойдорлиги; тан фирўзлиги ва осойишталик; узоқ тириклик ва ашаванларнинг энг олий хилқати ҳамда нечук енгиллик бағишлагувчи ёруғлик....

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Мен Тиштар юлдузини олқиш ва ибодатга лойиқликда, улуғлаш ва хушнуд айламакда ўзим, яъни Аҳура Мазда даражасида яратганман...”.

(“Авесто”. Мансур Яштлар, Тиштар қасидаси, 237, 239-240 бетлар).

Табаррук манбадан юқорида келтирилган мисоллар инсонларни тинч ва осойишта меҳнат қилиши орқали уларнинг яратувчилик фаолияти тана ва жондаги нопок кучларни қувиши; фақат меҳнат ва олижаноб амаллар орқали нур ва шодлик оламини кўпайтириш; фақат меҳнат туфайли Ҳақиқат, Тинчлик ва Давлатга эришиш мумкинлигини кўрсатади.

Профессор Т.Маҳмудов тўғри ёзганидек, “инсоннинг бундай яратувчилик қудратини идрок этиш жуда қадим замонларда яшаганбобокалонларимизнинг тафаккур ва маънавий заковатидан дарак беради”²⁶.

Ерга, унга ишлов беришга, шудгорлашга, нонга бўлган шундай юксак ҳурмат ва эҳтиром ҳамон Шарқ халқлари тасаввурида сақланиб қолган. “Она - замин”, “Она - Ватан” тушунчалари ҳамда ерда ётган бир бурда нонни авайлаб покиза жойга олиб қўйилиши бунинг исботидир.

²⁶Маҳмудов Т. Авесто ҳақида. Т.: “Шарқ”, 2000. Б.-37.

Тарихий- адабий ёдгорлик “Авесто”да она ерни ардоқлаш, унга вақтида ишлов бериш, сифатли шудгор қилиш борасидаги ажодларимизнинг ибратли ўғитларидан мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги ва маънавий - маърифий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотларда фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Умумлаштириб айтганда, ҳикматлар хазинаси маданий меросимиз «Авесто»да она табиатни муқаддас ҳисоблаб, унга оқилона муносабатда бўлиш, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини асраб - авайлаш, ерни ардоқлаш, унга сифатли ишлов бериш, шудгорлаш ишларидан самарали фойдаланишга бағишланган қимматли фикрлар бебаҳо бўлиб, ушбу ҳикматлардан бугунги кунда ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришда, фермерлар фаолияти самарадорлигини оширишда фойдаланиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Дарҳақиқат, қадимги тарихий - адабий меросимиз “Авесто”да илгари сурилган она ерни эъзозлаш, унга ўз вақтида ва сифатли ишлов бериш, шудгорлаш борасидаги ибратли ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмай, мамлакатимизда қишлоқ хўжалик соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини яхшилаш ва ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши учун ибратли пандномаларни оилада, таълим муассасаларида ёшлар онгига сингдириб бориш замон талабидир.

“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2015 йил 3(61)сони

2-БОБ “АВЕСТО”ДА СУВ, ҚУЁШ, ТОҒЛАР МАДҲИ.

2.1. “АВЕСТО”ДА СУВНИНГ ЭЪЗОЗЛАНИШИ.

Марказий Осиёда қадимдан сув қадрланиб, эъзозланиб келинган. Шу сабабли Марказий Осиёда каналлар қазиб, сув чиқариш ва суғориш, дарёларнинг сув ресурсларидан фойдаланиб, деҳқончиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилган. Ўтмишдошларимиз ҳаёт сувдан бошланади, деб ўйлаганликлари сабабли уни эъзозлаганлар.

Ажодларимиз қадимдан сув ҳаёт манбаи эканлигини теран англаганликлари сабабли уни эъзозлаб, исроф қилинишига йўл қўймаганлар. Шу сабабли ўтмиш бой маънавий меросимизда, хусусан, Авестода сувни қадрлаш тўғрисида ўлмас ғоялар илгари

сурилган. Марказий Осиё ҳудуди курғокчилик ўлка ҳисобланганлиги учун бу ерда сув қадим - қадимдан олтин мисоли қадрланиб келган. Халқимиз «сув бор жойда ҳаёт бор» деб бежиз айтмаган. Шу боисдан ўлкамизда сувни азалдан авайлаб асрашган ҳамда тежаб - тергаб фойдаланишган.

Туронзамин ҳудудида дунёнинг бошқа мамлакатларига қараганда дарёларнинг жуда озлиги, уларнинг кам сувли, кемалар катнаши учун ноқулай ва бунинг устига, улар денгизгача бориб етмай, қуруқ даштда ёки қум чўлларида йўқолиб, сингиб кетиши, ёғингарчиликнинг етарли даражада бўлмаслиги ва ички сувларнинг озлиги қадимдан аجدодларимиз олдида обиҳаёт масаласида қатор муаммоларни келтириб чиқарган. Сувнинг ўта танқислиги, салқин ҳавонинг эҳтиёжларини тўла қондириш учун кифоя қилмаслиги қадимги Шарқнинг бошқа кўпгина мамлакатлардаги сингари Туронзамин ҳам каналлар қазиб, сув чиқариш ва суғориш, катта дарёларнинг сув ресурсларидан, шунингдек, ер ости сувларидан фойдаланиб, деҳқончиликни ривожлантиришни тақозо этган. Ана шу объектив зарурият ўзига хос мураккаб суғориш тизими яратишни, деҳқончилик амалиётида сунъий суғоришни ривожлантиришни тақозо этган.

Боболаримиз сувни исроф қилиш, ҳавони заҳарлаш мумкин эмаслиги, сувсиз, ҳавосиз ҳаёт йўқлигини доно ўғитлари, ҳикматли сўзлари орқали кишилар онгига етказганлар, сувнинг оби- кавсарлиги, сувсиз жойда ҳаёт тугаб, тараққиёт барбод бўлиши, таназзулга учраши, яна ҳам аниқроғи инсоният қирилиб кетиши тўғрисида бундан уч - тўрт минг йиллар олдин башорат қилиб, келгуси авлодларни огоҳлантирганлар.

Бу масалада Зардуштийликнинг нодир китоби - «Авесто» алоҳида илмий -амалий, таълим - тарбиявий аҳамиятга эга. «Авесто» - сув бор ерда ҳаёт борлигини, сув жами жонли организмлар мавжудлигининг асоси, унингсиз замин уюмга, набототу ҳайвонот дунёсига ва одамзотга ўнглаб бўлмас путур етиши муқаррар эканлиги ҳусусида таълим, ҳаётини сабоқ берувчи қомусий асардир. У нафақат аجدодлар, ота - боболар учун қадрли бўлган, балки ҳозирги ва келгуси авлодлар учун ҳам қўлланма бўлиб хизмат қилади. Сув ҳақида “Авесто”дан баъзи бир мисоллар келтирамиз:

“Ниҳоят сувларни олқишлаймиз.

Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, эзгу ниятли

аҳуравий сувларни мадҳ этамиз.

-Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонсиз. Хилқатни ювиб пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоворсиз. Биз сизларни эъзозлаймиз.

Сизларни, эй яхши сувлар, хушнудлик бағишлагувчи Аҳура Мазда инъом айлаган исмлар билан олқиш этамиз. Ўша номлар воситасида сизларни мадҳ этамиз. Ўша исмлар воситасида сизлардан дўстлик орзусидамиз. Ўша номлар билан намоз келтирамиз. Ўша номлар билан миннатимизни изҳор қиламиз”.

«Мазда яратган энг яхши сувларни олқишлайман. Мазда бунёд этган жамийки ашаван сувларни олқишлайман”.

(“Авесто”. Ясна, 17- Ҳот, 61 бет, 38- Ҳот, 77 бет)

Табаррук манбада сувнинг хусусиятлари 42- Ҳотларда қуйидагича мадҳ этилганлигига гувоҳ бўламиз:

«Чашмазор сувларини мадҳ этамиз.

Гузаргоҳ сувларини мадҳ этамиз.

Бир - бирига қўшилиб кетган пайваста йўлларни мадҳ этамиз.

Бир - бирига бақамти йўлларни мадҳ этамиз».

“Сувлар қуюлгувчи тоғларни олқишлаймиз.

Сув тукқувчи дарёчаларни олқишлаймиз.

Судбахш буғдой далаларини олқишлаймиз.

Нигоҳдор ва офаридгорни олқишлаймиз.

Мазда ва Зардуштни олқишлаймиз».

«Замин ва осмонни эъзозлаймиз.

Мазда яратган эпчил бодни олқишлаймиз.

Албурз тоғи чўққиларини олқишлаймиз.

Замин ва барча эзгу нарсаларни олқишлаймиз...»

«Оқин сув ва баландпарвоз қушларни олқишлаймиз..

Отурбонларнинг қайтишини олқишлаймиз. Улар олис - олис сарзаминларга Ашаҳ - Ҳақақатни ёймоқ ва одамларга ўргатмоқ мақсадида кетганлар...».

(“Авесто”. Ясна, 42- Ҳот, 79 бет)

Дарҳақиқат аждодларимиз сувни муқаддас билиб топинганлар, гузаргоҳ сувлар, тоғлар, дарёларни асраб - авайлаганлар. Апам - Напат («Сувда яшовчи») сув руҳига топиниш «Авесто»дан ўрин олган. Шу сабабли сув аждодларимиз томонидан оналар мисоли эъзозланган. Бу фикримизни табаррук манбадаги қуйидаги мисралар ҳам тасдиқлайди:

“-Эй, баракотли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; соғин сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудратли осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!”.

(“Авесто”. Ясна, 38- Ҳот, 77 бет)

Аждодларимизнинг тарихий ёдгорлиги “Авесто”нинг Мансур Яштлар қисми Тиштар қасидасида сувлар ҳаётнинг асоси сифатида яна шундай мадҳ этилади:

“Ахура Мазда дейди:

Қачон чашмалар кўркам экинзорлар, хонумонлар, даштлар сари равон бўлади ва гиёҳлар илдизини ўз намлигидан баҳраманд айлайди.

Мен уни фарру фуруғи учун намоз, баланд овоз ҳамда завр билан олқишлайман.

У сув гавҳарини асрагувчи юлдузлар ичида энг қудратлидир.

У оқ тусли, кўркам, заррин кулоқ, зарнишон жиловли тулпор жисмига кириб қудратли, хуш дийдали ва суви замин кенгликлари баробаридаги Фароғ Карт дарёсининг барча шохоблари, дарёчалари, сой ва жилғаларига назар ташлайди”.

“- Эй, Сипийтмон Зардушт!

Ўшанда покловчи ва дармонбахш равон сув Фароғ Карт дарёсида туғёнга келади.

Бу сувни забардаст Тиштар ўлкаларга бахш айлайди. У ернинг одамлари Тиштарни алқайдилар, иззат - эҳтиром ва хушнуд қиладилар”.

(“Авесто”. Мансур Яштлар, Тиштар қасидаси, 238-239 бетлар)

Сув каби ҳаво ҳам мавжудликнинг асосини ташкил этувчи унсур ҳисобланган. Ҳаво деярли барча тирик организмларнинг яшаши учун муҳим манба. Одамлар, ўсимликлар, ҳайвонлар ҳаводан нафас олмаса, яшай олмайди. Инсон озиқ - овқатсиз, сувсиз ва ҳавосиз кун кечираолмайди, ҳавосиз беш дақиқадан ортиқ яшаб бўлмайди.

Сув тириклик олами ва табиат мавжудлигининг энг муҳим шартидир. Ҳар қандай тирик организм сувсиз ҳаёт кечира олмайди. Ўсимликларнинг гуркираб ўсиб, мўл ҳосил бериши, ҳайвонот дунёсининг яшаши ва ривожланиши, дала -ю қирларнинг ям - яшил либос билан безаниши, осмону фалакда қушларнинг

шўх парвоз этишида - барча - барчасида об - ҳавонинг ўрни ва аҳамияти бекиёсдир.

Ана шу ғоя «Авесто»да қуйидагича ифодаланган:

«Эй Жам!

Қаҳрли қаҳратондан бурун сувлар шиддат билан оққан бу сарзаминларда гиёҳ ва ўт - ўланлар ғоят сероб бўлади. Аммо қаҳратон оёғи етгач ва у бутунлай кириб келгач, қорларнинг қутуришини кўрсанг. Энди бу Замин сурувларнинг ҳайратбахш оқимидан ном -нишон тополмайсан».

«Авесто»нинг мазмун - моҳиятидан туркий халқлар гарчи содда тарзда бўлса - да, сув табиатда кенг тарқалганлигини ер юзининг учдан икки қисмидан кўпроғи сувликдан иборатлигини, сув ер сиртидагина эмас, шу билан бирга, уни ўраб олган атмосфера таркибида ҳам мавжудлигини, сув атмосферада буғ, қор, муз зарралари ёки сув томчилари шаклида бўлишини тушуниб етганлар.

Ер қобиғида ер ости сувлари бор. Табиатда сув бўлмаган бирорта ҳам қаттиқ жисм йўқ. Сув тоғ жинсларида ҳам мавжуд. Дарё, кўл, денгиз, булоқ, океан сувлари ўзаро алоқадорликда, ҳаракатда бўлиб, қуёш энергияси таъсири остида бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтиб туради. Яъни қуёш ҳарорати таъсирида ҳар кун дунё океанларидан, дарёлар, кўллар ва денгизлардан жуда катта миқдордаги сув буғга айланиб, туради. Осмондан тушган ёғ сувнинг бир қисми ерга сингса, бошқа қисми дарёларга, денгиз ва океанларга оқиб кетади. Яна буғга айланади, музлайди, эрийди.

Аждодларимизда сувга топиниш, сувни улуғлаш қадимдан мавжуд бўлган. Бу ҳақда тарихий меросимиз «Авесто»да қуйидаги фикр билдирилган:

«Эй Сипийтмон Зардўшт!

Кимки покловни шод айласа, у оловни хушҳол қилган бўлади. Сувни хушнуд қилган бўлади... Дарахтларни хушнуд қилган бўлади. Ашаван эрлар ва ашаван аёлларни хушнуд қилган бўлади».

Зардўштилик таълимоти бўйича сувни ва - ҳавони - ифлос қилиш, дарё, денгиз, чашма, ариқ, қудуқ ва ҳовуз сувларига нопок нарсаларни ташлаш қатъян ман этилган. Анҳор ва ариқ бўйларида мол боқиш, отларни боғлашга рухсат берилмаган. Сувга тупуриш, сувга қараб ахлат супуриш, тоза қилиб ювилмаган идишларда ариқ ва ҳовузлардан сув олиш, нопок ҳолда сувга

қараш аждодларимиз диний эътиқодлари бўйича одоб ахлоққа хилоф деб баҳоланган. Улар дарёни, сув манбаларини эъзозлаганлар.

Унга қараб тупурмаганлар, қўлни тикиб туриб ювинмаганлар. Ҳеч ким сувга нисбатан густоҳлик қилмаган, бунга йўл ҳам қўйилмаган.

Итлар, ҳайвонлар ўлиги у ёқда турсин, ҳатто одамлар жасади - мурдаси ҳам ерга қўйилмаган, сувга оқизилмаган. Сув ифлосланса, ҳамма нарса - тупроқ ҳам ҳаво ҳам, ундан баҳраманд бўлган ўсимликлар, гиёҳлар ҳам ҳайвонлар у паррандалар ҳам нопок бўлади, деб ҳисоблашган ва унга амал қилганлар.

Нопок емишни истеъмол қилган, ифлос ҳаводан нафас олган, носоғлом тупроққа қадам босган одам жисмонан бақувват, руҳан тетик бўла олмаслиги, умри қисқа бўлишини аждодларимиз жуда яхши билишган. Шунинг учун ҳам тириклик асоси сувни кўз қорачиғидек эъзозлашлик муайян кишиларнинггина эмас, балки башариятнинг, барча ёш ва жинсдаги одамларнинг шарафли вазифаси, инсоний бурчи деб қаралган. Бу ҳолат «Авесто»да қуйидагича баён этилган: «- Эй оламини яратган зот!

Эй, Ҳақиқат!

Қачон яёв ёхуд суворий ёхуд аравакаш бир маздапараст оқар сув ичидаги мурдага дуч келиб қолса, нима қилмоғи керак?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-У кавш ва либосларини ечиб, сувга киради ва мурдани олиб чиқади. У тўпиқ, тиз, бел ва бошга довор қўмилгунга қадар сувга шўнғиши ва мурдорга етиши керак.

-Эй оламини яратган зот!

Эй, Ҳақиқат!

Агар ўша мурдор чирий бошлаган ёки сочилиш арафасида бўлса, маздапараст нима қилмоғи керак?

-У шитоб билан сувга тушади ва ҳар икки қўли билан мурдорни суғуриб қуруқликка олиб чиқади. Шундан кейин мурдордан сув бағрида қолиш эҳтимоли бўлган устухон, тук, гўшт, ахлат юки учун халоскор маздапарастнинг гарданига гуноҳ юки тушмайди.

-Эй оламини яратган зот!

Эй, Ҳақиқат!

Жавоб бер, мурдани булғовчи Насв деви мурдор нажоси тушган сувни қай даражада ҳаром қилади? Аҳура Мазда жавоб

беради:

-Ҳар тўрт томондан олти қадам сув булғанади. Мурдор олиб чиқилмаган сув ҳаром, ундан ичиб бўлмайди. Ўликни сувдан олиб қуруқ ерга ётқизиш лозим....

Шундай булғач сувнинг ярмини, ёхуд ундан учдан бир ё тўртдан бир, бешдан бир қисмини олмоқ зарур. Мурдор тортиб олиниб, сувнинг маълум қисми ажратиб ташлангач, қолган қисми покланади. Туялар ва одамлар ундан бурунгидек фойдаланаверадилар».

Мурда тушиб нопок бўлган сувни қандай қилиб поклаш тўғрисида «Авесто»да баён этилган фикрлар, берилган йўл - йўриқлар ўз даври учун муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Сўз юритилаётган таълимотда ҳаром сувдан истифода этиш мумкин эмаслиги кескин айтилган: «Токи мурдор сувдан олинмас экан, у сув ҳаром . Уни истеъмол қилиб бўлмайди».

Кимда - ким мурдани сувдан олиб чиқса покласа, у бордию гуноҳкор бўлган тақдирда ҳам гуноҳидан фориғ бўлади. Агар имкони бўла туриб мурдани сувдан олиб чиқмаса, унинг ажрими «арзон ўлим» ёки «буюк гуноҳ» ҳисобланади.

«Авесто»нинг «Вандидод» номи билан аталган бобида сувдан оқилона фойдаланмаганлик, ҳавони ифлослантирганлик учун қандай жазо қўлланилиши ҳақидаги қоидалар ҳам ўз аксини топган:

«- Эй Ҳақиқат!

Агар у йўлда сувга дуч келиб қолса ва сув булғанса, жазоси нима бўлади?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Аспаҳиҳ - ашатра ва Саравушу - чарана қамчилари билан тўрт юз марта саваланади».

«Авесто»нинг «Виспарад», «Вандидод» ва бошқа бўлимларида чучук ва минерал сувдан даво мақсадида фойдаланиш мумкинлиги ҳам алоҳида таъкидлаган.

Кейинчалик олимлар томонидан сувнинг шифобахшлиги ҳақидаги Зардўштийлик таълимотида илгари сурилган фикрлар тўғрилиги илмий жиҳатдан асосланиб берилди. Табиатшунослик фанлари сув иссиқлик оқими юқорилиги, кўп иссиқлик ўтказувчанлиги, ҳар хил туз ва газларни яхши эрита олиши ва бошқа хусусиятлари билан инсон организмига шифобахш таъсир этишини исботлаб берди. Минерал сувда эриган газсимон

моддалар организмга тери ва нафас йўллари орқали кириб, томир деворлари ва органлардаги нерв юрак- қон томир тизимлари фаолиятини кучайтириш, ёғ босганда моддалар алмашинувини тезлаштириш, шунингдек, организмни чиниқтириш мақсадида қўлланилади.

Қадимдан ҳозирга қадар чақалоқларни парваришлашда сувдан шифобахш неъмат сифатида фойдаланилади. Сув - турган - битгани мўъжиза. Диний ва дунёвий илмларда ҳамма жонли нарсалар сувдан юзага чиққанлиги айтилган. Ота - боболаримиз сув бор ерда ҳаёт бор деган таълимотга асосланиб, унинг инсоният ва табиат ҳаёти учун нақадар зарур ва қимматлилиги, сувнинг кадрига етиш, тежаб ифлослантирмай, тоза сақлаш кераклиги тўғрисида кўплаб нақллар, ҳикматлар яратганлар. Улар узоқ ўтмишда, неча асрлар илгари юзага келган бўлишига қарамай, ҳали - ҳануз яшаб, тиллардан - тилларга, аجدодлардан инсон тафаккурининг дурдоналари сифатида авлодларга ўтиб келмоқда.

Ўтмиш тарихимизнинг муайян даврларида яшаб ўтроқ ҳаёт кечирган Туронзамин - туркистонлик аجدодлари томонидан айтиб қолдирилган обиҳаёт ҳақидаги ривоятлар, ҳикматномалар ҳозирги пайтда ҳам ўз аҳамиятини тўлалигича сақлаб келмоқда.

Қуйида улардан намуналар ўқийсиз: «Сув олтиндан азиз», «Сув зар сувчи заргар», «Сув келди - нур келди», «Сув келди, сув келди, ариқ тўла нур келди», «Сувнинг қатраси - офтобнинг зарраси», «Сув - ёруғлик», «Элнинг ҳаёти ер билан, ер ҳаёти сув билан», «Ариқдан сув узилмаса, саватдан нон аримас», «Сув йил оқар Йамга гул тақар», «Сув таралар тупроққа, оро берар япроққа», «Томчи сувда тол кўкаррар», «Сувсиз ерда тол бўлмас, қовоғарида бол бўлмас», «Сувсиз ер - мозор, сувли ер - гулзор», «Сувсиз ер - жонсиз жасад», «Сувсиз ерга қуш қўнмас, Ўтсиз ерга юрт қўнмас», «Сувни қум тагидан қидир», «Қум бор жойда сув бор, сув бор жойда жон бор».

Ҳавонинг ифлосланиши тириклик, инсоният ҳаёти ва истиқболи учун ўта хавфли эканлигини донишманд бобокалонларимиз башорот қилганлар. Улар фикрича, ифлосланган ҳаводан нафас оладиган одам, ҳайвон ва ўсимлик бора - бора нобуд бўлади, яшай олмасдан, қирилиб кетади. Ҳавонинг ифлосланиши жамики касалликлар манбаидир. Ўтроқлашишнинг отаси ҳам, онаси ҳам деҳқончилик. Шу касб туфайли одамлар ўтроқлашганлар, далама - дала, қирма - қир,

юртма - юрт кўчиб юришдан муайян бир жойда муқим яшашга, ота - боболари яшаб ўтган, киндик қонлари томган жойни манзилу макон қилишга, ўша масканга меҳр қўйиб обод этишга, шу муқаддас заминда туб қўйиб палак ёйишга одатланганлар. Ўтроқ ҳаёт бу цивилизация. Бу маданий, маънавий, маърифий етуклик сари илк қадамдир. Бу ҳар бир халқ ва миллатнинг ўз тақдири ва қисматини ўзи мустақил ҳал этиш, ўз меҳнати, ақл - идроки ва тафаккури билан қишлоғи, овули, гўшасини обод этишга қарий бел боғлашидир.

Ўтроқ ҳаёт ўз - ўзини англаш, ўзини қандай куч, қобилият ва имкониятларга эга эканлигини намоён этишдир. Бошқача айтганда, бу Заминга сув, - ҳаёт манбаига ўзгача меҳр - муҳаббат, ўзгача кўз, ўзгача тафаккур ва дунёқараш билан ёндашиш, уларга меҳр қўйиш, ардоқлашдир.

Ерга, сувга, ҳавога меҳри бўлмаган одамнинг, эл - улуснинг қосаси оқармайди, тараққиётдан орқада қолади, фаровонликка эришолмайди, деҳқончилик маданиятини дунёвий мезонлар даражасида ривожлантира олмайди. Деҳқончиликнинг илк босқичи лалмиғаллачилик бўлса, юқори босқичи суғорма деҳқончиликдир. Бироқ ҳар қандай ерда ҳам суғорма деҳқончилик қилиб бўлмайди. Бунинг учун паст текисликда жойлашган ҳосилдор тупроқли Ер табиий маъданларга тўйинган Сув, етарли Қуёш нури ва мўътадил Иқлим керак. Халқимиз манглайига қулиб боққан бахтли тақдир тақозоси ила Туркистон – Ўзбекистоннинг воҳа ва водийларида ана шу тўрт нарсa мавжуд шу сабабли ҳам юртимизда, суғориладиган деҳқончилик азалдан ривожланган бўлиб, мўл ва сифатли ҳосил олинади.

Суғорма деҳқончиликда Ер, Қуёш нури, Иқлим, инсон меҳнати сингари Сув ҳам катта ўрин тутди. Бошқача айтганда, сув, умуман, деҳқончиликда, айниқса, суғорма деҳқончилик тақдирида энг муҳим, ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Буни аждодларимиз чуқур идрок этганлар. Инсоният ҳаётида бениҳоя катта ўрин тутадиган сув масаласини ҳал қилиш ўта мураккаб вазифа эканлигини улар ўз насл - насабларига уқтириб келганлар. Сув келтириб, юртни обод қилиш ҳар қандай кишининг ҳам кўлидан келавермаслигини халқимизнинг доно ўғитлари-ю, ҳикматномаларидан билиб олиш мумкин: «Экин эқмоқ осон, сув келтирмоқ қийин», «Сув келтирар мард киши, экин экар ҳар киши», Сув келтирган мард сув бермаган номард», «Сув қадрини

кудук қазиган билади», «Сув ичсанг, кудук қазиганни унутма», «Сувни севган сув келтирар», «Сув берган савоб, ўт берган кабоб», «Сув ичаётганга илон ҳам тегмас», «Сувни ич, чашмани булғатма», «Кудукқа тупурма, қайтиб ичаринг бор. Ана шу ҳикматларнинг замирида катта маъно ва мазмун ётганлигини фарзандларимизга ва ёшларга етказиш ҳар бир фуқаронинг ватанпарварлик бурчи эканлигини англаш бугунги кун талабидир.

Шунинг учун бўлса керак, аجدодларимиз серсув Жайхун ва Сайхун, дарёларини ҳурматлаб, эъзозлаганлар. Шу ўринда Истахрийнинг «Хоразм Жайхун (Амударё)нинг бутун фойдасини ола билган мамлакатдир», - деган сўзларини эслатиб ўтишни мақсадга мувофиқ деб биламиз.

Ўтмишдошларимиз ҳаёт сувдан бошланади, деб тасаввур этганликлари сабабли уни илоҳийлаштирганлар, сув худоси, сув париси ҳақида афсоналар яратганлар ва ушбу афсоналар бугунги кунда ҳам сақланиб қолмоқда Қадимги Хоразмда сув худосини Хубби номи билан атаганлар. Бу улар сувни илоҳий куч деб тасаввур этганликларини тасдиқлайди. Академик Яҳё Гуломовнинг ёзишича: «Шу нарсани қайд қилиб ўтиш қизиқки, Фарғона водийсида Эрхубби ҳақида бир қатор афсоналар сақланиб қолган ва иккаласи ҳам сув худоси - мураккили бўлганлиги учун унинг образи худди Хоразм худоси Хубби образига ўхшайди. Бундай ўхшатишни яна давом эттириш мумкин: масалан, Оҳангарон водийсида ҳам Хуббини ҳурматлайдилар, жўшқин Оҳангарон дарёсидан ўтганда Хуббидан мадад сўрайдилар. Бухоро воҳасининг ғарбий қисмидаги саҳрода жойлашган шифобахш «Хўжа Хуббон» кудуғи ҳам Хубби исми билан боғлиқ бўлиши ҳақиқатдан узоқ эмас»²⁷.

Сув ҳақидаги аجدодларимиз таълимотларининг яна бир муҳим жиҳати бор. Бу сув тошқинлари билан боғлиқ бўлган хавф-хатарлардан огоҳлантиришдир. Қор ёки музликлар эриганда, жала ёққанда дарё суви сатҳи кўтарилиб, қуруқлик, шаҳар ва қишлоқларни босиб кетган, натижада ҳайвонлар, одамлар кўплаб нобуд бўлган.

Тарихдан маълумки, даҳшатли табиий офатлар ер юзида жумладан, Туронзаминда ҳам неча бор рўй берган. Ана шундай боло — қазоларни бошидан кечирган бобокалонларимиз насл - насаблари, эвара-ю чевараларига эҳтиёт бўлишини, ҳушёрликни

²⁷ Я. Гуломов. Хоразмнинг суғорилиши тарихи. Т.: «Фан», 1959. Б.-33.

кўлдан бой бермасликни таъкидлаганлар. «Ўт билан сув - тилсиз ёв», «Сувнинг иши - ўпирмоқ, ўтнинг иши - куйдирмоқ», «Сув бузади ҳам тузади ҳам», «Сувнинг ози ҳам бир бало, кўпи ҳам бир бало», «Ўт балосидан, сув балосидан ўзинг сақла», «Сув ўпириб кетган тўғонни дўппи билан беркитиб бўлмас», «Сув келмай банд ташла» деган ҳикматли сўзлар асрлар садоси, ўтмишнинг мангу чақириғи сифатида ҳозиргача сақланиб, ўз аҳамиятини йўқотмай келмоқда.

Ҳаёт сувдан бошланади, ҳар қандай тирик мавжудот сувсиз яшай олмайди, сув илоҳий неъмат асослар асоси деб эъзозлаш ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчидир, деган «Авесто» ҳикматлари умумбашарият учун мангу сабоқдир. Инсоният ўзининг кўп минг йиллик ҳаётий тажрибалари жараёнида соф ҳаво ва пок сувнинг инсон учун ниҳоятда зарур эканлигини пайқаб, синаб келган, ўз мақоллари, ибратли, ҳикматли сўзларда ҳам ҳаво ва сувдан имкони борича оқилона фойдаланиш зарурлигини уқтирган: «Соф ҳаво - танга даво», «Тоғ ҳавоси - дард давоси» каби мақоллар сув ва ҳавонинг муқаддаслиги ҳақидаги -“Авесто» ғоялари билан тўла ҳамоҳангдир.

Аждодларимизнинг бебаҳо ёдгорлиги “Авесто”да яхшилик ва тириклик манбаи сувларнинг душмани Аҳриманнинг париларини Тиштар юлдузи мағлуб этиб Фароғ- Карт дарёсидан узоқлаштирганлиги ва булутларнинг пайдо бўлиб, ёмғир ёғдирганлиги ҳолати шундай ифодаланади:

“Тиштар уларга шикаст берди ва Фароғ Карт дарёсидан узоқлаштирди. Шунда булутлар тўп - тўп бўлиб оқиб келдилар ва хайрли йилдан дарак бериб, сувлар равон бўлдилар.

Сершитоб ёмғир селлари - етти иқлимга пароканда бўлгучи жўш- хурушли сувлар ана шу булутлардадир.

Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини шарафлаймиз. Ўлик ва равон сувлар; чашмалар; анҳор қор ва ёмғир – ҳамма унга орзуманд ва интиқ”.

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз. У ўзининг туғёнли суви билан жамийки мавжудот кўнглидаги кўрқув ва саросимани ҳайдаб юборди.

Агар уни – куч ва қудрат соҳибини – алқасалар, иззат қилсалар, хушнуд ва эҳтиром айласалар дармон бахш этади”.

(“Авесто”. Мансур Яштлар, Тиштар қасидаси, 238 бет)

“Авесто”да табиатда сувнинг айланиши исботланиб кўрсатиб

берилган:

Шухрату шавкатидан
Мадад олиб шамоллар
Туганмас булоқлардан
Осмонга булут ҳайдар.

Ёки:

Сўнгра денгиз устидан
Ҳосил тўлиқ ёғдириб
Кучли кент оқим каби
Етти кишварга томон
Неъмат ёмғир оқар.

Тарихий меросимизнинг Тиштар қасидасида табиатда сувнинг пайдо бўлиши ва айланиши яна шундай тавсифланади:

“Булутларни пайдо қилгувчи покиза ой жунбушга келади. Чоштгоҳ жануб шамоли кўтарилиб, ойни илгари - оламларга шодлик ва кенглик бағишловчи ҳавм ўтиб борадиган йўл томон ҳайдайди.

Мазда бунёд айлаган эпчил шамол ёмғир ва қуюқ булутларни етти иқлим экинзорлари ва хонумонлари томон суради”.

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз. У парилар устидан мол, сувда ором олган фарр ва ашаванлар фравашийлар билан бирга астуманд оламининг барча гўшаларини сув билан баҳраманд айлади.

Сув билан ийланган ҳавм, барсам, ақл тили, мансаралар, эзгу андиша, сўз ва амал, завр ва ҳаққоний нутқ билан Тиштар юлдуз – раюманд ва фарриҳманд Тиштарни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Мансур Яштлар, Тиштар қасидаси, 236-237 бетлар)

Бу мисраларда сувнинг табиатда айланиши ва шу билан бирга айни пайтда ҳосил олиш учун ёмғирнинг аҳамияти катта эканлигига эътибор қаратилган. Ҳаёт манбаи бўлмиш сув қишлоқ хўжалиги ривожланишининг бош омилидир. Ҳосилнинг мўл - кўл бўлиши ҳам, яйловларда ўт - ўланларнинг гуркираб ўсиши ҳам, чорвачиликнинг ривожланиши ва охир - оқибатда ижтимоий - иқтисодий фаровонлик гарови ҳам сувдир. Шунинг учун ҳам сув муқаддас саналган. Буни қуйидаги мисралар ҳам тасдиқлайди.

Ўсимлик ва сув қутлуғ
Эзгу шарофат -
Веҳдин сийлов улуғ
Ариқ, анҳор, ёблардан

Сувлар эркин оқсинлар,
Дон мўл далаларга
Дон сийрак ўтлоқларга
Оқсин маъмур тошқин сув
Ҳақ яратган борлиққа.

Табаррук манбада тирикликнинг асоси бўлган сувларнинг манбаларини йўқотишга ҳаракат қилган ёмонлик деви Апашани мағлуб этган фарриҳманд Тиштарнинг шодлиги қуйидагича мадҳ этилади:

“- Қандай хушвақтман, эй Ахура Мазда!

- Қанчалар бахтлисиз, эй сувлар! Эй, гиёҳлар!

- Бор бўлинг, эй маздапарастлар!

- Бор бўлинг, сиз, эй ўлкалар!

Бундан буён ҳеч бир тўсиқсиз сув сизнинг ўзанларингизда жўш - хуруш билан оқади, экинзорлар, яйловлар ва астуманд оламига эмин - эркин равона бўлади”.

“- Эй, Сипийтмон Зардушт!, - дейилади манбада:

Шунда раюманд ва фарриҳманд Тиштар Фароғ Карт дарёсида кўркам, оқ тусли, заррин кулоқ, зарнишон жиловли тулпорга нузул айлади.

Дарё тўлқинларини жунбушга келтирди. Дарёда жўш - хуруш, оромсизлик ва саркашлик кўпди.

Фароғ - Карт дарёси кенгликларида туғён бошланди”.

“- Эй, Сипийтмон Зардушт!

Шундан кейин раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузи Фароғ Карт дарёсидан кўтарилди. Раюманд ва фарриҳманд Сатавийс ҳам Фароғ Карт дарёсини тарк этди.

Шунда Ҳинд ёқдан – Фароғ Карт дарёси ўртасидаги тоғлар бошидан ой кўтарилди”.

(“Авесто”. Мансур Яштлар, Тиштар қасидаси, 236 бет)

Бу фикрлар тарихий меросимизда қуйидагича давом эттирилганлигини кўрамиз:

“- Эй, Ахуранинг ахуравий суви!

Сени завр ва эзгу калом билан олқишлайман.

-Эй, Ахуранинг ахуравий суви!

Сени завр ва эзгу амал билан олқишлайман.

Андиша ёруғлигини, калом ёруғлигини, амал ёруғлигини, руҳнинг хуш тириклигини, олам кенглигини ва Ашаҳ - Ҳақиқатга эргашган кимсанинг хушнудлигини истайман”.

“- Эй, Ахуравий сув, сени олқишлаймиз!

Фароғ Карт дарёсини олқишлаймиз.

Ер юзидаги жамийки сувларни олқишлаймиз; хоҳ кўлмак, хоҳ равон, хоҳ чашма, хоҳ дарё, хоҳ қор ва ёмғир суви бўлсин”.

“Ана шундай шойиста дуо ва алқовлар воситасида Ашаҳ - Ҳақиқат қудрати билан Мазда яратган энг яхши ашаван сувларни олқишлаймиз.

Яхши сувни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 68- Ҳот, 96-97 бетлар)

Мазкур мисралардан яна шу нарсa маълум бўладики, қадим замонлардаёқ қишлоқ хўжалигида сунъий суғориш иншоотлари маълум даражада шаклланиб улгурган. Ерларни, қишлоқ хўжалиги экинларини сув билан таъминлашда ариқ, анҳор, ёб(катта анҳор)лардан кенг фойдаланилган, шу ўринда “Авесто”нинг Марказий Осиёда, хусусан, Хоразмда яратилганлигини назарда тутсак, Хоразмда суғориш тармоқлари, демак, деҳқончилик маданияти қадимдан шаклланганлигининг гувоҳи бўламиз. Шу ўринда Хоразмда ҳозирда ҳам “Ёп! сўзи қўлланилишини таъкидлашимиз лозим.

«Авесто»да айтилишича, табиатни муҳофаза қилиш муаммолари ичида энг муҳимларидан бири- сувнинг ифлосланишига йўл қўймасликдир. Чунки сувнинг оқилона тасарруф қилинмаслиги ва кадрланмаслиги туфайли дарё, кўл, денгиз ва океанлар ифлосланиб кетиши, бундан эса инсоният, ўсимлик ва ҳавонот дунёси беҳад- беҳисоб зарар кўриши, ҳаттоки ҳалок бўлиши муқаррарлигини аجدодларимиз англаб етганлар. Халқ оғзаки ижодиёти, ёзма ёдгорликлар, адабиёт, санъат, тарих, тиббиёт, фалсафага оид кўплаб асарларда ҳам сув унинг фойдаси тўғрисида ажойиб фикр - мулоҳазалар ўз ифодасини топган.

Инсониятнинг бир неча минг йиллик тарихи ва амалиёти қуйидаги хулосани беради: “Сувларнинг энг яхшиси булоқ сувидир. Лекин ҳамма булоқнинг эмас, балки ери тоза ва тупроғида биронта чет хусусият ва кайфият бўлмаган булоқнинг сувидир; ёки (сув оқадиган жой) тошли бўлиши керак, чунки у балчиққа ўхшаб сасимайди, аммо тоза тупроқли ер тошли ердан яхшироқ. Ҳамма тоза тупроқли булоқнинг (суви яхши) бўлавермайди; у сув яна оқар сув бўлиши керак, чунки булар оқар сувга фазилат берадиган нарсалардандир”.

Шайхур раис Абу Али ибн Синонинг айтишича: «Ёмғир суви ҳам яхши сувлар жумласига киради, хусусан, ёзда момоқалдиروقли булутлардан ёққан бўлса... Ёмғир суви энг яхши сув ҳисобланса ҳам у тез сасийди, чунки жуда суюқ бўлиб, ер ва ҳавонинг бузулиши тез таъсир қилади. Бундай сувларнинг сасиши хилтларни саситувчи сабабга айланади ва кўкрак ҳам овозга зарар етказади.

Алломаларнинг таълим беришларича, булоқ ва ёмғир сувлари каби кудуқ суви ҳам, муз ва қорлардан эритиб олинадиган сувлар ҳам, ўзига хос хислатларга эга. “Булоқ сувларидан кейин, - дейди Мир Муҳаммад Ҳусайн ал - Оқилий «Мазҳан ал - адвиййа» («Даволар хазинаси») китобида, -латифликда дарё ва анҳор сувлари туради. Баланддан паст томон оққан, тупроғи тоза бўлган, тепаси очиқ бўлиб, шамол урилиб турган, ўзи ширин, соф зилол бўлган, ғарб ёки жанубдан шарқ ва шимол томонга оқиб турган дарё ва анҳор суви энг тоза сувдир. Айтишларича, Нил дарёсида мавжуд сифатларнинг барчаси мавжуд экан. Анҳор ва дарёлар тез оқиши натижасида қирғоқдаги ёки ўз ичидаги кум ва лойларнинг сувига аралаштирган бўлса аммо бирор идишга олиб қўйилганда тезда тиниб қолса, бундай сув ҳам тоза бўлади. Масалан, Амударё, Сирдарё, Дажла ва Фурот каби дарёларда бу сифатлар мавжуд. Мазкур сифатларга эга бўлмаган дарё ва анҳорлар суви тоза ҳисобланмайди”.

Масалага юзаки қараганда, сайёрамизда сув беҳисоб чексиз чегарасиздай кўринади. Лекин аслида ундай эса. Агар жаҳондаги барча сув захиралари 1,500 миллион куб.кл бўлса, унинг 94% океан, денгиз сувларидир. Сув захираларининг 6 фоизи эса ер ости сувлари ва музликлардир. Жаҳондаги ишга яроқли сувлар эса барча сув захираларининг фақат 0,0221 фоизини ташкил этади. Кўриниб турганидек, ичимлик сув масаласи дунёдаги энг оғир муаммолардан бири сифатида кун тартибида турипти. Бугунги кунда сув захираларининг, жумладан, ер усти ва ер ости сувларининг кескин тақчиллиги ва ифлосланганлиги Ўзбекистон учун ҳам катта ташвиш туғдирмоқда. Ҳудудимиздаги дарёлар, каналлар, сув омборлари ва ҳатто ер ости сувлари ҳам инсон фаолияти таъсирига учрамоқда. Суғориладиган ҳудудларда сув табиатнинг бебаҳо инъомидир. Бутун ҳаёт сув билан боғлиқ. Зотан, сув тугаган жойда ҳаёт ҳам тугайди. Шундай бўлса-да, Марказий Осиёда сув захиралари жуда чекланган. Йилига 78 куб -

километр сув келтирадиган Амударё ва 36 куб - километр сув келтирадиган Сирдарё асосий сув манбаларидир.

Шу сабабли сувни муҳофаза қилиш, сувдан тежаб тергаб, оқилона фойдаланиш, исроф қилинишига йўл қўймаслик Ўзбекистон Республикаси экологик сиёсатининг муҳим йўналишларидан биридир.

Бу ҳақда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ислом Каримовнинг «Биздан озод ва обод Ватан қолсин», «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир», «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда», «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида», «Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида химат қилиш- энг олий саодатдир» номли ва бошқа асарларида ҳамда Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”, “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб- интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак”, “Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураммиз”, “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш- юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови” номли асарлари ва 2017 йил 20 сентябрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72- сессиясидаги нутқида муҳим йўл йўриқлар берилган. Жумладан, қайд этилганидек, “сув муаммосини ҳал қилишнинг минтақа мамлакатлари ва халқлари манфаатларини тенг ҳисобга олишдан бошқа оқилона йўли йўқ”.²⁸

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгилаб қўйилганидек “Ер, ер ости бойликлари, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар сингари сув ҳам давлат мулки - умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир”²⁹.

Мамлакатимизда сувни тежаб- тергаб оқилона фойдаланиш ва уни эъзозлаш борасида олиб борилаётган ибратли ишлар аجدодларимиз буюк мероси «Авесто»да сувни эъзозлаш тўғрисида илгари сурилган ўлмас ғояларнинг бугунги кунда ҳам аҳамиятини сақлаб қолаётганлигидан далолатдир.

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72- сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи, 2017 йил 21 сентябрь.

²⁹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т.: “Ўзбекистон”, 2016. Б. - 12.

2.2. “АВЕСТО”ДА НОННИНГ ЭЪЗОЗЛАНИШИ

Аждодларимиз томонидан асрлар давомида ўтмишимизда ер ниҳоят даражада эъзозланган ва унда етиштирилган маҳсулотлар кадрланиб, фарзандлар тарбиясида бу анъанадан фойдаланилган. Инсониятнинг бебаҳо кашфиётларидан бири дон ва ноннинг ихтиро қилинганидир. Халқимизнинг тарихий - маданий ёдгорлиги “Авесто”да тирикчиликнинг асосий манбаи дон ва нонни ардоқлашга алоҳида эътибор берилган.

Буюк маънавий меросимиз “Авесто” тарихий - адабий ёдгорлигида донни ва нонни эъзозлаш, унга эҳтиром тўғрисидаги ўлмас ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб келмокда.

Бинобарин, шу сабабли ҳам яхшилик қилмоқ учун, деҳқончилик ва дон экмोक учун инсон энг аввало фаол бўлмоғи, ўз ҳалол меҳнати билан жамият тараққиётига ҳисса қўшмоқлиги талаб этилади.

Дарҳақиқат, “Авесто”нинг барча қисмлари инсонга ҳурмат туйғулари билан суғорилган. Еру кўкдаги барча ҳаётий нозу - неъматларни севиш, ардоқлаш ва кадрига етиш инсон учун муқаддас бурч ҳамда вазифа ҳисобланган. Шу сабабли ҳам “Авесто” – нафакат Шарқ халқларининг, балки бутун инсониятнинг олам ҳақидаги эътиқод, билим ва тасаввурлар қомусидир.

Бу ҳақда Ислон Каримов “Юксак маънавият - енгилмас куч” номли китобида ёзганидек, - “Авесто”да борлиқнинг яхлитлиги ва бир бутунлиги, инсон ҳаётининг табиат билан уйғунлиги масаласи одамнинг руҳий оламига чамбарчас боғлиқ ҳолда кўрсатилгани кўп нарсани англатади. Бу ҳолат инсоннинг маънавий дунёсини шакллантиришда атроф - муҳит қадим замонлардан буён қандай кучли таъсир ўтказиб келганига яна бир бор эътиборимизни жалб қилади”³⁰.

Инсон ва жамиятнинг ҳаёти ва тақдири қанчалик даражада она - заминга ва деҳқончилик билан боғлиқлиги буюк маънавий меросимизда етарли даражада ўз ифодасини топган. Унда бутун табиат, ер, сув, дарахт, ўсимлик, жониворларни эъзозлаш, ерга

³⁰Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. Т.: “Маънавият”, 2008. Б- 32.

ишлов бериб, суғориб, боғ - роғ, экинзорлар бунёд қилиш ва бошқалар эъзозланиб, ўтмишда аجدодларимиз томонидан ерга ва донга бўлган кичик бир эътиборсизлик ҳам қатъий қораланган ва ерга бўлган муносабат қонун билан мустаҳкамланган.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришган кунларданок ерга ва дон мустақиллигига бўлган эътибор кучайди ва у ҳукуматимизнинг қатор қонунлари билан ҳимояланмокда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55- моддасида “Ер, ер ости бойликлари, сув, ...давлат муҳофазасида”³¹ эканлиги мустаҳкамланган.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ ҳукуматимиз томонидан суғориладиган ерларга бошоқли дон экишни кенгайтириш, уруғчилик ва селекция ишларини замонавий тарзда ташкил этишга ҳам катта эътибор қаратилди, амалга оширилган бу ишлар ўз самарасини берди ва ғалла мустақиллигига эришдик. Жумладан, 2014 йилда мамлакатимизда 8 миллион тоннадан ортиқ ғалла етиштирилди. Кейинги йилларда ҳам бу соҳадаги кўрсаткичлар юқорилигича қолмокда.

Аграр соҳадаги ислохотларнинг самарадорлигини таъминлашда тупроқнинг унумдорлигини ошириш, ерга ишлов бериш маданиятини яхшилаш ва парвариш қилиш муҳим аҳамиятга эга. Тупроққа ишлов беришнинг нақадар муҳимлиги “Авесто”да ҳам ўз аксини топган. “Кимда - ким заминни чап ва ўнг қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади”. Бу ўғитнинг маъноси, фикримизча ерни кузда устини остига, остки қатламини устига, келгуси йил кузда эса ернинг остки қаватини устига, устини эса остига ағдариб ҳайдаш назарда тутилган бўлиб, бу ўғитларга аجدодларимиз асрлар давомида риоя қилиб келганлар.

Маънавий меросимиз “Авесто”да ерга ишлов бериш, шудгорлаш масаласига алоҳида эътибор берилган. Жумладан, шундай дейилган:

“Ахура Мазда Жамга деди:

-Эй, куёш юзли Жам, Вайвангхоннинг ўғлони!

Одамлар куруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонинг билан эзғила ва қўлларинг билан шудгор қил!

Шунда Жам Ахура Мазда истагини бажо айлади: одамлар куруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонида эзди ва қўллари

³¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.Т.: “Ўзбекистон”, 2016. Б.-12.

билан шудгор қилди”.

(“Авесто”. Вандидод, 2- фаргард, иккинчи бўлим, 111 бет)

Муқаддас манбада аждодларимиз ишлов бериладиган ерларнинг фаровонлик манбаи эканлигига ҳам жиддий эътибор берганлар.

-Эй, оламини яратган Зот!

-Эй, Ҳақиқат!

-Заминни ҳаммадан кўра бахтиёр қилган тўртинчи шахс ким?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

У ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир.

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда - ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади. У гўзал ва покиза қизга ўхшайди. Бу қиз эр хонадонига кириб бориб, ўз тўшагида ҳалол ёстикдошга фарзандлар туғиб беради. Замин ҳам мўл - қўл меваларни инъом этади.

(“Авесто”. Вандидод. 3- фаргард, учинчи бўлим, 114-115 бетлар)

Олимларимизнинг кўп йиллик олиб борилган илмий тадқиқот ишларининг натижалари шуни кўрсатадики, ерлар кузда отвалли плуглар ёрдамида чуқур қилиб ағдариб ҳайдаш билан асосий ишланганда, тупроқнинг агрофизик, агрокимёвий, агромелиоратив фито санитария ҳолати хусусиятлари яхшиланади, унинг микрофлораси учун қулай шароит яратилади. Экин майдонларининг маданийлашиш даражаси ошади. Тупроқнинг унумдорлиги кўтарилади. Буларнинг барчаси қишлоқ хўжалик экинларидан мўл ва сифатли ҳосил олиш имконини яратади. Илмий тадқиқот ишларининг натижалари шуни кўрсатадики, тупроқ баҳордан кузга борган сари зичлашиб, сув, ҳаво, озуқа режимлари ёмонлашиб боради. Бу жараёнга суғориш сувлари ва қишлоқ хўжалиги машиналари ва қуроллари катта таъсир кўрсатади.

Инсониятнинг энг олижаноб кашфиётларидан бири – нон - доннинг ихтиросидир. Ҳа, одамзот доннинг фойдалилигини билиб олгунга қадар узоқ ва машаққатли тарихий йўлни босиб ўтди. Она - аёлларимизнинг номи билан боғлиқ бўлган мазкур ҳаётий

неъмат, зукко момоларимизнинг ақл - заковатининг мевасидир. Ёввойи ҳолатда дон - дунларни истеъмол қилиб юрган ўтмишдошларимиз уни кўпроқ йиғиб, зарурат туғилганда фойдаланганлар. Сочилиб ерга тушганларидан эрта кўкламда ниш уриб, майсага айланади. Табиатнинг бундай мўъжизасидан хайратга тушган уй бекалари, майсани эҳтиётлайдилар, авайлаб - асрайдилар. Бир кун келиб бош олади, ундан мамнун бўлган эгаларига вақт ўтиб дон доналарини тухфа этади. Донни ихтиро қилган аجدодларимиз табиатнинг яна бир мўъжизасининг соҳибига айланиб қолдилар. Шундай қилиб дон - ун - нон одамлар ҳаётининг ажралмас бўлаги бўлиб қолди.

Халқимиз тарихига назар соладиган бўлсак, аجدодларимиз минглаб йиллар давомида ғаллачилик билан шуғулланиб келганликларини кўришимиз мумкин. Хусусан, эрамизгача бўлган 5-6 минг йилликлар (неолит даври)да ҳам Марказий Осиёнинг жанубий- ғарбида ўтроқ деҳқончилик маданияти гуллаб - яшнаган эди. Археологик қазилмаларнинг гувоҳлик беришича, ўша даврларда Жайхун бўйларида арпа ва буғдой экилган. Шунингдек, бронза даврида Фарғона водийсининг Чуст воҳасида, эрамизгача бўлган 2 минг йиллик охирларида кўхна Хоразмда суғорма деҳқончилик ўта ривожланган бўлиб, бу ерларда ҳам бошоқли дон кўплаб етиштирилган. Шундан ҳам кўриниб турибдики, ота - боболаримиз қадим замонлардаёқ ғалла етиштириш ҳадисини олиб, бу борада катта тажриба тўплашган.

Бу анъана минг йиллар давомида аجدодлардан авлодларга мерос сифатида ўтиб, сайқалланиб борди. Аммо чор Россиясининг Ўрта Осиёни босиб олиши натижасида халқимизнинг ғаллачилик соҳасида тўплаган бой анъанасига ҳам зиён етди. Мустамлакачиларнинг қимматбаҳо саноат хом ашёси бўлмиш пахтага бўлган талаби оқибатида республикамызда суғориладиган ғалла майдонлари кескин қисқариб, асосан лалми жойларда буғдой экила бошланди. Лалми жойларда экиладиган ғалланинг ҳосилдорлиги эса ниҳоятда кам эди.

Собиқ Иттифок даврида аҳвол ниҳоятда оғир эди. Ўша вақтларда уйларнинг остонасигача пахта экилар, одамлар эса аллақайси ўлкалардан келтириладиган унга кўз тикиб, дўконларда сарғайиб ўтиришарди. Оғир заҳматлар эвазига етиштирилган миллионлаб тонна “оқ олтин”нинг ҳузурини кўриб ётган “Марказ”дагилар эса “биз ёрдам бермасак ўзбекларнинг қорни

нонга ҳам ёлчимайди”, дея иддао қилардилар. Мана шундай сиёсат туфайли халқимиз маълум муддат арпа-ю маккажўхори унидан қилинган зоғора нон ейишга ҳам мажбур бўлган эди.

Яқин ўтмишда, мустабид тузум даврида халқимиз бошидан кечирган оғир кунлар ҳақида Ислом Каримовнинг қуйидаги фикрига эътибор берайлик:

“Юртимизда 90 - йилларда юзага келган муаммонинг илдизи собиқ тузум даврига, пахта яккаҳокимлиги ҳалокатли тус олган, пахта етиштириш энг катта мақсад саналиб, ҳатто, одамларнинг ҳаёти ва саломатлигидан устун турган ўша мустабид замонга бориб тақалади.

Халқимиз ўша пайтда чидаб бўлмайдиган шундай азоб ва уқубатларга гирифтор этилган эдики, буни сўз билан ифодалашнинг ўзи қийин. Далада ишлаб юрган одамларнинг устидан самолётдан захарли дорилар сепилгани, қанча- қанча болалар сариқ касаллиги ва бошқа дардларга йўлиққани бу залда ўтирганларнинг ҳали эсидан чиққани йўқ...

Ўша пайтда биз тахминан 5 - 6 миллион тонна буғдойни четдан олиб келар эдик. Шундай вақтлар бўлганки, бир ҳафта- ўн кунлик унимиз қолган эди. ... Собиқ СССР даврида Ўзбекистонга нисбатан Марказ томонидан олиб борилган зўравонлик сиёсати, халқимизни камситиш, унинг эҳтиёжларини менсимаслик, юртимизда пахта яккаҳокимлиги авжига чиқиб, иқтисодий ҳолатимиз ва ҳаётимиз жар ёқасига келиб қолгани, норозилик ловуллаб ёниб кетадиган даражада кескинлашиб боргани ҳеч кимга сир эмас.

Фараз қилишнинг ўзи қийин бўлган 6 миллион тонна пахта етиштириш планини бўйнимизга бўйинтуруқдек осиб қўйиб, уни бажариш учун фақатгина томларимизга пахта экиш қолганини айтмайсизми?³².

Собиқ Иттифоқ заволга юз тутгач, ўз мустақиллигини қўлга киритган республикамиз олдида зудлик билан ҳал қилиниши зарур бўлган муаммолардан бири, маълум шартлар ва каттагина маблағлар эвазига четдан дон келтириш муаммосига барҳам бериш лозим эди.

Ана шундай мураккаб бир шароитда Ислом Каримов қатъият билан иш юритди. Тез кунлар ичида Россиядан 100 минг ва

³²Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш- энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2015. Б.- 13,21,23.

Украинадан 50 минг тонна дон олиб келинди. Шу тариқа юз бериши муқаррар бўлган дон тақчиллиги муаммоси бартараф этилди. Шундан сўнг Биринчи Президент ғалла мустақиллиги ҳақидаги масалани ўртага қўйди.

Бу жараён осон кечгани йўқ. Ғалла мустақиллигига эришиш ҳаракатлари бошланган дастлабки йилларда республика бўйича суғорма ерлардан ўрта ҳисобда 21 – 22 центнердан ҳосил олинарди. Дастлабки йили 500 минг гектар майдонга дон экилган бўлса, кейинчалик бу рақам сувли майдонда 1 миллион гектарга ва лалми ерда 250 минг гектарга етказилди.

Биринчи Президентимизнинг оқилона сиёсати туфайли биз атиги ўн йил ичида четнинг ғалласига қарамликдан буткул халос бўлиб, ғалла мустақиллигига эришдик. 2015 йилдаги қишлоқ хўжалигидаги ютуқларимиз тўғрисида Биринчи Президентимиз маърузасида қайд этилганидек, “Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида ҳам чуқур таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Мураккаб об - ҳаво шароитига қарамасдан, фермер ва деҳқонларимизнинг фидокорона меҳнати ва омилкорлиги туфайли ўтган йили мўл ҳосил етиштирилди - 7 миллион 500 минг тоннадан зиёд ғалла, 3 миллион 350 минг тоннадан ортиқ пахта хирмони барпо этилди.

Таъкидлаш керакки, бундай мўл ҳосил, асосан, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни жадаллаштириш, селекция ишларини яхшилаш, ғўза ва бошоқли дон экинларининг районлаштирилган навларини жорий қилиш, замонавий агротехнологияларни ўзлаштириш эвазига таъминланди.

Мамлакатимизда буғдойдан гектарига ўртача 55 центнер ҳосил олингани, айрим туманларда бу кўрсаткич 60-77 центнерни ташкил этгани, ҳеч шубҳасиз, фермерларимизнинг улкан ютуғидир”³³.

Дарҳақиқат, барча даврларда одамзот озиқ - овқатларининг ичида энг бебаҳоси нон ҳисобланади. Шунинг учун нон ҳамиша инсоният томонидан улуғланган, унга ҳамду санолар битилган. Шарафланиб, эҳтиромлар билдирилган.

³³Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий- иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган ВМнинг кенгайтирилган маълисидаги “Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир” номли маърузси// Халқ сўзи, 2016 йил 16 январь.

Алишер Навоий таъбирича: “Дехқонки, дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар... Олам аҳли маъмурлиғи алардин, олам аҳли масрурлиғи алардин. Ҳар қаён қилсалар ҳаракот, элга ҳам қут еткурур, ҳам баракот”, дейилади. Шунингдек, ҳикматлардан бирида:

“Дехқон ишлаб нон сочар,
Элга ризқ йўлини очар, дейилса, бошқасида
“Дехқон одам дон сочар,
Эл- юртга нон сочар”, деб мадҳ қилинган.

Бу фикрлар давом эттирилиб, халқимиз томонидан “Нон - асли дон” ёки бошқа вариантда “Нон ҳам - нон, ушоғи ҳам - нон”; “Нон боласи - нон ушоқ”; “Нон қон бўлса, қон - жон”; “Нон - имондан азиз”; “Нон ҳидида ҳаёт бор”, Ҳар мағзида мамот бор”; “Нон бўлса бас, ўзгаси - ҳавас”; “Нон бўлса, чайнашга тиш топилар”; “Нон емоқчи бўлсанг, ўтин ташишдан эринма”; “Нон кадрилини оч билар, кийим кадрилини – ялонғоч”; “Нонвойга нон азиз, Тегирмончига ун”; “Нонинг борида эл тани, Кучинг борида йўл тани”; “Нонсиз яшаб бўлмас, Гапни ошаб бўлмас”; “ Бир қўллаб сочарсан, икки қўллаб ўрасан”; “Нонни уватма, кадрилини отма”; “Нонни катта тишласанг ҳам, Гапни катта гапирма”; ” Нонни меҳнат топган, Меҳнатни нон топган”; “Нонни тованинг қизиғида ёп”; “Нонга ҳурмат - элга ҳурмат”; “Нон мўллиги - эл тўқлиги” деган ибратли мақоллар тўқилган. Халқимиз нонни азалдан ҳурмат қилади, ҳамма нарсадан афзал, азиз ва муқаддас деб билади. Ота- боболаримиздан қолиб келаётган удум, анъанага биноан, нонни дастурхонга тескари қўймайдилар, ноннинг устига бошқа нарсаларни қўймайдилар, ноннинг устидан ҳатлаб ўтмайдилар, агар нон қўлдан ерга тушиб кетса, дарҳол уни олиб, уч марта ўпиб, пешоналарига суртадилар, нон ушоқни дастурхон устида кўрсалар, бармоқни ҳўллаб, ушоқ устига босиб олиб, еб қуядилар. Юқоридаги мақоллар халқимиз томонидан нонни эъзозлаш, хор қилмаслик, исроф этмасликка ундаб айтилган бўлиб, бу ибратли пандлар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

Ҳа, дон, нон одамзотнинг энг керакли неъматларидандир. Ўзбек дони ҳақида гап кетганда, мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ғалла хирмонлари тоғдек юксалганлигини тараннум этувчи шоир Муҳаммад Юсуфнинг “Мустақиллик бугдойпоялари” номли дилбар шеърини келтириш мумкин:

Мен таъзим қиламан буғдой пойига,
Ҳали ҳеч кимса- ку бошим эгмаган.
Одамлар бор ахир, тукқан жойига,
Бир бошоқ буғдойча нафи тегмаган.
Чўксин қошингизга тоғлар, қоялар,
Сиз бунга лойиксиз буғдойпоялар,
Андижон дейсизми ё Самарқанддир,
Қандай ўзбек бўлса, уйида тандир.
Шоирлар юртимас кимдир айтгандек,
Аслида, бу диёр деҳқон- Ватандир...
Бир бор қошингизга бош эгдим, холос.
Асли минг куллуққа арзир доялар,
Буғдойпояларим, буғдойпоялар!

Дарҳақиқат, дон, нон, мустақиллик буғдойпоялари халқимиз учун ризқ - рўз, фаровон ҳаёт манбаи эканлиги сабабли ҳамиша ардоқда, эъзозда. Аждодларимизнинг муқаддас “Авесто”си ҳам бундан мустасно эмас. “Авесто”да ер, буғдой, ун, нон шунчалик кўп марта тилга олинадик, ўқиб ҳайрон қоласиз. Бу неъматлар “Авесто”да қанчалик кўп марта қайд этилмасин, аммо қайтариш йўқ, аксинча таърифлар бир - бирини тўлдириб, янги - янги томонларни очади. Мана илоҳий китобдан бир шингил:

“- Эй, дунёни яратган зот!

Эй Ҳақиқат,- дейилади “Авесто”да, - Мазда (олийилох) динини қандай таом тўйғизади. Аҳура- Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

“Буғдой эқмоқ ва яна буғдой эқмоқ”.

(“Авесто”. Вандидод. 3- фаргард, учинчи бўлим, 115 бет)

Дарҳақиқат, буғдой - ризқ, насиба, тириклик тимсоли, айни вақтда таомларнинг сарваридир. Ундан тайёрланган овқатларнинг саноғи бўлмаса керак, фақат ноннинг ҳислати минг олам, усиз кунингиз ўтмайди.

Аждодларимиз томонидан ноннинг қанчалаб сир- синоатлари сарҳисоб қилинганки, уларнинг ҳаммасининг тагида олам - олам маъно бор, қат - қат мазмун тахланиб ётибди. Мана, ҳозирги кунгача сақланаётган, урф - одатларимизга айланиб қолган куйидаги ҳолатга эътибор беринг.

Халқимиз ҳаётида азалдан нон билан боғлиқ; кўплаб удумлар, анъаналар шаклланган.

Узоқ сафарга отланаётган жигарбандларига оналар қўш нонни

тишлатиб, тишланганини едиради, қолганини авайлаб асрайдилар, қайтиб келганидан кейин, нонни эгасига едирадилар. Унинг ой бориб, омон қайтиши, ўз юртидан ризқи узилмаслиги учун шундай қилинган. Аксарият хонадонлар тўрида ҳарбийга кетган йигитлар тишлаган қўшалоқ кулча осиглиқ туришига ўрганиб қолганмиз. Оналаримиз олис гўшаларда юрган ўғилларини беҳад соғинганларида ана шу неъматга термулиб ўтирганликларига гувоҳ бўлганмиз. Ана шу ҳолат орқали Сиз яқинларингизга керакли эканлигингизни, улар учун бебаҳолигингизни ич - ичдан сезасиз, яшашга иштиёқ, келажакка умид, орзулар қанотланади. Сиз дунёдаги энг бахтли одамлардан эканлигингизни ҳис қиласиз. Боболаримизнинг таъкидлашича, ана шу нон ризқ - эгасини кутар экан.

Сафар чоғидаги хавф - хатарлардан асрар, бало- қазолардан эҳтиёт қилар экан. Ўзбекчиликда йигит билан қизнинг бошини қовуштириш ҳам нон ушатиш маросими билан бошланади. Хонадонимизга меҳмон келганда эса дастурхонга энг аввало нон қуйилади.

Халқимиз тарихининг барча даврларида аجدодларимиз томонидан нон - улар учун лафзи ҳалоллик, тўғрилиқ, иймону виждон рамзи бўлган. Нон қўйилган жойда ёлғон сўзламаслик, нонни ушлаб ичилган қасамга минбад хиёнат қилмаслик бунинг исботидир.

Ана шу мисол, урф - одатларимизнинг асосли эканлигига битта далил. Бунда ҳам нон ҳал қилувчи асосий мезон. Шунинг учун доимо доно халқимиз “ноннинг увоғи ҳам нон” деб, эъзозлаб кўзларига суртадилар, ушоғини ҳам улуғлаб оёқ ости қилмайдилар. Ноннинг одамлар ҳаётидаги муҳим аҳамияти, ҳатто ёмон ниятли одамларни ҳам тўғриликка ундайдиган сири ва ҳикмати ҳақида қуйидаги ривоят эътиборга моликдир. Қадим замонлар бир қишлоққа кутилмаганда қароқчилар бостириб келибди. Қишлоққа кираверишдаги катта йўл бўйида яшайдиган нуроний кампир бу вақтда тандирда нон ёпаётган экан. У шовқин - сурон солганча бостириб келаётган қуролли суворийлар олдида тандирдан янгигина узилган, ёқимли ҳиди димоқларни қитиқловчи бўрсилдоқ нонлар билан пешвоз чиқибди.

Хуш келибсизлар, болажонларим, - дея сўз бошлабди кампир ўзига ажабланиб тикилиб турган суворийларга юзланиб - Меҳмонни нон билан кутиб олиш одатимиз бор. Биламанки,

сизлар ҳам бу ерга яхши ният билан қадам ранжида қилгансиз. Азиз меҳмонимиз бўлинглар.

Шу чоғ суворийлар сардори отидан тушиб, кампирнинг кўлидаги нондан бир бурда ушатиб ебди. Раҳмат, онажон,- дебди у. - Сизнинг мана шу бир бурда нонингиз ҳар қандай меҳмондорчиликдан аъло. Энди бизга руҳсат беринг, оптимизга қайтайлик.

Суворийлар бошлиғи бу воқеадан қаттиқ таъсирланибди.

Кампир бизни енгди, - дебди у йигитларига. - Агар бу кишлоқни талаганимизда бизни ноннинг увоби тутиши тайин эди. Бошқалар ҳам унинг гапларини маъқуллашибди. Ривоятда келтирилишича, ўша воқеа сабаб, талончилар ўз қилмишларидан тавба қилишиб, уй - уйларига тарқалиб кетишган экан. Ҳа, нон ана шундай буюк қудратга ҳам эга эканлигига амин бўламиз.

Маънавий меросимиз “Авесто”да аجدодларимиз томонидан дон ва нонга алоҳида меҳр қуйилиб, нонни лафзи ҳалоллик, тўғрилиқ, иймону виждон рамзи сифатида эъзозланган. Нон кўйилган жойда ёлғон сўзламаслик, нонни ушлаб ичилган қасамга минбад ҳиёнат қилмаслик бунинг исботидир. Халқимизнинг ушбу муқаддас анъанасини давом эттириш ва фарзандларимизга ушбу ибратли удумни уларнинг онги ҳамда қалбига сингдириш бизнинг фикримизча ҳар бир ота - онанинг муқаддас бурчидир.

Бунинг бойиси, азалдан одамлар буғдойга бошқача қарашган. Ана шу сирлилик “Авесто”да алоҳида ажралиб туради.

“Кимда- ким буғдой экса - деб кайд этилади мажмуада, - у Ашахни (Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду - сано, назру - ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантирганидек қудратли қилади”.

(“Авесто”. Вандидод. 3- фаргард. учинчи бўлим, 115 бет)

Олдинги иқтибосимизда, “буғдой динни тўйғизади” ғояси илгари сурилса, бунисида “буғдой динни қудратли қилади”, деб таърифланаяпти. Ҳа, буғдой улуғланаяпти, шарафланаяпти, бу бежиз эмас, чунки у одамнинг тириклиги, яшашининг, ҳаётининг мазмуни ва манбаидир.

Муқаддас манбада кўрсатилишича, ана шу улуғланаётган буғдойнинг кўпайишига асосий сабабаларидан бири ердир. Ернинг ҳосилдорлиги кўп нарсаларга боғлиқ, ана шуларнинг ичида шудгор қилиш биринчи ўринда туради. Донишманд халқимиз “Буғдой эксанг, кузда эк, яхши ҳайдаб бўзга эк”, “Ер ҳайдасанг куз

хайда, куз ҳайдамасанг юз хайда” деганларида ҳам маъно мўл. “Авесто”да ҳам шудгорлашга ниҳоятда катта эътибор берган.

“- Эй, Сипийтмон Зардушт!- дейилган илоҳий китобда,- кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга шундай дейди: - Эй мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилган зот!

Одамлар ҳамиша бу ерга келадилар ва нон сўрайдилар. Мен бу ерда ҳосилга кираман, сен учун ҳар турли хўрак ва мўл - қўл буғдой етиштираман”.

(“Авесто”. Вандидод. 3 - фаргард, учинчи бўлим, 115 бет)

Табаррук китобнинг, илоҳий калималарини бот - бот қайта - қайта такрорлаб, аجدодларимизнинг топқирлигидан лол қолдик. Аввалига бироз эришдай туюлсада, аммо синчиклаб, диққат билан қаралса, улар ҳақ - “Чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан” жумлаларининг тагида “яна ва яна”, “такрор ва такрор” шаъмалари ётибди. У ёки бу ишга киришганда шахд билан, ғайрат билан, сидқидилдан, берилиб (ғайрат билан) ишлашлик кераклиги ётибди. Чалалик, совуққонлик, нописандлик уларга бегона.

“Авесто”нинг юқоридаги саҳифаларини ўқиганимизда беҳосдан халқимизнинг

Дехқон бўлсанг, шудгор қил,

Мулла бўлсанг, такрор қил,

Нақли кўз ўнгимиздан ўтади. Ана шу “шудгор қилиш”да сир - асрор мўл, бобокалонларимиз ҳам эсдан чиқармаган экан, эътибор беринг.

“Эй оламини яратган зот, - дейилган табаррук манбаъда – эй - Ҳақиқат! Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган.... Шахс ким?

Ахура - Мазда жавоб берди:

-Заминни яхшилаб шудгор қилган зот!”.

Она заминга эътиқод бизнинг халқимизда жуда азалийдир, бунга “Авесто”даги муборақ калималар гувоҳ. Ишга совуққонлик билан қараганларни аجدодларимиз кечирмаганлар, уларни қаттиқ жазоларга гирифтор қилишган.

“-Эй, Сипийтмон Зардушт! Кимда - ким заминни, - деб қайд этилган илоҳий неъматда, - чап ва ўнг қўл билан шудгор қилмаса, замин унга шундай дейди:

Эй! Мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан шудгор қилмаган

зот!

Сен бегоналар эшиги остонасида нон истовчилар билан бирга бўлурсан. Кўзларинг йўл кўради. Улар сени эшиги остоносидан хайдаб юборадилар”.

(“Авесто”. Вандидод. 3 - фаргард, учинчи бўлим, 115 бет)

Дангасалар, ишёқмаслар “Авесто”да энг паст одамлар қаторида саналиб, улар қораланган.

Табаррук манба “Авесто”да Ватан аجدодларимиз томонидан саждагоҳ каби муқаддас ҳисобланган. Бу ўғитлар Ҳадислардаги “Ватанни севиш- иймондандир”, “Ватан саждагоҳ каби муқаддас”, деган ибратли Ҳадислар билан ҳамоҳанг бўлиб, бугунги кунда ҳам ўзининг тарбиявий аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

Юқоридаги иборалар билан Ватанни ва она - ерни эъзозлаш, ерга ишлов бериш ва сара уруғлар сепилиши мўл - ҳосил гарови эканлиги, шу орқали инсонлар, ҳайвонлар, қушлар, бутун тирик мавжудот тўқ бўлиши, уларнинг кейинги авлодлари ҳам бақувват ва бардошли бўлиши таъкидланади. Аждодларимиз ўғитларида шу сабабли ҳам ерга сара уруғлар сепиш қонун даражасига кўтарилган, сара уруғ сепилиши эса дон маҳсулотларидан юқори ва сифатли ҳосил олишнинг гарови ҳисобланган.

Умумлаштириб айтганда, аждодларимизнинг буюк маънавий мероси “Авесто”да ота - боболаримиз ерни, донни ва нонни эъзозлаш ва уруғларни саралаш борасида катта ҳаётий тажриба тўплаганлар, улар табиат қонунларини яхши англаб фарзандларини ана шу анъаналар руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор бериб келганлар. Шу сабабли ҳам мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги ва маънавий - маърифий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини оширишда аждодларимизнинг ерни, донни, нонни эъзозлаш борасидаги “Авесто”да илгари сурилган ўлмас ғояларидан бугунги кунда ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2015 йил 1(59) сони.

2.3. “АВЕСТО”ДА МЎЛ-КЎЛЧИЛИК МАСАЛАСИ

Мўл - кўлчилик қадимдан одамзотнинг орзуси, нияти бўлиб, шунга етишиш учун ҳаракат қилинган. Мўл - кўлчилик тўкин сочинликка, қут - баракага олиб келган. Аждодларимиз унинг

асосида заҳматли меҳнат ётишини теран англаб, фарзандларини ҳам фақат меҳнат туфайли кут - баракага эришиш мумкинлигига ишонтириб, уларни шу руҳда тарбиялашга алоҳида эътибор берганлар.

Бинобарин, меҳнат туфайли ҳаёт учун зарур маҳсулотлар яратилган. Аслида ҳамма бойликнинг асоси ҳам меҳнат эканлигини аجدодларимиз яхши билганлар. “Меҳнат қилсанг яшарсан, катта-катта ошарсан”, “Меҳнат қанча оғир бўлса, кети шунча ширин бўлур”, “Меҳнатли ош – ош бўлур, меҳнатсиз ош тош бўлур” каби ҳикматларда олам-олам маъно бор.

Қадимги қўлёзмамиз “Авесто”да мўл-қўлчилик ва унинг пайдо бўлиш жараёнлари мадҳ этилиб, мўл - қўлчиликка етишиш йўллари кўрсатилган. Жумладан, шундай дейилади: “Ёш келин, - дейилган “Авесто”да – эрига гўдак ҳадя этгандай, ер ҳам чап ва ўнг қўли билан, ўнг ва чап қўли билан парвариш қилган одамга мўл-қўл ҳосил беради. Ишлов берилмаган ва экилмаган ер эрсиз ва фарзандсиз жоҳил қиз каби бахтсиздир. Қиз яхши эрни орзу қилгандай, ер ҳам яхши қўшчига илҳақ”.

Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда – ким заминни чап ва ўнг қўли ва ўнг ва чап қўли билан шудгор қилса, замин унга шундай дейди:

-Эй, мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилган зот! Одамлар ҳамиша бу ерга келадилар ва нон сўрайдилар. Мен бу ерда ҳосилга кираман, сен учун ҳар турли хўрак ва мўл-қўл буғдой етиштираман.

Шунингдек, “Авесто”да дангасалар, меҳнат қилмайдиган, ялқов, ерга ишлов беришдан қочувчилар танқид қилинади. Жумладан, шундай дейилади:

Эй, Сипийтмон Зардушт!

Кимда – ким заминни чап ва ўнг қўли ва ўнг ва чап қўли билан шудгор қилмаса, замин унга шундай дейди:

-Эй, мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг ва чап қўл билан шудгор қилмаган зот! Сен бегоналар эшиги остонасида нон истовчилар билан бирга бўлурсан. Кўзларинг йўл кўради. Улар сени эшиги остонасидан ҳайдаб юборадилар.

(“Авесто”. Вандидод, учинчи фаргард, учинчи бўлим, - 114 - 115 бетлар)

Юқоридаги иқтибосимизнинг “..ер ҳам уни чап ва ўнг қўли билан, ўнг ва чап қўли билан парвариш қилган одамга...” деган

парчада кўпроқ, сифатли қилиб, яна ва яна ҳайдаш назарда тутилган. Ер ҳайдасанг куз ҳайда ҳикматига ишора бўлиб, аждодларимиз деҳқончилик илмининг билимдонлари бўлганликлари сабабли ерни қут-бараканинг, мўл-кўлчиликнинг асоси деб билганлар. Шунинг учун ер илоҳийлаштирилган, ифлосланишига йўл қўймаганлар.

“Авесто”нинг юқоридаги саҳифаларини ўқиганимизда беҳосдан халқимизнинг

Деҳқон бўлсанг шудгор қил,

Мулла бўлсанг такрор қил,

нақли кўз ўнгимиздан ўтади. Ана шу “шудгор қилиш”да сир-асрор кўп, аждодларимиз ҳам эсидан чиқармаган экан, эътибор беринг.

“Эй оламни яратган ...зот, - дейилган табаррук китобда – эй - ҳақиқат! Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган... Шахс ким?”

Ахура – Мазда жавоб берди:

Заминни яхшилаб шудгор қилган ...Зот!

(“Авесто”. Вандидод, 2-фаргард, --бўлим, -109-110 бетлар)

“Авесто”нинг гувоҳлигича, ерга муносабат қонун билан мустаҳкамланган. Ерга бўлган муносабатдаги кичик эътиборсизлик ҳам қаттиқ жазоланган. Мазкур тадбирлар ўз самарасини бериб, ер одамларни сийлаган, мўл - кўлчиликни таъминлаб, ризқ-насиба кўпайган. “Авесто”да таъкидланганидек, “ҳар куни икки марта сув оқиб ўтадиган, суғориладиган бир бўлак ери, подаси, айвонли ҳовлиси, 15 ёшли хотини (балоғат ёши), ҳовли – жойида олов ёниб турадиган, хотини бўлган, кўп фарзандли, ўз меҳнати билан оиласини боқиб юрган, ерни яхши парвариш қиладиган, молга яхши қарайдиган одам бегунохдир”.

Ер инсонга шундай ноз-неъматлар берадики, бу мўл-кўл ноз-неъматлар унинг ҳам моддий эҳтиёжини, ҳам маънавий эҳтиёжини қондиради. Умрини узайтирадиган, соғлиғини мустаҳкамлайдиган шифобахш неъматларни ҳам инсон ердан олади, ер ҳам моддий, ҳам жисмоний, ҳам маънавий руҳий ҳаётимиз асосидир. Буни биз табиатнинг буюк неъматларидан ҳисобланмиш арпа мисолида кўришимиз мумкин. Умар Ҳайём бу ҳақда шундай ёзади: “Ажам подшоҳлари униб чиққан арпанинг яхши аломати бор деб ҳисоблаганлар, чунки арпанинг фойдаси кўп. У егулик, бошқа ҳамма донлардан тез пишади, дейдилар. Қаерга ташлама, у ҳамма ерда ўсади ва барча ўсимликлардан тезроқ кўкаради. Арпа

дориликка ҳам, емакка ҳам ярайди. Донолар ва дарвешлар арпа билан кун кўрадилар. Донишмандларнинг айтишларича, уни еганда қон ҳеч қачон бузилмайди ва томирдан қон олишга ҳожат қолмайди. Яна у қон ва сафро касалликларининг олдини олади. Ироқ табиблари уни “Ажиб қутлуғ дон” дейдилар. У маълум йигирма тўрт хилкуюк, зотилжам, безгак, терлама, йўтал, иситма, силла қуриши, сил, қабзият ва сувчечак касалликларини даволашда фойдалидир. У мойак халтаси, бош, кўкрак, биқин, жигар ва қорин, суяк синиғи, куюк, бўғин оғриғи ва гижжага қарши дори сифатида фойдали. Арпа мойи сарик қичимани, буғдой мойи эса қора қичимани йўқотади, агарда арпа кепагини қозонга солиб яхшилаб қайнатилса бу оёқ суяги кучсиз ва оёқда туролмайдиганларга жуда фойдали. Агар бирор одамнинг оёғи ва тиззасида чангак касали бўлса, оёғини арпа сувига солиши зарур, шунда у тез тузалиб кетади. Буғдой кепаги ҳам шундай шифобахш. Буғдойни қайнатиб суви сирқитилади, сўнгра яна бир марта ёғ солиб, суви буғланиб кетгунча кунжут ёғи билан қайнатилади. Ва бу ёғ сарик шишга сурилади, аёлларга эса бачадон шиши касаллигини даволашда фойдали, бунинг учун пахтани (шу) ёғга буклаб ичига қўйиш керак.

Табиблар фикрича, агар ой тутиладиган пайтда арпа сепиш мумкин бўлса, сепадилар, ундан тайёрланган нон телбаларга шифо бўлади. Агар арпа сепилаётган пайтда ой катталашиб, Зухрога қарама-қарши турса ва агар ориқ от шу арпани еса, у семиради. Йилнинг яхши ё ёмон келиши арпага қараб аниқланади. Агар арпа тик ва қалин ўсса, бу йил серҳосил, агар қийшиқ ва яккам-дуккам ўсса, демак йил кам ҳосил бўлади. Ривоят борки, Расул алайҳи в.а.салом “Нон ичида энг яхши нон – арпа нони, ким унга қаноат қилса, у уни тўйдиради, чунки бу менинг ноним, барча пайғамбарларнинг нони”, - деган эканлар.

Зардуштийлик дини ва унинг муқаддас китоби “Авесто” бундан қарийб уч минг йил олдин Туронзаминда пайдо бўлган, унда Она Ер, сув, ҳаво, олов эъзозланган бўлиб, халқимизнинг буюк маданий меросидир. Бу буюк мероснинг аҳамияти ҳақида Биринчи Президентимизнинг қуйидаги фикрлари эътиборга молик. “Маънавий – руҳий тикланиш инсоннинг ерга ва унинг бойликларига бўлган муносабатини ҳам ўз ичига олиши лозим. Цивилизация белгиларини асраб-авайлаш қанчалик зарур бўлса қишлоқ хўжалиги минг йиллар мобайнида суғориладиган,

деҳқончиликка асосланган минтақада ер ва сувни асраб-авайлаш ҳам шунчалик муҳимдир”.

Зардуштийликдан тортиб, то исломгача бўлган барча динларда айтилганидек, Ер ва тупроқ одам зотининг ҳаёт манбаидир. Аллоҳнинг буюк инъоми бўлган Ер ва тупроқ шундай саховатлики, у ўз бағрида инсон учун зарур бўлган барча неъматларни яратишга қодир. Ер одамларни боқади, кийинтиради, барча мўл-кўлчиликнинг асосидир. Агар ерга меҳр билан муносабатда бўлинса, ундан меҳнат, меҳр-шафқат аялмаса у ҳам инсондан марҳаматини ҳеч ҳам аямайди, меҳрга-меҳр, яхшиликка-яхшилик билан жавоб беради, одамзотни ҳеч қачон армонда қолдирмайди. Жамики бойликлар, барча озиқ-овқатлар, маъданлар, қазилма бойликлар ердан, ер сийнасидан олинади. Шу маънода ернинг иқтисодий, маънавий, экологик аҳамияти беқиёсдир.

Инсоннинг ҳаёти, мавжудлиги, тақдири, ўтмиши, келажаги она-замин билан бевосита боғлиқ. Инсон ва инсоният ўз ҳаёти ва мавжудлигини Ер ва табиий бойликлар, заҳираларсиз тасаввур эта олмайди. Қадимий қўлёзмамиз “Авесто”да она-замин улуғланиб, эъзозланган.

“Авесто”да деҳқончилик энг олижаноб касб сифатида таърифланиб, деҳқонлар эъзозланади. Зардуштийлик тарқалган вақтда Туронзаминда деҳқончилик анча тараққий этган, табиий суғориш тизимидан сунъий суғориш усулига ўтилган эди. “Вандидод” ҳамда “Виспарад”нинг алоҳида қисмларида деҳқончиликни ривожлантиришга, ерга чап қўлу ўнг қўл билан, белкурак ёрдамида, омов воситасида астойдил ишлов беришга даъват, ернинг мелиоратив ҳолати, асл ҳолатини сақлашга алоҳида эътибор берилган. Хатто Ардвисура ва Анаҳита “Яйловларнинг ҳамиша хуррам, яшнаб туриши, зироатларнинг серҳосил бўлиши учун дарёларнинг мудом сероб, тўлиб - тошиб оқиб туришини таъминлайман”, - дейди Зардуштга.

Ардвисура Анаҳита қасидасида Мазда бунёд этган Ардвисура Анаҳитанинг мўл-кўлчиликнинг асоси бўлган тиниқ ва тавфиқли сувларига, жумла ўсимликларига фаррахмандлик – сиғинч ва олқиш, фараҳ ва шараф... бўлсин дейилади.

Мўл – кўлчиликнинг асоси бўлган сувлар яна қуйидагича мадҳ этилади:

“Қутлуғ қадам ҳамда беҳудуд,

Узунлиги тенг курраи замин оралаб
Оққан барча дарёларга, барча сувларга,
Ҳукария чўққиларидан улоқиб, баҳри
Ворқушага етгувчи ўктам.
Сувларимнинг бир ирмоғи- бир шохоби
Ётар етти иқлимга ҳам.
Сувларимнинг бир ирмоғи- бир шохоби
Қишин- ёзин тинмай оқар.
У чинакам шарофатли айлар мени,
Ҳам оталар нутфасини, аёл қорнини,
Ва оналар кўксини,-
Мен – Аҳура Мазда унинг Яратгувчиси,
Парвардигори,
Хонадонлар ва қишлоқлар,
Вилоятлар, мамлакатлар яшнасин учун,
Қўриқлаш учун, Ҳифз- ҳимоят қилмоқ учун
Бунёд айладим...
У- қудратли, ёруғ, юксак, сарвқомат
Ким сувлари оқиб ётар кеча- кундуз,
Сероблиги рўйи замин узра оққан
Сувларга тенг,
Куч- қуввати тўлиб- тошган,
Мудом олға интилар”.

(Авесто, Яштлар, Анаҳита қасидаси, 170-171 бетлар)

Табаррук манбанинг Қуёш қасидасида тирикликнинг,
инсоният ва ҳайвонат дунёсининг мавжудлиги, ерда ўсимлик ва
ғиёҳларнинг ўсишининг, мўл- кўлчиликнинг асосларидан бири
Қуёшга боғлиқлиги ҳам алоҳида мадҳ этилади:

“Биз Қуёшга сиғинамиз,
Безавол Нурга,
Учқур унинг тулпорлари.
Қачон Қуёш нур таратадир,
Қачон илитадир Қуёш,
Қоим турар юз минг адад
Маъбудлар,
Танлайдирлар бахтни шунда маъбудлар,
Тақсимлайдир бахтни шунда маъбудлар.
Қутлуғ Мазда халқ айлаган бу Заминга,
Оламларга нур элтадир бахш,

Ҳақиқатга рушду ривож...
Қай он Қуёш тулуъ қилур,
Мазда ато қилган Замин
Ёришадир,
Ёришадир жумла сувлар,- Оқин сувлар,
Ўлик сувлар,
Сарчашмалар,
Сувлари-да баҳру барнинг.
Муқаддас Рух бунёд этган
Офариниш ёри шадир”.

(“Авесто”. Яштлар, Қуёш қасидаси, 182-183 бетлар)

“Виспирад”да каналлар, ариқлар қазил, дашту-сахроларни ўзлаштириб, суғориладиган ерларга айлантириш хусусида қимматли фикрлар кўп учрайди. Жуда кўп ўринларда ҳосилдорликни оширишнинг асосий омилларидан бири - ернинг захини қочириш, шўрини ювиш, деб маслаҳат берилади. Янги каналлар чиқариш, ариқ-зовурларни тозалаш, ерларни ўз вақтида экишга тайёрлаш, мўл-кўл ҳосил олишнинг гаровидир.

Мустиқиллик йилларида ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, захини қочириш, ариқ-зовурларни тозалашга жиддий эътибор берилиб, амалий ишлар қилинаётганлиги туфайли қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг сифати ва ҳосилдорлигига эришилмоқда.

“Авесто”да қайд этилганидек, “Узоқ вақт ишлов бермай ва экин экилмай қолган ер энг бахтсиз заминдир. Қари киз эрга тегишни хоҳлагани сингари, ҳайдалмаган ер қўшчини кутади”.

Муқаддас манбада, ерга ишлов беришда сидқидилдан, ҳалоллик билан меҳнат қилишга ҳам алоҳида аҳамият берилган. Ердан мўл - кўл ҳосил олишда ўзаро ҳамкорлик, ҳашар йўли билан ерларга ишлов бериш, ерларни жамоа ўртасида тақсимлашда адолат билан иш тутиш, анҳор ва ариқ сувидан фойдаланиш, сувнинг исроф бўлишига йўл қўймасликка жиддий қарашган. Зардуштийлик эътиқодидагилар орасида жамоа бўлиб каналлар чиқариш, ариқ-зовурларни тозалаш, ботқоқларни қуритиш учун кураш маросими бўлган. Бундай маросимда жамоа раиси, қозидан тортиб, эркагу-аёллар, болалар баробар қатнашган. Бу тадбир халқ сайли тусини олган. Давлат ва жамоат миқёсидаги оғир жиноятчилар канал қазилда ишлашга мажбур этилган.

Юқорида айтилганидек, Зардушт фаол диндор, яратувчи,

меҳнатни, ерни ардоқловчи ибодатчи тарафдори. Шунинг учун ҳар бир зардуштий албатта, деҳқончилик, боғбончилик ва турли ижтимоий фойдали меҳнат билан банд бўлмоғи зарур. У ерга энг сара уруғ сепмоғи, меваги ҳамда сояли, ихота дарахтлари ўтказмоғи лозим. “Ўз вақтида ерга тоза уруғ сепмоқ 10 марталик ибодатдан, ҳар қандай қурбонликдан афзал!”, - дейилади “Виспирад”да. Муқаддас манбанинг кўп жойида боғбонлик алоҳида таърифланади, халқ боғу - роғлар барпо этишга даъват қилинади. Меҳнат самарадорлигини оширишга даъват Зардушт таълимотининг ўзак масаласидир. Шунинг учун у диндорларга қуйидагича мурожаат қилади: “қум саҳросини ўз меҳнати билан серҳосил ерга айлантирган одам комил диндордир. Дашту - саҳрода 10 йил тарки дунё қилиб юрган одамдан кўра ўша чўлга бир туп кўчат ўтқазиб, кўкартирган инсон афзалдир”.

Деҳқонлар ва боғбонлар, уларнинг меҳнатини қадрлаш борасидаги мулоҳазаларда моддий неъматларнинг яратилиши оқибатида етадиган савоб, жамоани иқтисодий томондан таъминлашдаги аҳамияти хусусидаги фикрлар она - замин, юрт таърифи билан қоришиб, боғланиб кетади. Зардуштнинг Аҳура Мазда билан савол-жавобларида “қайси ер энг яхши замин”, “қайси юрт халқи энг бахтиёр одамлар ҳисобланади?” деган сўровлар кўп учрайди. Ана шундай саволлардан бирига Аҳура Мазда шундай жавоб беради: “Муъбадўз барсами (хуш хид тарқатадиган хивичлар дастаси) билан халққа диний аҳкомларни эркин тушунтириб юрадиган, диндор уй - жой қуриб, боғ барпо этиб, мол-хол қилиб, хотин, бола-чақаси билан бемалол яшай оладиган, одамлар ерга бемалол ишлов бериб, экин экиб, суғора оладиган, чорвачиликни ривожлантиришга имконияти бўлган ва моллар яхши насл қолдира оладиган ер энг яхши ер, бахтли юртдир”.

Муқаддас манбада деҳқончилик ниҳоятда улуғланади. Сабаби, шу касб эгалари инсонларни мўл-кўл ноз-неъматлар билан таъминлайди. Бу эса ҳаёт тараққиётининг асосий омилидир. Зероки, “Авесто”да таъкидланганидек, инсон яхши еб, ичмаса, қорни тўқ, эгни бут бўлмаса, оиласини боқа олмайди, яхши, соғлом насл қолдира олмайди, ерга ишлов бериш, чорвани боқиш, боғ бунёд этишга ярамайди.

Аждодларимиз доимо фарзандларини Она – Ерни севиш, уни эъзозлаш руҳида тарбиялашга алоҳида аҳамият беришган.

Уларнинг доно ўғитлари бўйича Ер инсоннинг ҳаёти, мавжудлиги, фаровонлиги, юрт ободончилигининг, барча соҳадаги мўл-кўлчиликнинг асосий сабабчисидир, хазиналар конидир. “Авесто”да мадҳ этилган Ерни, тупроқни эъзозлаш тўғрисидаги аجدодларимизнинг “Ерга меҳр – элга меҳр”, “Ерни алдаган – ўзни алдар”, “Ерни деган қанд ейди, демаган панд”, - деган доно ўғитлари бугунги кунда ҳам ўз аҳамияти ва қадрини тўлалигича сақлаб келмоқда.

Ушбу фикрлар аجدодларимиз мўл-кўлчиликка, унинг асосини ташкил этувчи омилларга алоҳида эътибор берганлигидан далолат беради.

Халқимизнинг бебаҳо тарихий ёдгорлиги “Авесто”нинг Митра ва Хуварно қасидаларида ер юзидаги мўл-кўлчиликнинг асосий омилларидан бири тоғлар эканлиги, Мазда бунёд айлаган Ушидарно тоғларига, Мазда бунёд айлаган қавайлик саховатпеша Хуварнога, Мазда инъом айлаган кўл етмас Хуварнога шодликлар, дуо-ю олқишлар, шон - у шарафлар билдирилиб, Хукария, Ҳарати ва Хуварно тоғларининг юксак чўққиларида мусаффо ноз - неъматлар сақланаётганлиги қуйидагича мадҳ этилади:

“Биз Митрага топинамиз...

Топинганди унга шўълалар,

Ҳукмдор ул гўзал Ҳавм,

Нажоткор ва кўзлари тилло,

Хукария дея аталмиш

Улуғ Ҳарати тоғларининг

Ғоят юксак чўққиларида.

Булғанмаган, ҳаддан мусаффо

Ва нуқсонсиз барсман билан

Ва покиза тоатлар билан

Ва хатосиз каломлар билан”.

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 193 бет).

Табаррук манбанинг Хуварно қасидасида ер юзида мўл - кўлчиликнинг асосларидан бири тоғларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг аҳамиятини улуғловчи қимматли фикрлар давом эттирилганлигини ўқиймиз:

“Дастлаб тоғлар қад кўтарди,

Сипийтмон Зардушт,

Улуғвор Ҳарати юксалди

Бу замин узра.

Кунчиқадан Кунботаргача
 Мавжуд барча мамлакатларни
 Ўраб тургувчи;
 Иккиламчи Зардаза тоғи
 Бош кўтарди замин устида.
 Манушанинг нарги ёғидан.
 Кунчиқардан кунботаргача
 Мавжуд барча мамлакатларни
 Қуршаб тургувчи...
 Мазда бунёд этган
 Ёвқур Қавай Ҳуварносини
 Ёзозлайдирмиз.
 Ҳаммадан ҳам суюмлидир у,
 Ва юксакдир юксакликлардан.
 Ҳуварноси Аҳура Мазданинг,
 Ким яратди борлиқ- оламини
 Кўп эзгули, кўп олийжаноб,
 Ҳуварноси Аҳура Мазданинг,
 Кўп гўзалдир, гўзалдир жуда,
 Тимсоли-да, унинг ранг- баранг,
 Кўп фойдали, манфаатлидир,
 Мунаввардир, ғоят ёруғдир..
 Ҳаёт сари элтадир бунёд
 Бўлган жамий мавжудотни у,
 Мангу яшнагувчи, ўниб- ўсгувчи.
 Завол билмас халоскордир у,
 Осудалик, тинчлик элчиси...
 Ҳашояна Парадатага
 Мадад қўлин чўзди Ҳуварно
 Ўзоқ замон ҳокимлик қилди
 Бутун замин худудида у.
 Жумла етти иқлим- кишварга
 Ҳукмфармо бўлди сарафроз”.

(“Авесто”. Яштлар, Ҳуварно қасидаси, 215,216,217 бетлар)

Аждодларимиз учун Олий Илоҳ – Аҳура Мазда дунёдаги
 барча тўкинчилик, мўл-кўлчиликнинг бунёдкори, раҳномосидир.
 Мўл-кўлчиликнинг сабаби эса “Авесто”да қуйдагича
 ифодаланади: **“Мен тоғ чўққиларида сенинг баданинг яйраб-
 яшнашига имкон берадиган булут ва ёмғирни дуо қиламан.**

Ҳам (фойдали дарахт), сен ўсган баланд - баланд тоғларни дуо қиламан. Мен сен ўсаётган муаттар ҳидли заминни дуо қиламан. Сен қушлар мисоли, порсо (етук одам) лик мояси бўлиб ўсгин. Менинг паноҳимда бутун баданинг, бутун шохларинг, бутун барглари билан ўсгин”.

(“Авесто”. Яштлар, 23-30 бўлимлар, 193-198 бетлар)

Тарихий меросимизнинг Митра қасидасида ҳудудсиз яйловлар молики Мирага ва яхши ўтлоқлар соҳиби Раманага фараҳмандлик-дуо-ю олқиш, фараҳ ва шарафлар айтилиб, У кенг яйловлар ва мўл- кўлчиликнинг ҳимоячиси эканлигини кўрамыз:

“Биз Митрага топинамиз,
Яйловлари ҳад - ҳудудсиздир.
Ҳақиқатдир унинг сўзлари,-
Минг қулоқли, адл коматли,
Минг- минг нигоҳ соҳибидир у.
Қудратлидир, бўй - баста ўктам,
Ўйкусиздир, ҳаловатсиздир,
Кенгликларнинг парвардигори...
Ким баҳодир юрт маликлари
Мардонавор ҳарбга шайланар;
Юксак тоғлар оралиғида
Мўл- кўл яйлов ва ўтлоқларда
Эмин- эркин яйрайди пода;
Тубсиз, теран ҳовузлар узра
Бош кўтарар тинсиз тўлқинлар
Ва кемалар юзгувчи дарё
Ўзанлари кенгдир ғоятда,
Интиладир оқими унинг
Порутларнинг ишқати сори”

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 183, 184, 185 бетлар)

Юқорида келтирилган омилларнинг барчаси тўкин-сочинликнинг, мўл-кўлчиликнинг сабабчиларидир. Дарҳақиқат, тўғри таъкидлаганидек, тоғлар бўлмаса булут билан ёмғир бўлмайди. Ёмғирсиз сув бўлмайди, сувсиз унумли ер бўлмайди. Чунки, табиатда ҳамма нарса бир-бири билан узвий занжирсимон доимий алоқададир. Ушбу алоқадорлик ҳаётнинг моҳиятини ташкил этиб, мўл - кўлчиликни таъминлайди ва ривожланишига сабаб бўлади.

“Авесто”да мўл-кўлчилик ва тўкин-сочинликнинг сабаблари жуда

ҳам асосли ва ишонарли қилиб баён этилган. Жумладан шундай дейилган:

“- Эй оламни яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Заминни ҳаммадан ҳам бахтиёр қилувчи зот ким?

Ахура Мазда жавоб беради:

Эй Зардушт!

Кимки уни яхшилаб хайдаса ва зироатга тайёрласа? Кимки ғалла экса, у Ҳақиқатни экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, нарзу ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади.

Муқаддас манбада ерга уруғнинг сепилиши, майсанинг униб чиқиши қора кучларни ўша ерлардан сиқиб чиқаришда муҳим роль ўйнашига ҳам алоҳида урғу берилганлигини кўрамыз.

Жумладан, шундай дейилган:

Қачонки эгатларда уруғ етилса, девлар ўринларидан кўпадилар. Қачонки буғдой гуркираб кўкарса, девлар даҳшатдан титрай бошлайдилар. Қачонки буғдой хирмонга уюлса, девлар нобуд бўладилар. Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, девлар у хонадондан узоқлашадилар. Қай бир хонадонда буғдой омбори бўлса, гўё қиздирилган темир девлар бўйнини чирмаб ташлайди.

(“Авесто”. Вандидод, учинчи фаргард, учинчи бўлим,-115 бет)

Дарҳақиқат, ғалла ризқ манбаидир, мўл-кўлчилик ва тўкин-сочинликнинг сабабидир, шунинг учун ҳам аجدодларимиз ғаллани улуғлаб “Ҳақиқат” деб шарафлайди.

Она заминга, мўл - кўлчиликка эҳтиром, ҳурмат, эъзоз истиқлолга эришганимиздан кейин янаям тўлишиб маромига етди, чунки мустақиллик халқимизнинг азалий орзуси эди. Истиқлол туфайли аграр соҳада туб ислохотлар амалга оширилмоқда, дон мустақиллигига эришдик, фермерлик ривожлантирилмоқда.

Қадимий маънавий меросимиз “Авесто”да мўл-кўлчиликнинг асоси она табиатни муқаддас ҳисоблаб, унга оқилона муносабатда бўлиш, ундан самарали фойдаланишга бағишланган қимматли фикрлар бебаҳо бўлиб, ушбу ҳикматлардан бугунги кунда ёшлар тарбиясида, аграр соҳада фойдаланиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Қадимги маданий меросимиз “Авесто”да илгари сурилган мўл – кўлчиликнинг асоси бўлган она-заминни эъзозлаш борасидаги ибратли ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини

йўқотмай, мамлакатимизда аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини яхшилаш ва ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши учун ибратли пандномалар оилада, таълим муассасаларида ёшлар онгига сингдириб борилиши мақсадга мувофиқдир.

“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2014 йил 2(56) сони.

2.4. “АВЕСТО”ДА ҚУЁШ МАДҲИ.

Марказий Осиёда аجدодларимиз томонидан қадимдан Қуёш кадрланиб, эъзозланиб келинган. Аجدодларимиз Қуёш инсонлар ва бутун тирик мавжудотлар учун бебаҳо неъмат, тирикликнинг асоси эканлигини теран англаганликлари сабабли, уни эъзозлаб, Қуёшни илоҳийлаштириб, шарафлаганлар, унга сажда қилиб, фарзандларини ҳам шу руҳда тарбиялашга алоҳида эътибор берганлар. Қуёш ва унинг нури туфайли ерда ҳаётнинг мавжуд бўлиши, фақат Қуёш туфайли инсонлар ва барча тирик мавжудотлар учун зарур бўлган озиқ- овқат маҳсулотлари яратилиб, қут- баракага эришиш мумкинлигига ота- боболаримиз қаттиқ ишонганлар. Аجدодларимизнинг Қуёшни эъзозлаш борасидаги бой маънавий мероси бугунги кунда мамлакатимизда аграр соҳа ривожланишида муҳим манба бўлади деб ўйлаймиз.

Халқимизнинг буюк тарихий- адабий ёдгорлиги “Авесто” да тирикликнинг манбаи бўлган қуёш илоҳийлаштирилиб, шарафланган. Аجدодларимиз қуёшга сиғиниб, уни тавоф қилиб, қурбонликлар қилган. Зардуштийлик динига эътиқод қиладиган аجدодларимиз ердаги оловни қуёшнинг боласи деб ўйлаганлар ва унга сиғинганлар. Зардуштийлар удумига кўра ҳар ойнинг 11 куни – “Қуёш куни” деб юритилиб, ўша куни қуёшга ҳамду санолар ўқилган, барча таот - ибодатлар унга бағишланган. Бундан ташқари қуёшдан вақтни ўлчайдиган восита сифатида ҳам фойдаланганлар. Зардуштийлик динида бир кеча - кундузда беш марта ибодат қилишган, унинг вақтини “Қуёш ҳаракати” билан белгилаганлар.

- 1) Қуёш чиқишидан чошгоҳгача.
- 2) Чошгоҳдан пешингача.
- 3) Пешиндан қуёш ботгунча.
- 4) Қуёш ботгандан тун ярмигача.
- 5) Тун ярмидан қуёш чиққунга қадар.

Ибодатдаги дуоларда эзгу илтижолар, самимий дил сўзлари ўз

аксини топган. Ибодат қилувчининг бутун диққат - эътибори саждага қаратилган бўлиб, барча нарсалар унутилади, ўзидан кетиш даражасида жаҳд билан илоҳга бағишлайди. Саждадан кейин ўзини енгил ҳис этиб кайфияти яхшиланади. Фикратлари покланиб, сўзлари майинлашади, амаллари яхшиланади.

“Авесто” матнларида айтилишича, дунёни яратиш учун Худо аввалига ўз вужудидан нурланувчи, думалоқ ва узоқдан кўринадиган “олов шаклини” яратади. Шу боис, Олов-зардуштийлик худоси Ахура Мазда яратган етти унсурдан бири сифатида Қуёшдан тортиб то уй ўчоғидаги оловгача муқаддас саналган. Зардуштийликда катта ва кичик фазовий оловларнинг Ердаги инъикоси тушунчасига биноан, фазодаги Қуёш нурига-Ердаги ибодатхоналарнинг эътиқод оловлари алангаси, юлдузлар шуъласига эса- инсон кўзларининг нури мос келар экан. Шу сабабли, Қуёшнинг ва оловнинг иссиқлик моҳияти ер юзидаги барча мавжудотларда бор, деб ҳисобланганлиги учун аждодларимизнинг диний маросимларида келтириладиган муқаддас қурбонлик тўғридан- тўғри илоҳлар ҳузурига етишига улар ишонганлар.

Зардуштийлик динининг муқаддас китоби бўлган “Авесто”да жуда кўплаб қўшиқ, ҳикоят ва ривоятлар мавжуд. Бу қўшиқ ва ривоятларда асосан зардуштийликнинг рамзига айланган қуёш муқаддас куч сифатида таърифланади. Маълумки, қадимдан Ўрта Осиёликлар қуёшни севганлар. Одамлар қаҳратон қишнинг аёзи, қаҳр билан кириб келган совуқ- қиш фаслидан кўра қут- баракага тўла қуёшли кунларни илтижо қилиб кутганлар. Яхшилик маъбуди Ахура Мазда қуёш олиб келса, Ахриман совуқ кунларни келтирган. Шундай қилиб, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш “Авесто”даги қўшиқларнинг, ҳикоят ва ривоятларнинг асосини ташкил қилади. Авестошунос олим А.О. Маковельскийнинг ёзишича, “Авесто”да қуёш улуғланиб, қут- барака рамзи сифатида таърифланади. Қуёш маъбудаси Митра кўпинча Яксарт(Сирдарё) бўйларида яшириниб юради”³⁴. Бу ҳолат “Авесто”нинг Митрага бағишланган Қуёш қасидасида қуйидагича таърифланади:

“Биз Митрага топинамиз,
Поёнсиздир, худудсиздир
Ўтлоқлари.
Қулоқлари минг биттадир,

³⁴Маковельский А.О. Авеста. Баку, 1960.-С.-67.

Нигоҳлари минг биттадир
Ва девларнинг калласига
Соладир чўнг чўқмор билан.
Сиғинамиз Қуёш ва Ой
Орасида ғоят тотув
Робитага.

(“Авесто”. Яштлар, Қуёш қасидаси, 183 бет)

Табаррук манбанинг Митра қасидасида у самовий илоҳлар орасида энг қудратли эканлиги ва унинг турли фазилатлари мадҳ этилади:

“Биз Митрага топинамиз...
У самовий илоҳлар ичра
Энг бирламчи тулуъ айлайдир.
Хара узра бўйланур аввал,
Ўлмас Қуёш рўпарасида,
Ким учқурдир отлари унинг,
Етишадир барчадан бурун
Тилло тусли қашанг тоғларга,
Чўққилардан кузатар жумла
Ориёний мамлакатларни...”

Бу фикрлар Митра қасидасининг ўттиз тўртинчи бўлимида қуйидагича давом эттирилади:

“Биз Митрани эъзозлаймиз...
У улуғвор илоҳдир бешак,
Мунаввар ой янглиғ тўлишиб
Ёришганда ҳар субҳи содиқ,
Бунёд айлар Муқаддас Рухни
Ва сиймоси таратадир нур,
Тиштар юлдузлари баайни,
“Эъзозлайман Митрани,- дейди,-
Парвардигор Аҳура Мазда,-
Аравасин бошқарар унинг
Ўзалларнинг шоҳи ягона,-
Қуёш билан нурли, чароғон,
Муқаддас Рух бунёд айлаган,
Юлдузларнинг нақши солинган,
Энг пок руҳлар яратган ўша
Аравасин эъзозлайман мен.
Ул сарбон, қудрат соҳиби

Митра ҳаққи дуо қиламан.
Минг- минг нигоҳ эгасидир у,
Алдамасдир, алдаб бўлмасдир!”

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 185, 200 бетлар)

“Авесто”да Куёш худоси Митрага бағишланган қуйидаги қасида диққатга сазовар:

“Биз Митрага топинамиз...
Қўлин ёзиб кушод кўкларга
Сўрашадир ундан мурувват,
Чорлашадир уни мададга
Мамлакатлар ҳукмдорлари.
Қўлин ёзиб кушод кўкларга
Қабилалар боши чорлайди
Мурувватга ҳамда мададга..
Биз Митрани эъзозлаймиз...
“Кел, Митрага топингил энди,
Сабоқ бергил ундан, оҳ Зардушт
Ва Митрага таъзим қилсинлар
Иймон келтирганлар Маздага:
Митра паноҳ эрур азалий
Иймонлилар, эътиқодлилар
Ва Маздага инонганларга”..

“Ва бу аравани элтадир
Тўрт оппоқ тулпор,
Абадий ва учқур армуғоқ
Руҳи билан ўсган жонворлар.
Олд оёғи тиллодан унинг,
Орт оёғи кумушдан унинг
Ва ягона бўйинтириққа
Боғлангандир тўртталови ҳам,
Мустаҳкамдир тоқа шотиси,
Илгаклидир ва чидамлидир”.

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 197-198 бетлар)

Амударёдан топилган, эрамиздан аввалги V-IV асрларга тегишли хазинада худди мана шу сўзларнинг ифодаси берилган. Унда тўртта отга қўшилган аравача устидаги одам сиймоси олтин ҳайкалча тарзида ишланган.

Профессор Т. Маҳмудов тўғри ёзганидек, “Авесто” матнининг аниқ ва реал тарзда бадиий талқин этилиши, зардуштийлик ўз

даври бадий тафаккурининг асосигина эмас, унинг воситаси бўлганлигидан ҳам далолат беради”³⁵. Бу аравача модели орқали Қуёш худоси Митранинг улуғвор, олийжаноб ва ёрқин образи тасвирланади. Унинг ўтиришида абадиёт туйғусига йўғрилган улуғворлик кайфияти мужассамлашган.

Бундай фикрлар кўпчилик манбаларда қайд этилади. Жумладан, “Авесто” ёзма обидаларидан Вандидод, Бундахишн, паҳлавий матнларида ва Фирдавсийнинг достонида илк оташгоҳни ёкқан Қуёш ўғли - илоҳ Йиманинг фаолияти Хоразм - “Қуёш ўлкаси” билан боғланган.

Профессор Ҳ.Кароматов ёзганидек, “Йима биринчи бўлиб ўзида Шох (Қуёш ўғли сифатида инсонларнинг ҳукмрони) ва Коҳин (биринчи бўлиб одамларга олов бериб, оташгоҳ қурган) сифатларини мужассамлаштирган. Кейинчалик, барча шохлар шу икки вазифани ўзи бажаришга ҳаракат қилган ва забт этган тангаларининг бир томонида – ўз тасвирини, ортида эса - оташгоҳ ёки бирор илоҳ сиймосини акс эттирган. Қуёш ўғли Йима яратган жаннат - квадрат шаклидаги Вара номли жойда бўлиб, олов туфайли абадийликка эришган”³⁶.

Бизнинг фикримизча, Хоразм сўзининг ўзи кўпчилик олимлар томонидан “Қуёш ери” деб талқин этилиши ҳам кўп нарсани англатади. Бу атама, олимларнинг фикрича, Ўрта Осиёда иқлим жиҳатидан Хоразмга тўғри келмайди, бироқ айнан Хоразмда Қуёшга сиғиниш эътиқоди кучли бўлганига мос тушади. Геродот ҳам, массагетларда Қуёш эътиқоди кучли, деб таъкидлаган эди. Дарҳақиқат, Хоразм Авестонинг асл Ватани бўлиб, ўтроқ ва кўчманчи аҳоли эътиқодларини бир жунбушга келтириб, қориштирган ўлкадир, десак тўғри бўлади.

Зардуштийликнинг қадимги китоби Бундахишнда қуйидагилар ёзилган:

“Жам ўз ҳукмронлиги пайти нимаики қилган бўлса, учта Олов ёрдамида амалга оширди. У Atur xvarrah (олови)ни унга муносиб бўлган Хоразмнинг

Xvarrahomand номли тоғида ўрнатди (Бундахишн, XII, 5.- М., 1965), яъни ушбу қайддан кўриниб турибдики, илк олов айнан Хоразмда ёндирилганлиги ҳам зардуштийлик аслида ўша ерда вужудга келганлигини исботлайди. Шундан сўнг Зардушт

³⁵Маҳмудов Т. Авесто ҳақида. Т.: “Шарқ”, 2000.-Б.-48.

³⁶Кароматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. Т.: ЖИДУ, 2008.- Б.-197.

инсоният тарихидаги ўзигача ўтган барча пайғамбарлар сингари, ўз юртида эътироф топмайди ва ўзга ўлкаларга қочишга мажбур бўлади. Араб афсоналарига кўра, Зардушт ўзи қўним топган ўлка хукмрони Виштаспни янги динга киргизади ва ундан жамшид ёккан муқаддас оловни Хоразмдан топишни илтимос қилади. Юқоридаги манбада келтирилишича, пировардида, Виштасп хукмронлиги даврида, илоҳий ваҳийга кўра, олов Хоразмдан кўчирилади. Мавжуд кўпчилик маълумотларага кўра, айнан Хоразмда Қуёшга сиғиниш эътиқоди кучли бўлган.

Тарихдан маълумки, қадимги халқимизнинг бирорта йиғин, маросим ёки байрамини олов гулханисиз ўтказилмаган, шу сабабли олов уйлари жамоа тўпланадиган ўзига хос жой бўлган. Олов уйларида ўтказиладиган барча маросимларда оташгоҳ марказий ўрин эгаллаган бўлиб, у – Ер, осмон, Қуёш, илоҳлар ва борлиқ билан уйғунлаштирилган, яъни бутун Коинотнинг оловдан яратилганлигига эътибор қаратилган. Монийлар таълимотига кўра, шахс иродасининг дунё охирати тақдири билан уйғунлиги ҳақидаги ғоя олов билан боғлиқ бўлган.

Кушон тангаларида олов моҳияти бўлган илоҳ Фарро эса, кўлида оловли жом- кўчма оташгоҳ билан тасвирланган.

Профессор Ҳ.Кароматов маълумотларига кўра, “Самарқанднинг Биянайман оссуарийларида, Қашқадарё воҳасидаги Саритепа - 2 ва Қизтепа обидалари, Жигирбент ибодатхонаси қолдиқлари катта байрамларни хоразмликлар ва сўғдиёликлар Олов уйида ўтказишганига мисол бўла олади. Унинг ички хонасида коҳинлар сўнмас оловни авайлаб сақлашган, маросимлар залида эса, одам шаклидаги оташгоҳ алангасига қурбонлик келтирилган ҳайвонларнинг ёғи ташланган. Зардуштийликда мотам маросимида оловга ёғ билан бирга ўша ҳайвоннинг жуни, шохининг бўлаклари ва хушбўй ўсимликлар ташлангани ҳам маълум”³⁷.

Аммо бу Олов уйи араблар хуружи пайтида вайрон қилинган. Беруний маълумотларига кўра, араб лашкарбошиси Қутайба Хоразмга келганида қадим битиклар ва обидалар билан бирга олов коҳинларини ҳам қириб ташлаган ва қадимги эътиқодимиз илдизларини йўқ қилишга интиланган.

“Авесто”да махсус бир бўлим қуёшга бағишланган бўлиб, “Қуёш қасидаси” деб номланган. Унда қуёшга аталган мадҳиялар

³⁷Кароматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. Т.:ЖИДУ, 2008.-Б.-253-254.

анчагина. Аждодларимиз қуёшнинг курраи заминга кўрсатаётган неъматларини тўлиқ тушуниб етганликлари учун усиз ҳаёт йўқлигини теран англаб, унга атаб мадҳиялар битганлар:

“Биз қуёшга сиғинамиз,
Безавол нурга,
Учқур унинг тулпорлари.
Қачон қуёш нур таратадир,
Қачон илитадир Қуёш,
Қоим турар юз минг адад
Маъбудлар,
Танлайдирлар бахтни шунда маъбудлар,
Тақсимлайдир бахтни шунда маъбудлар.
Қутлуғ Мазда халқ айлаган бу Заминга,
Оламларга нур этадир бахш,
Ҳақиқатга рушду ривож.
 (“Авесто”. Яштлар, Қуёш қасидаси, 182-183 бетлар)

Табаррук манбани ўқиб, аждодларимиз қуёшга сиғинар эканлар, энг аввало ибодатларининг тагида ҳаётларининг тинч-осойишта ўтишларига халақит берадиган зулм, қабоҳат, ёвуз кучларга қарши курашда уларга ёрдам берадиган мустаҳкам эътиқодлари муҳим роль ўйнашига асосий эътиборларини қаратганларини кўрамиз. Бунинг исботини қуйидаги фикрлар тасдиқлайди:

“Ким безавол бу Зиёга,-
Офтобга тоат қилса,
Учқур бўлур тулпорлари
Зулмат билан курашганда.
Зулумот эҳё айлаган
Дев- жинларга берур зарба.
Дуздар билан курашадилар,
Жодугорлар, афсунгорлар
Ҳалок эта олмас уни,
Хотирасиз ва фикратсиз
Маршаван маҳв этолмайдир,-
Ул мунаввар ва безавол
Аҳурага топинадир,
Топинадир ўз қалбига.
Ким безавол бу Зиёга-
Офтобга тоат қилса,

Заминий ва осмоний
Маъбудларга бўйинсунар,
Ким учкурдир тулпорлари”.
 (“Авесто”. Яштлар, Қуёш қасидаси, 183 бет)

Юқорида келтирилганлардан кўриниб турибдики, оламда ҳаётнинг мавжудлиги қуёшнинг нури туфайлидир. Табиатнинг ушбу муъжизасинитеран англаган аجدодларимиз қуёшни улуғлаб, унга сиғиниб, сажда қилганлар. Шунингдек, улар ер, сув, ўсимликларга сиғинганлар. Аجدодларимиз айниқса, қуёшсевар бўлган. Қуёшни инсон зотига каромат келтирувчи илоҳий куч деб билганлар. Қуёш ёруғлик манбаигина эмас, инсонларга қут-барака, тўқлик ва хурсандчилик келтирувчи манба сифатида ҳам таърифланади.

Дарҳақиқат, қуёш бўлмаса деҳқончилик билан шуғулланиш, ерга ишлов бериш ва ундан керакли ҳосил олиш ҳам мумкин эмас. Инсон ва бутун тирик мавжудотлар яшаш манбаи бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари фақат қуёш ва унинг нурининг ерга тушиб туриши туфайли етиштирилади. Ушбу ҳақиқатни аجدодларимиз теран англаганликлари учун ҳам қуёшни улуғлаб, унга топинганлар, сажда қилганлар. Қадимдан кўчманчилик ҳаётини кечирган, бошпанасиз ва ялонғоч одамлар қуёшли кунларда бемалол ҳаёт кечираверганлар. Шу жиҳатдан қуёш фақат ҳаёт манбаи саналган. Осиёликларнинг ҳозиргача қуёшни улуғлашлари ҳам бежиз эмас.

Шу сабабли ҳам табаррук манбада қуёш нури туфайли заминнинг ёришиши, сувларнинг жумла жаҳонга, бутун ер юзига оқиши туфайли ҳаётнинг бардавомийлиги таъминланиши куйидагича мадҳ этилган:

“Қай он Қуёш тулуъ қилур,
Мазда ато қилган Замин
Ёришадир,
Ёришадир жумла сувлар,-
Оқин сувлар,
Ўлик сувлар,
Сарчашмалар,
Сувлари-да баҳру барнинг.
Муқаддас Рух бунёд этган
Офариниш ёришадир.
 (“Авесто”. Яштлар, Қуёш қасидаси, 183 бет)

Аждодларимиз тарихий мероси “Авесто”да Қуёш нури туфайли сувларнинг ер юзиде тирикликнинг асоси бўлган неъматларнинг пайдо бўлишидаги ўрни ўзига хос тарзда қуйидагича ифодаланеди:

“Улар замин ва осмон ўртасида Сатавийс юлдузини ҳаракатга келтирадилар, токи у нажот истовчиларнинг додига етсин ва ёмғир ёғдирсин. Ёмғир ёғдиргач, сигирлар, одамлар, сарзаминлар, беш турли жонворлар ва ашава мардларга мадад учун гиёҳларни ундиради.

Энди ўша гиёҳлар Ахура Мазда ва Амшосипанндлар хушнудлиги учун Мазда яратган йўлларда, фаришталар макон курган ерларда, илоҳий амрлар жорий бўлган манзилларда кўкарадилар.

Барча сувларни олқишлаймиз. Барча гиёҳларни олқишлаймиз.

Барча ашаванларнинг ҳалол, қудратли ва олийжаноб фравийшларини олқишлаймиз.

Сувларни чорлаймиз ва шарафлаймиз.

Гиёҳларни чорлаймиз ва олқишлаймиз.

Барча ашаванларнинг пок, забардаст ва эзгу фравашийларини чорлаймиз ва олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Фарвардин қасидаси, 256-257, 260 бетлар)

Қадимда ўлкамизда эркак жинси олови- Қуёшнинг ердаги тирик ифодаси ҳисобланиб, унинг рамзлари 4 от қўшилган ароба ва тош устун бўлган. Аёл зоти олови Ойга бағишланиб, рамзлари дарахтлар ва 3 та ҳўкиз қўшилган аробадан иборат бўлган. Отлар сони ойнинг фазалари сонига мос келган ва фазасига кўра, яхши ёки ёмон илоҳа, деб ҳисобланган.

Республикамизнинг Жарқўтон ибодатхонасидан топилган 6 та думалоқ ва 2 та квадрат оташгоҳ археолог олимларнинг фикрига кўра: квадрат шаклидаги оташгоҳлар дунёнинг тўрт томони билан уйғунлаштирилиб, Коинот тузилиши билан боғланган. Яъни квадрат шакли борлиқнинг асосий унсурлари бўлмиш “олов – сув – ер - ҳаво”ни ифодалаган. Думалоқ шаклдаги оташгоҳлар эса, Қуёш эътиқоди билан боғланади, чунки ғилдирак, халқа ва диск тасвирлари ҳамиша Қуёш рамзи бўлиб келган. Зардуштийликда Ахура Мазданинг рамзи олов бўлиб, яшаш макони Қуёшда жойлашган. Дарҳақиқат, ўлкамизда доирасимон деворлар ичидаги квадрат ибодатхона тарҳи қадимда айнан шу тушунчалар билан боғлиқ бўлган.

Муқаддас манбада ёруғлик эзгулик, яратувчилик, келажакка ишонч тимсоли сифатида шарафланиб, зулматнинг, қабоҳатнинг, ёмонликнинг тарқалишининг олдини олувчи, йўлини тўсувчи омил эканлиги таъкидланаяпти. Маълумки, ёруғлик кенг маънодаги тушунча бўлиб, оламдаги барча эзгуликларни ўзида мужассам этишини аجدодларимиз яхши тушуниб етганликлари сабабли уни ҳаётда қўллашга катта эътибор берганлар. Ёруғликнинг, эзгуликнинг тескарисси қоранғилик, ёвузлик, зулмат эканлиги “Авесто”да қайд этилиб, унга муносиб баҳо берилган:

“Тулуъ қилмас эса Қуёш,
Агар тулуъ этмаса Ул,
Замин узра мавжудотни
Қиладир дев- жинлар ҳалок.
Ва сурушлар, фаришталар
Жисм олами ичра зинҳор
Яшолмайдир”.

(“Авесто”. Яштлар, Қуёш қасидаси, 183 бет)

Табаррук манбада бу фикрлар давом эттирилиб, қуёш ёруғлиги эзгулик ва юксаклик тимсоли сифатида қуйидагича мадҳ этилади:

“Қуёш ёруғлигини олқишлаймиз.
Юксаклардан юксак Қуёшни олқишлаймиз.
Қуёш ва Амшосипандларни олқишлаймиз.
Эзгу илоҳий иродани олқишлаймиз.
Порлоқ Гарзмонни олқишлаймиз.
Аҳуравий шукуҳни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Виспирад, ун тўққизинчи бўлим, 293 бет)

Буюк тарихий меросимизда Қуёш улуғланиб, усиз Заминда ҳаёт тугашини билиб, барча одамларни ҳаёт учун курашда собит эътиқодга эга бўлишлари муҳим эканлигига эътибор қаратганлар. Эътиқод эса улар учун барча нарсадан юқори бўлган. Қуёшга эътиқод аجدодларимизнинг ҳаётларининг мазмунини ташкил этган. Буни қуйидаги фикрларда ҳам кўрамиз:

“Сиғинаман фараҳмандлик, шодлик ҳаққи
Дуо бирлан бор овозда
Завол билмас Офтобга,
Учқур унинг тулпорлари.
Завол билмас Шаъшаага,
Учқур унинг тулпорлари

Ва куюрман ҳаоманинг шарбатини,
Ҳам барсман чивиклари бирлан такрор,
Ҳам сўз ила ким санъатдир жовидона,
Фикрат бирлан, амал бирлан
Ҳам ҳақиқий калом бирлан,
Мен Қуёшга топинурман”.
“Энг яхши Илоҳ каби...”

Ибодат ва олқиш, куч ва мадор тилайдирман учқур отли
Мунаввар ва безавол Қуёшга”.

(“Авесто”. Яштлар, Қуёш қасидаси, 183 бет)

Ўлкамизнинг турли минтақаларидаги Олов уйларида нафақат ўчоқларда, балки муқаддас хона ўртасидаги ерда ёки ташқарисида девор тагларида ҳам олов ёқилаган. Ёнгандан кейин қолган кул эса, ибодатхонадаги махсус хоналарда ёки меҳроб ёнида авайлаб сақланган, чунки у ҳам муқаддас ҳисобланган, шу боисдан, унга ўзга нарсалар ташланмаган. Юртимизда олов ва кул эътиқодининг негизи, асосан, Коинотнинг бошланишида олов турганлиги тўғрисидаги тасаввурдан келиб чиққан бўлиши керак. Шу билан бирга, ичкаридаги оташкада кули абадий оловдан қолганлиги туфайли унинг ичига ҳеч нарса қўшилмаган. Зардуштийлик ақидаси ривожлана борган сари, ўлкамизнинг қадимий олов эътиқоди ҳам ўзгариб борган. Бироқ, аجدодларимизнинг қатъий ишонч ва эътиқодларига кўра, бевосита Қуёш нуридан ҳосил қилинган олов зардуштийликка хос қайта - қайта покланишга муҳтож бўлмаган. Шунингдек, оловнинг бевосита манбаи бўлган Қуёш Митра эътиқоди билан боғлиқ бўлганлиги ҳам Қуёш нурини ҳар доим ҳаётнинг, тирикликнинг асосий сабабчиси сифатида улуғлашларига сабаб бўлган.

Табаррук манбанинг Митра қасидасида унинг собит эътиқоди қуйидагича мадҳ этилади:

“Биз Митрага топинамиз...
Юрагида эътиқод учун,
Иймон учун қудратли таянч,
Улуғвор ва гўзал суянч бор.
Етти иқлим бўйлаб элтадир
Эътиқоднинг уруғларини.
Биз Митрага топинамиз...
Бошқарадир у ғоят улкан
Ғилдиракли аравасини,

Машрик ёқдан самоват бўйлаб,
Хуваниратанинг етти иқлими-
Фасоҳатли кишварлар узра
Учиб борар, Аҳура берган
Фараҳмандлик, бахт унга ҳамроҳ
Ва ғолиблик ёрдир ҳамиша”.

(“Авесто”. Яштлар. Митра қасидаси, 190-191 бетлар)

Аждодларимиз ўзларининг амалий фаолиятларида сўз ва амал бирлигига қатъий риоя қилганлар ва бу ажойиб хислат ва фазилатларни фарзандларига ҳам синдиришга ҳаракат қилганлар. Буюк ватандошларимизнинг бу ажойиб фазилатлари бугунги кунда ҳам қадрлидир, аҳамиятлидир. Чунки узоқ асрлик мустамлакачилик зулми юртдошларимизни маънавий жиҳатдан эзиб, руҳан қийин аҳволда қолишларига сабаб бўлган эди. Бу салбий ҳолат ўзининг таъсирини кўрсатмай қолмади. Аммо, барча даврларда халқимиз ўзлигини, ўзининг бой тарихий - маънавий меросини, қадриятларини, маданиятини сақлаб қолди ва авайлаб асради.

Мустақиллик туфайли халқимизнинг бой тарихини тиклаш, қадимий урф - одат ва анъаналари, қадриятларини, маънавий меросини эъзозлаб, ўрганиш ва ундан ёш авлод тарбиясида фойдаланиш имкониятлари вужудга келди.

Бу ҳақда Ислом Каримов “Юксак маънавият - енгилмас куч” номли асарида ёзганидек, -**“Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, беқиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада ҳушёрлик ва сезгирлигимизни, қатъият ва маъсулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка ташлаб қуядиган бўлсак, муқаддас қадриятларимизга йўғрилган ва улардан озиқланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир- оқибатда ўзимиз интилган умумбашарий тараққиёт йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин”**³⁸.

Ана шундай тарихий - маънавий бойлик, - “Авесто” аждодларимизнинг авлодларга қолдирган мероси бўлиб, муқаддас қадриятларимизнинг узоқ ўтмишидан маълумот беради ва бугунги

³⁸Каримов И.А. Юксак маънавият- енгилмас куч. Т.: “Маънавият”, 2008.-Б.-4.

кунда фарзандларимизнинг маънавий етук, комил инсонлар бўлиб вояга етишларига хизмат қилмоқда.

Халқимизнинг бебаҳо тарихий - адабий мероси “Авесто”да ҳаётнинг, тирикликнинг манбаи бўлган Қуёш улуғланиб, унга ҳамду санолар айтилган. Аجدодларимиз бутун мавжудотнинг асоси бўлган Қуёшни муқаддас билиб, унга сиғинганлар. Мустақил Ватанимизда халқимизнинг бой тарихий мероси эъзозланиб ўрганилмоқда, табаррук манбада Қуёшни шарафлаш борасидаги ўлмас ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

2.5.“АВЕСТО”ДА ТОҒЛАР МАДҲИ.

Марказий Осиёда қадимдан тоғлар сув ва ҳаёт манбаи сифатида қадрланиб, эъзозланиб келинган. Шу сабабли тоғлар улуғланиб, улар шарафига мадҳиялар битилиб шарафланган. Аجدодларимиз сув ҳаёт манбаи эканлигини теран англаганликлари сабабли сувларнинг манбаи тоғларга боғлиқлигини чуқур ҳис этиб, тоғларга бағишланган қасидалар битишганлар, улардаги муъжизавий жиҳатларни кашф этиб, уларни илоҳийлаштирганлар. Халқимизнинг Буюк маънавий мероси “Авесто”да тоғлар ҳаёт манбаи эканлиги тўғрисида айтилган ўлмас ғояларнинг қадри ва аҳамияти ҳозирги кунда янада ортиб бормоқда.

Халқимизнинг буюк маънавий мероси “Авесто”³⁹да тоғларни улуғлаб, мадҳиялар битиб шарафлаганлар, тоғлардаги муъжизавий жиҳатларни кашф этиб илоҳийлаштирганлар.

Ҳуварно “Авесто”нинг ўн тўққизинчи қасидаси ҳисобланиб-замин маъбудасидир(маъноси илоҳий маъно). Ушбу қасидада асосан тоғлар ҳақида мадҳиялар ўрин олган. Демак, Ҳуварно дейилганда тоғлар илоҳини мадҳ этиш билан бошланади.

“Авесто”да Митра - самовий маъбуд, Ардви Сура Анахита-дунё сувлари маъбудаси бўлиб, Замйад алқови Ер маъбудаси - Замга бағишланган. Ҳозиргача етиб келган биринчи 9 банди тоғларга бағишланиб, олимларнинг фикрича, “Авесто”да тоғ чўққисига олиб чиқиб, бахшида этилган қурбонликлар ҳақидаги хабарлар, зардуштийлик оташгоҳлари эса, муқаддас тепалик, супа каби қурилмалар устида бўлиши, даҳмалар баланд жойларга ёки сунъий дўнглик - платформалар устига қурилган. Зеро, ернинг

баланд нуқталари самодаги илоҳга яқин туради, деб ҳисобланган. Уларнинг сони ҳақида “Авесто”да шундай дейилади:

Сервиқор кўркам тоғлар
Ер узра шунчадирки,
Улар сони муғлару
Жангчи, қаҳрамон эрлар,
Барча чўпону деҳқон
Эҳсон дастурхонидан
Қанча олса ризқ нонин
Шунчалар тоғлар сони.

“Мазда (Олий илоҳ) бунёд айлаган Ушидарно тоғларига, Мазда бунёд айлаган қавайлик саховатпеша Хуварнога, Мазда инъом айлаган қул етмас Хуварнога шодликлар, дуо - ю олқишлар, шону - шарафлар бўлсин”.

(“Авесто”. Хуварно қасидаси, 215 бет)

Қасиданинг биринчи сатрларидан бошлаб тоғлар илоҳининг сифатлари таърифланиб, унга ҳамду санолар битилган. Буларнинг сабаби, тоғлар ҳавони тозалайди, иқлимни муътадиллаштиради, инсоннинг ва бутун тирик мавжудотлар учун зарур бўлган озик - овқат маҳсулотларининг асоси бўлган сувнинг манбаи ҳам удир. Жумладан, тоғларнинг пайдо бўлиши ҳақида қуйидагилар битилган:

“Дастлаб тоғлар қад кўтарди,
Сипийтмон - Зардушт,
Улуғвор Харати юксалди
Бу замин узра.
Кунчиқардан кунботаргача
Мавжуд барча мамлакатларни
Ўраб турувчи
Иккиламчи Зардаза(маъноси”ишқий”) тоғи
Бош кўтарди замин устида,
Мануша(инсоний)нинг нарғи ёғидан.
Кунчиқардан кунботаргача
Мавжуд барча мамлакатларни
Қуршаб турувчи.

“Кунчиқардан кунботаргача” ёйилиб кетган салобатли муъжизаларнинг тасвиридан кунглингиз яйрайди.

Шундан кейин қад ростладилар Ушида, Ушидарна тоғлари
Ва яширин Эрзифия ҳам,

Олтинчиси Аразурадир,
Еттинчиси бу Бумиядир,
Саккизинчи Раодитадир,
Тўққизинчиси бу Мазишвадир,
Ўнинчиси Антар- Даҳюдир.
Ўн биринчи бу Эрзишадир.
Ўн иккинчи Ватигайсадир.
Оз- моз қорлар эригувчи ул
Адарана ва Баяна,
Ишқата, Упарисона,
Ҳаманкунанинг икки тожи,
Саккизта от бўйи баробар
Вашананинг саккизта тоғи,
Видвананинг тўртта тоғи ҳам,
Асзахон, Маонахон,
Баҳодрина, Асая,
Тутадна ва Вишава,
Сайривант, Драошиша,
Нанхушмант ва Қаҳқаҳия,
Қанҳадаги барча тоғлар ҳам.
Сичидава, Ахурана,
Раомана, Ашастомбана,
Асиавант,...
..., ва Фрапая,
Ва урдия ва Раовант-
Барча тоғларким, одамлар
Кўриб ёхуд чиқиб сўнгра
Ном қўймишлар.

(“Авесто”, Вандидод, Ҳуварно қасидаси, 19 - яшт, 215 бет)

Шу тартибда яна элликдан зиёд тоғ ва тоғ тизмалари санаб
ўтилади ва хитобан шундай дейилади: “Эй, - Сипийтмон
Зардушт!”

Бу оламда тоғлар сони, Сипийтмон Зардушт.

Икки минг икки юз қирқ тўрттадир”.

“Қурбонлик нонидан

Руҳоний ва сарбоз,

Дехқон ва подачи

Қанча ҳақ олса,

Шу қадар юксалди

Улуғвор тоғлар,
Бош кўтарди шундай
Сонсиз чўққилар”.

(“Авесто”. Вандидод, Ҳуварно қасидаси, 19- яшт, 215 бет)

Шундай қилиб, дунёда 2244 та тоғ бор. Бу тоғлар ер юзини қанчалик ўраб,тўсиб олмасин, яратганнинг ўзи чорвадорлару паррандапарварларга у ерларда ризқу рўз яратиб беради”. Ўтиборга молик томони шундаки, ҳар бир улкан тоғнинг 6 - 8 тагача тизмалари ҳам санаб ўтилади; айримларининг хоссалари алоҳида таъкидланади. Масалан, “Ишкат Упайирсин тоғи доимий муз ва қор билан қопланган”, “Хирманд ва Киёниса дарёчалари Ўшидам тоғи чўққиларидан қалин қорларнинг эриши натижасида пайдо бўлган дарёлардир”.

Тоғлар илоҳининг томонлари эса қуйидагича мадҳ этилган:

“Мазда бунёд этган
Ёвқир Қавай Ҳуварносини
Ўзозлайдирмиз.
Ҳаммадан ҳам суюмлидир у,
Ҳаммадан ҳам ажойибдир у,
Ҳаммадан ҳам эпчил- илдамдир,
Ҳаммадан ҳам тутқич бермасдир,
Ва юксакдир юксакликлардан”.
“Ҳуварноси Ахура Мазданинг,
Ким яратди борлиқ-оламни.
Кўп эзгули, кўп олийжаноб,
Кўп гўзалдир, гўзалдир жуда,
Тимсоли-да унинг ранг- баранг,
Кўп фойдали манфаатлидир,
Мунаввардир, ғоят ёруғдир.
Ҳаёт сари элтадир бунёд
Бўлган жамий мавжудотни у,
Завол билмас, сўлмас, кул бўлмас,
Сунмас сира бесамар бўлмас,
Абадий умр сургувчи,
Мангу яшнагувчи, униб-ўсгувчи
Ўз-ўзига ҳокими мутлақ.
Маййитлардан тириладир у,
Қайтиб келар барҳаёт, боқий,
Завол билмас халоскордир,у

Осудалик, тинчлик элчиси”

Халқимизнинг бебаҳо мероси “Авесто”нинг Хуварно қасидасида У фараҳмандлик маъбудаси сифатида қуйидагича эъзозланади:

“ Фараҳмандлик ҳаққи- ҳурмати

Бор овозда дуо қиламан,

Қурбонликлар келтирадирман

Мазда бунёд айлаган улуг

Қавайлик Хуварно ҳақиға.

Эъзозлаймиз биз Хуварнони,

Қудратлидир у, қавайликдир...

Барҳаёт Авлиёлар Хуварноси,

Омирларнинг, фаҳмлиларнинг

Юксакларнинг, қудратлиларнинг

Илоҳийлар, энг илдамларнинг,

Чиримаслар, беғуборларнинг

Хуварноси...

Ҳаошяна Парадатага

Мадад қўлин чўзди Хуварно

Ўзоқ замон ҳокимлик қилди

Бутун замин ҳудудида у.

Жумла етти иқлим- кишварга

Ҳукмфармо бўлди сарафроз”.

(“Авесто”. Вандидод, Хуварно қасидаси, 216-217 бетлар)

Табаррук манбадан келтирилган юқоридаги мисралар тоғлар ҳаётнинг бунёдкори, ҳамма мавжудотларнинг тириклигининг сабабчиси эканлигини англатади, шунингдек, тоғларнинг яна қанчалар сифатлари борки, уларнинг барчасини санаб таърифлаш қийин.

Табаррук манбанинг Ясна қисми, Ибтидоси 2 - Ҳотида тоғларнинг ўзига хос бошқа сифатлари яна қуйидагича мадҳ этилади:

“Ушбу завр ва барсам воситасида Ашаҳ - Ҳақиқатга осойишталик бахш айлагувчи Мазда бунёд айлаган Ушийдарина тоғини олқишламоқ истайман; жамийки ашаҳларга осудалик ва фароғат бағишловчи Аҳура Мазда бунёд этган тоғларимни ардоқламоқ истайман; Мазда яратган енгилмас Фарримни эъзозламоқ истайман.

Бу завр ва барсам воситасида буюк қудрат бахш этгувчи

меҳрибон Ашамни олқишламоқ истайман; Мазда бунёд этган Фарримни шод этмоқ истайман; Мазда инон - ихтиёрида бўлган жазо ва мукофотни мадҳ этмоқ истайман.

Ушбу завр ва барсам воситасида эзгу яратилмиш бўлмиш ашаванимни мадҳ этмоқ истайман; покиза мард ашаванимни ардоқламоқ истайман; забардаст билаклар соҳиби илоҳ Дамуйиш Упаманани эъзозламоқ истайман.

Ушбу завр ва барсам воситасида сувларим, ерларим, гиёҳларимни мадҳ этмоқ истайман; бу жойлар, қишлоқларим, яйловларим, хонумонларим, шўх - шан жилғаларимни шод этмоқ истайман; бу қишлоқларимнинг соҳиби Аҳура Маздани олқишламоқ истайман.

Ушбу завр ва барсам воситасида энг буюк радларим- кунлар, гоҳлар, ой, гаҳангбор ва йил илоҳларини олқишламоқ истайман.

Бу завр ва барсам воситасида қудратли, пок ва эзгу ашаванларим фравашийларини ардоқламоқ истайман”.

(“Авесто”. Ясна, 2-Ҳот, 38-39 бетлар)

Кейинги иқтибосимизда тоғларнинг яна бир янги томони тараннум этилган:

“Саҳоватли Аша ул зотга
Ҳамроҳ бўлар,- бойликлар берар,
Яйловларни инъом этадур,
Инъом этар жонлиқларни ҳам:
Насиб қилар унга ҳар кунлик
Музаффарият,
Куч-қудрат билан
Яшагувчи олис замонлар.
Мағлуб қилар Ғалаба билан
У ўзининг ғанимларини .
Сиғинаман бахт- шодлик ҳаққи,
Бор овозда дуо қиламан.
Ибодатлар келтирадирман
Қул етмас ул Ҳуварнога мен.
Ҳаомо(илоҳий ичимлик)нинг
шарбати билан
Эъзозлайдирмиз
Етиб бўлмас ҳамда илоҳий
Ҳуварнони биз ...”

“ Эъзозлаймиз қўл етмас, юксак,

Илоҳий Ҳуварнони,-
Ҳаммадан-да шону шавкатли,
Ҳаммадан- да суюмли, ботир.
Ҳаммадан- да чакқон ва эпчил,
Мавжуд борлиқ ичра ягона”.
“Шоҳона шаън, шоҳона шукуҳ,
Умри боқий, умри бардавом,
Кулиб боққан омадли, бахтли,
Яхшиликлар қилгувчи мўл- кўл”.
“Бандалардан кимда- ким агар,-
Деди Мазда содиқ Зардуштга.-
Ноил бўлса кўл етмас ўша
Ҳуварнога, билгил ул банда,
Соҳиб бўлар қутлуғ эҳсонга,
Ва коҳинлар келтирган олий
Яхшиликдан баҳраманд бўлар”.

(“Авесто”. Вандидод, Ҳуварно қасидаси, 19- яшт, 219-220, 222 бетлар)

Аждодларимиз мероси “Авесто”нинг Ясна қисми 10-Ҳотларида тоғларнинг бутун олам мавжудлигининг, тирикликнинг асосий манбаи сувларнинг ҳосил бўлишидаги табиий жараён, бу жараёнда булутларнинг ер, замин ва ундаги барча гиёҳларнинг ўниб - ўсишида зарур бўлган ёмғирнинг сув манбаи сифатидаги аҳамияти каби жараёнлар қуйидагича улуғланганлигини кўрамиз:

“Мазда илк бор ўз дини тузган мийнувий юлдузлар каби белбоғни сенга муносиб кўрди.

Шундан буён камар белингда, тоғлар кифтида мансарага паноҳсен”.

“-Эй, Ҳавм!

Мен сенинг жисмингни тоғлар бошида ундиргувчи булут ва ёмғирларни олқишлайман!

Мен сени ундирган тоғ чўққиларини олқишлайман!

-Эй, пок Ҳавм!

Мен сени ўз бағрида ундирган серҳосил ва кенг заминни олқишлайман!

Мен сени гиёҳлар паҳлавони , хушбуй, олийжаноб Мазда гиёҳи қилиб ўстирган сарзаминни олқишлайман!

-Эй, Ҳавм!

Тоғлар чўққисида униб-ўс ва ҳамма ерда шоду хуррам бўл!

Шубҳасиз, сен Ашаҳ - Ҳақиқат сарчашмасан!”

“– Эй, Ҳавм!

Менинг божим туфайли илдизларинг, тананг ва шохларинг билан хуш бўл!

“– Агар олқиш айласалар Ҳавм зиёда бўлғай!

Ҳавмни тараннум қилган одам саодатли бўлғай!

Ҳавмнинг бир сиқими; Ҳавмнинг бирозгина мактови; ҳавмнинг бир қатраси минг девни ҳалок этмакка қодирдир”.

“Хоҳ улар тоғ чўққиларида ўссинлар, хоҳ даралар тубида; хоҳ дарё соҳилларида.

Биз тангликда хотинлар кўлида бўлган Ҳавмларни - да олқишлаймиз.

Будир сенинг кўшиқларинг, Эй, Ҳавм!

Будир ҳақлик ва фирўзлик бағишлагувчи, душманлар қошида дармон ва чора бағишлагувчи Ашаҳ- Ҳақиқат сўзлари”.

“–Эй, Ҳавм!

Менга дармон бағишлагувчи дармонларингдан бахш айла!

–Эй, Ҳавм! Сен ўзинг душманларингга шикаст бергувчи кудратингдан менга ҳам бахш эт!

Сенинг дўстинг ва олқишловчинг бўлишни истайман.

Дадар Ахура Мазда ёлғиз дўст ва олқишловчини эъзозлагай, чунончи, Ардбиҳиштни эҳтиром этгани каби”.

“Сенга, эй жасорат соҳиби, яратгувчи Мазданинг ўзи ҳунар ўргатди.

Сенга, эй мардлик соҳиби, яратгувчи Мазданинг ўзи Албруз тоғида ҳунар ўргатди”.

(“Авесто”. Гоҳлар, 10- Ҳот, 52, 53, 54, 55 бетлар)

Азалдан тоғлар инсониятга беназир хизмат қилиб келмоқда. “Авесто”да куйланаётган тоғлар башариятга тегишлидир. Чунки, тоғлар ҳаётнинг,тирикликнинг манбаи сифатида “Авесто”да эъзозланаяпти, шу сабабли ҳам бу ҳолат бугунги кун талабларига тўла мос келади.

Қадимги аجدодларимиз дарё ва ариқларда сувларнинг мунтазам оқиб туриши манбаи тоғларга боғлиқ эканлигини теран англаганлар. Улар ҳаётнинг ва тирикликнинг манбаи бўлган турли - туман маҳсулотлар етиштириш ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ариқ қазиш, канал чиқариш, сув ҳавзалари - дамбалар қуришга ҳам алоҳида эътибор беришган. “Вандидод” ҳамда Яштларда қадимги Хоразмни суғориш тизими ҳақида кўплаб

маълумотлар мавжуд. Баъзи лавҳаларда у ёки бу дарё шохобчаларининг пайдо бўлиши тарихи баён этилган.

“Авесто”даги далиллардан маълум бўлишича, ўша даврларда биргина Амударёдан мингта шохобча ва мингта анҳор ажралиб чиққан экан. “Билгилким Ардвиссура Анаҳита минг дарёча ва минг анҳор уларнинг ҳар бири чакқон йигитнинг қирқ кунлик чопадиган йўл узунлигида бўлиб, дарёи Фароҳи Карт томон оқсин. Тўлиб - тошиб оқаётган бу сувлар бора - боргунча соҳилларни сероб қилсин. Менинг измимда бўлган ана шу сувлардан етти кишварга ариқлар оқсин, суви қишин - ёзин асло камаймасин, у эркаклар пуштию аёллар сутини пок этсин”.

Ҳаёт сувдан бошланади, ҳар қандай тирик мавжудот сувсиз яшай олмайди, сув илоҳий неъмат, асослар асоси деб эъзозлаш ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчидир, деган “Авесто” ҳикматлари умуминсоният учун мангу сабоқдир десак тўғри бўлади. Инсоният ўзининг кўп минг йиллик ҳаётини тажрибалари жарёнида соф ҳаво ва сувнинг инсон учун ниҳоятда зарур эканлигини англаб етган, ўз мақоллари, ибратли, ҳикматли сўзларида ҳам ҳаво ва сувдан иложи борида оқилона фойдаланиш зарурлигини уқтирган: “Соф ҳаво - танга даво”, “Тоғ ҳавоси - дард давоси”, “Дехқончилик - сув билан тирик”, “Қор ёғди - дон ёғди, Ёмғир ёғди - ош ёғди”, “Сув келди - нур келди”, “Дарё балиқсиз бўлмас, Тоғ - кийиксиз” каби мақоллар тоғ, сув ва ҳавонинг муқаддаслиги ҳақидаги “Авесто” ғоялари билан ҳамоҳангдир.

“Авесто”нинг 17 - Ҳотида ҳаётнинг ва тирикликнинг манбаи бўлган тоғ ва сувлар қуйидагича мадҳ этилади:

“Мазда яратган энг яхши ашаван сувларни олқишлайман. Мазда бунёд этган жамийки ашаван сувларни олқишлайман. Мазда халқ қилган барча ашаван гиёҳларни шарафлайман”.

“Ашаҳ - Ҳақиқатга осойишталик бағишлагувчи Ушийдарина тоғини олқишлаймиз.

Ашаҳ - Ҳақиқатга осойиш бағишлагувчи барча тоғлар; ғоятда мўл осудалик бергувчи Мазда яратган ашаван, рад ашаванларни олқишлаймиз.

Мазда яратган каёнӣ Фаррни олқишлаймиз”.

“Сувлар, заминлар ва гиёҳларни олқишлаймиз.

Манзиллар, қишлоқлар, яйловлар, хонумонлар, сувлоқларни олқишлаймиз.

Қишлоқлар соҳиби Аҳура Маздани олқишлаймиз”.

“Эзгу сувлар ва Мазда яратган жамийки сувлар ва гиёҳларга ҳамд- санолар, хушнудлик ва таҳсин бўлсин!”.

(“Авесто”. Гоҳлар, Ясна, 17- Ҳот, 61-62 бетлар)

“Авесто”да айрим дарёларнинг узунлиги, улар сув билан таъминлайдиган минтақалар аниқ кўрсатилган. Агар Ҳерируд Ҳирот ҳамда унинг атрофини сувдан сероб қилса, Пурут ва Ишкат тоғларидан оқиб тушадиган Новтак сувлари бир неча ўлкани обод қилади: “У ерда тезоб ва кенг дарёлар мавжуд. У ердаги кенг анҳорлар ва Наватларнинг кўпириб оқадиган сувлари Ишкат ва Пуратлардан янада қудрат пайдо қилиб, улар билан учрашиб, Марв, Ҳирот ва Суғд томонларга шиддат билан оқиб боради”.

Характерли томони шундаки, баъзан у ёки бу дарёдан пайдо бўлган янги ирмоқлар эслатиладики, айрим шохобчаларнинг вужудга келиши у ёки бу тарихий шахслар билан боғланади. Масалан, Амударёнинг учта ирмоғи бевосита Гуштасп, Афросиёб ва Кайхусрав сингари тарихий шахслар билан боғлиқ тарзда изоҳланади; шунинг учун ҳам улар тарихда “дарёчаи Хусрав” деб юритилади. Жумладан “Авесто”нинг Ясна қисми 38- Ҳотида бу ҳолатқуйидагича таърифланади: “Ниҳоят сувларни олқишлаймиз. Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, аҳуравий эзгу ниятли сувларни мадҳ этамиз.

“-Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонсиз, хилқатни ювиб, пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоварсиз.

Биз сизларни эъзозлаймиз”.

“Сизларни, эй яхши сувлар, хушнудлик бағишлагувчи Ахура Мазда инъом айлаган исмлар билан олқиш этамиз. Ўша номлар воситасида сизларни мадҳ этамиз. Ўша исмлар воситасида сизлардан дўстлик орзусидамиз. Ўша номлар билан намоз келтирамиз. Ўша номлар билан миннатдорчилигимизни изҳор қиламиз”.

“-Эй, баракотли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; соғин сигирлар каби парвариш қилувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!

Сизларни, эй, қудратли осмон қадар бўлган яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!”.

(“Авесто”. Гоҳлар, Ясна, 67-Ҳот, 77, 96 бетлар)

Табаррук манбанинг Ясна 71- Ҳотида бу пандлар давом эттирилиб, ҳаёт манбаи сувларнинг асосий манбалари қуйидагича мадҳ этилади:

“Чашмазорлар ва дарё сувларини олқишлаймиз.

Гиёҳларнинг тана ва илдизларини эъзозлаймиз.

Буткул ер юзини олқишлаймиз.

Буткул осмонни мадҳ этамиз.

Барча юлдузлар, ой ва қуёшни олқишлаймиз.

Барча сув ҳайвонлари, ер ости махлуқлари, парранда ва чаррандаларни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Гоҳлар, Ясна, 71 - Ҳот, 100 бет)

“Авесто”да тоғлар тирикликнинг асоси бўлган сувларнинг асосий манбаи эканлиги, сув эса тириклик воситаси, ҳаёт омили, покланувчи манба, юрт ободлигини таъминловчи асосий захира деб таърифланади; уни исроф ва ифлос қилмасликка, сув чиқаришга даъват этилади.

“Авесто”нинг Ясна бўлими 42- Ҳотида қуйидаги сўзларни ўқиймиз:

“Сувлар қуюлгувчи тоғларни олқишлаймиз.

Сув тукқувчи дарёчаларни олқишлаймиз.

Судбахш буғдой далаларини олқишлаймиз.

Ниғаҳдор ва офаридгорни олқишлаймиз.

Мазда ва Зардуштни олқишлаймиз...

Замин ва осмонни эъзозлаймиз.

Мазда яратган эпчил бодни олқишлаймиз.

Албурз тоғи чўққиларини олқишлаймиз.

Замин ва барча эзгу нарсаларни олқишлаймиз”.

“Оқин сув ва баландпарвоз қушларни олқишлаймиз.

Оламларга кенглик бағишлагувчи Ҳавмни олқишлаймиз.

Отурбонларнинг қайтишини олқишлаймиз. Улар олис - олис сарзаминларга Ашаҳ - Ҳақиқатни ёймоқ ва одамларга ўргатмоқ мақсадида кетганлар.

Барча- барча Амшосипандларни эъзоз қиламиз”.

(“Авесто”. Ясна, 42 Ҳот, 79 бет)

Табаррук манбанинг Ясна бўлими 52- Ҳотида бу фикрлар давом эттирилиб оламдаги барча эзгу ишлардан воқиф, уларнинг ҳимоячиси сифатида Аша улуғланади:

“Аша сувларда, гиёҳларда, чорполарда мавжуд бўлган жамийки дармонлардан воқиф. Удирким девлар ва дурванд

кимсаларнинг ушбу хонадонига ва унинг соҳибига етказадиган зиён- заҳматларига барҳам беради.

Яхшилик орзуси, яхшилик мукофоти, бурунги ва келгуси эзгуликлар – абадий саодатнинг мояси. Биз энг улуғ, энг аъло, энг гўзал қисматдан баҳраманд бўлғаймиз.

-Эзгу ният ва ашаванлар руҳини олқишлаймиз.

Эллик садварали Восий балиғини

олқишлаймиз.

Фароғ Карт дарёси ўртасида яшовчи

пок Харани олқишлаймиз.

Фароғ Карт дарёсини олқишлаймиз.

-Эй, Аша!

Бутун мавжудотга яхшилик истовчи Маздани олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 42, 52 Ҳотлар, 79 бет)

Муқаддас манбада тирикликнинг манбаи бўлган тоғларни эъзозлаб, ундан пайдо бўладиган жамики манбаларни бус - бутун сақлаш ва уни эъзозлаш тўғрисидаги ибратли пандлар етарли даражада бўлиб, бу пандларда одамларни тоғ жилғаларини табиий мусаффо ҳолда сақлашга даъват этилган. Жумладан, “Тоғ жилғаларидан биттасини қуритган одам тангри қаҳрига учрайди” дейилган. Шунингдек, Фарҳи Карт, Хирманд, Каёниса, Навтак, Ҳерируд дарёлари энг пок ва муқаддас сувлар сифатида кўп таърифланади: “Фароҳи Карт дарёсининг суви қанчалик ширин, пок ва муқаддас бўлса, донишманд ва хушбахт Зардушт яратган дин ҳам шунчалик покиза ва муқаддасдир”.

Тоғларнинг мусаффо томонларидан яна бири қуйидагича тараннум этилади:

“Биз Митрага топинамиз...

Топинганди унга шўълавор,

Ҳукмдор ул гўзал Ҳавм,

Нажоткор ва кўзлари тилло,

Ҳукария дея аталмиш

Улуғ Харати тоғларининг

Ғоят юксак чўққиларида.

Булғанмаган, ҳаддан мусаффо

Ва нуқсонсиз барсман билан

Ва покиза тоатлар билан

Ва хатосиз каломлар билан”.

“Биз Митрани эъзозлаймиз...

Замин кенгликлари бўйлаб ўтадир,
Қуёш ғурубгоҳга бош қўйгандан сўнг,
Худудсиз, энг узоқ ҳадли, доира
Заминнинг ҳар икки буржига етар
Ва неки мавжуддир, неки бунёддир
Замину самовот оралиғида
Мунаввар айладир.

Топинайлик, келинг, Митрага,
Яйловлари ҳадсиз- худудсиз,
Қулоқлари неча минг унинг,
Сон- саноксиз унинг кўзлари!
Хонадонда мард эркакларнинг
Олқишига, мақтовларига
Сазоварсан, хайрли Митра!
Яхшиликлар бўлсин эргаким
Сени дилдан эҳтиром айлар”.

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 193-194бетлар)

Аждодларимиз уч минг йил бурун тоғларни эъзозлаб
мадҳиялар битган, уни авайлаб, асрашликни зикр этганлар,
тоғларга сажда қилиб, уни тавоф қилганлар. Умуман,
“Авесто”нинг ҳар бир сатри ҳикмат, бошидан охиригача
ибратномадир. Ота - боболаримизнинг тоғларни тирикликнинг
манбаи сифатида эъзозлаш, уни соф, мусаффо ҳолда сақлаш
тўғрисида қадимий бой мероси “Авесто”да илгари сурилган
бебаҳо ғоялари бугунги кунда ҳам инсониятга беназир хизмат
қилмоқда.

Аждодларимиз ўзларининг амалий фаолиятларида тоғларни
хаётнинг, тирикликнинг асосий манбаи сифатида улуғлаб, унга
турли мадҳиялар битганлар, тоғларни илоҳийлаштириб, сажда
қилганлар. Аждодларимизнинг буюк тарихий мероси “Авесто”да
тоғларни эъзозлаш, тоғ неъматларидан тежаб - тергаб фойдаланиш,
тоғлардаги табиий ҳолатни сақлаб қолиш борасида илгари
сурилган теран фикрлар ва ўлмас ғоялар бугунги кунда ҳам ўз
аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

**“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2017 йил
2 сони.**

2.6. “АВЕСТО”ДА ЎРМОНЧИЛИККА ЭЪТИБОР

Марказий Осиёда қадимдан дарахтлар ва ўрмонлар қадрланиб, эъозланиб келинган. Шу сабабли Юртимизда каналлар қазиб сув чиқариш, ерни шудгор қилиб, унга сифатли ишлов бериш, кўчат ўтқазиб, дарахт экиш, бутазор ва ўрмонзорларни барпо этиш, ўрмончиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилган. Аждодларимиз дарахт ва ўрмонлар инсон ва жамият учун бебаҳо неъмат эканлигини теран англаб, уни эъозлаганлар.

Аждодларимизнинг тарихий ёдгорлиги “Авесто”да Она табиатни кўз-қорачиғидек авайлаб асраш, атроф-муҳит мусаффолигини сақлаш, инсон учун табиатдаги энг фойдали бойлик манбаи ўрмонларни асраш ва уни кўпайтиришга катта эътибор берилган. Табаррук манбада қайд этилганидек, ўрмонларнинг инсонга, жамиятга берадиган туфҳалари бебаҳо. Хусусан, ўрмонлар турли - туман фойдали ҳайвон ва паррандалар, ёввойи мева ва замбуруғлар, қимматли мўйналар, касалликларни даволайдиган ўт - ўланлар армуғон этадиган ҳамда сув мусаффолиги ва тоза ҳавони сақлашда, қишлоқ ва халқ хўжалиги ривожланишида улкан ҳисса қўшиш билан бирга, ҳаво ва тупроқ ҳароратини мувозанатга келтириб туради, далаларни куруқ, иссиқ шамоллардан ҳимоя қилиб, тупроқ бузилишининг олдини олади.

Кейинги йилларда инсон яшаш шарт-шароитини яхшилаш мақсадида ўрмонлар ҳеч аямасдан қирқиладиган бўлди. Шу сабабли, ўрмонларнинг бир қисми кесилиб, 2 минг йил ичида 0,5 миллиард гектар ерда ўрмон ўрнида чўллар пайдо бўлди. Ушбу салбий ҳолатни эътиборга олиб таниқли олим А. Гумбольдт ўз вақтида тўғри таъкидлаганидек, - “Инсондан аввал ўрмон бўлган, одам ўзи билан чўл келтиради”. Дарҳақиқат, сўнги йилларда инсониятнинг фақат ўз ғаразли манфаатларини ўйлаб табиат бойликларидан аёвсиз келажакни ўйламасдан ноақилона фойдаланаётганликлари, тирикликнинг асосий манбаи бўлган ўрмонларни ҳаддан ташқари кўп кесиб, биохилма - хилликка салбий таъсир кўрсатаётганлиги оқибатида қатор ижтимоий ва экологик муаммолар вужудга келмоқда.

Ўрмонлар ҳаёт манбаи сифатида инсониятга беназир хизмат қилиб келган. Дарахт, бута ва кўкатларнинг инсон ҳаётидаги аҳамиятини ота - боболаримиз ҳам теран англаб, уни сақлаш ва кўпайтиришга катта эътибор берганлар. Бугунги глобаллашув

шароитида дарахт ва ўрмонларнинг инсон ва жамият ҳаётидаги роли ва аҳамияти янада ошиб бормокда. Сабаби, табиат шу қадар нозикки, йирик шаҳарларда кислороднинг балансини сақлаш учун олимларнинг ҳисоб - китобларига кўра 1 кишига 25 квадрат метр яшил майдон бўлиши талаб қилинади. Маълумотларга кўра дарахт ва бута барглари, кўкатлар шаҳар осмонидаги чангнинг 72 фоизини ушлаб қолади. Ёзда бир гектар ўрмон бир кеча - кундуз давомида 220- 275 килограммкарбонат ангидрид газини ютиб, 180 - 215 килограмм кислородни ажратади. Бу миқдор 430- 500 кишини ўн соат давомида кислород билан таъминлашга етади. Тўртта дарахт бир кишининг бир кеча - кундузда кислородга бўлган эҳтиёжини қондира олади.

Ўрмон бойликларининг битмас - туганмас хазина эканлигини яхши билиб, аждодларимиз ўрмонзорларни кўпайтиришга, турли хилдаги дарахт ва буталарни экиб, парваришлаб, бу савобли ишларда фарзандларининг ҳам фаол иштирок этишларига алоҳида эътибор қаратганлар. Мевали ва манзарали дарахт экиб, боғ - роғларни кўпайтириб, ўзларидан келгуси авлодлар учун боғ яратиб қолдирганлар. Бу ибратли ишлар фарзандлар, ёшлар қалбида яхшилик, яратувчилик фазилатларининг шаклланишига, дов - дарахтларни, ўсимликларни севиб ардоқлашга ёрдам берган.

Бу ҳақда ибратли бир ривоят ҳам мавжуд. Кунлардан бир кун мамлакат подшоҳи вазирлари ва яқинлари билан овга чиқади. Овдан қайтишда аҳоли яшайдиган манзилдан анча йироқ ерда бир муйсафид набираси билан ерни тайёрлаб кўчат ўтқазаётганлигини кўради ва мулозимларини ёнига олиб чолнинг олдига келиб, муйсафидга мурожаат қилади. Эй, ҳурматли отахон! Ёшингиз анчага бориб қолибди, нима қиласиз ўзингизни қийнаб, кўчат ўтқазиб, уйингизда ўтирсангиз бўлмайдими? Қарилик гаштини суриб. Эккан кўчатларингиз қачон ҳосил беради, Сиз унинг ҳосилидан баҳраманд бўласизми, йўқми? – дебди. Шунда муйсафид подшоҳга қараб шундай деган эканлар. Эй, улуғ шоҳим! Мен бу ерга набирам билан кўчат ўтқазаётганимнинг сабаби, насиб этса бу кўчатлар маълум вақтдан кейин албатта ҳосилга киради, шунда унинг ҳосилини мен емасам ҳам бу ердан ўтган-кетганлар еб роҳатланадилар ва ҳаётларидан рози бўлиб, менинг ҳаққимга дуо қиладилар. Менинг мақсадим ушбу кўчатни экиш орқали яхшилик уруғини тарқатишдир деб жавоб берибди. Муйсафиднинг оқилона жавоби подшоҳга кучли таъсир этибди ва

ҳадя ўрнида ҳазиначисига бир ҳамён тилло беришини буюрибди. Ҳадяни олган муйсафид подшоҳга миннатдорчилик билдириб, қараб мийиғида кулиб қўйибди. Шунда подшоҳ муйсафиддан сўрабди, нима сабабдан кулаяпсиз, ёки ҳадямиздан норозимисиз?

Муйсафид шундай деб жавоб берибди. Эй, олампаҳо! Сиз мендан экаётган кўчатингизнинг мевасини ейиш сизга насиб қиладими ёки йўқми? Нима қиласиз бекорга овара бўлиб кўчат экиб деган эдингиз? Мана кўрдингизми мен эккан кўчатим ҳозирдан мева бера бошлади деб жавоб берибди. Муйсафиднинг бу жавоби ҳам подшоҳга ёкиб тушибди ва ҳазиначига яна бир ҳамён тилло беришини буюрган экан.

Дарҳақиқат, кўчат экиш келажакда мўл - кўл ҳосил гарови эканлигини ота - боболаримиз теран англаганликлари сабабли ҳар йили баҳорда ҳар бир инсон мевали ва манзарали дарахтлар кўчатини экиб боғ - роғлар, дарахтзорлар яратишга ўз ҳиссаларини қўшадилар. Халқимиз орасида кенг тарқалган мақолга кўра ҳам агар қиёмат қойим бўлаётган бўлса ҳам қўлингдаги кўчатни экиб қолдиришга улгургин деган ҳикматнинг маъноси катта аҳамиятга эгадир.

Мутахассисларнинг маълумотларига кўра, фақат ёғочнинг ўзидан 20 мингдан ортиқ турли хил материал ва моддалар, бир куб метр ёғочдан эса 1,5 минг метр сунъий ипак ёки 600 та трикотаж костюм ёхуд 200 килограмм қоғоз олинар экан. Дунё миқёсида ёғочга бўлган талаб 2017 йилга бориб 3 маротабадан ошади.

Аждодларимиз ўрмонлардан ёғоч олишда ва ундан озиқ - овқат олишда ҳам кенг фойдаланганлар. Бугунги кунда ёғочдан ташқари, ўрмонлар озиқ- овқат олиш учун ҳам хизмат қилмоқда (ёнғоқ, хандон писта, бодом, Севирс олмаси ва бошқалар) ва сифатли хом ашё сифатида хизмат қилмоқда (наъматак, эман, сафора ва бошқалар). Ундан ташқари, 500 га яқин шифобахш ўтлар бизнинг тоғ минтақамиздаги ўрмонларда ўсади, улардан инсонлар фойдаланадилар.

Ўрмонлар – одамлар учун дам олиш маскани бўлиб, улар зарарли газ, чангларни ушлаб қолиши, микроиқлимни вужудга келтириши, тупроқни эрозиядан сақлашини аждодларимиз яхши билганлар ва шу сабабли дарахт ва буталарни эъзозлаб, уларни кўпайтириб, ўрмонзорлар барпо этишга ҳаракат қилганлар. Шунингдек, улар экинзорлару, боғу роғларга, мевали дарахтларга зарар етказмаслик, атроф- муҳитнинг покизалигини асраш, чашма,

кудук, арик ва ҳовузларнинг тозалигига ҳам эътибор берганлар. Масалан, дарахт, бута, ўсимликларни пайҳон қилган ёки уларга зарар етказганлар, шунингдек, ҳовуз лаби ёки арик бўйида мол боққан ёки ўша ерга отини боғлаган ҳар қандай шахс 25 қамчи калтакланиш билан жазоланган.

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўринадик, ўрмон ҳар томонлама инсон эҳтиёжини қондириш учун хизмат қиладиган, одамларни кийинтирадиган, даволайдиган ва ташналигини қондирадиган, соғлом бўлиб вояга етиб эл - юрт равноқи учун хизмат қилишига ёрдам берадиган бебаҳо неъмат ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ота - боболаримиз дарахтни ва ўрмонларни эъзозлаб, ҳар йили баҳорда кўпроқ кўчат экиб, боғ - роғлар яратишганлар. Халқимизнинг “Сердарахт қишлоқда бемор кам бўлади”, деган ҳикмати ҳам бежизга айтилмаган.

Буюк аллома Абу Али ибн Сино “Одамнинг саломатлиги ташқи муҳит шароити билан чамбарчас боғлиқ”, деганидек инсон ҳаёти барқарор ва соғлом кечиши учун табиатнинг асосий омиллари бўлган ер, сув, ўрмон, ерости бойликлари, ҳаво ва ернинг яшил қоплами маълум мутаносибликда сақланиши зарур. Бу ҳақда муқаддас “Авесто”да қуйидаги фикрлар ёзилган:

“Барча- барча сувларни шарафлаймиз.

Жамийки гиёҳларни олқишлаймиз.

Мазда яратган энг яхши ашаван сувларни олқишлайман.

Мазда халқ қилган барча ашаван гиёҳларни шарафлайман”.

“Ашаҳ - Ҳақиқатга осойишталик бағишлагувчи барча тоғлар; ғоятда мўл осудалик бергувчи Мазда яратган ашаван, рад ашаванларни олқишлаймиз.

Сувлар, заминлар ва гиёҳларни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 16-17 Ҳотлар, 60-61 бетлар)

Табаррук манбада тирикликнинг, ҳаётнинг асосий омили бўлган замин, сув, ҳаво, гиёҳ, дов-дарахтлар ва уларнинг асосий манбаи бўлган тоғлар улуғланиб, мадҳиялар битилган:

“Авесто”нинг Ясна қисми 38-Ҳотида бу ҳақда қуйидагиларни ўқиймиз:

“Ниҳоят, заминни олқишлаймиз. Замин бизни ўз бағрига олгандир.

Ниҳоят сувларни олқишлаймиз.

Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, эзгу ниятли аҳуравий сувларни мадҳ этамиз.

-Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонсиз. Хилқатни ювиб пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоварсиз. Биз сизларни эъзозлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 38-Ҳот, 77 бет)

Муқаддас манбада бу фикрлар давом эттирилиб, бутун ҳаётнинг, ўсимлик дунёсининг асосий манбаси тоғлар шарафланади:

“Сувлар қуюлгувчи тоғларни олқишлаймиз.

Сув тўққувчи дарёчаларни олқишлаймиз.

Судбахш буғдой далаларини олқишлаймиз.

Замин ва осмонни эъзозлаймиз.

Албурз тоғи чўққиларини олқишлаймиз.

Замин ва барча эзгу нарсаларни олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 42-Ҳот, 79 бет)

Тарихий ёдгорликдан келтирилган мисоллар инсонлар тириклиги ва ҳаёти ОНА заминга, ҳавога, сувга, ўсимлик ва кўкатларга, яшил дунёга боғлиқ эканлиги, ўрмонлар, дарахтлар сувга ва унинг манбаи тоғларга боғлиқлигини кўрсатади. Донишмандлар айтганларидек, “Агар яшил дунё ўз фаолиятини бир неча йил тўхтатса, ер шарида бутун жонли маҳлуқ, шу жумладан, инсон ҳам ҳалок бўлур эди”.

Дарҳақиқат, шундай. Атроф-муҳитда мавжуд бўлган ўсимликлар, гуллар, буталар, гиёҳлар, дарахтлар, бир сўз билан айтганда “Яшил дунё” инсон ва инсоният учун бениҳоят катта аҳамиятга эгадир. Буни қуйидаги мисоллар ҳам тасдиқлайди. Тадқиқотчиларнинг маълумотларига кўра, бугунги глобаллашув шароитида катта шаҳарларда бир куб метр ҳавода 25 грамм чанг, 36 минг бактерия ва бошқа моддалар мавжуд. Мутахассис олимларимизнинг тадқиқотларига кўра, бир гектар қорақарағай дарахтзори 36 тоннагача чанг ва бошқа моддаларни ўзида сақлаб қолади. Бир гектар ёш қарағай дарахтзори бир соатда ўзидан 0,154 килограммдан 0,392 килограмгача учувчи фитонцид ажратади ёки бир гектар ўрмонзор 30 килограммгача фитонцид ишлаб чиқаради.

Бир одам ўрта ҳисобда бир кеча - кундузда 500 литр кислород ютади. Ер қуррасида яшил ўсимликлар ҳар йили 500 миллиард тонна карбонад ангидрид газини ютиб, 400 миллиард тонна кислородни ишлаб чиқаради. Бир гектар майдондаги ўрмон 3-6 тонна ис газини ютиб, 245 тоннагача кислород ишлаб чиқаради⁴⁰.

⁴⁰Холмўминов Ж. ОНА сайёрамизнинг яшил дунёси// Инсон ва қонун, 2014 йил, 25 март.

Маълумотларга кўра, ер куррасида ўрмонлар бир текисда жойлашган эмас. Ўрмон майдонларининг ярми тропик минтақага тўғри келади, қолганлари ўртача минтақа, шимолӣ ярим шарда жойлашган (Россия, Канада, АҚШ ва бошқа). 1 киши бошига олганда Россияда 5-8 га, Лотин Америкасида 5, Канадада 4 га, Африкада 2,4 га майдон тўғри келади.

Ўзбекистонда ўрмонларни ташкил этувчи асосий тур бўлиб арчазорлар ҳисобланади. Арчазорлар – тупроқни муҳофаза қилади, сувни ҳимоя қилади ва уни тартибга солади.

Қумли чўл минтақасида қора ва оқ саксовул ўсади, улардан ташқари шўра, қандим, черкез, дарёлар четида юлғун, туранғил ўсади. Бу ўрмонлар Ўзбекистон ўрмонларининг 70% ни ташкил этади, қумни маҳкамловчи сифатида ишлатилади ва чорва моллари учун ем- хашак вазифасини ўтайди.

Ўзбекистоннинг учинчи ўрмон ташкил этувчи минтақаси- бу тўқайзорлардир. Улар дарёларга яқин жойлашгандир, қирғоқни ювилиб кетишдан ҳимоя қилади, сувни тартибга солади. Уларга туранғил, тол, жийда турлари киради, тоғларда камроқ равишда қайин, сўғдиёна шумтоли учрайди. Ўзбекистонда ўрмонлар майдони Республика умумий майдонининг 5% ни ташкил қилади.

Зардуштийлик динига эътиқод қиладиган аجدодларимиз дарахт ва ўрмонларни табиатдаги сув режимини тартибга солиб турувчи, тупроқни сув, шамол эрозиясидан сақловчи муҳим омил эканлигини чуқур англаб, унга амал қилишга уринганликлари сабабли сувни, заминни, гиёҳларни ниҳоятда эъзозлаганлар. Чунки сувсиз дарахтларнинг, ўрмоннинг мавжуд бўлиши мумкин эмас. Сув тириклик манбаи, одамларни эзгуликларга бошловчи, ёмонликлардан қайтарувчи, ҳаёт давомийлигини таъминловчи муҳим омил сифатида тараннум этилади.

Қадимий маънавий меросимиз “Авесто”нинг Ясна қисмида бу ҳақда қуйидагиларни ўқиймиз:

“–Эй, яхши сувлар! Эй, Мазданинг энг яхши хилқати!

Сув ёмон фикр соҳибига насиб қилмасин!

Сув ёмон сўзлига насиб қилмасин!

Сув бадкирдорга насиб қилмасин!

Сув динсиз, дўст озор, муғ озор, қўшни озор ва оила озорга насиб қилмасин!

Сув ашаванларга зиён етказувчи; ҳеч кимга озор бермайдиган бизнинг вужудимизга заҳмат келтирувчиларга насиб қилмасин”.

“Сув ўғри, торожкор, қароқчи, порсокуш, жодугор, ашмуғ, нопорсо, каззоб, золим ва майитни тупроққа топширгувчиларга насиб қилмасин!

Бунда кимсалар амали ўзларига қайтсин; кимда - ким ёмонлик, зиён - заҳматни раво кўрса, унинг ўзига урсин.

-Эй, сувлар!

Токи Завт сизларни олқишлар ва хушнуд айлар экан, бу ерда ҳозир бўлингиз.

- Эй, сувлар!

-Сизлардан буюк ўтинчим бор. Уни менга насиб айлангиз.

У буюк иноят туфайли фириб ва душман толиблигидан эмин бўлмоқ мумкин.

-Эй, сувлар!

-Сизлардан бир ўтинчим бор:

Куч - қудрат бахш айланг. Барчанинг орзуси бўлган фарзандларга душманларнинг зиёнидан, ситамидан, қатлидан паноҳ беринг.

-Эй, сувлар! Эй, заминлар! Эй, гиёҳлар!..”.

(“Авесто”. Ясна, 65-Ҳот, 92- 93 бетлар)

Тарихий ёдгорликнинг Тиштар қасидасида ҳаёт манбаи бўлган сувларнинг тинимсиз оқишини тўхтатишга уринган Аҳриман парилари устидан Тиштар юлдузининг ғалабаси қуйидагича мадҳ этилади:

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз. У парилар устидан ғолиб келди ва уларга шикаст берди. Аҳриман у париларни сув гавҳарини асрагувчи тамомий юлдузларни маҳв этиш мақсадида қўзғаган эди.

Тиштар уларга шикаст берди ва Фароғ Карт дарёсидан узоқлаштирди. Шунда булутлар тўп - тўп бўлиб оқиб келдилар ва хайрли йилдан дарак бериб, сувлар равон бўлдилар.

Сершитоб ёмғир селлари - етти иқлимга пароканда бўлгувчи жўш - хурушли сувлар ана шу булутлардадир.

Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини шарафлаймиз. Ўлик ва равон сувлар: анҳор, қор ва ёмғир- ҳамма унга орзуманд ва интиқ”.

(“Авесто”. Вандидод, Тиштар қасидаси, 237-238 бетлар)

Аждодларимизнинг тарихий ёдгорлиги “Авесто”да ҳаёт манбаи бўлган, дарахт ва ўрмонларга дармон бағишлагувчи сувни шарафловчи фикрлар давом эттирилиб, улар оналар мисоли

улуғланиб, яхшиликларни ўзида жам қилган, инсонларга қийин дамлардан эсон- омон чиқишларига ёрдам ва мадад берувчи омил сифатида қуйидагича таърифланади:

“-Эй, баракотли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; сут бергувчи сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудратли осмон қадар бўлган яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!”.

“Сизларни, эй яхши сувлар, хушнудлик бағишлагувчи Ахура Мазда инъом айлаган исмлар билан олқиш этамиз. Ўша номлар воситасида сизларни мадҳ этамиз. Ўша исмлар воситасида сизлардан дўстлик орзусидамиз. Ўша номлар билан намоз келтирамиз. Ўша номлар билан миннатимизни изҳор қиламиз.

Ажиб яйловлар бўлган бу сарзаминларга барокат тилайман.

Покиза ашаван эрларга тўғрилиқ ва дармон истайман.

Замин ва осмондаги неки пок ва олийдир сизларга бўлсин!

Минг дармон, ўн минг дармон сизга насиб қилсин!”.

(“Авесто”. Ясна, 67 - Ҳот, 96 – 97 бетлар)

Муқаддас манбада келтирилган ўрмонларга жон бағишлагувчи сувни эъзозлаш тўғрисидаги аجدодларимиз меросида илгари сурилган ўлмас ғоялар бугунги глобаллашув шароитида ҳам ўз аҳамиятини йўқотмай, ҳамон инсоният учун долзарблигича қолмоқда ва унга беназир хизмат қилмоқда десак тўғри бўлади. Бунинг исботи сифатида 1954 йил Ҳиндистонда ўтказилган ўрмоншунослар конгрессида “Ўрмон - сув демакдир, сув эса ҳосил ва ҳаёт манбаи”, деган шиор ўртага ташланди. Табиатнинг буюк эҳсони бўлган ўрмон сув , ер ресурсларини ҳамда ҳайвонот ва наботот дунёсини камайиб кетишдан сақлашда, атроф- муҳитни яхшилашда, соғлиқни сақлаш ва инсон умрининг узайишида, демак, экологик ҳолат бузилишининг олдини олишда муҳим ўрин тутди, десак ҳақиқатни айтган бўламиз.

БМТ Бош Ассамблеясининг 2006 йил 20 декабрда бўлиб ўтган 83- ялпи мажлисида 2011 йил “Халқаро ўрмон йили”, деб эълон қилиниши ҳам дунёда ўрмонларнинг барча мамлакатларда кўпайтирилишига шарт - шароит яратиши шубҳасиз. Зеро, биологик хилма - хилликнинг 80 фоизи айнан ўрмонларда жойлашган. Шунингдек, халқаро миқёсда эълон қилинган, 21 –

март - Халқаро ўрмон куни, 22 апрель - Халқаро оламни асраш куни, 19- 24 апрель- Боғлар куни, 5 июнь - Бутунжаҳон атроф - муҳитни муҳофаза қилиш куни, 11 декабрь - Халқаро тоғ куни, 29 декабрь - Халқаро био – хилма – хиллик куни, деб белгиланилиши ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Аждодларимизнинг буюк тарихий мероси “Авесто”да ҳам био - хилма - хилликни кўпайтириш ва уни асраб - авайлашга, унинг асоси бўлган сувга алоҳида эътибор берилганлигини кўрамиз:

“Чашмазорлар ва дарё сувларини олқиш этамиз.

Гиёҳларнинг тана ва илдизларини эъзозлаймиз.

Буткул ер юзини олқишлаймиз.

Барча юлдузлар, ой ва қуёшни олқишлаймиз.

Барча сув ҳайвонлари, ер ости махлуқлари, парранда ва чаррандаларни олқишлаймиз”.

“Сувлар, заминлар ва гиёҳларни олқишлаймиз.

Манзиллар, қишлоқлар, яйловлар, хонумонлар, сувлоқларни олқишлаймиз.

Қишлоқлар соҳиби Аҳура Маздани олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 71-Ҳот, 100 - 101бетлар)

Табаррук манбада ер юзидаги барча ўсимликлар, экинзорлар, гиёҳлар ва ўрмонларларнинг гуркираб ўсиши, инсоният ва ҳайвонат оламининг яшаши ва ривожланишининг асоси бўлган сувларнинг хусусиятлари кўп маратоба улуғланганлигига гувоҳ бўламиз. Мана эшитинг:

“- Қачон чашмалар кўркам экинзорлар, хонумонлар, даштлар сари равон бўлади ва гиёҳлар илдизини ўз намлигидан баҳраманд айлайди.

Мен уни фарру фурўғи учун намоз, баланд овоз ҳамда завр билан олқишлайман.

Сут билан ийланган ҳавм, барсам, ақл тили, мансаралар; эзгу андиша, сўз, амал; завр ва ҳаққоний нутқ билан Тиштар юлдузи - раюманд ва фарриҳманд Тиштарни олқишлаймиз”.

“Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини олқишлаймиз. Аҳура Мазда унга минг турли ғайрат ва эпчиллик бахш этди.

У сув гавҳарини асрагувчи юлдузлар ичида энг қудратлидир.

У сув гавҳарини асрагувчи юлдузлар билан биргаликда фароғат оғушида парвоз қилади.

У оқ тусли, кўркам, заррин қулоқ, зарнишон жиловли тулпор жисмига кириб қудратли, хуш дийдали ва суви замин кенгликлари

баробаридаги Фароғ Карт дарёсининг барча шохобчалари, дарёчалари, сой ва жилғаларига назар ташлайди.

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Ўшанда покловчи ва дармонбахш равон сув Фароғ Карт дарёсида туғёнга келади.

Бу сувни забардаст Тиштар ўлкаларга бахш айлайди. У ернинг одамлари Тиштарни алқайдилар, иззат - эҳтиром ва хушнуд қиладилар...

Акс ҳолда, қурғоқчилик деви ҳар кун ёхуд ҳар тун гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда бош кўтариб астуманд олами тириклиги қудратига барҳам берарди”.

(“Авесто”. Вандидод, Тиштар қасидаси, 238- 239 бетлар)

Мамлакатимизда мавжуд ўрмон тўғрисидаги барча қонунлар ўрмон бойликларидан илмий асосланган ҳолда комплекс фойдаланишга, уларни режали равишда узлуксиз кўпайтиришга, келажак авлодларнинг манфаатлари йўлида самарали муҳофаза қилишга ва ўрмон бойликларини тежаб - тергаб, унга нисбатан оқилона муносабатда бўлиш учун юксак маъсулият руҳида тарбиялашга хизмат қилади.

Мустақиллик йилларида ўрмон бойликлари билан боғлиқ масалаларни янада яхшилашга алоҳида эътибор берилди. Жумладан, асосий Қомусимизнинг 55- моддасида, “Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонат дунёси ҳамда бошқа табиий заҳиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир”⁴¹, деб белгиланган конституциявий қоида ўрмонларни муҳофаза қилиш, куриқлаш, улардан оқилона фойдаланишнинг ҳукукий асоси ҳисобланади.

Унга асосан, 1999 йил 15 апрелда қабул қилинган “**Ўрмон тўғрисида**”ги Қонун 43- моддадан иборат бўлиб, ихчам ва ўрмон билан боғлиқ муаммоларни ўз ичига олган ҳукукий манбадир.

Ўрмон тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг вазифалари она-Ватанимиз ҳудудидаги экологик вазиятни янада яхшилашда ҳар хил турдаги япроқ ва нина баргли дарахт турларидан яшил олам барпо этиш, ундаги фаунани асраб қолиш ва ўрмон бойликларидан оқилона фойдаланиш, ўрмонларни муҳофаза қилиш, куриқлаш, ҳар хил касаллик ва зараркунандалардан ҳимоя этиш, такрорий кўпайтиришни таъминлаш ҳамда ўрмонлар маҳсулдорлигини ошириш мақсадида ўрмонга оид муносабатларни тартибга

⁴¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т.: “Ўзбекистон”, 2016.-Б.-12.

солишдан, шунингдек, юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш каби асосий вазифалар илгари сурилади. Масалан, “Ўрмон тўғрисида”ги қонуннинг 9 - ва 12 - моддаларида ўрмонларнинг вазифалари ва уларни қўриқлаш, 21 - моддасида ўрмондан доимий фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, 41 - моддасида ўрмонларни муҳофаза қилиш, улардан оқилона фойдаланиш ва уларни такрорий кўпайтиришни молиялаштириш ҳамда иқтисодий рағбатлантириш каби масалалар ўрмон хўжалиги ходимлари, мутахассислари олдида асосий вазифа этиб қўйилган эди.

Марказий Осиёда Ўзбекистон ўрмонга бой ҳудуд бўлиб, ҳозирги пайтда 16 та марказий ўрмон хўжалиги, 48 та ўрмон хўжалиги, 5та ўрмон овчилик хўжалиги, 6та махсус ўрмон хўжалиги, 7 та илмий синов станцияси, 2та миллий боғ, 8 та давлат қуриқхонаси ва 1 та биосфера резервати ҳамда 83 та ўрмон кўпайтирадиган питомниклар мавжуд.

Мустақилликкача, яъни 1991 йилда Ўзбекистонда умумий ўрмонзорлар майдони 5 млн 100 минг гектарни ташкил этган бўлса, ҳозир мамлакатимизда умумий ўрмон фонди 8 млн 392 минг гектарни ташкил этади. Шундан ўрмон билан қопланган ер майдонлари 2 млн 251 минг гектардан иборат. Ҳар йили давлат бюджетидан ажратиладиган маблағ ҳисобига 42,5 минг гектар янги ўрмонзорлар барпо этилмоқда.

Сўнги йиллардаги маълумотларга кўра, Республикамизда ўрмонлар тарқалиши бўйича қуйидагича тақсимланади: - қум ва чўл ўрмонлари - 7105 минг гектар (84,6 %); - тоғ ўрмонлари - 1211 минг гектар (14,4 %); - тўқай ўрмонлари - 34 минг гектар (0,4 %); - ихота дарахтзорлари - 42 минг гектар (0,5%).

Ўрмон билан қопланган ер майдонларида – саксовулзорлар - 1234 минг гектар; - арчазорлар - 200,2 минг гектар; - бошқа дарахт турлари - 76 минг гектар; -япроқ барглилар- 25 минг гектар; - нина барглилар- 12 минг гектар; - бутазорлар - 278 минг гектарни ташкил этади.⁴²

Мамлакатимизнинг 85 фоизга яқин чўл ҳудуди, қум кўчишининг олдини олиш учун ўрмонлар барпо этиш талаб этилади. Қумли чўлларда ихота дарахтзорлар барпо этиш бўйича ишлар олиб борилмоқда. Шу соҳа бўйича тадқиқотчиларнинг изланишлари ҳудуддаги қум кўчишининг камайиши ва

⁴²Каландаров М.М. Ўрмончилик. Т.: “Янги ҳаёт”, 2008. Б.-3-4.

ййловлардаги ўсимликлардан олинадиган ҳосил 13-15 ц/га гача кўпайиши кузатилган (Новицкий З.Б- 1984, Юркевич Т.А - 1993).

Чўлли ҳудудлардаги ҳар хил типли тупроқларда ййлов ихота ва мелиоратив- озуқа қаторлари барпо этиш, ўрмон мелиоратив дарахтзорлар таъсирида полоса ва полосалар орасидаги микроиклим шароитини яхшилаш катта аҳамиятга эга. Бу тупроқ ва ҳаво ҳароратини пасайтириш, ўсимликларда транспирацияни камайтириш, тупроқ юзасидаги намни буғланишини тартибга солиш, ер юзасидаги шамол тезлигини камайтириш имкониятини беради.

Барханли қумларни мустаҳкамлашда ва унинг атрофини турли хил ўсимликларнинг ўсиб ривожланиши учун ихотазорларнинг аҳамияти каттадир. Мутахассис олимларнинг фикрича, амалга оширилган тадбирлар бугунги кунга келиб ўз самарасини бермоқда, яъни барханли қумлар мустаҳкамланиб, унинг атрофида турли хил ўсимликлар ўсиб ривожланмоқда. Бундай ҳолатда ихотазорларнинг микроиклим ҳосил қилишда ва шамол тезлигини ўзгартиришда ўрни катта бўлади. Маълумотларга кўра, тадқиқотлар натижасида ихотазорлар шамол тезлигини 2.3-4.8 марта камайтиргани аниқланган.

Орол қуримоқда, тубига заҳарли тузлар тўпланиб қолган, муътадил ҳолатни сақлаш учун саксавул ва бошқа кўчатлар экиляпти.

Ўрмон бойликларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни бошқаришда Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги Ўрмон Бош бошқармаси махсус бошқарув органи сифатида муҳим ўрин тутди. У ўрмон хўжалигининг аҳволи ва уни янада ривожлантириш, тармоқда фан- техника тараққиёти, ўрмонлардан оқилона фойдаланиш, уларни кўпайтириш, муҳофаза ва ҳимоя қилиш, овчилик хўжалиги ва кўрикхона ишларини, ўрмон фонди ҳудудида миллий паркларнинг ишларини юритишни ташкил этиш, ўрмонларнинг экологик ва бошқа фойдали вазифаларини кучайтириш, шунингдек, Ўрмон Бош бошқармаси тизими корхоналари, ташкилотларини ижтимоий ривожлантириш учун жавоб беради.

Бугунги кунда Ўзбекистон диёрида ранг - баранг ва бебаҳо дарахтлар ўсади ва улар ўзига хос ўрмонзорларни ташкил қилади. Олимларнинг илмий тадқиқотлари натижасида ўрмонларнинг иқлимга катта таъсир кўрсатувчи, сув жиловловчи, тупроқнинг

емирилишидан, ер кўчиши, сел каби офатлардан сақловчи, санитар- гигиеник, рекреацион ва бошқа ижтимоий аҳамиятлари тўла тасдиқланган. Ўрмонзорларда грек ёнғоғи, хандон писта, ширин бодом, ёввойи олма, олча, дўлана, нок, зирк ва бошқалар етиштирилади. Шунингдек, дарахтзорлар ҳар хил ва ранг- баранг ҳайвонлар ва қушлар учун озуқа манбаи ва яшаш манзили бўлиб хизмат қилади. Аждодларимиз ўрмонзорларнинг яна бир асосий хусусияти, улар дарёларни лойқалар билан тўлиб қолишдан сақлашини, тоғ ён бағирларини ўйилиб кетишдан, селлардан ва қор кўчкиларидан, қумларни силжишдан сақлашини яхши билиб, бу борада ҳам катта ҳаётий тажриба тўплаганлар. Аждодларимизнинг бу тажрибаларидан бугунги кунда фойдаланиш ўзининг ижобий самарасини бериши шубҳасиз.

Қадимдан аждодларимиз ўзлари яшаб турган ҳудудлардаги дарахт ва ўрмонзорлар бебаҳо озуқабоп ва сифатли маҳсулотларга бойлиги учун ўрмонларнинг табиий ҳолатини сақлаб қолиш ва уларни ривожлантириш чораларини кўрганлар ва ўзларининг бу борадаги ижобий тажрибаларини фарзандларига ҳам сингдириб боришганлиги тўғрисидаги маълумотлар халқимизнинг тарихий ёдгорлиги “Авесто”нинг бир неча қисмларида баён этилган. Ушбу ибратли кўрсатмалардан мамлакатимизда ўрмончиликни янада ривожлантириш, аҳоли ва ёшлар ўртасида дов- дарахтларни севиб- ардоқлаш, ўрмонзорларнинг инсон, жамият, ҳайвонат дунёси учун бебаҳо манба эканлигини теран англаб, уларда Она табиатни эъзозлаш туйғусининг шаклланишида фойдаланиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида Она табиатни эъзозлаш, ўсимлик ва дарахтларни асраб- авайлаш, боғ- роғлар барпо этиш, ўрмончиликни ривожлантириш, ундан оқилона фойдаланиш ва уни эъзозлаш борасида олиб борилаётган ибратли ишлар аждодларимиз бой тарихий мероси “Авесто”да дарахт ва ўрмонларни эъзозлаш, боғ- роғлар барпо этиш ва уни кўпайтириш тўғрисида илгари сурилган бебаҳо ғоялар бугунги кунда ҳам мамлакатимизда аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини таъминлашда, ўрмончиликни ривожлантиришда ёрдам бераётганлигидан далолат беради.

“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2016 йил 1(63) сони.

3-БОБ. “АВЕСТО”ДА ЧОРВАЧИЛИК, БОҒДОРЧИЛИК, ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТ. 3.1«АВЕСТО»ДА ЯЙЛОВЛАРГА ЭЪТИБОР

Марказий Осиёда яшаган аجدодларимиз қадимдан деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланиб, минг йиллар давомида бу соҳада катта ҳаётий тажрибага эга бўлганлар. Чорвачилик билан шуғулланиш ва чорва молларини кўпайтириш, улардан сифатли маҳсулот олиш энг аввало чорва моллари боқиладиган яйловларнинг ҳолатига боғлиқ бўлади. Шу сабабли аجدодларимиз яйловларнинг табиий ҳолатини сақлаб қолиш, ундан самарали фойдаланиш тартиб - қоидаларига қатъий риоя қилишга жиддий эътибор бериб, бу соҳада катта тажрибага эга бўлганлар. Ўтмишдошларимизнинг бебаҳо тарихий мероси “Авесто”да яйловларнинг табиий ҳолатини сақлаш ва ундан оқилона фойдаланиш зарурлиги тўғрисида ибратли фикрлар мавжуд.

Аждодларимиз деҳқончилик ва чорвачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор беришган. Қадимшуносларимиз юртимиз ҳудудидаги кўхна манзилгоҳлар қолдиқларини қазिश пайтида топган далиллар, Туркманистон ва Сурхондарё ҳудудидаги тоғ қояларига туширилган ҳайвонларнинг нақши ҳамда “Авесто”нинг турли қисмларидаги ишоралар бунини тасдиқлайди.

Маълумки, барча авестошунослар “Ҳотлар” таркибидаги баъзи кўшиқлар, Йима, Гавамарта, Митра, Ардвиссура Анахиталар ҳақидаги мифларнинг илдизи эрамиздан олдинги иккимингинчи йилларга бориб тақалишини таъкидлайдилар.

Туронзаминда аждодларимиз чорвачиликни янада ривожлантириш мақсадида табиий яйловлардан ташқари Амударё соҳилларида сунъий яйловлар бунёд этишга алоҳида эътибор берганлар. Бу ҳақда тарихий ёдгорлигимиз “Авесто” да узок яйловлардаги чўпонлар ҳақида ғамхўрлик қилиб, улар учун уй-жойлар, моллар учун юзлаб улкан сарой- қўралар қурилганлиги қайд этилган. Унда ҳайвонлар зоти тозаллигини сақлаш, уларни урчитиш, соғлигини асраш, яйловларнинг табиий ҳолатини сақлаб қолиш бўйича қимматли маълумотлар мавжуд. Ушбу маълумотлардан бугунги кунда мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини, чорвачиликни янада ривожлантириш, табиий

яйловларни асраб - авайлаш ва сунъий яйловларни барпо этиш ишларини ташкил этишда фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Чунки, табиий яйлов озуқабоп ўтлардан фойдаланиш иқтисодий жиҳатдан афзал эканлигини аجدодларимиз яхши билганлар ва ундан самарали фойдаланиш йўлларини фарзандларига ҳам ўргатиб борганлар.

Чорвачилик соҳаси мутахассисларининг маълумотларига кўра, чорва моллари табиий яйловлардан ўзларига керакли 95-100 фоизгача озуқаларни истеъмол қилишлари натижасида улардан арзон ва юқори сифатли маҳсулотлар (гўшт, сут, тери, қоракўл тери ва жун) олинади. Бугунги кунда тери, жумладан қоракўл териси мамлакатимизда ва хориж давлатларида ҳам чекланмаган миқдорда талаб қилинадиган қиммат баҳо хом- ашё ҳисобланади.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тармоғида чорвачиликни ривожлантириш бугунги куннинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Чунки аҳолини сифатли гўшт ва сут маҳсулотлари билан таъминлаш энг муҳим вазифадир. Сўнги йиллардаги маълумотларга кўра, мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги билан банд бўлган ерлар 25343,9 минг гектар бўлиб, шундан пичанзор ва яйловлар 20846,2 минг гектарни ташкил қилади.

Олимларнинг маълумотларига кўра, қадимдан суғориладиган ва сурункали асосий қишлоқ хўжалик экинлари, асосан ғўза, буғдой ва полиз экинлар, суғориш сув манбаларига яқин жойлашган бўлади. Булар бўз тупроқлар ва дарёларнинг турли зинопояларида жойлашган ёки улардан узоқ масофада бўлмаган ўтлоқи- аллювиал тупроқлар ҳисобланади. Суғориш сув манбаларидан узоқда жойлашган сур тусли кўнғир, тақирли, қумли чўл тупроқлари эса заҳирани ташкил қилган ва улардан яйлов сифатида фойдаланилган.

Тарихий ёдгорликнинг Митра қасидасида У яйловлар хомийси сифатида қуйидагича шарафланади:

“Биз Митрага топинамиз,
Забардаст ҳокими мутлақ,
Эзгулик парвардигори,...
Қудратлидир, жанговардир,
Хайрихоҳдир, забардастдир...
“Худудсиз ўтлоқлар соҳиби мутлақ.
Биз Митрага топинамиз.
Улким манзил ва маконати

Ва бу жисм олами аро
Йўқдир унинг ҳадду ҳудуди.
Мунаввардир, ёруғ, нурлидир,
Ҳам кенгайиб борадир ҳар он.
Яйловлари сўнгсиз, ўтлоғи ҳадсиз,
Тулпорлари элтадир бизни Митрага.
Улким яйловлари ҳад- ҳудудсиздир.
Яйловлари сўнгсиз, ўтлоғи ҳадсиз,
Тулпорлари элтадир бизни Митрага
Ва бу забардастлар ханжарлар билан
Сўярлар бизни...
Уларни онтариб юборар Митра,
Улким яйловлари ҳад- ҳудудсиздир.
Ўлдирар элликта зарбда юзини,
Юз зарбда – мингини,
Мингда- туманин,
Туман – зарбда қириб ташлар барини.
Қай он тан олмаслар улар Митрани,
Ғазабга минадир ҳудудсиз яйлов,
Поёнсиз ўтлоқлар соҳиби мутлақ.
Сигинаман бахт- шодлик ҳаққи...”

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 186,187, 188 бетлар)

“Авесто”да чорвадорлар, деҳқонларни мадҳ этган алоҳида
“Ҳот”лар ҳам мавжуд. “Чорва моллари учун яйловлари мўл бўлган
бу сарзаминларга олқишлар бўлсин!”, “Чорвачилик ривожланган,
буғдойлари мўл ҳосил берадиган экинзорларни олқишлаймиз!”.

“Кенг яйловли Меҳр, ўша минг қулоқли, ўн минг кўзли буюк
илоҳ, кенг яйловлар бахш этгувчи Ромга олқиш ва мақтовлар,
хушнудлик ва офаринлар бўлсин!”.

“Эзгу сувлар ва Мазда яратган жамийки сувлар ва гиёҳларга
ҳамд- санолар, хушнудлик ва мақтовлар бўлсин!...

Мазда бунёд айлаган, Ашаҳ- Ҳақиқатга осойишталик бахш
этгувчи Ушийдарина тоғи; Ашаҳ- Ҳақиқатга осудалик инъом
этгувчи Мазда яратган барча тоғлар; Мазда яратган каёний Фарр;
Мазда халқ қилган бўйинсунмас Фаррга ҳамд- санолар,
хушнудлик ва офаринлар бўлсин!

“-Эй, пок Ҳавм! Мен сени ўз бағрида ундирган серҳосил ва
кенг заминни олқишлайман! Мен сени гиёҳлар паҳлавони,
хушбўй, олийжаноб Мазда гиёҳи қилиб ўстирган сарзаминни

олқишлайман!

-Эй, Ҳавм!

-Тоғлар чўққисида униб- ўс ва ҳамма ерда шоду хуррам бўл!

-Шубҳасиз, сен Ашаҳ - Ҳақиқат сарчашмасисан!”.

“Радашаванлар - Савангҳий ашаван, Вяся ашаванни олқишлаймиз.

Номдор илоҳ, минг қулоқли, ўн минг кўзли, кенг яйловлар соҳиби Меҳрни олқишлаймиз.

Яхши яйловлар бағишлагувчи Ромни олқишлаймиз”

“Эй, Ахура Мазданинг Озари!

Сени ва барча- барча озарларни олқишлаймиз.

Мазда яратган жамийки ашаван сувларни олқишлаймиз.

Мазда яратган барча ашаван гиёҳларни олқишлаймиз”.

“Ашаҳ - Ҳақиқат қонуни билан бу манзиллар, қишлоқлар, яйловлар, хонумонлар, сувлоқлар, сувлар, заминлар, гиёҳлар; бу замин ва осмон; ашаван бод; юлдузлар, ой, қуёш; абадий Анийрон, Сипандмийну яратган жамийки мавжудот; рад ашаванлар бўлмиш эр ва аёл ашаванларга бағишлайман!, сингари мадҳиялар ҳам бор.

(“Авесто”. Ясна,5, 7,10-Ҳотлар,42, 45,48, 53 бетлар)

Вандидодда ўқиймиз: “Мен - Ахура Мазданинг гиёҳлар устига ёмғирни мўл ёғдиришимнинг сабаби шуки, юрт аҳлининг молларига ўт - ўланлар, озиқ - овқат кўпайсин, одамлар учун емиш ҳозирлашга имконият туғилсин. Буларнинг бари тирикчилик моясидир”. Бу фикрлар Ҳотларда давом эттирилиб, қуйидаги истақлар баён этилади:

“Ушбу завр ва барсам воситасида сувларим, ерларим, гиёҳларимни мадҳ этмоқ истайман; бу жойлар, қишлоқларим, яйловларим, хонумонларим, шўх - шан жилғаларимни шод этмоқ истайман; бу қишлоқларимнинг соҳиби Ахура Маздани олқишламоқ истайман”.

“Номдор илоҳ, минг қулоқли, ўн минг кўзли, кенг яйловлар соҳиби Меҳрни олқишлаймиз.

Яхши яйловлар бағишлагувчи Ромни олқишлаймиз”.

“Мазда яратган тоғларни олқишлаймиз.

Мазда яратган эзгу сувларни шарафлаймиз.

Учқур тулпорли Қуёшни олқишлаймиз.

Сигир уруғини ўзида асрагувчи Ойни олқишлаймиз.

Раюманд ва фарриҳманд Тиштар юлдузини шарафлаймиз”.

“Яратгувчи Ахура Маздани шарафлаймиз.

Кенг яйловли Меҳрни шарафлаймиз.

Яхши яйловлар бағишлагувчи Ромни мадҳ этамиз.

Мазда яратган энг яхши ашаван сувларни олқишлайман. Мазда бунёд этган жамийки ашаван сувларни олқишлайман. Мазда халқ қилган барча ашаван гиёҳларни шарафлайман”.

“Барча - барча сувларни шарафлаймиз. Жамийки гиёҳларни олқишлаймиз. Барча солиҳ эрларни мадҳ этамиз. Барча солиҳ аёлларни ардоқлаймиз.

Барча яхшиликлар келтиргувчи ашаванлар- мийну ва жаҳон илоҳларини шарафлаймиз”.

“Ашаҳ - Ҳақиқатга осойишталик бағишлагувчи Ушадарина тоғини олқишлаймиз.

Ашаҳ - Ҳақиқатга осойиш бағишлагувчи барча тоғлар; ғоятда мўл осудалик бергувчи Мазда яратган ашаван, рад ашаванларни олқишлаймиз.

Мазда яратган каёний Фаррни олқишлаймиз”.

(“Авесто”, Ясна, 2-Ҳот, 39 бет, 5-Ҳот, 45 бет, 16-Ҳот, 60, 61 бетлар).

Чорвачилик билан шуғулланган аجدодларимиз табиий яйловлар озуқабоп ўтларидан фойдаланиш чорва молларини витаминларга ва минерал моддаларга бўлган талабини қондириши билан биргаликда очик тоза ҳавода кераклича қуёшнинг ультрабинафша нурларидан баҳраманд бўлишга шароит яратишини яхши билганликлари учун шу соҳага алоҳида эътибор берганлар. Шунингдек, улар баҳор пайтларидаги барра яйлов озуқабоп ўтлари чорва моллари учун пархезлик хусусиятига эгалиги ва уларнинг қуруқ моддасидаги тўйимли моддалар қўшилмасининг юқорилигини ҳам инобатга олганлар.

Табаррук манбада қайд этилишича, чорва моллари маҳсулдорлигини кўпайтириш энг аввало озуқа манбаига боғлиқ бўлганлиги сабабли, озуқани етарли миқдоргача етказиш учун ота-боболаримиз биринчи навбатда табиий яйловларни яхшилаш ва чўл, ярим чўл ҳудудларида кўпроқ пичан етиштиришга ҳаракат қилганлар ва бу борада катта тажрибага эга бўлганлар. Бу бой тажрибалардан бугунги кунда мамлакатимизда чорвачиликни янада ривожлантириш, табиий ва сунъий яйловларни кўпайтириш, яйловларнинг табиий ҳолатини сақлаб қолишда фойдаланиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Тарихий ёдгорлик “Авесто”нинг Ясна қисми 68 - Ҳотида

яйловлар куйидагича шарафланади:

“Ажиб яйловлар бўлган бу сарзаминларга баракот тилайман.
Покиза ашаван эрларга тўғрилик ва дармон истайман.
Замин ва осмондаги неки пок ва олийдир сизларга бўлсин!
Минг дармон, ўн минг дармон сизга насиб қилсин”.

“-Эй, Аҳура Мазда!

Ўз мақсад ва мароминг билан яратганинг махлуқларга-
сувлар, гиёҳлар, барча ашанажот аجدодларга шоядки шахриёрлик
қилсанг!

Шоядки, Ашаҳ - Ҳақиқатга қудрат ва тавонолик, дуружга
нотавонлик бахш айласанг!”.

“- Эй, Аҳуранинг эзгу аҳуравий сувлари!

Кимда- ким сизларни энг яхши завр, энг гўзал заврким уни
ашаван хайр қилгандир мадҳ этса...”.

“- Эй, Аҳуравий сув, сени олқишлаймиз!

Фароғ Карт дарёсини олқишлаймиз.

Ер юзидаги жамийки сувларни олқишлаймиз; хоҳ кўлмак, хоҳ
равон, хоҳ чашма, хоҳ дарё, хоҳ қор ва ёмғир суви бўлсин”.

(“Авесто”. Ясна, 68-Ҳот, 97 бет)

Табаррук манбанинг 71- Ҳотида бу яйловларнинг мўл -
кўллиги ва серҳосилдорлигига асосий омил бўлган сувлар
қуйидагича мадҳ этилади:

“-Эй, Аҳуранинг аҳуравий суви!

Сени завр ва эзгу андиша билан олқишлайман.

Сизлар яхшилик билан равонсиз, хилқатни ювиб, пок этасиз
ва икки жаҳон саодатига сазоворсиз.

Биз сизларни эъзозлаймиз.

Ажиб яйловлар бўлган бу сарзаминларга барокат тилайман.

Замин ва осмондаги неки пок ва олийдир сизларга бўлсин!

Минг дармон, ўн минг дармон сизга насиб қилсин!”.

“Чашмазорлар ва дарё сувларини олқиш этамиз.

Гиёҳларнинг тана ва илдизларини эъзозлаймиз.

Буткул ер юзини олқишлаймиз.

Буткул осмонни мадҳ этамиз.

Барча юлдузлар, ой ва қуёшни олқишлаймиз.

Барча сув ҳайвонлари, ер ости махлуқлари, парранда ва
чаррандаларни олқишлаймиз.

Сувлар, заминлар ва гиёҳларни олқишлаймиз.

Манзиллар, қишлоқлар, яйловлар, хонумонлар, сувлоқларни

олқишлаймиз.

Қишлоқлар соҳиби Аҳура Маздани олқишлаймиз”.

“ – Эй, Аҳуравий сув, сени олқишлаймиз!

Фароғ Карт дарёсини олқишлаймиз.

Ер юзидаги жамийки сувларни олқишлаймиз; хоҳ кўлмак, хоҳ равон, хоҳ чашма, хоҳ дарё, хоҳ қор ва ёмғир суви бўлсин”.

(“Авесто”. Ясна, 71- Ҳот, 96,97, 100 - 101 бетлар)

Бу фикрлар давом эттирилиб муқаддас манбанинг Вандидод қисмида замин ва яйловлар яна қуйидагича мадҳ этилади:

“Зардушт Аҳура Маздадан сўради:

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Жам!

Агар менинг динимдан огоҳ этгувчи ва динимни элтгувчи бўлмасанг, унда менинг жаҳонимга кенглик бахш айла. Менинг жаҳонимни ардоқла, жаҳон аҳлига пешво ва асрагувчи бўл!”.

“Шунда Жам ёруғлик сари, Жанубга томон, қуёш кенгликларига йўл солди. Ва заминга заррин сувра воситасида ҳаво пуркади, аштра қамчини билан савалади ва шундай деди:

-Эй, Сипандормаз!

Шафқат нурларини замин узра ёғдир, кенгликлар ато айла. Сурувлар, тевадар уюри ва одамлар сени кўрсинлар!”

“Шундан сўнг, Жам ер юзига бир одим кенглик бахш айлади. Бу кенглик бағрига сурувлар, тевадар уюри, одамлар келишди. Улар кўнгиллари тусаган ерларни ватан тутишди”.

“...У ерда ҳамиша ям - яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва қут - баракотли яйловлар яратгин.

... У ерда кенг ва баланд уйлар қур”.

“...У ерга ер юзидаги энг улуғ, энг олий, энг яхши эркак ва урғочиларнинг уруғларини олиб бор.

... У ерга ер юзидаги энг улуғ, энг олий, яхши жонворларнинг хилма- хил уруғларини олиб бор”.

“...У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбуй ўсимликларнинг уруғларини олиб бор.

... У ерга ер юзидаги энг емишли, энг ёқимли ва хушбуй таомларнинг уруғларини олиб бор.

...Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт - жуфт қил”.

“Шунда Аҳура Мазда Жамга деди:

-Эй, қуёш юзли Жам, Вайвангҳоннинг ўғлони!

Одамлар куруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонинг билан эзғила ва қўлларинг билан шудгор қил!

Шунда Жам Аҳура Мазда истагини бажо айлади: одамлар куруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонида эзди ва қўллари билан шудгор қилди.

Шундан сўнг у ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан оқдилар.

... У ерда ҳамиша ям- яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва қут-баракотли яйловлар яратди.

... У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши эркак ва урғочиларнинг уруғларини олиб борди.

.... У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбўй ўсимликларнинг уруғларини олиб борди.

... У ерга ер юзидаги энг емишли, энг ёқимли ва хушбўй таомларнинг уруғларини олиб борди.

... Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт- жуфт қилди”.

(“Авесто”. Вандидод, 2- фаргард, 108,109,110,111 бетлар)

Аждодларимизнинг бебаҳо мероси “Авесто”нинг битта бўлими бевосита яйловлар молики ва ҳомийси Митрага бағишланган. Манбада ҳудудсиз яйловлар молики Митрага ва яхши ўтлоқлар соҳиби Раманага ҳамду- сано, фараҳмандлик – дуо-ю олқиш, фараҳ ва шараф билдирилиб, мадҳ этилган:

“Аҳура Мазда сўз қотди:

Сипийтмон Зардуштга:

“Мен Митрани яратдим шундай,-

Ҳудудсиздир унинг яйлови,

Мен – Аҳура Мазда муносиб

Ибодатлар ва олқишларга

Муносибдир у ҳам батамом”.

“Фараҳмандлик ҳаққи- ҳурмати

Бор овозда дуо қиламан

Ва ҳудудсиз яйловлар шоҳи

Митра ҳаққи келтирадирман

Мен қурбонликлар.

Биз эҳтиром қиламиз Уни,

Яйловлари поянсиздир ҳўп,

Яхшиликлар яратадир Ул,

Ҳам орийлар мамлакатиға

Осудалик бахшида айлар.
Биз Митрага топинамиз,
Яйловлари ҳад- ҳудудсиздир.
Ҳақиқатдир унинг сўзлари,-
Минг кулоқли, адл қоматли,
Минг- минг нигоҳ соҳибидир у.
Қудратлидир, бўй- бастии ўктам,
Уйқусиздир, ҳолаватсиздир,
Кенгликларнинг парвардигори”.

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 183-184 бетлар)

Тарихий ёдгорликда Митра кенгликларнинг парвардигори, ҳад - ҳудудсиз яйловларнинг соҳиби эканлиги, унинг мўл - кўл яйловлари ер юзининг барча жойларида мавжудлиги, бу жойлардаги ўтлоқларда моллар, подалар уюри эмин - эркин яйраб сифатли ем - хашакларни тўйиб - тўйиб ейишлари имкониятига эга эканлиги улуғланади:

“Биз Митрага топинамиз,
Яйловлари ҳад- ҳудудсиздир.
Ҳақиқатдир унинг сўзлари,-
Минг кулоқли, адл қоматли,
Минг- минг нигоҳ соҳибидир у.
Қудратлидир, бўй- бастии ўктам,
Уйқусиздир, ҳаловатсиздир,
Кенгликларнинг парвардигори.
Биз Митрага топинамиз...
Уни ҳеч ким алдаёлмайди,
Ҳеч ким йўлдан чалғитолмайди,
Кулбасига элтолмайди уй соҳиби,
Оилага киритолмас уруғ боши,
Қабилага – қабиланинг оқсоқоли,
Мамлакатга - мамлакатнинг ҳукмдори.
Юксак тоғлар оралиғида
Мўл - кўл яйлов ва ўтлоқларда
Эмин - эркин яйрайди пода;
Тубсиз, теран ҳовузлар узра
Бош кўтарар тинсиз тўлқинлар
Ва кемалар юзгувчи дарё
Ўзанлари кенгдир ғоятда,
Интиладир оқими унинг

Портуларнинг ишқати сори,
Ҳирӣдаги Марв ёқларга,
Ҳам Говга, ҳам Суғдиёнага,
Ёхуд оқар Хоразм сори”.
“Шундай, Машрик ҳамда Мағрибга,
Шимолнинг - да икки сорига,
Жанубнинг - да икки сорига
Ва ғоятда сўлим кишварга,
Мўл - кўл эллар умр сургувчи,
Чавондозлар юрти - Хуванирата,
Томон боқар қудратли Митра”.

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 184 - 185 бетлар)

Аждодларимизнинг бебаҳо тарихий ёдгорлигида яйловлар соҳиби Митра улуғ нажаткор ва ҳамиша ғолиб илоҳ сифатида улуғланади:

“Бизни мағлуб айламасин ҳеч
Зарби бирлан қаҳрли Митра
Ким ҳадсиздир яйлови унинг!
Бизни яксон айлама, Митра,
Ким ҳадсиздир дашт- яйловларинг!”
Илоҳлардан энг кучли илоҳ,
Илоҳлардан энг жасур илоҳ,
Илоҳлардан энг ғолиб илоҳ,-
Митра чиқар замин саҳнига
Ким ҳадсиздир яйлови унинг.
Сиғинаман бахт- шодлик ҳаққи...
Биз Митрани эъзозлаймиз...
Талвасага тушар олдида
Еру осмон иблис, девлари
Ва ёлғончи гуноҳкор жонлар.
Мамлакатлар соҳибқирони,
Яйловлари ҳадсиз, ҳудудсиз,
Бу кенг, олис ҳадли, думалок
Заминнинг ўнг қаноти бўйлаб
Учиб борар.
Яйловлари ҳадсиз- ҳудудсиз
Ул Митранинг арвасида
Минг- минг буғу томирларидан
Сараланган камон иплари,

Илоҳий жаҳд, учқурлик билан
Ўвуз девлар калласин янчар”...
“Бизни мағлуб айламасин ҳеч
Зарби бирлан қаҳрли Митра
Ким ҳадсиздир яйлови унинг!
Бизни яксон айлама, Митра,
Ким ҳадсиздир дашт- яйловларинг!”
Илоҳлардан энг кучли илоҳ,...
Митра чиқар замин саҳнига
Ким ҳадсиздир яйлови унинг.
Сиғинаман бахт- шодлик ҳаққи...”..

(“Авесто”. Яштлар, Митра қасидаси, 194, 195, 198- 199 бетлар)

Кейинги йиллардаги маълумотларга кўра Ўзбекистонда 28 млн га чўл ва ярим чўл яйловлар, 4 млн га яқин тоғ яйловлар мавжуд бўлиб, бу яйловларда кўплаб қорамоллар, йилқилар, туялар, қоракўл қўйлари ва қўй - эчкиларни парваришlash имконияти мавжуд. Шу соҳанинг мутахассислари фикрича Ўзбекистон табиий яйловларини қуйидаги тизимга бўлиш мумкин: чўл ва ярим чўл яйловлари; дарё ва кўллар атрофидаги баҳорда сув босиб сўнгра сув қайтгандан кейин ҳосил бўлган яйловлар; ботқоқликдаги яйловлар; тоғ олди (адир) яйловлари.

Мамлакатимиз аҳолисининг озиқ - овқат маҳсулотлари, жумладан, сифатли ва витаминларга бой бўлган сут ва гўшт маҳсулотларига бўлган ошиб бораётган талаб ва эҳтиёжини қондириш учун юртимизда чорвачиликни ривожлантириш, чорва молларининг маҳсулдорлигига эришиш талаб қилинади. Бунинг учун чорва моллари боқиладиган яйловларни кўпайтириш, уларнинг табиий ҳолатини сақлаб қолиш ҳам бугунги куннинг талабидир.

Аждодларимизнинг буюк тарихий мероси “Авесто”да яйловларнинг серҳосил бўлиши энг аввало Она заминга, тоғларга, дарёларга, сувларга боғлиқ эканлиги ҳам алоҳида таъкидланади ва қуйидагича мадҳ этилади:

“Ахура Мазда ва жаҳон ободончилигига олқиш ва мақтовлар бўлсин!

Ниҳоят, заминни олқишлаймиз. Замин бизни ўз бағрига олгандир.

Ниҳоят сувларни олқишлаймиз.

Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, эзгу ниятли

аҳуравий сувларни мадҳ этамиз.

“-Эй, барокатли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; соғин сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудратли осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!”.

“Сувлар қуюлгувчи тоғларни олқишлаймиз.

Сув тукқувчи дарёчаларни олқишлаймиз.

Судбахш буғдой далаларини олқишлаймиз.

Мазда ва Зардуштни олқишлаймиз.

Замин ва осмонни олқишлаймиз.

Замин ва барча эзгу нарсаларни олқишлаймиз.

Албурз тоғи чўққиларини олқишлаймиз.

Шаън- шукуҳли заррин Ҳавмни олқишлаймиз.

Оламларга кенглик бағишлагувчи

Ҳавмни олқишлаймиз.

Ўлимни узоқлаштирувчи Ҳавмни мадҳ этамиз”.

“-Эй, Аҳура Мазда!

Ўз мақсад ва мароминг билан яратганинг махлуқларга - сувлар, гиёҳлар, барча ашанажод аجدодларга шоядки шахриёрлик қилсанг”

-Эй, сувлар!

Бурунгиларга бахш айлаган фарру фуруғни бизга ҳам бағишлангиз.

Аҳура Маздага намоз келтирамиз.

Кенг яйловли Мехрга намоз келтирамиз.

Учқур тулпорли Қуёшга намоз келтирамиз”.

(“Авесто”. Ясна, 35, 38, 42 - Ҳотлар, 76, 77, 79, 98 бетлар)

Мутахассис олимларнинг фикрича, бугунги кунда чорва моллари боқиладиган яйловларнинг ҳолатини талаб даражасида деб бўлмайди. Бу ҳолат айниқса чўл ва ярим чўл яйловларда кўпроқ кўзга ташланади. Чўл ва ярим чўл ҳудудлардаги яйловлар ҳолатини яхшилаш ва улардан самарали фойдаланишнинг асосий йўлларида бири бу ерларда табиий ҳолда ўсадиган озуқабоп экинларни экишдир. Мутахассис олимларнинг маълумотларига кўра, чўл яйловларидан оқилона фойдаланишда, бундай ҳудудларда чорвачиликни ривожлантириш мақсадга мувофиқ

ҳисобланади. Бунинг учун эса мавжуд яйловзорлар атрофида ихотазорлар яратиш яхши самара беради.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, ихотазорлар барпо этиш орқали чўл яйловларидан йил давомида фойдаланиш имконияти вужудга келади. Сабаби ихотазорлар таъсирида баҳор мавсумида бир йиллик ўтлар яхши ривожланса, ёз мавсумида кўп йиллик ўт ўсимликлари яхши ривожланиб, ҳаво ҳарорати юқори бўлган даврда ҳам чорва моллари озиқланишига шароит яратилади. Яйлов агрофитоценозларининг маҳсулдорлигини оширишда чўлли ҳудудлардаги ҳар хил типли тупроқларда яйлов ихота ва мелиоратив- озуқа қаторлари барпо этиш, ўрмон мелиоратив дарахтзорлар таъсирида полоса ва полосалар орасидаги микроиклим шароитини яхшилаш катта аҳамиятга эга. Бу тупроқ ва ҳаво ҳароратини пасайтириш, ўсимликларда транспирацияни камайтириш, тупроқ юзасидаги намни буғланишини тартибга солиш, ер юзасидаги шамол тезлигини камайтириш имкониятини беради. Ихота ва мелиоратив - озуқа қаторларининг қаторлар орасида микроиклим ҳосил қилиш хусусияти ўсимликлар ўсиши ва ривожланишини яхшилаб, маданий яйловларнинг маҳсулдорлигини оширади. Фитоценозлардаги ўсимликлар орасида қора саксовул, черкез, чоғон ва терескен асосий ўринни эгаллайди.

Олимларнинг илмий хулосаларига кўра, чорва молларини боқиш техникасини ўзгартириш ва яйловлардан оқилона фойдаланиш ҳисобига яйловлар ҳосилдорлигини қисқа муддатларда 2 - 3 баробар кўпайтириш мумкин. Чўл ва ярим чўл яйловларини яхшилаш учун экинларни парваришlash бўйича агротехник тадбирларни сифатли ва ўз вақтида бажариш ҳисобига уларнинг ҳосилдорлигини 2 - 5 баробарга ошириш мумкин. Бу ҳудудларда маданий яйловлар ташкил қилишга ҳам эътибор берилиши зарур. Бунда, оқ ва қора саксовул, черкез, қандим, қизилча ва чоғон каби буталар ҳосилдорлиги гектарига 6-15 центнерга, изен, кейроук, камфоросма каби ярим буталар ҳосилдорлиги гектарига 12 - 20 центнергача, қўнғирбош каби кўп йиллик ўтлар ҳосилдорлиги гектарига 7 - 19 центнергача кўпайиши мумкин.

Кейинги йилларда яйлов экотизимининг структуравий ва нормал фаолиятининг бузилишига антропоген ва техник омиллар ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда, натижада ем - ҳашак сифати ва

махсулдорлиги камайиб бормокда. Олимларнинг илмий изланишлари хулосаларига кўра, ҳозирги кунда мамлакатимизда ўзлаштирилмаган яйловлар деярли қолмаган. Антропоген ва техноген омиллар таъсирида, жумладан, Устюртнинг Қорақалпоғистон қисмида 10 фоиздан кўп яйловлар, газтрубалари ва темир йўллари ётқизилган трассалар атрофларида, шунингдек пармаланган қудуқлар ўрнатилган жойларда ва кўчиб юриш йўлларида, транспорт воситалари билан йўқ қилинган. Бухоро ва Қашқадарё вилоятларида техноген омиллар натижасида катта майдонлардаги ўсимлик ва тупроқ қатламининг бузилган жойлари мавжуд.

Табиий яйловларнинг бошқа майдонларида ҳам муаммолар мавжуд. Яйловлардан нотўғри фойдаланиш натижасида уларнинг ҳосилдорлиги камайиб бормокда. Шунингдек, ёмғирдан сўнг ва ер лой бўлганда чорва молларнинг яйловга ҳайдалиши натижасида тупроқнинг зичланишига ва чим қатламининг бузилишига олиб келмокда.

Аждодларимизнинг бу соҳадаги тажрибаларини ўрганадиган бўлсак, улар ўз фаолиятларида чорва моллари боқиладиган яйловларнинг табиий ҳолатини сақлаб қолишга қатъий риоя қилганликларини кўрамиз. Жумладан, яйловлардан чорва молларини боқишда алмаштириб боқишга қатъий риоя қилганлар, бу тартибни бузганлар 25 дарра калтаклаш билан жазоланганлар. Фарзандларини ҳам шу асосда тарбиялашга эътибор берганлар. Бундан ташқари табаррук манбада фавқулодда ҳолатларнинг олдини олиш, яйловлар, бутазорларни пайҳон қилишга йўл қўймаслик: экинзорлару, боғу роғларга, мевали дарахтларга зарар етказмаслик, атроф - муҳитнинг покизалигини асраш, чашма, қудуқ, ариқ, ҳовузларнинг тозалигига эътибор бериш хусусида ибратомуз фикрлар мавжуд. Масалан, ҳовуз, чашма ва ариқ бўйига мевали дарахт ўтказилмаган. Чунки бир дона мева сувга тушиб чириса, “юз минг микроб” тарқатаркан. Шу сабабли аждодларимиз сув чашмалари, ҳовуз ва анҳор бўйларида ҳам мол боқишни катта гуноҳ деб билиб, атроф - муҳитнинг тозалиги ва экологиянинг бузилишининг олдини олишга жиддий эътибор берганлар. Бу ҳақда табаррук манбада қуйидагиларни ўқиймиз:

“- Эй, сувлар!

Сизларни, эй қудратли осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чорлаймиз, токи бу тангликда бизга мадад

бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт волидаларимиз!

Ниҳоят орзу - аъмолимизни рўёбга чиқарингиз, эй яхшилик аҳли!”.

“- Эй, сувлар!

Бурунгиларга бахш айлаган фарру фуруғни бизга ҳам бағишлангиз.

Кенг яйловли Меҳрга намоз келтирамиз.

Учқур тулпорли Қуёшга намоз келтирамиз.

Чашмазорлар ва дарё сувларини олқишлаймиз.

Гиёҳларнинг тана ва илдизларини эъзозлаймиз.

Буткул ер юзини олқишлаймиз.

Буткул осмонни мадҳ этамиз.

Барча юлдузлар, ой ва қуёшни олқишлаймиз.

Барча сув ҳайвонлари, ер ости махлуқлари, парранда ва чаррандаларни олқишлаймиз.

Сувлар, заминлар ва гиёҳларни олқишлаймиз.

Манзиллар, қишлоқлар, яйловлар, хонумонлар, сувлоқларни олқишлаймиз.

Қишлоқлар соҳиби Аҳура Маздани олқишлаймиз”.

“Яхши яйловлар бағишлагувчи Ром; забардаст Андарвай; ўзга хилқатлар; неки сенга мансубдир, у Сипандмийнуга хосдир, эй Андарвай, биз уларнинг барча- барчасини олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 68-Ҳот, 98 бет, 70-Ҳот, 100- 101,72- Ҳот, 104бетлар)

Чорвачилик соҳаси мутахассислари ва олимларнинг тавсияларига биноан, табиий яйловларни тубдан яхшилашнинг асосий йўлларида бири аجدодларимизнинг бу соҳадаги тажрибасидан фойдаланиб, маҳаллий кўп йиллик ўсимликлар, буталар ва ярим буталар экишни йўлга қўйишдир.

Ўзбекистонда яйловлардан оқилона фойдаланиш ва унинг табиий ҳолатини сақлаш борасида олиб борилаётган ибратли ишлар аجدодларимиз буюк тарихий маънавий мероси “Авесто”да яйловларнинг табиий ҳолатини сақлаш ва эъзозлаш борасида илгари сурилган бебаҳо ғояларнинг бугунги кунда ҳам долзарблиги ва аҳамиятини сақлаб қолаётганидан далолатдир.

“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2017 йил 1 сони.

3.2 "АВЕСТО"ДА ЧОРВАЧИЛИККАЭЪТИБОР

Марказий Осиёда яшаган аجدодларимиз қадимдан атроф - муҳитни асраб-авайлашга, ерни, она - заминни соф ва мусаффо сақлашга, яйловларнинг табиий ҳолатини сақлашга, чорва молларини кўпайтиришга, уй ва ёввойи ҳайвонларни асраб, кўпайтириб, чорвачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор берганлар. Ўтмишдошларимиз кўпроқ чорвачилик билан шуғулланганликлари туфайли бу соҳани алоҳида эъзозлаганлар. Аждодларимизнинг ушбу соҳадаги бой маънавий мероси бугунги кунда чорвачиликни ривожлантиришда муҳим манба бўлади деб ўйлаймиз.

Жаҳон цивилизациясининг қадимий ўчоқларидан бири Ўзбекистон диёри ўзининг буюк ва бой мероси, бетакрор тарихий обидалари, буюк алломалари, ўзига хос маданияти билан жаҳонда юксак мавқе ва ўзига хос муносиб ўринга эга. Ислом Каримов ўзининг "Тарихий хотирасиз келажак йўқ" номли асарида шундай ёзади: "...Энг муътабар қадимги қўлёзмамиз "Авесто"нинг яратилганига 3000 йил бўляпти, бу нодир китоб бундан XXX аср мукаддам икки дарё оралиғида, Мана шу заминда умр - гузаронлик қилган аждодларимизнинг биз авлодларга қолдирган тарихий меросидир. "Авесто" - айна замонда бу қадим ўлкада буюк давлат, буюк маънавият бўлганидан гувоҳлик берувчи тарихий ҳужжатдирки, уни ҳеч ким инкор этолмайди".⁴³

"Авесто" сўзининг маъноси нима ва у нималарга асосланган? "Авесто" сўзи хоразм тилига ҳинд тилидан кириб келган бўлиб, "Апуситак" китоб деган маънони англатади. Буюк ватандошимиз, комусий аллома Абу Райҳон Беруний бу сўзни "Авесто" шаклида қўллаган. Тарихий манба ва маълумотларга қараганда "Авесто" аслида 21 та алоҳида китоблардан иборат бўлган. Бу ҳақда дунёдаги кўпчилик авестошунос олимлар ёзиб қолдирган.

Жумладан, Е.Э.Бертельснинг маълумотларига кўра унда 8 миллиондан ортиқ артж сўз жамланган бўлиб, 12.000 сигир терисига (пергамент) ёзилган. Бу фикрга кўпчилик олимлар қўшиладилар. Ўзбекистонлик олимларнинг кейинги йиллардаги тадқиқотларида бу фикр янада ойдинлашди ва тасдиқланди.

Юнон тарихчиларининг гувоҳлик беришларича, Александр Македонский Марказий Осиёни истило қилган вақтида "Авесто"нинг икки нодир нусхаси Шерозда бўлган. Унинг бирини қуйдирган ва иккинчисини Македонияга жўнатган. Кейинги даврларда қайта тикланган Занд "Авесто"га 350 минг сўз кирган,

⁴³Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.: "Ўзбекистон". 1999.-Б.- 39.

холос, "Авесто"га ҳаёт бағишлаган оташпарастлик динининг бош пайғамбари ва асосчиси Заратуштра (Зардушт) якка худоликни тарғиб қилган ва ўз таълимотини яратган. У эрамиздан олдинги 618-541 йилларда яшаган ва 77 йил умр кўрган. "Заратуштра" сўзи хоразмий тилида «туякаш» ёки Зардушт, юнон тилида Зораастра шаклида оммалашиб кетган. Оташпарастлик динига зардуштийлик ёки зороастризм дейилган. Унинг пайғамбари Зардушт - Буюк озарбон, Муқаддас олов эгаси номи билан ҳам машҳур бўлган. "Юзар" қадимий хоразм тилида "олов" маъносини англатади.

Оташпарастлик динининг бош илоҳи Аҳура - Мазда бўлганлиги сабабли бу дин ҳозирда кўпинча "маздапарастлик" номи билан юритилмоқда.

Пайғамбар Зардушт қабиалараро низо ва жанжалларни йўқотишнинг бирдан- бир мақбул йўли қадимдан таркиб топган кўп худолик (политеизм ёки мажусийлик)дан якка худолик, яъни монотеизм - ваҳдониятга ўтиш деб билди ва ўз мақсадини руёбга чиқариш учун эзгулик худоси Аҳура - Маздани асосий илоҳий сиймо сифатида тарғиб қилади.

"Авесто" яратилган жамият қадимги Хоразмда патриархал Қулдорлик жамияти ривожланиб, илк давлатчилик куртаклари пайдо бўлаётган даврга тўғри келган. "Авесто" маълумотларига кўра, бу жамият чорвадор ва ярим ўтроқ деҳқонлар жамияти бўлиб, уларнинг асосий мулки - бойлиги чорва моллар ва улар боқиладиган яйловлар бўлган. Бу ерда яшовчи аҳоли кўп миқдорда туя, қорамол, қўй - эчкилар боққанлар. Бу мамлакатни муқаддас "Авесто" китобида ажойиб, мўл- кўлликка эга давлат деганлар. Маълумки, зардуштийлик дини аجدодларимизда мавжуд бўлган кўпхудолик удумига қарши кураш жараёнида якка тангри Аҳура Маздани кашф этиш туфайли пайдо бўлган. Ушбу дин ўзининг илк паллалариданок, кўпхудоликнинг аксарият удумларини манъ этди. Жумладан, кўпхудолик аънаъасига кўра ҳар бир хонадон ўз худосига жондор сўйиб, қурбонлик қилиши шарт бўлган. Худолар кўп бўлгани учун беҳисоб қурбонликлар натижасида чорва моллари, паррандалар беҳудага қирилиб кетиб, бу соҳа таназзулга юз тутди. Ваҳоланки, эрамиздан олдинги икки мингинчи йилдан то XIII асрга қадар минтақамиз аҳолисининг асосий касби чорвачилик бўлиб, уларнинг тирикчилиги шу соҳанинг ривожига боғлиқ бўлган. Зардушт биринчи навбатда ана шу қурбонлик қилишни, ҳайвонларни қийнаб ўлдиришни бекор қилади, ҳафтада уч кун этсиз овқат ейишни жорий этади. Зардуштийлик удумига кўра ҳайвонларни буғизлаб, миясига босқон ёки болта билан уриб, найза ёки пичоқ санчиб ўлдириш қатъиян манъ этилган ва бунга йўл қўйган шахслар катта миқдорда жарима тўлаган, жазоланган. Туя, от, ҳачир, эшак биринчи эҳтиёж ҳайвонлари сифатида, ит,

мушук инсон учун зараркунанда хашоратлар, даррандаларнинг кушандаси сифатида, уй, боғ - роғлар, овул ҳамда чорванинг кўриқчиси тарзида эъзозланган. Бунинг учун бўри, шоқол, тулки ва бошқа даррандалар, турли хашоратлар ер юзида ҳаёт равақининг душманлари сифатида лаънатланган ҳолда мушук ва кучук эъзозланган. Кучукни калтаклаш ёки қасддан ўлдириш зардуштийлик динида энг олий гуноҳ ҳисобланган ва бунинг жаримаси оғир бўлган. "Кимда - ким кучугини яхши бокса, унинг ризқи бутун, ери ҳосилдор, хонадони ғам- ҳасратсиз, бола - чақаси дардларга чалинмайдиган бўлади".

Аждодларимиз энг қадим замонларданоқ чорвачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор беришган. Археологларимиз мамлакатимиз ҳудудидаги кўхна манзилгоҳлар қолдиқларини қазиш пайтида топган далиллар, Туркменистон ва Сурхондарё ҳудудидаги тоғ қояларига туширилган ҳайвонларнинг нақши ҳамда "Авесто"нинг турли қисмларидаги ишоралар бунинг тасдиқлайди. Маълумки, кўпчилик авестошунослар "Ҳотлар" таркибидаги баъзи кўшиқлар, Йима, Гавамарта, Митра, Ардвиссура Анахиталар ҳақидаги мифларнинг илдизи эрамиздан олдинги иккимингинчи йилларга бориб тақалишини таъкидлайдилар. Ахриман иттифоқи Гавамартани ўлдиришга муваффақ бўлади. Аммо бу билан у қабих нияти – ер юзида одам ва чорва зотини қуритишга муяссар бўлолмайди. Гавамарта танасининг одам қисмидан кейинги авлодлар, ҳўкиз қисмидан эса чорва моллари пайдо бўлади. Ягона тангри Аҳура- Мазда қудрати ана шунда. Мифларда чорва моллари хусусан, от эъзозланади. Шунинг учун ҳам илоҳий қудрат соҳиби Ардвиссура Анахита ва Митра доим тўрт оқ от кўшилган фойтун - араваларда гоҳ ҳавода муаллоқ учиб юрадилар, гоҳ ерда бурондек шиддат билан юришади. Аҳура Мазданинг фармонида кўра бандаларини ҳимоя қилиб, ҳамиша обу оташ билан таъминлаб, фарован ҳаётни барқарорлаштириш учун Ардвиссура Анахита ерга тушганда туронлик шоҳу баҳодирлар ҳам, эронлик акобиру атрофлар ҳам унга тоғ этагида, гоҳ бепаён саҳро четида, баъзан эса дарё соҳилида "юз от, минг қора мол ва ўн минг қўй пешкаш қилиб", ўз илтимос ва илтижоларини изҳор этадилар. Бу билан улар, бир томондан Аҳура Мазда вакиллари тантанавар, зардуштийлик одатига ҳос ва мос тарзда кутиб олаётганликларини кўрсатсалар, иккинчи томондан, ўз юртлари ёки шаҳарларида чорвадорликка махсус эътибор берилаётгани, бу соҳада ўсиш, ривожланиш мавжудлиги, мўл- кўлчилик таъминланганини намоиш этмоқчи бўладилар.

Чорвадорлар, деҳқонларни мадҳ этган алоҳида "Ҳот"лар ҳам бор."Авесто"да ёзилганидек, "Чорва моллари учун яйловлар мўл

бўлган бу сарзаминларга олқишлар бўлсин!", "Чорвачилик ривожланган, буғдойлари мўл - ҳосил берадиган экинзорларни олқишлаймиз!" сингари кўплаб мадҳиялар учрайди. "Авесто"нинг "Вандидод" қисмида ёзилишича: "Мен - Аҳура Мазданинг гиёҳлар устига ёмғирни мўл ёғдиришимнинг сабаби шуки, юрт аҳлининг молларига ўт- ўланлар. озиқ- овқат кўпайсин, одамлар учун емиш ҳозирлашга имконият туғилсин. Буларнинг бари тирикчилик моясидир". "Авесто"да чорва моллари қаторида кучук ҳам муқаддаслаштирилган. Хонаки итни калтаклаган ё ўлдирган одам каттиқ жазоланган, у ҳатто ўлим жазосига ҳам ҳукм этилган. Кучук боласини 6-7 яшар қизча боқиб, катта қилса, бу унга омад, хушбахтлик келтирган. Умуман, ит чорвадору боғбон, зироатқору хўнарманд барча барчанинг яқин дўсти ҳамроҳи бўлиши лозим деб гапирилган. Шунинг учун ҳам ҳар бир хонадонда мол сақлаш ва кучук боқиш расм бўлгани сабабли денгиз кучуги, ов тозиси, уй ҳамда чўпон итлар муқаддас саналган.

Бошқа ҳайвонлар қатори *ит* "уй посбони", "чорва куриқчиси" сифатида эъзозланган ва муқаддас билинган. Шунинг учун ҳам уларнинг ақидасича, бир сув кучуги ёки ов тозиси ўлдирилса, ўша юртда қурғокчилик юз беради. Буғдой ва барча ўсимликлар ҳосил бермайди, қаҳатчилик, касаллик юз бериб нотинчлик содир бўлади, деб ҳисоблаганлар.

Зардуштийликда экин ерларни кўпайтириш, шудгор қилиш, асраб- авайлаш, уни муқаддас ҳисоблаб сажда қилиш илоҳий низом тусини олган. Оловга сиғиниш, ер ва олов худоси Митрага, яйлов худоси Романага ибодат қилиш, уй - жой қуриш, уни олов билан, уй ҳайвонлари, хотин, бола- чақа билан тўлдириш, ўсимлик ва дарахт кўкартириш, катта - кичик уй ҳайвонларини кўпайтириш, ерни парвариш қилиш зардуштийлик динининг асосини ташкил этган.

“Эй, Оламни яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтлироқ бўлган дунёдаги иккинчи жой қаер?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Бундай жой бир Ашаван уй тиклаган макондир. Ўша уйда мубад рўзгор тебратади. Сигирлар галаси ва уй бекаси, фарзандлар ва сурувлар яшайди бу уйда, сигирлар галаси яхши парвариш қилинади... Тевалар хўроки фаровон, яхши итларнинг ризқи сероб. Уй бекаси бахтиёр. Фарзандлар шодмон. Ҳамиша олов гуриллаб туради. Тирикликнинг гўзал ҳар бир ҳодисаси яхшиликка қовушади...”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 2-3 бандлар)

Зардуштийлик таълимотига эътиқод қўйган одам тозалик ва

покликка риоя қилиб, ит ва ҳайвонларга озор бермаслиги керак. Хонадон ва чорвани асраб - авайлашда катта роль ўйнайдиган итларга бузилган ёки қайноқ овқат бериш гуноҳи азим ҳисобланган.

“...кимки қаттик суякни ёхуд бениҳоя қайноқ хўракни гала ёки хонаки итга берса:

Агар ўша суяк иттишлари ёхуд томоғига тиқилиб қолса ёки қайноқ хўрак унинг тил ва оғзини куйдириб, оқибатда ит нобуд бўлса, бундай кишининг гуноҳи пишавтану, яъни арзон ўлимдир...

Кимки бўғоз итни урса, ёхуд кувиб, ёхуд қичқириб, оёқ-қўллари билан унга таҳдид солиб қўрқитса.

Агар ўша бўғоз ит бирор чуқурга, чоҳга, жарликка, дарё ёхуд анҳорга йиқилиб, шикаст топса ва ниҳоят ўлса, гуноҳкорнинг амали пишавтану, яъни арзон ўлимдир”.

(“Авесто”. Вандидод, 15- фаргард, 153-бет)

Зардуштийлар ҳақиқатда ҳам чорвачиликка алоҳида эътибор берадилар, чўпон - чўлиқ тайёрлашга жиддий қарайдилар, чўпон таёғини оладиган ворислар "лагомзадон", "зин задан" имтиҳонларидан ўтган. Туронзаминда чорвачиликни янада ривожлантириш мақсадида табиий яйловлардан ташқари Амударё соҳилларида сунъий яйловлар бунёд этилган. "Авесто"да узоқ яйловлардаги чўпонлар ҳақида ғамхурлик қилиб, улар учун уй-жойлар, моллар учун юзлаб улкан сарой- қуралар қурилганлиги қайд этилган. Унда ҳайвонлар зоти тозалигини асраш бўйича қизиқарли ва ибратли маълумотлар, тадбирлар ҳақида мулоҳазалар мавжуд.

“Авесто”да ёритилган асосий масалалардан бири бу чорва моллар тўғрисида бўлган. Жумладан, "Авесто"нинг "Гат"лар (Алқовлар) қисмида шундай дейилади: "Инсоннинг асосий вазифаси чорва молларини кўпайтириш ва сақлашдан иборатдир, ёки, Пайғамбар бош худо Аҳура -Маздага мурожаат қилиб дейди: "Сен биз учун тирикчилик манбаи бўлган чорва молларини яратдинг". Чорва моллари Аҳура - Мазда томонидан жуда улуғланган. Буни шу ҳақдаги мадҳияларда кўриш мумкин. Ардвисура пайғамбар Зардуштга шундай мурожаат қилади:

Ҳақиқатда, Эй, Заратуштра

Сени яратгандир илоҳ Аҳура.

Бутун дунёга ҳукмронлик қилиб,

Мени ҳам яратган буюк Аҳура

Барча жонзотларни асрамоқ учун

Менинг ҳукмим билан камол топади.

Дунёда майда ва йирик чорвалар

Хатто икки оёқли бандалар ҳам

Дунёда Мазда яратган барча нарсалар
Менинг ҳимоямда чорвани асровчи
Кусроллар каби.

Тарихий меросимизнинг Ясна қисми 4- Ҳотларида
чорвачиликнинг асоси бўлган кенг яйловлар соҳиби Меҳр
улуғланади:

“Кенг яйловли Меҳр, ўша минг қулоқли, ўн минг кўзли буюк
илоҳ, кенг яйловлар бахш этгувчи Ромга олқиш ва мақтовлар,
хушнудлик ва офаринлар бўлсин!

Эзгу сувлар ва Мазда яратган жамийки сувлар ва гиёҳларга
ҳамд- санолар, хушнудлик ва мақтовлар бўлсин”.

“Ниҳоят, буларнинг барини шундай тақдим қилурмиз:

Мазда бунёд айлаган, Ашаҳ- Ҳақиқатга осойишталик бахш
этгувчи Ушийдарина тоғи; Ашаҳ- Ҳақиқатга осудалик инъом
этгувчи Мазда яратган барча тоғлар; Мазда яратган каёний Фарр;
Мазда халқ қилган бўйинсунмас Фаррга ҳамд- санолар,
хушнудлик ва офаринлар бўлсин!”

(“Авесто”. Ясна, 4- Ҳот, 42-43 бетлар)

“Авесто”нинг Вандидод қисмида ҳам чорва молларини
улуғлаш давом этади: “Агар қаерда инсофли бирор мард сонсиз
чорвалар , болалар, хотини, сут ва ёниб турган олови бўлса,
албатта мўл- кўл таъминланган олов ҳамма вақт фарован ҳаётни
таъмин этади.

Бу ҳолат табаррук манбанинг Вандидод қисми иккинчи
фаргардида куйидагича ифодаланади:

“-Эй, Зардушт!

Шунда қуёш юзли Жам Аҳура Маздага жавоб берди:

Мен сенинг жаҳонингга кенглик бахш этаман. Мен сенинг
жаҳонингни ардоқлайман. Жаҳон аҳлига пешво ва асрагувчи
бўламан!

Менинг салтанатимда на совуқ бад, на иссиқ бад, на касаллик
ва на ўлим бўлади.

Шундан сўнг, Жам ер юзига бир одим кенглик бахш айлади.
Бу кенглик бағрига сурувлар, тевалар уюри, одамлар келишди.
Улар кўнгиллари тусаган ерларни ватан тутишди.

Шунда Жам ёруғлик сари, Жанубга томон, қуёш
кенгликларига йўл солди. Ва заминга заррин воситасида ҳаво
пуркади, аштра қамчини билан савалади ва шундай деди:

- Эй, Спимандормаз!

Шавкат нурларини замин узра ёғдир, кенглиklar ато айла.
Сурувлар, тевалар уюри ва одамлар сени кўрсинлар!

Шундан сўнг , Жам ер юзига уч одим кенглик бахш айлади. Бу
кенглик бағрига сурувлар, тевалар уюри, одамлар келишди. Улар
кўнгиллари тусаган ерларни ватан тутишди”

(“Авесто”. Вандидод. 2- фаргард, 109- 111 бетлар)

Ахура - Мазда дейдики: - "Агар қаерда майда ва йирик молларни боқиб кўпайтирсалар, ўша ерда фарованлик бўлади". Келтирилган далиллар ота- боболаримиз чорва молларига қандай муносабатда бўлганликлари тўғрисида айтилган.

Молларнинг наслига, у ерда яратиладиган шарт - шароитлар, улардан олинадиган маҳсулот миқдорида алоҳида эътибор берилган.

“Эй, Жам!,- дейилади манбада:

Қаҳрли қаҳратондан бурун сувлар шиддат билан оққан бу сарзаминларда гиёҳ ва ўт - ўланлар ғоят сероб бўлади.

Кўйлар, туялар, одамлар, итлар, паррандалар ва куйдиргувчи қизил олов уруғларини у ерга олиб бор.

... У ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан оқадилар.

... У ерда ҳамиша ям - яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва қут - баракотли яйловлар яратган.

... У ерга ер юзидаги энг улуғ, энг олий, энг яхши эркак ва урғочиларнинг уруғларини олиб бор.

... У ерга (яъни худудга) ер юзидаги энг улуғ , энг олий яхши жониворларнинг хилма - хил уруғларини олиб бор. Баракали яйловларни яратиб, энг яхши уруғли жониворларга эга бўл.

... У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбуй ўсимликларнинг уруғларини олиб бор.

... У ерга ер юзидаги энг емишли, энг ёқимли ва хушбуй таомларнинг уруғларини олиб бор.

... Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт- жуфт қил”.

“Ўшанда Жамҳар бирининг тўрт томони асприйс узунлигида бўлган вар бино қилди ва кўйлар, туялар, одамлар, итлар, паррандалар ва куйдиргувчи қизил олов уруғларини у ерга олиб борди...

Шундан сўнг у ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан оқдилар.

...У ерда ҳамиша ям- яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва қут - барокотли яйловлар яратди.

... У ерда кенг ва баланд уйлар қурди.

... У ерга заминдаги энг улуғ, энг олий, энг яхши эркак ва урғочиларнинг уруғларини олиб борди.

... У ерга заминдаги энг олий, энг яхши жониворларнинг хилма - хил уруғларини олиб борди.

... Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт- жуфт қилди”.

(“Авесто”. Вандидод, 2- фаргард, 110-111 бетлар)

Урчитиш учун молларни танлаш тўғрисида Вандидод қисмининг 28, 36 бандларида шундай тавсиялар бор: "Асл жонворлар" нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт - жуфт қилиб яратилган". Жумладан, Вандидоднинг 36- бандида "...Нобуд бўлмасликлари ва йўқ бўлиб кетмасликлари учун уларни жуфт- жуфт қилди", - деб ёзилган. Чорвачиликка хос тадбирлар тўғрисида бу муқаддас китобнинг "Тоҳлар" қисмида шундай дейилади: Асрлар мабойнида қатъий қилиб ўрнатилган чорвачилик қонунлари мавжуд бўлиб , уни ҳеч ким бузиши мумкин эмас. Бу қонунларни бузувчи ёвуз кучлар қарапанлар Дуруж (ёмонлик) бисотидаги балоларга гирифтор қилинади". Чорва молларини кўпайтириш ва уларга ғамхўрлик қилиш тўғрисида яна шундай ёзилган: "чорва моллари учун яхши ғамхўр эга зарур. Пайғамбарнинг ўзи беъмани хўжайиннинг чорва молларидан йироқ бўлиши ҳақида ибодат қилади. Пайғамбар Араматидан чорва молларини ўз ҳимояси остига олишини сўрайди, токи моллар инсоннинг озиқ- овқати учун семирсинлар". Одамларнинг қорамол ва озиқ- овқатларга бўлган муносабати "Зент-Авестода" кўп ёзилган. Жумладан, "Соф сут", "Аъло сут", - деган сўзлар кўп учрайди.

Сут тоза ҳолатида бўлишига аждодларимиз алоҳида эътибор берганлар, шунингдек, ачиган сутдан пишлоқ тайёрлаб уни истеъмол қилганлар. Ўша даврдаги одамлар ҳайвонат ёғидан озиқ- овқат тайёрлашда фойдаланганлар. Асаларичилик ҳам Авесто аҳлига маълум бўлган ва улар асални севиб истеъмол қилганлар.

"Авесто"нинг Митра худоси шаънига айтилган мадҳияларнинг бирида кенг яйловлар , ўтлар, чопқир отлар, ҳаёт берувчи дарёлар қайта- қайта улуғланган:

Митра борар чопқир отларни
Унинг яйловлари серўт , бепаён
Олкишлайлик буюк Митрани
Унинг ёрдамига баланд тоғларда
Серўт ва серсув яйловларда
Чорвалар боқилар тинч- осайишта
Биз Митрага топинамиз,
Яйловлари беҳаддир унинг.
Сут ийланган ҳавм билан,
Ҳам барсман чивиғи билан.
Олижаноб сўз сеҳри билан,
Ҳам муқаддас ваъзлар билан,
Ибодатлар келтиурмиз биз,
Ҳақ айтилган калималарга
Энг ҳаққоний каломлар билан.
"Шарофатли Аҳура Мазда топинмоқда

Буюрганларгагина топинадирмиз”.

“Авесто”да отга, ундан фойдаланишга бағишланган қуйидаги қасида бор:

Ва бу аравани тортадир
Тўрт оппоқ тулпор
Абадий ва учқур арғумоқ
Руди билан ўсган жониворлар
Олд туёғи тилладан унинг,
Орт туёғи кумушдан унинг
Ва ягона бўйинтирикқа
Боғлангандир тўрталови ҳам,
Мустаҳкамдир тоқа шотиси,
Илгаклидир ва чидамлидир.

"Авесто"нинг Митра қасидасида яйловларни асраш ва эъзозлашга бағишланган қасидалар бор:

Худудсиз яйловлар молики Митрага ва яхши ўтлоқлар соҳиби Раманага фараҳмандлик - дуо-ю олқиш, фараҳ ва шараф бўлсин дейилган.

Биз Митрани эъзозлаймиз...

"Кел Митрага топингил энди,
Сабоқ бергил ундан, оҳ Зардушт
Ва Митрага таъзим қилсинлар
Иймон келтирганлар Маздага:
Йирик моллар, майда жониворлар,
Паррандалар, парвоз этувчи
Бор қанотлилар.

Митра паноҳ эрур азалий
Иймонлилар, эътиқодлилар
Ва Маздага инонганларга.
Қўй, муқаддас Ҳавмнинг ўзин
Шарбатини қуйсин батамом,
Тақводорлар, тавфиқли зотлар
Лаззатлансин симириб уни,
Яйловлари худудсиз Митра
Эътиборли бўлсин ғоятда,

Рози бўлсин, миннатдор бўлсин Ва бўлмасин сира дарғазаб"

“Биз Митрага топинамиз...

Бошқарадир у ғоят улкан
Ғилдиракли аравасини,
Машрик ёқдан самоват бўйлаб,
Ҳуваниратанинг етти иқлими-
Фасоҳатли кишварлар узра
Учиб борар, Аҳура берган
Фараҳмандлик, бахт унга ҳамроҳ

Ва ғолиблик ёрдир ҳамиша”.

(“Авесто”. Вандидод, Митра қасидаси, 189-191 бетлар)

"Авесто"да чорвачиликнинг асоси бўлган ердан ўринли фойдаланишга ҳам алоҳида эътибор берилган. "Инсон дейилган "Авесто"да, - чорванинг кўпайишига, яйловларнинг гуллаб-яшнашига ёрдам берган тақдирдагина, деҳқончилик ва суғориш ишларида иштиёқ билан меҳнат қилгандагина, худо ёки унинг ёрламчисининг иноятига ноил бўлғусидир".

Жумладан, "Авесто"нинг 68 - Ҳотлар қисмида:

Ажиб яйловлар бўлган бу сарзаминларга баракот тилайман.

Покиза ашаван эрларга тўғрилиқ ва дармон истайман.

Замин ва осмондаги неки пок ва олийдир сизларга бўлсин!

Минг дармон, ўн минг дармон сизга насиб қилсин!.

Сут, эт, равон сув ва эрка гиёҳни олқиш этамиз.

- Эй, Аҳура Мазда!

Ўз мақсад ва мароминг билан яратганинг махлуқларга- сувлар, гиёҳлар, барча ашанажот аждодларга шоядки шахриёрлик қилсанг!

Шоядки, Ашаҳ- Ҳақиқатга қудрат ва тавонолик, дуружга нотаъонлик бахш айласанг”- дейилган.

(“Авесто”. Ясна, 68- Ҳот)

"Авесто"нинг Вандидод қисмининг учинчи фаргардида шундай дейилган:

Аҳура Маздадан сўрадилар:

Заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган жой қаерда?

Аҳура Мазда жавоб берди:

- Бундай жой қўйлар суруви ва тевадар уюри энг кўп парвариш

қилинадиган заминдир.

-Эй, оламини яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

-Замини ҳаммадан кўра бахтлироқ бўлган дунёдаги биринчи жой қаер?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй Сипийтмон Зардушт!

- Бундай жой қўлда покиза ўтин, барсам, ҳована ва янги соғилган сут тутган, ўз амал- эътиқодига дилда ишончи собит, ўктам овоз, кенг яйловлар ишқи билан масрур ва бу яйловларни қўшиққа солган бир Ашаван оёқ босган заминдир.

“Эй, Оламини яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтлироқ бўлган дунёдаги иккинчи жой қаер? - Аҳура Мазда жавоб берди:

Бундай жой бир Ашаван уй тиклаган макондир. Ўша уйда мўбад рузғор тебратади. Сигирлар галаси ва уй бекаси ,

фарзандлар ва сурувлар яшайди бу уйда. Сигирлар галаси яхши парвариш қилинади, ...тевалар хўроки фарован, яхши итларнинг ризқи сероб. Уй бекаси бахтиёр, фарзандлар шодмон. Ҳамиша олов гуриллаб туради. Тирикликнинг гўзал ҳар бир ҳодисаси яхшиликка қовушади. Бундай жой дунёдаги иккинчи бахтиёр заминдир".

(“Авесто”. Вандидод, 3-фаргард, 2-3-бандлар, 111- 112 бетлар)

Эй, оламни яратган Зот!

-Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтиёрроқ бўлган дунёдаги учинчи жой қаер?

-Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

-Бундай жой бир Ашаван ҳаммадан кўпроқ бугдой , ёғ ва мевали дарахтлар эккан, одамлар қуруқ ерларга сув чиқарган сувли ерларни шудгор қилган заминдир.

-Замини ҳаммадан кўра бахтиёрроқ бўлган дунёдаги тўртинчи жой қаер?

-Ахура Мазда жавоб берди:

-Бундай жой қўйлар суруви ва тевалар уюри кўп парвариш қилинадиган заминдир.

Шунингдек, Замини ҳаммадан кўра бахтиёрроқ бўлган дунёдаги бешинчи жой қаер?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Бундай жой сернасл қўйлар ва тевалар яшайдиган заминдир.

(“Авесто”. Вандидод , 3- фаргард, I-бўлим, 113-бет)

Юқорида баён қилинган фикрлар аجدодларимиз ўзларининг ҳаёт фаолиятларида ҳайвонларга, чорва молларини кўпайтиришга, уни асраб авайлаб, чорвачиликни ривожлантиришга жуда катта эътибор берганликларидан далолат беради.

Шундай қилиб биз "Авесто"да қишлоқ хўжалигининг етакчи соҳаларидан чорвачиликка доир мисолларга ва унинг қадриятларига қисқача тўхталдик холос. Уйлаймизки, муқаддас китобда баён этилган чорвачиликни ривожлантириш, яйловларнинг табиий ҳолатини сақлаш ва унга ғамхурлик қилиш зарурлиги ҳақидаги қимматли фикрлар бугунги кунда ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2013 йил, 4(54)–сони.

3.3. ТАРИХИЙ МЕРОСИМИЗДА ЗИРОАТЧИЛИККА ЭЪТИБОР.

Марказий Осиёда яшаган аجدодларимиз қадимдан ерни, тупроқни, эъзозлаб, атроф - муҳит мусаффолигига алоҳида эътибор берганлар. Улар ерга ишлов бериш, каналлар қазиб, суғориш тизими борасида ҳам катта тажриба тўплаб деҳқончилик ва зироатчилик соҳаси ривожига ушбу тажрибадан фойдаланганлар. Ота - боболаримизнинг деҳқончилик ва зироатчиликни ривожлантириш борасидаги амалий фаолиятлари ва анъаналари халқимизнинг тарихий - адабий мероси “Авесто”да ҳам ўз ифодасини топган.

Халқимизнинг кўп қиррали қишлоқ хўжалиги асрлар оша тўпланган анъанавий тажрибага таянади. Ўзбекистоннинг ҳозирги ҳудуди табиий - географик шароитига қараб учта қишлоқ хўжалиги зонасига бўлинади: тоғли ва тоғ олди зонаси (20,5%), суғорма ерлар зонаси (18,2%) ва қолгани бепоён дашт- яйлов ерлардан иборат зона. Аммо суғорма ерларнинг барчаси суғоришга яроқли эмас. Тоғ тизмалари ва қум уюмлари орасида, дарё соҳилларида жойлашган зироатчилик воҳалари Фарғона водийсида, Қашқадарё, Сурхондарё, Зарафшон ва Хоразм воҳаларида қадимдан маълум.

Археолог ва этнограф олим Исо Жабборов маълумотиغا кўра, “қадимги чорвадор қабилаларнинг деҳқончилик хўжалигига ўтиши чинакам инқилобий ҳодиса ҳисобланиб, уни **неолитик**, яъни янги тош даври инқилоби деб номлаганлар. Бундай ҳолат Марказий Осиёда тўрт - беш минг йиллар муқаддам рўй берган ва узок давр давомида ривожланиб ва такомиллашиб келган”⁴⁴.

Ўзбек халқи зироатчилик соҳасида бошқа Ўрта Осиёликлар сингари, энг қадимий аجدодларидан ўтган суғориладиган ва лалмикор деҳқончиликни, кичик ва катта, оддий ва мураккаб суғориш иншоотлари ва тизимлари қуришни, далаларни суғоришнинг ҳар хил усулларини, агротехника сирларини яхши билганлар. Бойсун ва Қурама тоғ этакларида қадимдан жуда катта меҳнат ва ер шароитини чуқур билишни талаб қиладиган кориз зироатчилиги сақланиб келган. Бу ерда булоқ ва ҳавза деҳқончилиги ҳам маълум бўлган. Зарафшон водийси, Сирдарё, Амударё ва Қашқадарё соҳилларида неолит ва бронза даврларидан

⁴⁴Исо Жабборов. Ўзбеклар. Т.: “Шарқ”, 2008. – Б.34.

амал қилиниб келинган дарё сувлари кўпайганда сув босадиган қайир ва лиман ерлардаги зироатчилик то 30 - йилларгача сақланган.

Ота - боболаримиз деҳқончилик ва зироатчилик ишларида маданий - этник анъаналар асосида далачилик, полизчилик ва боғдорчилик соҳаларида турли усул ва йўллари ишлаб чиққанлар. Илк зироатчилик даврларидаёқ улар ниҳоятда фойдали ўсимликларни, айниқса, донли ва полиз экинларини, ҳатто боғдорчиликни ўзлаштирганлар. Тадқиқотларга қараганда, Марказий Осиёликлар сўнги босқичдаги неолит ва энеолит даврларида буғдой, арпа, тарик ва бошқа донлар, ўрик, олма, нок каби меваларнинг айрим навларини хонакилаштирганлар.

Маълумки, зироатчилик хўжалигининг ривож бериши галда унинг техникавий жиҳозланиши ва агротехник билим даражасига боғлиқ. Ўзбек зироатчилиги ўтган аср арафасида нисбатан қолоқ моддий - техника базасига эга бўлган эди. Археологик маълумотларга қараганда, бу ерда зироатчилик қуролларининг кўпчилиги, айниқса, ер ҳайдаш ва экин ўриш қуроллари минг йиллар давомида ўзгармай келган эди.

Қишлоқ хўжалигининг барча соҳаларида, айниқса, зироатчиликда энг муҳим меҳнат қуроллари омон, кетмон, бел ва ўроқ ҳисобланган. Ҳайдалган ерни текислаб уруғни сепгач, устидан тупроқ тортиш учун мола ишлатилган.

Ўзбекистонда қадимдан энг кенг тарқалган қовлағич қурол - кетмондир. Айниқса, Фарғона ва Зарафшон водийларида, Тошкент воҳасида ер ишларининг барча турларида кетмон ишлатилган. Далачилик ва полизчилик экинларини чопиқ қилишда ва суғоришда, боғдорчилик ва узумчиликда, ерга ишлов бериш ва йўллари тузатишда, қурилиш ва бошқа ишларда кетмон асосий қурол бўлиб хизмат қилган.

Ерга ишлов бериш асосан ерни бир неча марта омон билан ҳайдаш, мола босиш, сув ва ўғит беришдан иборат. Кўп асрлик тажриба натижасида маҳаллий деҳқонлар экинларни алмашлаб экиш йўлини кашф этганлар. Алмашлаб экиш нафақат ўсимликларнинг хусусиятини билишга, балки фаслга қараб тупроқнинг хусусияти, суғориш имкониятлари ва бошқа зироатчилик сирларини эгаллашга боғлиқ.

Дон экинлари ўзбек хўжаликларида ўтган асрнинг 30 - йилларигача асосий ўрин эгаллаган. Буғдой, жўхори, арпа, шоли

каби экинлар экилишидан олдин ерлар кузда ишлов бериб тайёрланган. Баҳорда шудгор қилиб қўйилган майдонлар узунасига ва кўндаланг қилиб икки ёки ундан ҳам кўпроқ марта омоч билан ҳайдалган. Уруғ қўл билан сепилган ва устидан мола босилган. Дон экилган далалар икки марта суғорилган: биринчи марта дон эндигона униб чиққан пайтда ва иккинчи марта бошоқ отиш олдидан сув берилган. Барча дон экинлари белда ва ҳашак ўроқ билан ўрилган.

Зироатчиликда ҳосилдорликни оширишнинг муҳим тадбирларидан бири ерни ўғитлашдир. Барча ерларда кўпчилик экинларга асосан соф гўнг ишлатилган. Шоликор ерларда шолিপоя билан ўғитланилган.

Маҳаллий деҳқонлар қадимдан ҳосилдорликни ошириш учун шудгор қилиш, алмашлаб экиш, партов ер қолдириш каби муҳим агротехник тадбирларга амал қилиб келганлар. Масалан, пахта, беда ёки жўхори билан, буғдой, тарик, жўхори, ловия ёки мош билан алмаштирилиб экилган.

Ўзбекистон ҳудудидаги зироатчилик суғориш хусусиятлари ва экин турлари билан ҳам фарқланган. Масалан, суғорма деҳқончилиқни маҳаллий аҳоли “сувли ер”, “тирама” ёки “обикор”, “оби”, суғорилмайдиган ерларни “лалми” ёки “баҳори” деб номлаганлар. Фарғоналиклар тирама экинларни яна иккига бўладилар: эрта экиладиган “оқ” ва кечроқ ҳосил берадиган “кўк” экинлар. Хоразмда ҳам лалмикор суғорма ерлар “оқ ер” деб аталиб ариқлардан ортган қуйи оқимдаги сувли ерларга шоли экилиб, унга “шоликор ер” деб ном берилган.

Ўзбекистонда зироатчилиқнинг йирик соҳаларидан бири ғаллакорлик ҳисобланган. Бу соҳадаги бош экин **буғдойдир**, кейин **макка** ва **оқ жўхори**, **арпа**, **шоли**, **сули**, **тарик**, **мош**, **ловия** ва ҳоказолардир. 1915 йилда Туркистон ўлкасидаги экин экиладиган ерларнинг ярмидан кўпи, Бухоро амирлиги ва Хива хонлигидаги ерларнинг 2/3 қисми буғдой билан банд бўлган. Асосан уч хил буғдой турлари экилган. Буғдой турларидан “оқ буғдой”, “қора буғдой”, “лайлак буғдой”, “туя тиши”, тоғли туманларда совуққа чидамли “чивит” тарқалган. Шунингдек, ота - боболаримиз жўхори, мош ва ловия ҳам экканлар.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида ҳам чуқур таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Мураккаб об - ҳаво шароитига қарамасдан, фермер ва деҳқонларимизнинг

фидокорона меҳнати ва омилкорлиги туфайли ўтган 2015 йили мўл ҳосил етиштирилди - 7 миллион 500 минг тоннадан зиёд ғалла, 3 миллион 350 минг тоннадан ортиқ пахта хирмони барпо этилди. Мамлакатимизда буғдойдан гектаридан ўртача 55 центнердан ҳосил олинди. Шунингдек, 12 миллион 592 минг тонна сабзавот ва картошка, 1 миллион 850 минг тонна полиз маҳсулотлари, 1 миллион 556 минг тонна узум, 2 миллион 731 минг тонна мева етиштирилди.

Аждодларимизнинг бебаҳо тарихий мероси “Авесто”да деҳқонлар ва уларнинг меҳнатини қадрлаш борасидаги мулоҳазаларда моддий неъматларнинг яратилиши оқибатида етадиган савоб, жамоани иқтисодий томондан таъминлашнинг аҳамияти хусусидаги фикрлар она замин, юрт таърифи билан қоришиб кетади. Зардуштнинг Аҳура Мазда билан савол - жавобларида “қайси ер энг яхши замин”, “қайси юрт халқи энг бахтиёр одамлар ҳисобланади?” деган саволлар кўп учрайди. Ана шундай саволларнинг бирига Аҳура Мазда шундай жавоб беради: “Муъбад ўз барсами(хуш ҳид тарқатадиган хивчинлар дастаси) билан халққа диний аҳкомларни эркин тушунтириб юрадиган, диндор уй - жой қуриб, боғ барпо этиб, мол - ҳол қилиб, хотин, бола - чақаси билан бемалол яшайдиган, одамлар ерга бемалол ишлов бериб, экин экиб, суғора оладиган; чорвачиликни ривожлантиришга имконияти бўлган ва моллар яхши насл қолдира оладиган ер энг яхши ер, бахтли юртдир”.

Табаррук пандномада бу фикрлар давом эттирилиб, энг яхши замин деган саволга Аҳура Мазда қуйидагича жавоб беради:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!,- дейилади манбада.

Бундай жой бир Ашаван ҳаммадан кўпроқ буғдой, ёғ ва мевали дарахтлар эккан, одамлар қуруқ ерларга сув чиқарган, сувли ерларни шудгор қилган заминдир”.

(“Авесто”. Вандидод, 3 - фаргард, 113 - 114 бетлар)

Аждодларимизнинг бебаҳо тарихий ёдгорлигида зироатчилик ва боғбончиликнинг асоси ерни эъзозлаб, уни ўз вақтида ва сифатли шудгор қилиш мўл ҳосил олиш гарови эканлигига эътибор қаратилаган:

“-Эй, Сипийтмон Зардушт!,- дейилади манбада:

Кимда- ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади. У гўзал ва покиза қизга ўхшайди. Бу қиз эр хонадонига кириб бориб ўз

тўшагида ҳалол ёстикдошига фарзандлар туғиб беради. Замин ҳам мўл - кўл меваларни инъом этади”.

“Кимда- ким буғдой экса, у Ашаҳни(Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, назру ниёз ва ўн минглаб қурбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади”.

(“Авесто”. Вандидод, 3 - фаргард, 114-115 бетлар)

“Авесто”да таърифланган ва тарғиб этилган энг қутлуғ касб деҳқончилик ва зироатчиликдир. Зероки бу касб соҳиблари зардуштийларни моддий неъматлар билан таъминлайди. Бу эса ҳаёт тараққиётининг асосий омилдир. Зероки, инсон яхши еб, ичмаса, қорни тўқ, эғни бут бўлмаса, оиласини боқа олмайди, яхши, соғлом насл қолдирмайди, ерга ишлов бериш, деҳқончилик ва зироатчилик билан шуғулланишга ярамайди.

Табаррук манбада деҳқончилик ва зироатчиликнинг асоси бўлган она замин, сув олқишланади, унга ҳамду санолар айтилади. Жумладан, Яснанинг 17 - Ҳотида бу ҳақда қуйидаги фикрлар билдирилган:

“Сувлар, заминлар ва гиёҳларни олқишлаймиз.

Манзиллар, қишлоқлар, яйловлар, хонумонлар, сувлоқларни олқишлаймиз.

Қишлоқлар соҳиб Аҳура Маздани олқишлаймиз”.

(“Авесто”. Ясна, 17 - Ҳот, 62 бет)

Деҳқончилик, зироатчилик ва боғбончиликнинг асосий омиллари замин ва сувлар яна қуйидагича мадҳ этилади:

“Ниҳоят, заминни олқишлаймиз. Замин бизни ўз бағрига олгандир.

Ниҳоят, сувларни олқишлаймиз.

-Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонасиз. Хилқатни ювиб пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоворсиз. Биз сизларни эъзозлаймиз...

-Эй, баракотли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; соғин сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз”.

(“Авесто”. Ясна, 38-Ҳот, 77 бет)

Бу фикрлар давом эттирилиб, Тиштар юлдузи Аҳриман париларига шикаст етказганлиги тўғрисида “Авесто”нинг Тиштар қасидасида Аҳура Мазда шундай дейди:

“Тиштар уларга шикаст берди ва Фароғ Карт дарёсидан узоқлаштирди. Шунда булутлар тўп - тўп бўлиб оқиб келдилар ва хайрли йилдан дарак бериб, сувлар равон бўлдилар”.

“Қачон чашмалар кўркам экинзорлар, хонумонлар, даштлар сари равон бўлади ва гиёҳлар илдизини ўз намлигидан баҳраманд айлайди.

Мен уни фарру фуруғи учун намоз, баланд овоз ҳамда завр билан олқишлайман”.

(“Авесто”. Мансур Яштлар, Тиштар қасидаси, 238 бет)

Зироатчиликда энг кўп эътибор ва меҳнат талаб қиладиган экин шолидир. Халқимизнинг сеvimли маҳсулоти ҳисобланган гуруч(шоли)ни экиб парвариш қилишда жуда кўп сув талаб қилинади. Унинг ҳам бир неча турлари мавжуд: “оқ шоли”, “қизил шоли”, “арпа шоли”, “девзира”. Шоли уруғи махсус уват (хоразмда чел) билан бўлинган кўлчаларда кўл билан сепилиб, баъзан кўчат қилиб экилиб, бир неча кунлаб сувда сақланган, кейин жиддий равишда ўтов қилиб курмак ва қамишлардан тозаланган. Шолининг эртапишар турлари 15 - 17, кўпчилиги асосан 17 - 18 ҳафтада пишиб етилган. Халқ орасида тарқалган “Саксонда савокда, тўқсонда товоқда” деган ибора шолига тегишлидир. Уни парвариш қилиш учун катта маҳорат талаб қилинган, чунки ўз вақтида сув бериб, ўтов қилиб турилмаса ҳосил бўлмайди.

Шолини ҳам махсус сув билан ҳаракатга келтириладиган обжувозда янчганлар. Хоразмда “дахма” (жувоз) ҳайвон кучида ишлаган. Барча деҳқон хўжаликларида шоли ва бошқа донларни янчадиган сўқи (кели) бўлган.

Маҳаллий хўжаликларда қадимдан дуккакли экинлар ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган. Айниқса мош кенг тарқалган. Нўхат ва ловия ҳам халқ орасида севиб истеъмол қилинган.

Деҳқончилик ва зироатчиликда фенологик билимлар муҳим аҳамиятга эга. Илмий метрология ва астрономиядан беҳабар деҳқон асрлар давомида табиатни кузатиш натижасида оддий астрономия билимлари асосида халқ календарини ишлаб чиққан. Қишлоқ хўжалигида зарур бўлган календарь 90 циклдан иборат бўлиб ҳар фасл 90 кунга бўлинган: баҳорги тўқсон (ҳамал, савр, жавзо), ёзги тўқсон (саратон, асад, сунбула), кузги тўқсон (мезон, акраб, қавс) ва қишки тўқсон (жадий, далв, ҳут). Ёзги жазирама иссиқ ва қишки совуқ даврлар катта ва кичик чиллага бўлинган.

Баҳорнинг келиши ҳамалдан, жанубий туманларда ҳутдан бошланган. Баҳор ойининг кутилиши, яъни деҳқончилик ишларининг бошланиши асли юлдузларга, илк қушларнинг учиб келиши ва бошқа фенологик кузатишларга қараб белгиланган.

Аждодларимиз томонидан техник экинлар пахта чигити, кунжут, кандир, зиғир, махсарлар махсус мой жувозларда янчилиб, улардан ёғ чиқарилган. Ёғ ишлаб чиқаришда қовун уруғидан ҳам фойдаланилган, баъзан унга кунжут ёки зиғир қўшилиб чиқарилган.

Деҳқончиликда энг муҳим техник экинлардан ҳисобланган пахта ўзбек халқининг кейинги бир ярим асрлик тарихида алоҳида ўрин эгаллади. Ҳатто чор ҳокимиятининг ҳукмронлиги даврида экиш қанча кенгаймасин унинг ягона ҳокимлиги ўрнатилмаган. XIX аср охирларида Туркистон ўлкасида суғориладиган барча майдоннинг 6,4 фоизига пахта экилган, холос. Бухоро амирлигида 6,2 фоиз, Хива хонлигида 14,3 фоиз экин майдони пахта билан банд бўлган. Совет мустамлакачилиги ўрнатилгандан кейин аҳвол бутунлай ўзгариб, Ўзбекистонда пахта якка ҳокимлиги юзага келди. Оқибатда анъанавий зироатчилик хўжалиги бузилиб, фожиали аҳвол пайдо бўлди.

1917 йилгача бу ерда икки хил чигит - маҳаллий “ғўза” (ғўвача) ва “амиркони” навлари экилган. Маҳаллий турлардан тўрт хили: Бухорои, Қўқон, Хива ва Маллағўза ўзбек хонликларининг асосан барча ерларида экилган. Туркистон ўлкасида амирикони чигити маҳаллий навларни сиқиб чиқарган. Амиркони ҳам бир неча навларга бўлинган: кўкчигит, маллачигит, қорачигит ва оқчигит. Янги хилдаги чигитларнинг пайдо бўлиши маҳаллий деҳқончилик усулларига ҳам айрим янгиликлар киритган эди. Аммо меҳнат қуроллари ўзгармай эски омон, мола ва кетмон ишлатилган. Яганалаш, ўташ ва териш қўл меҳнати билан амалга оширилган.

Деҳқон ҳосилнинг кўп қисмини ўз хўжалигида ишлатган: пахтани қўл билан оддий дастгоҳ (чиғирик) да тозалаб, чигитни ёғ жувозда чиқариб, бўз ва бошқа газламалар тўқишда фойдаланган. Бир қисмин судхўр ва савдогарлар орқали, баъзан ўзи бозорга чиқарган.

Совет мустамлакачилиги даврида Собик Иттифоқнинг пахта мустақиллигини таъминлаш учун Ўзбекистонда, бутун деҳқончиликда, жиддий ўзгаришлар рўй берди. Айниқса,

зироатчилик тузилмасида пахта яккаҳокимлиги ўрнатилиб, бошқа анъанавий экинлар сиқиб чиқарилди ёки жуда ҳам камайиб кетди. Колхоз - совхоз тузуми совет мустамлакачилигага жуда қўл келди, ўзбек деҳқони замонавий агротехника ва машиналар сингари янги тузумнинг тилсиз винтига айланди. Натижада асрлар давомида кўп қиррали қишлоқ хўжалиги ва унинг асосий қисми бўлган зироатчилик бир томонлама ривожлана бошлади. Сўзда мажмуий хўжалик, амалда пахта ҳокимлиги туфайли анъанавий деҳқончилик бузилди, экологик ва ижтимоий жиҳатдан фожиаи оқибатлар пайдо бўлди.

Яқин ўтмишда, мустабид тузум даврида бошимиздан кечирган оғир кунлар ҳақида Республикамизнинг Биринчи Президентининг фикрига эътибор берайлик:

“Юртимизда 90 - йилларда юзага келган муаммонинг илдизи собиқ тузум даврига, пахта яккаҳокимлиги ҳалокатли тус олган, пахта етиштириш энг катта мақсад саналиб, ҳатто, одамларнинг ҳаёти ва саломатлигидан устун турган ўша мустабид замонга бориб тақалади.

Халқимиз ўша пайтда чидаб бўлмайдиган шундай азоб ва уқубатларга гирифтор этилган эдики, бунини сўз бимлан ифодалашнинг ўзи қийин. Далада ишлаб юрган одамларнинг устидан самолётдан заҳарли дорилар сепилгани, қанча - қанча болалар сариқ касаллиги ва бошқа дардларга йўлиққани бу залда ўтирганларнинг ҳали эсидан чиққани йўқ.

Собиқ СССР даврида Ўзбекистонга нисбатан Марказ томонидан олиб борилган зўравонлик сиёсати, халқимизни камситиш, унинг эҳтиёжларини менсимаслик, юртимизда пахта яккаҳокимлиги авжига чиқиб, иқтисодий ҳолатимиз ва ҳаётимиз жар ёқасига келиб қолгани, норозилик ловуллаб ёниб кетадиган даражада кескинлашиб боргани ҳеч кимга сир эмас.

Фараз қилишнинг ўзи ҳам қийин бўлган 6 миллион тонна пахта етиштириш плннини бўйнимизга бўйинтуруқдек осиб қўйиб, уни бажариш учун фақатгина томларимизга пахта экиш қолганини айтмайсизми?

Ҳақиқатан ҳам, пахта яккаҳокимлиги шу қадар авжга чиққан эдики, Андижон вилоятидек аҳоли зич яшайдиган ҳудудда экин майдонларининг 88 фоизини ғўза эгаллаб олган

эди”⁴⁵.

Бундай сиёсат совет давлатининг ўзи қандай ноҳақ, зулмга асосланган ва мустабид тузум бўлганини, деҳқончилик ва зироатчилик ривожига ўта салбий таъсир қилганини яна бир бор кўрсатди.

Ота - боболаримиз энг қадимги даврлардан сабзавотчилик ва полиз экинларини парвариш қилишга ўрганганлар. Уларнинг миллий таомларида полиз ва сабзавот маҳсулотлари алоҳида ўринни эгаллайди. Шунинг учун ҳам ҳар бир деҳқон оиласининг томорқасида сабзи, пиёз, лавлаги, қалампир, шолғом, турп каби полиз экинлари, айрим пайкалларда қовун, тарвуз, қовоқ, торра (тарнак) ва бодринг экилган. Асримиз бошларидан картошка, карам, помидор, редиска, бақлажон кабилар кенг тарқала бошлаган.

Ўтган асрда тадқиқотчилар ўзбек қовунларига юксак баҳо берганлар. Бобур асарларига ва бошқа тарихий манбаларга қараганда, ўрта асрларда Фарғона, Бухоро ва Хоразм қовунлари бутун Шарқда машҳур бўлган, ҳатто узоқ Бағдодга жўнатилган. Айниқса, дарё соҳилларида экилган қовунлар ширинлиги билан ажралиб турган. Халқимиз қовуннинг айрим турларини кейинги ҳосилгача сақлай билганлар. Эрта чиқадиган ҳандалакдан тортиб ёзги ва қишки қовун турларигача ҳар жойда ўзига хос хусусиятлари ва номлари билан ажралиб турган. Бутун минтақада ва ундан чеккаларгача Хоразм қовунлари (гурвак, гулоби, бешак, қариқиз, ола қовун, бекзоти ва ҳ.к.) донг чиқарган. Ҳозир ҳам илгаргидек қовун - тарвузлар севимли полиз экинларидан ҳисобланади.

Анъанавий полиз экинларидан ҳисобланган пиёз ва сабзи ҳам анча меҳнат талаб қилади. Эрта баҳорда экиладиган бош - пиёз жуда кўп истеъмол қилинади. Мушак, мирза номли сабзи навлари энг севимли ва кўп ишлатилади.

Томорқаларда экиладиган сабзавотларинг турлари жуда кўп. Улар ўзбек миллий таомларининг ранг - баранглиги ва кўп хиллиги туфайли янада бойиб, кўпайиб бормоқда. Шивит, петрушка, кашнич, лавлаги, қалампир ва бошқа полиз экинлари ҳар бир деҳқон хўжалигида доимо мавжуд. Деҳқонлар полиз экинларини йил бўйи сақлаш маҳоратини эгаллаганлар ва бир

⁴⁵Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш- энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2015. Б.-21,23,25.

фаслда бир неча ҳосил ола билганлар.

Табаррук манбанинг Виспирад бўлимида одамларни эзгу амал, тўғри ишларни бажариш ва деҳқончилик билан шуғулланишга даъват қуйидагича изоҳланади:

“- Эй, маздапараст Зардушт!

Оёқларинг, қўлларинг ва эс- ҳушингни эзгу амал, адолат ва тўғрилиikka йўлла; ёмон ишлардан, бедодлик ва эгриликдан тийил!

Бу ерда деҳқончилиқни йўлга қўй, токи норасо расо бўлсин!

“Эзгу сувлар, серҳосил гиёҳлар ва ашаванлар фравашийларига олқиш ва ҳамдларни қабул қиламиз.

Барча яхшиликлар: сувлар, гиёҳлар, ашаванлар фравашийларни олқишламоқ ва ҳамд қилмоқ истаймиз”.

(“Авесто”. Виспирад, 290, 294 бетлар)

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар ва таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш 2016 йил ва яқин истиқболга мўлжалланган иқтисодий дастуримизнинг муҳим йўналиши тўғрисида тўхталар экан, Республикаимизнинг Биринчи Президенти Ислон Каримов, дастурга кўра, “ 2020 йилгача пахта хомашёсини етиштириш ва уни давлат томонидан харид қилиш ҳажмини 3 миллион 350 минг тоннадан 3 миллион тоннага босқичма- босқич қисқартирилишини, натижада 170 минг 500 гектар суғориладиган ер пахтадан бўшабини, паст банитетли пахтадан бўшаган экин майдонларида, аввало, сабзавот ва картошка, шулар қаторида озуқа экинлари, ёғ - мой олинадиган ва бошқа ўсимликлар экилиб, боғ ва узумзорлар барпо этилади.

Экин майдонларининг оптималлаштирилиши ва замонавий агротехнологияларнинг жорий этилиши натижасида 2020 йилда бошоқли дон етиштиришни 16,4 фоизга ошириб, унинг ҳажмини 8 миллион 500 минг тоннага етказиш, картошка етиштиришни 35 фоизга, сабзавотни 30 фоизга, мева ва узумни 26,2 фоизга ошириш кўзда тутилмоқда”,⁴⁶ деб таъкидлади.

Бу ишларни изчил давом эттириш ва 2017 йилда Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ва бошқа идоралар олдида турган муҳим стратегик вазифаларни амалга ошириш зарурлиги тўғрисида

⁴⁶Каримов И.А. Бош мақсадимиз- мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, о либ бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. ВМ нинг 2016 йил 15 январдаги кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2016 йил, 16 январь.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2017 йил 14 январда Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий - иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида қайд этганидек: “Биринчи - экин майдонлари ва экин таркибини оптималлаштириш, илғор технологияларни жорий этиш ва ҳосилдорликни ошириш, мева - сабзавот ва узум етиштиришни кўпайтириш;

Иккинчи - фермер хўжаликларининг молиявий- иқтисодий ҳолатини мустаҳкамлаш;

Учинчи - агротехника тадбирларини молиялаштиришда ижобий натижа бермаётган ва мутлақо чала тизимга барҳам бериш зарур”⁴⁷. Аграр соҳада амалга оширилаётган ушбу изчил ислохотлар ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Умумлаштириб айтганда мамлакатимизда аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини янада ошириш, деҳқончилик ва зироатчиликни ривожлантириш учун энг аввало ҳудудларимизнинг табиий иқлим шароитига мос серҳосил, касалликларга чидамли, тезпишар навларни яратиш, сувдан тежаб фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини ошириш бўйича замонавий агротехнологияларни жорий этиш, кўптармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш каби вазифаларни бажариш талаб этилади.

Аждодларимизнинг бой тарихий меросида мадҳ этилган деҳқончилик ва зироатчилик соҳасидаги ибратли ғоялар бугунги кунда мамлакатимизда аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини оширишда ҳамда ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришда ёрдам беради деб ўйлаймиз.

3.4. “АВЕСТО”ДА БОҒДОРЧИЛИККА ЭЪТИБОР.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида аждодларимизнинг деҳқончилик маданияти соҳасида асрлар давомида тўплаган бой тарихий меросини ўрганиш, боғдорчилик ва узумчилик

⁴⁷ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб- интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. -Т.: “Ўзбекистон”, 2017.-Б-41.

соҳасидаги анъаналарга таяниб, ушбу соҳани замон талаби асосида ривожлантиришга жиддий эътибор берилмоқда. Жумладан, пахтачилик, ғаллачилик, чорвачилик, сабзавотчилик соҳалари маҳсулдорлигини ошириш билан бир қаторда мева- узум етиштириш, улар мевасини қайта ишлашни жадаллаштириш ва шу соҳа ходимларининг иқтисодий ва маънавий манфаатдорлигини оширишдан иборатдир.

Боғдорчилик ва узумчилик ўзбек халқининг энг қадимий касбларидан. Қулай табиий иқлим шароити бу ерда қадимдан ҳар хил мева ва узум навларини парвариш қилишга имкон яратган. Деярли ҳамма қишлоқ оиласи хўжалигида ўзининг боғ - роғи, узум - токи ёки бир неча мевали дарахти бўлган.

Боғларда тоқлар алоҳида, мевали дарахтлар алоҳида экилган. Кўп хўжаликларда ер танқислигидан дарахтлар орасида беда ёки полиз экинлари ҳам ўстирилган. Ҳар бир ҳовлида албатта гуллар (атиргул, райҳон, ўсма, хина ва ҳ.к.) парвариш қилинган. Тоғ этагидаги ва тоғли хўжаликлар махсус ёнғоқ, бодом ва ўрик дарахтларини ўстирганлар. Қадимдан ота - боболаримиз боғ майдони нисбатан каттароқ бўлса мевали дарахтлар ва қулупной, қорғат (смородина) сингари реза меваларни қуёш нурлари кўпроқ тушадиган жойга эканлар. Чунки қуёш нури ва иссиқ ҳарорат меваларнинг пишиб етилиши, ширага тўлиши, ўсимлик наваларининг тўғри ўсиши ҳамда келгуси йил ҳосилини таъмин этадиган гулкуртакларнинг шаклланишида муҳим омил бўлади.

Маълумки, мевали дарахтларнинг аксарияти танасининг юғонлиги ва ёғочсимон шаклга эга экани билан ажралиб туради. Олма, нок, олхўри, гилос, шафтоли, ўрик, беҳи ва мушмула атиргулдошлар оиласига, тут билан анжир тутсимонлар оиласига киради. Олимларнинг кузатишича, мевали дарахтларнинг ўзига хос яна бир хусусияти, улар, масалан, резали мевалар сингари дарров ҳосилга кирмайди. Ўз вақтида шакл бериб борилган ва парвариш этилгандарахт уч- тўрт йилдан кейингина ҳосил бера бошлайди.

Аждодларимиз амалий фаолиятларида боғдорчилик ривожига, мевали дарахтлардан сифатли ва мўл ҳосил олишда бегона ўтларнинг зарарини англаб, унга қарши кураш чораларини ҳам қўллаганлар. Бегона ўтга қарши куршишнинг энг оддий усули бу - экин ёки дарахт экишдан олдин ерни чопиш жараёнида барча бегона ўтларни илдизи билан суғириб ташлашдан иборатдир.

Агарда боғ узок йиллар давомида қаровсиз қолиб кетган ва бегона ўт ҳамма ёқни босиб олган бўлса, фақат махсус кимёвий воситалар - гербицидларгина фойда бериши мумкин. Гербицид - асосан бегона ўт ва ёввойи ўсимликларни йўқотиш учун қўлланиладиган кимёвий бирикма. Гербицид бегона ўтларга бевосита таъсир этади ёки ичидан уларнинг илдизини қуритади. Бегона ўтларга қарши гербицидларнинг Диаурон, Ленацил, Пропитан сингари турлари яхши самара беради.

Ўзбекистондаги айрим боғдорчилик районлари ихтисослаштирилган. Масалан, Фарғона водийсидаги данакли мева дарахтлари, айниқса, ўрик, анор, шафтоли кўпроқ машҳур, бу ерда ўрик баргаги ва кишмишнинг олий навлари тайёрланган. Бу ерда бугунги кунда боғ майдонларини янада кенгайтиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу ҳақда Республикамизнинг Биринчи Президенти таъкидлаганидек, “мамлакатимиздаги мавжуд боғ майдонларининг бешдан бир қисми айнан Фарғона вилояти ҳиссасига тўғри келаётгани ва улардан ўртача 370 минг тонна ҳосил олинаётгани ҳам бу саховатли замин деҳқонларининг миришкорлик фазилатларидан далолат беради”⁴⁸.

Азалдан, Зарафшон ва Фарғона водийларида махсус ўрикзорлар бўлган. Боғбонлар нок, олма ва узумни узок сақлаш маҳоратини билганлар. Марғилон, Наманган ва Андижонда шафтолининг ажойиб турлари, Сурхондарё ва Қувада анор етиштирилган. Бутун водийда маҳаллий аҳоли тутни қуришиб, баъзан ун қилиб, толқон ёки нон шаклида истеъмол қилган, тут шинниси тайёрланган. Тут турларидан **балхтут, беданатут, қоратут, шотут, хўросон** тутлар кенг тарқалган. Нокнинг турлари кўпроқ: **гулоби** (илк нави), **нашвати** (кечки, қишга сақланадиган), **алмурди дилфуз** (майда, юмшоқ) ва ҳоказо. Кўп жойларда **анжир** ўстирилиб, у ҳам қишки ва ёзги навларга эга (сарик ва қора). Беҳи дарахтини кўп хўжаликлар парвариш қилганлар. Севимли ва кенг тарқалган мевалардан **жийда** диққатга сазовордир. **Ёнғок** ҳовлиларда ва тўқайзорларда ҳатто ёввойи ҳолда ўсиб келмоқда.

Узумнинг маданийлаштирилган кўплаб навлари асрлар мабойнида Осиё, Америка, Оврупанинг жануби, Африка қитъасининг шимолида жойлашган мамлакатларда ўстириб келинади. Унинг асл ватани Кичик Осиё ҳисобланади. Узум

⁴⁸Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш- энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2015.-Б.-184.

халқимизнинг энг қадимий ва кенг тарқалган сеvimли озуқаларидан бири. Фарғона тоғ тизмалари ва бошқа тоғли туманларда денгиз сатҳидан 1500 м баландликда ёввойи узум навларини ўстириш мумкин. Пском водийсида Чотқол тоғи оралиғида ёнғоқзорларорасида ҳозиргача ёввойи ток наvdаси дарахтларга чирмашиб ўсмоқда. Ўтган асрнинг бошида 30 дан ортиқ узум навлари бўлган. Шулардан энг эртагилари серҳосил **чиллаки ваширин чарос, оқ кишмиш, каттақўрғон, хусайни, маска, шакарак, султони** кабилар машхур бўлган. Зарафшон водийсида узумнинг ширалиги билан ажралиб турган 24 нави маълум. Бу ерда ток сўрисиз ерда ёйилиб ўсган. Хоразмда сўрини тол наvdасидан пештоқ шаклида кўтарганлар. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда узумнинг қуйидаги навлари кенг тарқалган. Эртапишар навлар: **Оқ чиллаки, Сурхак китоби, Қора кишмиш, Оқ кишмиш.** Ўртапишар навлар: **Қора гўзал, Андижон қора узуми, Оқ хусайни, Каттақўрғон.** Кечки пишар навлар: **Пушти тойфи, Нимранг, Октябрский, Ўзбекистон мускати, Кулдьжинский.**

Мутахассисларнинг фикрича, бугунги кунда узум асосан ҳаддан ташқари калта қилиб қирқиш ёйинки хомток қилиш усули билан иссиқхонада ёки очик ерда ўстирилади. Аммо шакл беришда қандай усул қўлланишидан қатъий назар, унинг фақат ёнлама шоҳларигина ҳосил беради. Токка шакл беришнинг бошқа резали мевалардан фарқи шундаки, бу тадбир ўсимликнинг уйқудаги ҳолатида ҳам, унинг жадал ривожланаётган даврида ҳам амалга оширилади.

Мамлакатимиз иқлим шароитида ток экиш учун энг қулай вақт ноябрдан март ойигача ҳисобланади. Ота - боболаримиз токнинг заифроқ наvdасини қиш фаслида парникда сақлаб, музлаш ҳавфи ўтиши билан очик ерга экканлар.

Ўзбекистоннинг иқлим шароитида ток кўпинча очик майдонларга, ҳовли деворлари ёнида ўстирилади. Олимларнинг кузатувиға кўра боғдорчилик амалиётида ўсимликни кесиш ва унга шакл беришнинг самарали усули Гюйо тизимининг афзал эканлигини кўрсатди. Ушбу тизим ёрдамида ўсимликка икки хил шакл берилади. Навдалари калта, секин ривожланадиган ток навлари учун (айниқса ерток учун) бир елкали, наvdалари тез ривожланиб, узун бўлиб кетадиган навлар учун – икки елкали шакллантириш усули қўлланилади.

Узум маҳсулотининг кўп қисми янги пишган вақтида истеъмол қилинган, ярмига яқини кишмишга ишлатилган, айрим навларидан (хусайни, буваки ва ҳ.к.) шинни тайёрланган. Шиннидан эса сув билан аралаштирилиб, бижғитилиб мусаллас ичимлиги тайёрланган ва кўзаларга солиниб зираворлар қўшиб сақланган. Икки ойдан кейин мусаллас ажойиб шаробга айланган. Чор ҳукумати давридан бошлаб жуда кўп миқдорда узум маҳсулотлари Россияга жўнатилган. Инкилобдан аввал Ўзбекистондан Россия ва Сибирга ҳар йили 30-50 минг пуд узум ва ярим миллион пудга яқин майиз юборилган.

Ўзбекистон Республикаси ҳозир ҳам ўзининг боғдорчилиги ва узумзорлари билан машҳур. 1924 йилда мевали дарахт майдонлари 13,6 минг га, узумзорлар билан 25,3 минг га ерни эгаллаган бўлса, 1986 йилда мевали боғлар 208,3 минг га ва узумзорлар 130,6 минг га ҳудудга жойлашган эди. Айрим вилоятлар мева етиштиришга ихтисослаштирилган. Масалан, Зарафшон водийсида олий сифатли кишмиш тайёрлашда асосий база ҳисобланади. Бу ерда республикадаги узумзорларнинг ярмидан кўпи жойлашган ва бутун тайёрланадиган кишмишнинг 1/3 қисми шу ерда етиштирилади. Фарғона водийси данакли меваларнинг бош макони бўлиб, машҳур қаҳрабo рангли **ўрик, кишмиш, анор ва шафтолиси** билан танилган. Жанубий Ўзбекистонда анъанавий қимматли мева дарахтларидан **анор, анжир, бодом, писта** билан бирга **янгицитрус экинлар** ва **хурмо** етиштирилади. Тошкент вилоятидаги боғларнинг 70 фоизи **олма ва нок** билан банд. Яқин даврларгача Хоразм, Бухоро ва Сурхондарё вилоятлари ўзининг ажойиб боғ-роғлари билан машҳур эди. Пахта яккаҳокимлиги сиёсати туфайли анъанавий хўжалик соҳалари ўзгариб бу вилоятлар ўз мевазорларидан маҳрум бўлган эди. Эндиликда Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиши билан юқорида қўйилган жиддий хатолар тузатила бошланди. Пахта яккаҳокимлигига барҳам берилди, деҳқончиликда анъанавий хўжаликлар тикланмоқда.

Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалигида жиддий таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда боғдорчиликни ривожлантириш, мева-сабзавотларни етиштириш борасида ҳам катта ютуқларга эришилмоқда. Бу ўзгаришларнинг натижаси тўғрисида Ислom Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016

йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг устувор йўналишларига бағишланган маърузасида қайд этилганидек, “қишлоқ хўжалигининг мева - сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик каби тармоқлари ҳам жадал суръатларда ривожланди. Ўтган йили 12 миллион 592 минг тонна сабзавот ва картошка, 1 миллион 850 минг тонна полиз маҳсулотлари, 1 миллион 556 минг тонна узум, 2 миллион 731 минг тонна мева етиштирилди.

Қишлоқ хўжалиги хомашёсини чуқур қайта ишлаш, етиштирилган маҳсулотларни сақлаш инфратузилмасини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўтган йили қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган 230 та корхона, 77 минг тонна сиғимга эга бўлган 114 та янги совитиш камераси ташкил этилди ва модернизация қилинди. Мамлакатимизда мева- сабзавотларни сақлашнинг умумий қуввати 832 минг тоннага етказилди. Бу эса, йил давомида нархларнинг мавсумий кескин ошиб кетишига йўл қўймасдан, аҳолини асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш, ушбу маҳсулотларни экспорт қилишни кенгайтириш, нарх - наво барқарорлигини сақлаш имконини бермоқда”.⁴⁹

Аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлардаги ижобий ўзгаришлар билан бир қаторда бу соҳада муайян камчиликлар ҳам борлиги ва уни бартараф этиш зарурлиги тўғрисида Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 14 январда Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий - иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисдаги маърузасида таъкидланганидек, “охирги йилларда агросаноат комплексида ташкил этилган янги бошқарув органлари фаолиятидаги бир қатор муаммоларни бартараф этиш юзасидан қатъий чоралар кўришимиз зарур”.⁵⁰

Тарихимизга назар ташласак, аجدодларимиз ерни эъзозлаб, унга вақтида сифатли ишлов бериб, боғ - роғлар яратиб, халқ

⁴⁹Каримов И.А. “Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир” номли 2015 йил якунлари ва 2016 йил га мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим йўналишларига бағишланган ВМ даги маърузаси.// Халқ сўзи, 2016 йил, 16 январь.

⁵⁰ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб- интизом ва шахсий жавобгарлик- ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак.-Т.: “Ўзбекистон”, 2017.-Б.-43.

фаровонлигига катта ҳисса қўшиб келганликларининггувоҳи бўламиз. Жумладан, зардуштийликда экин ерларини кўпайтириш, шудгор қилиш, асраб - авайлаш, уни муқаддас ҳисоблаб сажда қилиш илоҳий низом тусини олганлигини кўрамиз. Оловга сиғиниш, ер ва олов худоси Митрага, яйлов худоси Романага ибодат қилиш, уй- жой қуриш, уни олов билан, уй ҳайвонлари, хотин, бола - чақа билан тўлдириш, ўсимлик ва дарахт кўкартириш, боғ - роғлар барпо этиш, ўзидан боғ қолдириш, катта - кичик уй ҳайвонларини кўпайтириш, ерни парвариш қилиш зардуштийлик динининг асосини ташкил қилган.

“Авесто”нинг Вандидод қисмида қуйидагиларни ўқиймиз:

“Эй, Жам! – дейилади манбада:

Қаҳрли қаҳратондан бурун сувлар шиддат билан оққан бу сарзаминларда гиёҳ ва ўт- ўланлар ғоят сероб бўлади...

У ерга ер юзидаги энг баланд, энг хушбўй ўсимликларнинг уруғларини олиб бор...

Одамлар куруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонинг билан эзғила ва қўлларинг билан шудгор қил!

Шунда Жам Аҳура Мазда истагини бажо айлади: одамлар куруқ тупроқни юмшатганларидек, ерни товонида эзди ва қўллари билан шудгор қилди.

Шундан сўнг у ерда сувлар узунлиги бир ҳосар бўлган ўзанларда шитоб билан оқдилар.

... У ерда ҳамиша ям- яшил ва хуррам, ҳамиша егулик ва қут - баракотли яйловлар яратди.

... У ерда кенг ва баланд уйлар қурди”.

(“Авесто”. Вандидод, 2- фаргард, 109-111 бетлар)

Табаррук манбада фаровонлик ва қут - бараканинг асоси инсонлар томонидан ерга ишлов бериш, ўсимликлар ўстириш, буғдой ва мевали дарахтлар экиб, боғ - роғлар яратиш, куруқ ерларга сув чиқариб обод қилиш зарурлиги Вандидоднинг учинчи фаргардида қуйидагича ифодаланади:

“-Эй, оламини яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Замини ҳаммадан кўра бахтиёрроқ бўлган дунёдаги учинчи жой қаер?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Бундай жой бир Ашаван ҳаммадан кўпроқ буғдой, ёғ ва

меваги дарахтлар эккан, одамлар курук ерларга сув чиқарган, сувли ерларни шудгор қилган заминдир”.

(“Авесто”. Вандидод, 3- фаргард, 112-113 бетлар)

Инсонларда умид бўлмаса эди, ҳаёт лаззати йўқолар эди. Умид инсонларни эзгуликка, ўзидан яхши ном қолдиришга ундайди, ҳаёт давомийлигини таъминлашда муҳим омил эканлигини эътиборга олиб халқимиз бу дунё умидли дунё, яхшидан боғ қолади деган ҳикматга амал қиладилар.

Ҳикоят: кекса ёшли бир отахон даштга чиқиб анор кўчатларини экаётган эдилар. Ўша ердан гижинглаган от минган шаҳзода ўтиб қолди. У отахоннинг ёшини сўраб дедики:

-Ёшингиз тўқсондан ошибди, бир оёғингиз гўрда бўлса, жонингизни қийнаб нима қиласиз? Уйда тинчгина ўтирсангиз бўлмайдими?

Отахон боғ қилишнинг савоблигини, Расулуллоҳ (с.а.в) қиёмат бошланган чоғда қўлингизда ниҳол тутиб турган бўлсангиз, экиб қўйишга урининг, деб марҳамат қилганларини тушунтириб ўтирмай, қисқагина қилиб: “Умидли дунё-да, шаҳзодам”, дедилар. Отахоннинг бу гапларини курумсоқлик, дунёга тўймаслик деб англаган шаҳзода ўйламасдан деди:

- Агар шу кўчатлар амал олиб, ҳосил берса-ю, унинг меvasидан тотиб кўриш сизга насиб этса менинг хотиним талоқ бўлсин!

Отахон шаҳзоданинг енгилтаклигидан ранжисалар ҳам индамай қолавердилар.

Орадан йиллар ўтди. Дашт анорзорга айланди. Шаҳзоданинг отаси вафот этиб, тахтга ўтирди. Куз кунларининг бирида шоҳ шу анорзор ёнидан ўта туриб чанқоғини босмоқни ихтиёр қилди, боғбонни чақириб, бир пиёла анор суви сўради. Ажабки, даштга ниҳол экаётган отахонни танимади. Отахон ичкари кириб, анорни сиқиб, шарбатни шоҳга тутди. Шарбат шоҳга тахир туюлиб, бошқа анорни сиқишни буюрди. Иккинчиси чучук туюлди. Кейингилари ҳам ёқмай ғабаланди-да: “ҳой чол, қандай бефаросат одамсан, шарбатни аввал ўзинг тотиб кўриб, кейин менга узатмайсанми?” деди.

-Узрлиман, шоҳим, мен тотиб кўра олмайман,- дедилар отахон.

- Нега? – деб ажабланди шоҳ.

- Агар мен ҳатто бир томчисини тотиб кўрсам ҳам, сизнинг

хотинингиз талоқ бўлиб қолади.

Шунда шоҳ отахонни таниди, ёшлигида айтган гапини ҳам эслаб, отдан тушди. Умидсизлик билан яшашнинг нақадар ёмон эканлигидан хижолат бўлиб, узр сўради.

Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалигини, айниқса, озиқ - овқат етиштиришга боғлиқ бўлган мева - узум ва сабзавот соҳасини жадаллаштиришга (интенсификация) давлатимиз жуда катта эътибор берапти ва сармоя сарфлаяпти.

Боғдорчилик ва узумчиликни жадаллаштириш деганда кўпроқ ва сифатлироқ маҳсулотни иложи борица камроқ сарф харажат билан олиш тушунилади.

Мева сифатини яхшилаш мақсадида ота - боболаримиз қадимдан боғдорчиликда дарахт гуллаган даврда гулларнинг ортиқча сонини қўлда юлиб, сийраклаштириш усулини қўллаганлар. Кичик майдонларда бу усул ҳозир ҳам қўлланилади. Бироқ, ишлаб чиқаришда ва катта фермер хўжаликларида бундай усулдан фойдаланиш имконияти чегараланган. Мевачилар ўтган асрнинг 20- йилларидаёқ бунга эътибор бериб, уни кимёвий йўл билан амалга ошириш усуллари ишлаб чиққанлар. Кўп йиллар мабойнида самарали изланишлар натижасида ишлаб чиқаришда қўллаш учун энг самарали деб қуйидаги моддалар топилди: динитроортокрезал(ДНОК), альфанафтилуксус кислотаси (АНУК), уни калий ва натрий тузлиги (КаАНУ, НАНУ), амидли АНУ ва Севин (М.И. Чиликина, 1964й.).

Мевали дарахтларни парваришлашни яхшилаш йўли билан ҳосилдорликни ва унинг сифатини яхшилаш, ихтисослашган фермер хўжаликларини ташк ил қилиш, янги, серҳосил, мевасининг сифати яхши бўлган навларни ишлаб чиқаришга қўллаш, илғор агротехтика тадбирларини жорий қилиш, касаллик ва зараркунандаларга қарши янги илғор усуллар билан курашиш, узум ва мева кўчатларини вируссиз асосда парваришлаш, мевани йиғиб - териш, сақлаш ва қайта ишлаш жараёнларини иложи борица кўпроқ механизациялаш ва ҳоказо.

Янги, интенсив боғларини ривожлантириш қулай бўлган тупроқ иқлим шароитида, ҳудудларда нав ва пайвандтаг уйғунлиги самара берувчи усуллар билан, дарахт танасини симбағазларга бойлаш, эркин ҳолда парваришлаш ва уларга ҳар хил шакл бериш йўллари билан бунёд этилмоқда.

Мутахассисларинг фикрига кўра, замонавий боғдорчиликни

жадаллаштиришнинг энг самарали усули пакана бўйли пайвандтагларда ўстириладиган мева дарахтлари билан боғ барпо қилиш, айниқса, улар танасини симбағазларга бойлаб ўстириш усуллари ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг барча ҳудудларини ҳам, боғдорчиликнинг мавжуд турлари учун мўътадил деб бўлмайди. Баъзи ҳудудларда тез-тез қайтариладиган совуқлар, ҳаво ҳарорати қиш даврида кескини кўтарилиб, тушиб туришлари, ҳароратнинг юқорилиги, ҳаво ва тупроқнинг вегетация даврида ўта қуруқлиги, дамбадам баҳор ойларида (куртак бўртганда ёки дарахтларнинг гуллаш даврида) бўладиган аёз совуқлари, бу фақат гул ва мевани эмас, баъзи вақтда ўсимликнинг ҳам нобуд бўлишига олиб келади.

Бундай шароитда боғбонларнинг вазифаси ҳар йили мўл ҳосил берадиган боғларни яратишдан иборат. Бу вазиятда фақатгина агротехник тадбирларини эмас, балки уларнинг агрофитоценозда биологик хусусиятларини ҳам ҳисобга олиниши лозим. Жумладан, агрофитоценозда ўсимликнинг бир-бирига бўлган муносабатларини сунъий усуллар билан ўзгартириш мумкин. Мисол учун сунъий равишда (кесиш орқали) кучли ўсувчи дарахтнинг ўсиш кучини чеклаш билан танасига тушадиган ёруғлик миқдори кўпайтирилади. Шу билан бу дарахтнинг индивидуал ҳосилдорлиги оширилади ва ён атрофдаги паст бўйли экинлар яшаши учун шароит яратилади. Унумдорлиги паст бўлган тупроқларда эса уларни минерал ўғитлар билан ўғитлаш ва сунъий равишда суғориш билан ҳосилдорликни оширишга эътибор берилмоқда.

Сўнги йиллардаги тажрибалар кўрсатмоқдаки, ўсимликлар зичлашган сари уларнинг ўсиш муҳити яхшиланмоқда, ҳар бир мажмуадаги барча ўсимликларнинг ташқи муҳит ва об-ҳавонинг экстремал ҳолатига чидамлилиги ортиб боради.

Маълумотларга кўра, ўтган асрнинг 60-70 йилларигача Ўзбекистонда олма ва нок боғлари, асосан, кучли пайвандтагда ўсувчи дарахтлар билан мевали боғлар барпо қилинган. Уларга эркин усулда ўсувчи шакл берилган, дарахтларнинг ораси навларнинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда 10x8 см ёки 8x8 м белгиланган. Бундай боғлар биринчи маҳсулдор ҳосилни 8-12 йилда баъзи навлар Мантуанер, Розмарин белый, Кандиль синап ва бошқалар 10-12 йилда берган. Дарахтларга ажратилган ерни ўзлаштиришга анча вақт кетган. Улар шу орада бўш қолган ва

самара бермаган. Боғдорчиликда қўлланилган бундай усул жуда кўп меҳнат талаб қилиши билан(ҳалқалаш, новдаларни эгиш ва ҳ.) ёки муқим натижага эришилмаётганлиги билан (ретердантлар) бугунги кунда ишлаб чиқаришда кенг қўлланилмаяпти.

Ҳозирги шароитда замон талаби асосида боғдорчиликда дарахтнинг ўсиш кучини, ҳосилдорлигини, мева сифатини, солкашлигини ишлаб чиқаришда назорат қилинадиган энг самарали усул сифатида пайвандтаг ва нав уйғунлигини тўғри танлашга боғлиқ эканлигига эътибор қаратилмоқда.

Шу асосда интенсив боғларда нав қиймати унинг интенсив боғда етиштирилиши, навнинг эрта ҳосилга кириши, ўзини чанглатиши (диплоид), ҳосилдорлигини ошириш тезлиги, солкашликнинг йўқлиги ва умумий маҳсулдорлиги билан ўлчана бошлади.

Ишлаб чиқариш учун боғнинг ҳосилга кириш тезлиги, яъни ажратилган майдондан иқтисодий самарали фойдаланиш аҳамиятлироқ. Бу ерда нав ва пайвандтагдан ташқари экинни жойлаштириш зичлиги ва мева боғининг қай усулда шаклланиши ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Тадқиқотчиларнинг маълумотларига кўра, дарахтларнинг ўсиш ва ривожлинишининг етарли даражада таъмин этиладиган шароитда, Ўзбекистоннинг ҳамма ҳудудларида энг иқтисодий самарадор мевали боғ бу пакана пайвандтагда, қолаверса, симбағазда ўсаётган боғдир. 2010 йилдан мамлакатимиз ҳудудига янги бўлган интенсив боғлар кириб келди.

Улар асосан, паст ва пакана пайвандтагда ўсувчи дарахтлар асосида ташкил қилиняпти. Улар ўзларининг айрим ўстириш технологиялари билан анъанавий мавжуд боғларимиздан фарқ қилади. Жумладан, энг асосий фарқ уларга дарахтларни маълум майдондаги зичлиги юқорилигини ҳисобга олган ҳолда шакл бериш.

Бундай боғларнинг ҳосилдорлиги мамлакатимиздаги мавжуд боғлар ҳосилдорлигидан анча юқорилигини эътиборга олсак, табиийки, тупроқ унумдорлигига ва унинг сув билан таъминотига талаби юқорилиги табиийдир. Жаҳон мамлакатларидаинтенсив боғлар ташкил этиш бўйича тўпланган ижобий тажрибага асосланиб айтиш мумкинки, Ўзбекистон шароитида ҳам интенсив боғлар, уларнинг ўсиш ва парваришlash технологияларига тўлиқ амал қилинса, юқори иқтисодий самара беради ва халқимизга

сифатли ва экологик тоза мева етказиш билан бир вақтда маълум майдондан анча юқори ҳосил олишни таъмин этади.

Бугунги кунда Ўзбекистон шароити учун эрта пишувчи мева навлари ҳосилдорлигини ва уларнинг сифатини ошириш асосий омиллардан биридир. Барча мевали боғларни, шу жумладан, жадаллашган боғларни, айниқса, симбағазда ўсувчи боғларни иқтисодий самарадорлигининг юқорилигини намоён қиладиган омиллардан асосийси бу пайвандтаг ва нав уйғунлигидир.

Маълумки, Ўзбекистон азал-азалдан ўзининг ширин-шакар мевали боғлари билан бутун дунёга танилгант ва довуғи кетган. Республикамизнинг Биринчи Президентининг 2006 йил 11 январдаги № 255 - сонли қароридан сўнг боғдорчиликка, айниқса, интенсив боғдорчиликка эътибор кучайиб кетди. Шу билан бир вақтда кўпгина ҳудудларда совутгичлар, мевани қайта ишлайдиган замонавий цехлар қурилиб ишга туширилаяпти.

Сўнгги йилларда давлатимиз томонидан интенсив боғларни барпо этиш, шу боғлар тупроқ унумдорлигини етарли даражада сақлаш ва ошириб бориш, дарахтга тўғри шакл бериш ва кесиш, интенсив боғ маҳсулотини қайта ишлаш, боғларни касаллик ва зараркунандалардан сақлаш, вегетация даврида сифатли суғориш ва суғориш системасини такомиллаштириш ва бошқа масалаларни ҳал қилиш юзасидан катта ишлар қилиняпти.

Мутахассисларнинг фикрича, пакана ва паст пайвандтагда ўстирилаяётган боғларни, айниқса, симбағазга олинганларининг қатор орасини майин ўтли ҳолда ушлаш фойдалидир. Бу усул дунёда кенг қўлланилмоқда. Бу усул тупроқ ҳароратини ҳаддан ташқари ошиб кетишидан сақлаш, унинг таркибидаги микроорганизмларнинг иш фаолиятини яхшиланишига шароит яратади.

Боғларни, айниқса, интенсив боғлар самарадорлигини оширишнинг яна бир муҳим омилларидан бири, уларни маълум бир ҳудудларга (ўсиш, ривожланиши маъқул келадиган) концентрациялаш, бундай ҳудудларда боғдорчиликнинг барча ютуқларини кенг қамровда жалб қилиш имкони мавжуд бўлады.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилаяётган ислохотлар ва таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш 2016 йил ва яқин истиқболга мўлжалланган иқтисодий дастуримизнинг муҳим йўналиши тўғрисида тўхталар экан,

Республикамизнинг Биринчи Президенти Ислон Каримов, дастурга кўра, “ 2020 йилгача пахта хомашёсини етиштириш ва уни давлат томонидан харид қилиш ҳажмини 3 миллион 350 минг тоннадан 3 миллион тоннага босқичма- босқич қисқартирилишини, натижада 170 минг 500 гектар суғориладиган ер пахтадан бўшабини, паст банитетли пахтадан бўшаган экин майдонларида, аввало, сабзавот ва картошка, шулар қаторида озуқа экинлари, ёғ - мой олинадиган ва бошқа ўсимликлар экилиб, боғ ва узумзорлар барпо этилади.

Экин майдонларининг оптималлаштирилиши ва замонавий агротехнологияларнинг жорий этилиши натижасида 2020 йилда бошоқли дон етиштиришни 16,4 фоизга ошириб, унинг ҳажмини 8 миллион 500 минг тоннага етказиш, картошка етиштиришни 35 фоизга, сабзавотни 30 фоизга, мева ва узумни 26,2 фоизга ошириш кўзда тутилмоқда”,⁵¹ деб таъкидлади.

Бу ишларни изчил давом эттириш ва 2017 йилда Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ва бошқа идоралар олдида турган муҳим стратегик вазифаларни амалга ошириш зарурлиги тўғрисида Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2017 йил 14 январда Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий - иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида қайд этганидек: “Биринчи - экин майдонлари ва экин таркибини оптималлаштириш, илғор технологияларни жорий этиш ва ҳосилдорликни ошириш, мева - сабзавот ва узум етиштиришни кўпайтириш;

Иккинчи - фермер хўжаликларининг молиявий- иқтисодий ҳолатини мустаҳкамлаш;

Учинчи - агротехника тадбирларини молиялаштиришда ижобий натижа бермаётган ва мутлақо чала тизимга барҳам бериш зарур”⁵². Аграр соҳада амалга оширилаётган ушбу изчил ислохотлар ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

⁵¹ Каримов И.А. Бош мақсадимиз- мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, о либ бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. ВМ нинг 2016 йил 15 январдаги кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2016 йил, 16 январь.

⁵² Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб- интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак.-Т.: “Ўзбекистон”, 2017.-Б-41.

Аждодларимиз қадимдан нав ва мева турини тўғри танлаш, уларни тўғри жойлаштириш, дарахт танасига шакл бериш усулини тўғри танлаш, тупроқ унумдорлиги, боғнинг турига жавоб бериши, касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш чораларини такомиллаштириб боришга алоҳида эътибор берганлар. Ўтмишдошларимизнинг бу борадаги ижобий тажрибаларидан бугунги кунда ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Қадимий тарихий меросимизда илгари сурилган аждодларимизнинг боғдорчиликни ривожлантириш ва эъзозлаш борасидаги ибратли ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмай, аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини яхшилаш ва ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши учун ибратли меросни оилада, таълим муассасаларида ёшлар онига сингдириб борилиши мақсадга мувофиқдир.

3.5. “АВЕСТО”ДА ЎСИМЛИКЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МАДАНИЯТИ

Ўзбекистан ҳудудида аждодларимиз томонидан аграр соҳада бой мерос қолдирилганлиги туфайли мустақиллик йилларида ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришга ва бу соҳадаги бой маънавий меросимиздан фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқда. Мамлакатимизнинг бугунги ва келгуси тараққиёти кўп жиҳатдан аграр соҳани ривожлантириш ва кишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган ислохотларнинг ижобий натижасига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан қаралса ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантириш, аждодларимизнинг қадимий ва бой деҳқончилик маданияти сирларини чуқур ўрганиш, она тупроқни, сувни, ҳавони, табиатни, кишлоқ хўжалик ўсимликларини зарарли касалликлардан ҳимоя қилишда фойдали хашаротларни кўпайтириш ва биологик усулдан фойдаланиш, уларни асраб ардоқлаш, мусаффо ҳолда авлодларга қолдириш ишига ҳисса қўшиш барчанинг муқаддас бурчидир.

Бугунги кунда ушбу муаммо бутун дунёда ниҳоятда долзарб бўлиб. дунёдаги барча мамлакатларда мазкур муаммо ечимини топиш бўйича олимлар илмий изланишларини олиб бормоқдалар. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Тошкент Давлат аграр университети ҳамкорлигидаги

2008 йил 25-26 ноябр кунлари «Қишлоқ хўжалик ўсимликларини зарарли организмлардан ҳимоя қилишда биологик усул қўллашнинг истиқболлари» мавзуида ўтказилган халқаро илмий-амалий конференцияга 60 дан ортиқ хорижий мамлакатлар олимлари таклиф этилганлиги ҳам бу технологияни қишлоқ хўжалигига жорий этиш инсон ва тирик организмлар учун ниҳоятда хавфли бўлган ўта захарли пестицидлардан воз кечилиб, хориж валютасини тежайдиган, инсон саломатлиги учун фойдали экологик тоза маҳсулотлар олиш имкониятлари ва истиқболларини аниқлаб олишни мақсад қилиб қўйганди.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни такомиллаштириш мақсадида фермер хўжаликларига айлантирилиши билан бирга қишлоқ хўжалик ўсимликларини зараркунанда, касаллик ва бегона ўтлардан ҳимоялаш ишларига катта эътибор берилмоқда. Олимларнинг тавсияларига кўра ўсимликларни ҳимоя қилишда биологик кураш усулини қўллаш тадбири- чораларини режалаштириш экинларнинг фитосанитар ҳолатини ҳисобга олиш, табиатдаги мавжуд зарарли ва фойдали ҳашаротлар ривожланиши, тарқалиши ва зарар келтириши тўғрисидаги маълумотларга асосланади.

Шу сабабли ҳам аграр соҳа тармоғида етиштирилаётган маҳсулотларни зараркунанда, касаллик ва бегона ўтлардан ҳимоя қилиш ҳисобига ялпи ҳосил салмоғини ҳамда сифатини ошириш ва янада кўпайтириш учун илмий асосланган ҳамда энг маъқул кураш усуллари танлаб олиб уни қўллаш бугуннинг талабидир.

Олимларнинг кузатувлари натижалари бўйича, жаҳонда етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ўртача 30-35 фоизи турли касалликлар, зараркунандалар ва бегона ўтларнинг етказган зарари туфайли нобуд бўлиши ва бу кўрсаткич ривожланган мамлакатларда 10- 15 фоиз, кам ривожланган давлатларда эса 50 фоизни ташкил этиши аниқланган. Шунингдек, қишлоқ хўжалик экинларига жаҳон адабиётидаги маълумотларга кўра 70 мингдан ортиқ турдаги ҳашаротлар, шу билан бирга турли каналар ҳам зарар келтиради. Улардан айримлари жуда хавфли бўлиб ўсимликка сезиларли таъсир кўрсатади. Келтирилган ушбу мисоллардан ҳам кўриниб турибдики, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини зараркунандалар, касаллик ва бегона ўтлардан ҳимоя қилиш долзарблигича қолмоқда.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалигида сифатли маҳсулотлар етиштириш, озиқ - овқат хавфсизлиги масаласига алоҳида эътибор берилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И. Каримов томонидан 2000 йил 31 - августда имзоланган “Қишлоқ хўжалик ўсимликларини зараркунандалар, касалликлар ва бегона ўтлардан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун муҳим аҳамиятга эгадир. Маълумки, ўтган давр мабойнида қишлоқ хўжалик экинларининг зараркунандаларига қарши асосан кимёвий усулда курашилган, оқибатда пестицидлар атроф муҳитни зарарлаши билан бир қаторда ўсимлик маҳсулотларида сақланиши билан инсон ва табиатдаги бошқа тирик организмларга зарарли таъсир ўтказиб келган эди.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалик экинлари зараркунандаларини йўқ қилишда унинг табиий кушандаларидан фойдаланиш ўз самарасини бермоқда. Шу сабабли ҳам қишлоқ хўжалик экинларининг зараркунандаларига қарши биологик усулда курашиш ўзининг афзаллигини кўрсатмоқда.

Бугунги кунда Республика шароитида учрайдиган кўплаб турдаги (хонқизи, олтинкўз, апантелес. бракон, трихограмма, сирфид пашшаси каби) энтомофаглар олимларимиз томонидан излаб топилди ва уларни лаборатория шароитида кўпайтирилиб амалиётга тадбиқ этилмоқда.

Аждодларимиз меросини ўрганадиган бўлсак, муқаддас замин ота - боболаримиз томонидан барча даврларда улуғланган, ерни, ўсимлик ва ҳайвонат дунёсини асраб - авайлаш, турли зараркунандаларга қарши табиий йўл билан курашишга алоҳида эътибор берилган бўлиб, ушбу ғоялар асосида бугунги кунда ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантириш муҳим аҳамиятга эгадир.

Дарҳақиқат, табиатни, ўсимлик дунёсини эъзозлаш ва ундан оқилона фойдаланиш масаласига «Авесто»да алоҳида эътибор берилган. Ўтмишдошларимизнинг қонунлар мажмуасида табиатга, она-заминга муносабат, ўсимликларни зараркунандалардан ҳимоя қилиш ва экологик, деҳқончилик маданияти олий даражада ҳал қилинган бўлиб, бугун ҳам долзарблигича қолмоқда.

Инсониятнинг табиат бойликларидан оқилона фойдаланмаганлиги оқибатида қатор экологик муаммолар, жиддий

вазият ва таҳдидлар вужудга келди. Бундай хавф - хатарлар тўғрисида мамлакатимизнинг Биринчи Президенти Ислам Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли китобида ёзганидек, «Миллий хавфсизликка қарши яширин таҳдидларни кўриб чиқар эканмиз, экологик хавфсизлик ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш муаммоси алоҳида эътиборга моликдир»⁵³.

Аждодларимиз табиатни авайлаб, уни кўз қорачиғидек асрашган. «Авесто»нинг гувоҳлик беришича табиат илоҳийлаштирилган. «Инсон бутун умри давомида - дейилган илоҳий китобда - сув, тупроқ, ўсимлик, олов умуман дунёдаги жамийки яхши нарсаларни пок ва бус бутун асрашга бурчлидир».

Шу сабабли буюк маънавий меросимиз Авесто ёдгорлигида она - ерни, табиатни, ўсимликларни, инсонни эъзозлаш, унга эҳтиром тўғрисидаги ўлмас ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб келмоқда.

Аждодларимизнинг буюк маънавий меросида таъкидланганидек, яхшилик қилмоқ учун, деҳқончилик билан шуғулланиб, дон эймоқ учун инсон энг аввало фаол бўлмоғи, ўз ҳалол меҳнати билан жамият тараққиётига ҳисса қўшмоқлиги талаб этилади. Ота- боболаримиз донли экинлар инсон озиқ- овқат маҳсулотларининг асосий хом ашёси бўлиши билан бир қаторда, қишлоқ хўжалик ҳайвонлари учун ҳам ем- хашак манбаи эканлигини яхши англаганликлари сабабли буғдойнинг бир қанча юқумли ва юқумсиз касалликлари занг, қоракуя, фузариоз, вилттва бошқа касалликлар билан зарарланишининг олдини олишга алоҳида эътибор берганлар. Жумладан, кузги ва баҳорги буғдойни алмашлаб экишда дуккакли, бутгулли экинлардан ўтмишдош сифатида фойдаланишганлар ва шу асосда кўпгина касаллик кўзғатувчиларининг ривожланишига барҳам берилган.

Тарихий манбада таъкидланганидек, аждодларимиз кузги буғдойни қулай муддатларда, баҳоргисини эса эрта экишга эътибор бериб, натижада буғдойнинг занг, ун шудринг, илдиз чириш, бактериял ва вирусли касалликлар билан камроқ зарарланишини таъминлаганлар. Шунингдек, ота- боболаримиз йиғим - терим ишлари ўз вақтида ва қисқа муддатларда ўтказилишига алоҳида эътибор берганлар. Донларни тупида ва

⁵³Каримов И.А.Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: «Ўзбекистон», 1997. Б.-110.

ўрилмаларда ўзоқ муддат қолдиришга рухсат бермаганлар, сабаби, бундай ҳолатда фузариоз ва зайтунранг моғорининг ривожланиши, доннинг тўкилиб, уларда занг, ун шудринг ва септориоз каби касаллик кўзғатувчиларнинг тўпланиб қолишини яхши билганлар ва шу сабабли унинг олдини олиш чораларини кўрганлар.

Ота-боболаримиз суғориладиган ғаллазорларда учрайдиган шираларнинг кўплаб турлари борлигини, лекин улар бир-биридан ҳаёт кечириш шароити билан фарқ қилишини ҳам яхши билганлар. Масалан, айрим тур ширалар бошоқдошлар оиласига мансуб ўсимликлар билан озикланса, бошқалари мавсум давомида озикланувчи ўсимликларни алмаштириб яшайди. Бироқ табиий - иқлим шароити билан фарқ қиладиган ҳудудларда шу шароитга мослашган зараркунандалар экинларга кўпроқ зарар келтиришини аждодларимиз яхши билганлар ва унга қарши курашганлар.

Аждодларимиз дон маҳсулотларини сақлашга ҳам катта эътибор берганлар. Жумладан, йиғим-теримгача дон омборларини таъмирлаб, тозалаб, шамоллатиб, ёғин - сочиндан ҳимоялашга алоҳида эътибор қаратганлар ва фарзандларини ҳам шунга ўргатиб борганлар. Ҳосил йиғиб олингач, улар ерларни чуқур шудгор қилишиб, дала ва атрофларини бегона ўтлардан тозалашга ҳам катта эътибор берганлар.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ичида озуқабоплиги бўйича арпа ҳам муҳим ўрин тутишини аждодларимиз яхши билганликлари учун арпа экинида кўп тарқаладиган ва кўп зарар етказадиган касалликларга қоракуя, занг касалликлари, илдиз чириш, ун шудринг, баргларнинг доғланиши, қора бактериоз, штрихсимон мозаика ва сариқ паканаликка қарши курашганлар.

Ота-боболаримиз арпа, буғдой ва жавдарнинг кўпгина касалликлари умумийлигини билганликлари сабабли уларни бир жойда икки йилдан ортиқ кетма - кет экмаганлар. Улар кузги арпани жуда эрта ёки баҳорги арпани кечиктириб экиш ўсимликларнинг қоракуя касалликларига чидамлилигини пасайтиришини билганлар, шунингдек, бундай экинзорларда қор моғори, септориоз ва бошқа касалликлар ҳам кучли ривожланишини билиб унинг олдини олиш чораларини кўрганлар. Шунингдек, улар вегетация даврида бегона ўт ва зараркунандаларга қарши мунтазам курашиш кўпгина вирусли, бактерияли касалликларнинг пайдо бўлиши ва тарқалишининг олдини олишини билганлар ва унинг чорасини кўрганлар.

Жумладан, тўкилган дон майсаларини кузда йўқотиш ун шудринг, септориоз, йўл - йўл ва тўрсимон доғланиш, пакана занг ва бошқа касалликларнинг тарқалишининг олдини олишини билганлар ва фарзандларига ҳам бу чора- тадбирларни ўргатиб борганлар. Шунингдек, ерни ҳосил йиғиб олинган зоҳатиёқ шудгорлаб кўпгина касаллик заҳираларининг камайишига эришганлар.

Олимларнинг тадқиқот ишлари натижаларига кўра ҳозирги вақтда фанда 300 дан ортиқ турдаги заҳарловчи, замбуруғларни ўлдирувчи ва ҳашаротларни кўрқитувчи хусусиятга эга бўлган ўсимликлар мавжудлиги аниқланган. Барча қишлоқ хўжалик экинлари биоценозида табиий энтомофаглар ва касаллик кўзғатувчи микроорганизмлар зараркунанда ҳашаротлар сонини камайитиришда бош омил бўлиб ҳисобланади. Табиий кушандалар йиртқичлик ва паразитлик қилиб, баъзан касаллик туғдирувчи микроорганизмлар шаклида зараркунанда ларни nobуд қилади.

Бошоқли дон экинларига зарар келтирувчи шираларнинг хонқизи қўнғизлари, олтинкўзлар, сирфид пашшалари каби 20 дан ортиқ ашаддий кушандалари- йиртқич ва паразит энтомофаглари мавжуд. Олимларнинг кузатувлари бўйича табиий энтомофагларнинг ғалла биоценозида йиртқич энтофаглардан асосан хонқизи қўнғизлари, сирфид пашшалари ва олтинкўзлар кўп сонда учраган бўлса, кандаллар, визилдоқ қўнғизлар ва ўргимчаклар кам сонда учрагани аниқланди. Шираларда паразитлик қилиб яшовчи ҳашаротлар ҳам зараркунандалар сонини камайитиришда муҳим роль ўйнаши кузатилди. Шунингдек, йиртқич энтомофаглар ичида хонқизи қўнғизлари барча табиий кушандаларга нисбатан доминант тур ҳисобланишини ҳам олимлар аниқладилар. Хонқизи, олтинкўз ва сирфид пашшалари бошоқли дон экинларига зарар келтирувчи ширалар сонини камайитиришда ҳам муҳим аҳамиятга эга эканлигини ҳар бир аграр соҳа ходими билиши бугунги кун талабидир.

Тарихий меросимиз «Авесто»нинг барча қисмлари инсонга ҳурмат туйғулари билан суғорилган. Еру кўкдаги барча ҳаётий нозу - неъматларни севиш, ардоқлаш ва қадрига етиш инсон учун муқаддас бурч ҳамда вазифа ҳисобланган. Шу сабабли ҳам «Авесто»- нафақат Шарқ халқларининг, балки бутун инсониятнинг олам ҳақидаги эътиқод, билим ва тасаввурлар қомусидир десак тўғри бўлади.

Ислом Каримов «Юксак маънавият - енгилмас куч» номли

китобида ёзганидек: «Авесто»нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб берадиган «Эзгу фикр, Эзгу сўз, Эзгу амал» деган тамойилни оладиган бўлсак, унда ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор ғояси сифатида талқин этиш бизнинг бугунги маънавий идеалларимиз билан нақадар узвий боғлиқ, нечоғлиқ мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани айниқса эътиборлидир»⁵⁴.

Дарҳақиқат, инсон ва жамиятнинг ҳаёти ва тақдири қанчалик даражада она - заминга ва деҳқончилик билан боғлиқлиги буюк маънавий меросимизда етарли даражада ўз ифодасини топган.

Унда бутун табиат, инсон, ер, сув, дарахт, ўсимлик, жониворларни эъозлаш, ерга ишлов бериб, суғориб, боғ-роғ, экинзорлар бунёд қилиш ва бошқалар муқаддас саналган. Асрлар давомида ўтмишимизда ер ниҳоят даражада эъозланган ва унда етиштирилган маҳсулотлар қадрланиб, фарзандлар тарбиясида бу анъанадан фойдаланилган.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришган кунларданоқ ерга ва дон мустақиллигига бўлган эътибор кучайди ва у ҳукуматимизнинг қатор қонунлари билан ҳимояланмоқда. Тупроқнинг нумдорлигини ошириш, ерга ишлов бериш маданиятини яхшилаш ва парвариш қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Тупроққа ишлов беришнинг нақадар муҳимлиги «Авесто»да ҳам ўз аксини топган:

“Узоқ замон экилмаган ва омоч тегмаган замин бахтсиздир. У омочни орзу қилади. Бундай замин балоғат палласига кирган соҳибжамол қиздир. Бу қиз фарзанд кўриш ва яхши ёстикдошга интиқдир”....

«Кимда - ким заминни чап ва ўнг қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади. У гўзал ва покиза қизга ўхшайди. Бу қиз эр хонадонига кириб бориб, ўз тўшагида ҳалол ёстикдошига фарзандлар тўғиб беради. Замин ҳам мўл - кўл меваларини инъом этади”.

“- Эй, оламни яратган Зот!

Эй, Ҳақиқат!

Заминни ҳаммадан кўра бахтиёрроқ қилган шахс ким?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

⁵⁴Каримов И.А. Юксак маънавият- енгилмас куч. Т.: “Маънавият”, 2008. Б- 32.

У ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У куруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир”...

-Эй, мард! Эй, мени чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилган зот!

Одамлар ҳамиша бу ерга келадилар ва нон сўрайдилар. Мен бу ерда ҳосилга кираман, сен учун турли хўрак ва мўл - қўл буғдой етиштираман”.

“Кимда- ким буғдой экса, у Ашаҳни(Ҳақиқат) экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради. У Мазда динини юзлаб ҳамду сано, назру ниёз ва ўн минглаб курбонликлар билан қувватлантиргандек қудратли қилади”.

(“Авесто”. Вандидот, 3- фаргард, 114-115 бетлар)

Бу ўғитнинг маъноси, фикримизча ерни кузда устини остига, остки қатламини устига, келгуси йили кузда эса ернинг остки қаватини устига, устини эса остига ағдариб-ҳайдаш назарда тутилган бўлиб, бу ўғитларга аجدодларимиз асарлар давомида риоя қилиб келганлар. Бу тадбирлар ернинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга, турли зараркунанда ва бегона ўтларнинг кўпайишининг олдини олишда қўл келган.

Олимларимизнинг кўп йиллик олиб борилган илмий тадқиқот ишларининг натижалари шуни кўрсатадики, ерлар кузда отвалли плуглар ёрдамида чуқур қилиб ағдариб ҳайдаш билан асосий ишланганда, тупроқнинг агрофизик, агрохимёвий. агромелиоратив фито-санитария ҳолати хусусиятлари яхшиланади, унинг микрофлораси учун қулай шароит яратилади. Экин майдонларининг маданийлашиш даражаси ошади. Тупроқнинг унумдорлиги кўтарилади. Буларнинг барчаси қишлоқ хўжалик экинларидан мўл ва сифатли ҳосил олиш имконини яратади. Илмий тадқиқот ишларининг натижалари шуни кўрсатадики, тупроқ баҳордан кузга борган сари зичлашиб сув, ҳаво, озуқа режимлари ёмонлашиб боради. Бу жараёнга суғориш сувлари ва қишлоқ хўжалиги машиналари ва қуроллари катта таъсир кўрсатади. Бу ҳолатга ҳам тарихий ёдгорлигимиз “Авесто”да эътибор берилган.

Муқаддас «Авесто»нинг қайси жумласини олманг, ундан ёшларда деҳқончилик маданиятини шакллантиришга қаратилган маъно ва мазмун топаверасиз.

Қадимий маънавий меросимиз “Авесто”да атроф-муҳитни

озода сақлаш, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалик экинларини зарарли организмлардан ҳимоя қилишда табиий биологик усуллардан кенг фойдаланиш зарурлиги тўғрисида ибратли фикрлар берилган. Жумладан, аجدодларимиз зараркунандаларга қарши захар модда ҳосил қилувчи, замбуруғларни ўлдирувчи ва ҳашаротларни қочирувчи хусусиятга эга бўлган ўсимликлар ёнғоқ барги, сабзи барги, пақ-пақ ўсимлигининг барги, семизўт поясини қирқиб, қайнатиб, тайёрланган шарбат сувидан, шунингдек, саримсоқ пиёздан ҳам зарарли ҳашаротларни йўқотиш ва қочиришда кенг фойдаланганлар.

Профессор С. Азимбоев маълумотларига кўра, бугунги кунда Англия шароитида фермерларнинг помидор етиштирадиган иссиқхоналарида оққанотли пашшага қарши Гулидавид ўсимлигидан фойдаланилади. Бу ўсимлик тувакчаларда етиштирилиб улар помидор тупининг олдига қўйиб қўйилади. Гулидавид ўсимлигида ҳашаротларни қочирувчи модда мавжудлигидан оқ қанотли пашшалар ўсимликдан қочиб ёпишқоқ тасмаларга ёпишиб қолади.

“Авесто”нинг Вандидод бўлими 6 - бобида шамол, ҳайвон, парранда, пашша орқали турли касалликлар тарқалиши таъкидланиб, унинг олдини олиш йўллари кўрсатилган.

Касаллик тарқатадиган ҳайвон ва ҳашаротларни йўқотишга даъват этилган ҳолда, “Авесто”да уй жониворларини эҳтиёт қилишга чақириқ кучлидир. “Вандидод”да бир уй итини ўлдирган киши 10000 барсум, 10000 руҳиятни тетиклаштирадиган ўсимлик барги жарима бериши лозим.

“Авесто”да иссиқлик, совуқ ҳаво, очлик, руҳий изтироб, тозалikka риоя қилмаслик; Аҳриман юборган зарарли қурт, пашша ва бошқа ҳашаротлар, ёмон ҳаво касалликларнинг асосий манбаи дейилади. Унда 9999 касалликни Аҳриман пайдо қилган , дейилади.

“Вандидод”нинг 5 ва 11- бобларида доимий бадан тарбия билан шуғулланиш, кунда юз - қўлни бир неча марта ювиш, сочи тоза тутиш, тирноқларни тез - тез олиб, тозалабтуриш тавсия этилади.

Жумладан, “Авесто”да қуйидагиларни ўқиймиз:

“Зардушт Аҳура Маздадан сўради:

Аҳура Мазда жавоб берди:

Кимки соч тараса ёхуд уни олса, ёхуд тирноғини олгач, уни ҳеч қандай расм - русумсиз бирор бир чуқурга ё ковакка тўкиб юборса, бу қабих амал девларни дуо билан олқишлаб, кучлантирган, нусрат бахш этган билан баробардир”.

“Диний русум ва маросимларга эътиборсизлик оқибатида ер юзида девларнинг хуружи авж олади.

Диний русум ва маросимларга эътиборсизлик оқибатида одамлар бит деб атовчи храфсастралар, экинзорларда бугдойларни егувчи ҳашаротлар, уйларда либосларни кемирувчи махлуклар ер юзини босиб кетади”.

“Эй, Зардушт!

Қачонки сочингга тароқ солсанг ёхуд уни қиртишласанг, ё тирноқ олсанг тандан жудо бўлган ўша соч ва тирноқларни ашаван эрдан ўн одим олисга, оловдан йигирма одим олисга, сувдан ўттиз одим олисга ва барсам дасталаридан эллик одим олисга элтиб бор”...

“Кимки храфстра(зараркунанда ҳашарот) ларни қўлга олса-ю, бироқ динни асрамоқ учун бел боғламаса ва: “мен – отурбон- дин ҳомийсиман” деса, билгилки, у каззобдир.

-Эй, Ашаван Зардушт!

Сен уни отурбон- дин ҳомийси дема!

Шундай ваъз қилди Аҳура Мазда”.

Табаррук манбада шунингдек, инсонларни эзгу амалларни бажаришга чорлавчи ва қабих амаллардан узоқлашиш зарурлиги тўғрисидаги пандлар мавжуд:

“Ҳаргиз бу учликда сусткашлик қилма: эзгу фикратда, эзгу амалда ва эзгу каломда.

Ушбу қабих учликдан зинҳор юз бур: ёмон фикратдан, ёмон амалдан, ёмон каломдан!...”

(“Авесто”. Вандидод, 17-фаргард, 159,160, 162 бетлар)

“Авесто”да бир неча минглаб ўсимликлар ва улардан дори тайёрлаш усуллари, ҳатто уларнинг қўраси ҳақида ғоятда қимматли маълумотлар мавжуд. Хусусан, доривор гиёҳлар султони Ҳум хусусида далиллар қизиқарлидир. “Авесто”нинг тўққизинчи Ҳоти қисмлари ҳамда “Хорда Авесто”нинг бир боби Ҳумнинг ҳосияти ва таърифига бағишланган. Барчанинг дармонбахши бўлган бу муъжизавий шарбат кишиларга шижоат, кўркемлик, сокинлик, пок руҳ, соғлом ақл, мангу умр ҳадя этади;

баҳодирларга зафар келтиради, ўғри, қароқчи газандалар ҳидини узоқдан билишлик қобилятини беради; бепуштларга пушт, ўғилсизларга ўғил инъом этади. Хумдан ичган одам ер юзини обод, халқни шод, юртини фаровон этади. Шунинг учун Хумни нўш этмоқ насиб қилган Жамшид, Фаридунлар юртни юксалтириб, ер юзидан жоҳилият, қабохат ва разолатни, зулму вайронгарчиликни бартараф этганлар, ривожланишу тараққиёт, ўсиб- ўниш, кўпайиш равнақ топган.

“Авесто”нинг 12-Ҳотида Аҳура Мазда эзгу Илоҳ сифатида, “Ёруғлик ундандир! Фароғат ундандирким, бутун борлик шодмонлик либосини кийгандир! деб улуғланади:

“Мен ўз чорполари билан бу заминда яшагувчиларнинг эмин - эркин борди- келди қилишлари; уй ва қошоналарида озод яшамоқларини истайман.

Тайёрланган завр суви ҳузурида Ашаҳ- Ҳақиқат намозини адо этарканман озодликни мадҳ этаман.

Бундан сўнг, маздапарастлар маконига зиён етказмайман, уни вайрон қилишга қўл урмайман ва ҳеч кимнинг жону танига қасд қилмайман”.

“Ашаван бўлмаган гуноҳкор ва тубанкор, ёмонлик қўли билан яратилган, дуруж бунёд айлаган, хилқати бадлик ва палидлик бўлмиш девлардан юз бураман.

Девлар ва девпарастлардан узоқлашаман.

Жоду ва жодупарастлардан узоқлашаман.

Аҳура Мазда зараркунанда хилқатлардан йироқлашаман; уларнинг андишасидан, сўзларидан, ҳар неки амалларидан ҳам узоқлашаман, шунингдек, озор бергувчи ҳар бир дурванддан юз бураман” деган сўзларни айтади.

Табаррук манбада бу фикрлар давом эттирилиб, ёмонликдан узоқлашиш ва яхшилик томон ишонч билан интилиш зарурлиги, ҳаётнинг ва оламнинг мазмун- моҳияти ва унинг яратилишиқуйидагича изоҳланади:

“Шу ишонч билан сувларни, шу ишонч билан гиёҳларни, шу ишонч билан яхши чорполарни, шу ишонч билан Аҳура Мазда оламни яратди.

Мард ашаванни халқ айлади; шу ишончким Зардуштда эди; шу ишончким Кай Гуштаспда эди; шу ишончким Фарашвштарида эди ва Жомоспда эди; шу ишончким ҳар бир ашаваннинг хатти-

ҳаракатида зоҳирдир, мен ҳам шу ишонч билан маздапапрастман”.
(“Авесто”. Ясна, 12-Ҳот, 57 бет)

Муқаддас манбада шунингдек, ғавқулотда ҳолатларнинг олдини олиш, яйловлар, бўтазорларни пайҳон қилишга йўл қўймаслик: экинзорлару, боғу роғларга, мевали дарахтларга зарар етказмаслик, атроф - муҳитнинг покизалигини асраш, чашма, кудук, ариқ, ҳовузларнинг тозалигига эътибор бериш хусусида ҳам ибратли фикрлар мавжуд. Масалан, ҳовуз лаби ёки ариқ бўйида мол боққан ёки отини боғлаган ҳар қандай шахс 25 қамчи билан калтакланиш билан жазоланган.

Тарихий манбада кўчатзорлар мевали боғлардан узоқда ташкил қилиниши лозимлиги, бу эса ёш ва ҳосилли дарахтлар учун умумий бўлган патогенларнинг тарқалишини чеклаш имконини бериши, кўчатзорларда шу минтақа учун жорий этилган алмашлаб экишга қатъий риоя қилиниши зарурлиги тўғрисидаги фикрлар бор. Шунингдек, маҳаллий ва минерал ўғитларни тўғри қўллаш ўсимликларнинг касалликларга чидамлилигини ошириши, шу сабабли кўчатзорларда минерал озиқлантириш шу жойнинг агрокимёвий таҳлилига мувофиқ қатъий меъёрларда амалга оширилиши зарурлигига ҳам эътибор берилган.

Дарҳақиқат, аجدодларимиз томонидан фойдали ҳашаротлар, курт-кумурсқалар асраб - авайланиб, уларга озор бериш катга гуноҳ саналиб, бунга риоя қилмаганлар қаттиқ қораланган. Шу сабабли ҳам айрим фойдали ҳашаротларнинг номлари илоҳийлаштирилган. Масалан, қадимдан ота-боболаримиз қишлоқ хўжалиги ўсимликлари учун жуда фойдали бўлган юздан ортиқ зараркунандаларнинг кушандаси бўлган ҳашаротни эъзозлаб «Олтинкўз» деб таърифлаб келган. Шунингдек, қишлоқ хўжалик экинларининг ашаддий кушандаси бўлган ўсимлик шираларининг ҳамда қалқондорларнинг кушандасини «Хон қизи» (Божья коровка) деб эъзозлашган.

Олимларнинг илмий изланишлари натижасида эрамиздан 2000 минг йил олдин, ҳатто Рамзис II ҳукмронлик даврида ҳам ўсимликларга зарар етказувчи куртларнинг кушандаси Бракон Хебитордан кенг фойдаланилганлиги аниқланган. Рамзис II нинг маълумотларига кўра ўша даврда ғалланинг ярмини куртлар еб кетган, қолганларини бошқа ҳайвонлар ва ҳашаротлар еб нобуд қилиб, деҳқонларни оғир аҳволга солиб қўйганлар. Бугун Республикамизнинг мингга яқин биологаторияларида

зараркунанда қуртларга қарши кўпайтирилаётган Бракон Хебитор номли фойдали ҳашаротлар қолдиқлари Миср Фиравнлари қабрларидан ҳам топилганлиги маълум.

Олимларнинг фаразларига кўра Миср Фиравнлари қабрларига ушбу фойдали ҳашаротларнинг кўйилганлигини ўша ерда зараркунандалар бўлмаслиги ва ҳамиша соф тоза ҳаво бўлишини таъминлаш мақсадини кўзлаган бўлган бўлиши мумкин. Ушбу ҳолатнинг асл сабабини ўрганиш ҳам бугунги кунда олимлар олдидаги вазифалардан биридир.

Браконни кўпайтириш борасида мамлакатимиз олимлари бир неча йиллардан буён илмий изланишлар олиб бормокдалар.

Бугунги кунда Тошкент Давлат аграр университети биологическаясида кўпайтирилиб республикамизнинг барча вилоятларига тарқатилаётган қишлоқ хўжалик ўсимликлари зарар етказувчи қуртларнинг қушандаси Бракон Хебиторларга талаб тобора ортиб бораётганлиги ва ушбу муаммо ечимига бутун дунёдаги олимлар катта қизиқиш билан қараётганлиги ҳам бежиз эмас.

Ота - боболаримиз боғ ва сабзавот зараркунандаларига қарши кураш усуллари ҳам такомиллаштириб боришга эътибор берганлар. Олимларнинг фикрича боғ экинлари зараркунандалари ичида тангақанотлилар туркумининг жуда кўплаб турлари мавжуд бўлиб, улардан кенг тарқалганлари, қуялар, одимчалар ва баргўровчилар ҳисобланади.

Олимларнинг тадқиқотлари бўйича боғларда зараркунандаларнинг сонини камайтиришда баргўровчилари энтомофаглариининг роли жуда каттадир, чунки айрим йилларда кимёвий ишлов берилмаганда зараркунанда лар сонини тўлиқ тартибга солиш ёки бўғим оёқлилар ривожланишининг табиий мувозанати кузатилган. Жумладан, айрим изланувчиларнинг маълумотига кўра, мевали боғ барг ўровчиларнинг энтомофаглардан ҳалок бўлиш даражаси 50 фоизга етган. Зараркунандаларнинг тухумида асосан трихограмма паразитлик қилади. Қуртларнинг паразит энтомофагларига ихневмонид, браконидлар ва йиртқичларига олтинкўзлар, йиртқич қандалалар, визилдоқ қўнғизлари, қушлар ва бошқалар қиради. Маълумотларга кўра капалакларни фақат визилдоқ қўнғизлари, ўргимчаклар, шунингдек қушлар камайтиради.

Халқимиз қадим даврлардан бугунги кунгача ниҳоятда

фойдали бўлган боғ, сабзаёт зараркунандаларининг кушандаси бешиктерватарни ҳам ниҳоятда эъзозлаб келган. Бугун биолобороторияларда ушбу фойдали ҳашаротни кўпайтириш устида илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Қишлоқ хўжалик ўсимликлари зараркунандаларига қарши кураш самарадорлигига эришиш учун унга қарши курашда табиий воситалар, биологик ҳимоя усулининг фойдаси ва афзалликларини кенг тарғиб қилиш мақсадга мувофиқдир.

Умумлаштириб айтганда, ҳикматлар хазинаси маънавий меросимиз «Авесто»да она табиатни мукаддас ҳисоблаб, унга оқилона муносабатда бўлиш, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини асраб - авайлаш, қишлоқ хўжалик ўсимликларини зарарли организмлардан ҳимоя қилишда биологик усул ва фойдали ҳашаротлардан самарали фойдаланишга бағишланган қимматли фикрлар бебаҳо бўлиб, ушбу ҳикматлардан бугунги кунда ёшлар тарбиясида фойдаланиш зарур деб ҳисоблаймиз.

“Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси” журнали, 2015 йил, 3(61) сон.

3.6. “АВЕСТО”ДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТ

Ўзбекистон ҳудудида аждодларимиз томонидан Она- табиатни муҳофаза қилиш, асраб- авайлаш, табиий бойликларни эъзозлаш, атроф- муҳитни тоза ва пок сақлаш, экологик маданият соҳасида бой мерос қолдирилган. Мамлакатимиз мустақиллигининг дастлабки йилларидан бошлаб табиатни муҳофаза қилиш ва мавжуд экологик муаммоларни ечишни республикамиз миллий хавфсизлигини таъминловчи асосий омил деб қаралиб, ёшларда экологик маданиятни шакллантиришга ва бу соҳадаги халқимизнинг бой маънавий меросидан кенг фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқда. Бугунги глобаллашув шароитида аждодларимизнинг қадимий ва бой экологик маданият соҳасида қолдирган меросини чуқур ўрганиш, она - тупроқни, сувни, ҳавони, табиатни асраб авайлаш, мусаффо ҳолда авлодларга қолдириш, ёшларда экологик маданиятни шакллантириш муаммоси тобора долзарб бўлиб бормоқда.

Ёш авлодни маънавийли, жисмонан бақувват қилиб вояга етказишга, уларнинг узок умр кўришларига биринчи навбатда экологик муҳитнинг бузилиши салбий таъсир кўрсатади. Шу

сабабли аждодларимиз экологик муҳитнинг бузилишининг олдини олишга ҳаракат қилишган, ёш авлодни жисмонан бақувват қилиб тарбиялашган, табиатга ниҳоятда эҳтиётда бўлишган, уни кўз қорачиғидек асрашган. Муқаддас заминга ихлос аждодларимизнинг ҳамиша диққат марказида бўлган. Она заминга меҳр Ватан туйғуси билан уйғунлашиб юртдошларимизнинг ҳаётий меъзонларига айланиб қолган. Юртидан фахрланиш, она-заминни, табиатни эъзозлаш боболаримиздан қолган меросдир.

Бугунги кунда ёшларда экологик маданиятни шакллантириш учун энг аввало халқимизнинг тарихан таркиб топган экологик маданий меросини ўрганиш зарур. Экология атамаси юнонча ойкос, яъни уй, турар жой ҳамда логос, яъни ўрганиш, фан, таълимот деган сўзларнинг қўшилмасидан ҳосил бўлган.

Экология организмлар ва улар билан атроф- муҳит ўртасидаги ўзаро муносабатларни ўрганадиган фан сифатида ҳам талқин қилинади.

Гарчи фан ёхуд амалиёт сифатида экология XVII-XIX асрларда юзага чиққан бўлса ҳам, экологик қарашлар тарихини одомзот пайдо бўлган илк ижтимоий даврдан бошлаш тўғри бўлади. Шу маънода, барча халқлар қатори, бизнинг халқимиз ҳам жуда бой миллий экологик меросга эгадир.

XX асрнинг иккинчи ярмида биосферага салбий, яъни табиий ва антропоген таъсири ортиши натижасида экологик инқирознинг юзага чиқиши ва табиатни муҳофаза қилиш ишларини кенг миқёсда амалга ошириш зарурати кучайиши билан экологиянинг амалий аҳамияти ошиб кетди.

Ҳозирги даврда саноат, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши, транспорт, қурилиш масалаларини, шунингдек, илмий-техникавий, демографик муаммоларни ҳал этиш ҳамда табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш йўллари ишлаб чиқишда экологик ёндашув ниҳоятда зарур бўлиб қолди.

Оролнинг қуриши ҳам – Марказий Осиёдаги жуда катта экологик фожа. Биринчидан, Амударё ва Сирдарёнинг суви Оролга етиб бормаяпти. Иккинчидан, Хоразм вилояти ва Қорақалпоғистон Республикасида деҳқончилик ишлари сув камлиги туфайли қийин аҳволни бошдан кечираяпти. Учинчидан, аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш ўта долзарб ва мураккаб муаммо бўлиб турибди. Тўртинчидан, Оролнинг қуриши оқибатида ҳавога туз кўтарилиб, Оролбўйини, ҳатто, Бухоро,

Навоий вилоятларидаги экиладиган майдонлар устини ҳам туз қоплаяпти. Бешинчидан, одамлар ўртасида кўплаб касалликлар келиб чиқаяпти. Олтинчидан, табиатга зиён етаяпти, ўсимликлар қуриаяпти, ҳайвонлар ҳам турли касалликларга чалинаяпти.

Шунинг учун Ўзбекистон Оролни ҳимоя қилиш бўйича энг ташаббускор мамлакатлардан бири сифатида фаолият олиб бораётир.

Тарихни ўргансак, табиат доимо инсониятнинг диққат марказида бўлганлигини кўрамиз. Аجدодларимизнинг муқаддас китоби бўлмиш «Авесто» ҳам бундан мустасно эмас. Ўтмишдошларимизнинг қонунлар мажмуасида табиатга, она-заминга муносабат, экологик маданият ва ёшлар тарбияси олий даражада ҳал қилинган.

Инсониятнинг табиат бойликларидан оқилона фойдаланмаганлиги оқибатида қатор экологик муаммолар, жиддий вазият ва таҳдидлар вужудга келди. Бундай хавф-хатарлар тўғрисида Ислом Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли китобида ёзганидек, «Миллий хавфсизликка қарши яширин таҳдидларни кўриб чиқар эканмиз, экологик хавфсизлик ва атроф-муҳитни муҳофоза қилиш муаммоси алоҳида эътиборга моликдир»⁵⁵.

Дарҳақиқат, мустабид тузум даврида табиатга ваҳшийларча муносабатда бўлинди. Ер заҳарланди. Ҳавони бузадиган заводлар қурилиб, уларнинг чиқиндилари сув ҳавзаларига оқизилди. Республикаимизнинг биз яшайдиган муҳитида кейинги 50-60 йил давомида қишлоқ хўжалигида экинларни касаллик, ҳашорат ва бегона ўтларга қарши қўлланилган гербицид, пестицид, фунгицид, дефолиантлар каби кимёвий моддалардан ваҳшийларча, ўйламасдан фойдаланиш натижасида минтақамизнинг экологик тизими катта моддий ва маънавий зарар етказилди. Демак, ҳаво, сув, ер ифлосланди, заҳарланди, экологик танглик, қатор муаммолар вужудга келди. Бу ҳолатни эътиборга олиб Биринчи Президентимиз куюнчаклик билан таъкидлаганидек, “Асрлар туташ келган паллада бутун инсоният, мамлакатимиз аҳолиси жуда катта экологик хавфга дуч келиб қолди. Бунини сезмаслик, қўл қовуштириб ўтириш ўз-ўзини ўлимга маҳкум этиш билан

⁵⁵Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1997.-Б.- 110.

баробардир... Тараққиётнинг ҳозирги босқичида инсон билан табиатнинг ўзаро таъсирига оид бир қатор муаммоларни ҳал этиш фақат бир мамлакатдоирасида чекланиб қолмайди. Уларни бутун сайёрамиз кўламида ҳал қилиш зарур. Шу сабабли улар фақат халқаро ҳамкорлик асосида ҳал қилиниши лозимлиги, уларнинг экологик маданият тарихини умумлашган тарзда ўрганишни ва хулосалар чиқаришни тақозо қилади ва ўтмиш аجدодларимизнинг экологик маданиятини тиклаш, ўрганиш муаммоларининг долзарб эканлигини асослайди”⁵⁶.

Мустақиллик йилларида атроф- муҳитни асраб - авайлаш борасида ибратли ишлар амалга оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 50 - моддасида белгилаб қўйилганидек, “Фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар”⁵⁷.

Халқимизнинг тарихий- адабий ёдгорлиги «Авесто» га эътибор берадиган бўлсак, аجدодларимиз атроф-муҳитга, она-заминга ниҳоятда эҳтиётда бўлиб, уни асраб- авайлаганлигига гувоҳ бўламиз. Нафақат эҳтиёт бўлганлар, балки ҳаво, ер, сув муқаддас ҳисобланган. «Авесто»нинг гувоҳлигича, ҳаво, ер ва сувни ифлослантирганлар 400 таёқ калтакланиш билан жазоланган.

Аграр соҳа олимларининг кейинги йиллардаги маълумотларига кўра, иқтисодий ривожланган Европа давлатлари (Германия, Англия, Франция) да кейинги икки ўн йилликлар давомида қишлоқ хўжалик экинларидан олинадиган озиқ- овқат маҳсулотларининг сифатига салбий таъсир кўрсатувчи минерал ўғитлар, гербицидлар, пестицидлар, фунгицид ва акарицидларни қўлламасдан етиштиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Бунинг учун минерал ўғитлар ўрнига органик моддалар (гўнг, компост, сидерат) дан фунгицид, пестицид, репеллентлар ўрнига айрим ўсимлик қайнатмаларидан фойдаланилмоқда. Бу ўсимликлардан ҳосил қилинган пестицид, фунгицид, репеллент моддалар фермерларга қўшимча харажатлар сарфламасдан, ёш болаларни озиқлантиришда фойдаланиладиган экологик соф тоза моддаларни етиштириш имкониятини бермоқда.

Аждодларимиз табиатни авайлаб, уни кўз қорачиғидек асрашган. «Авесто»нинг гувоҳлик беришича табиат илоҳийлаштирилган. Агар тузукроқ ўйлаб кўрилса, улар мутлақо

⁵⁶Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. Т.: “Ўзбекистон”, 1998. Б.-108, 110.

⁵⁷Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т.: “Ўзбекистон”, 2013. -Б.-11.

ҳақ бўлганлар. Чунки табиат – бу ҳаёт, одамзоту барча тириклик учун зарурий воситадир.

«Инсон бутун умри давомида – дейилган илоҳий китобда – сув, тупроқ, олов умуман дунёдаги жамийки яхши нарсаларни пок ва бус бутун асрашга бурчлидир». «Бурч» аجدодларимизда сўзсиз бажарилиши шарт бўлган воситага айланган. Бурчни англашлик ҳам олий инсонийликдир. Мустабид тузум, тобъелик инсоний фазилатларга ҳам соя ташлаб, ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмади.

Она замин табиатнинг ажралмас бўлаги, шунинг учун аجدодларимизнинг она заминга меҳри ўзгача бўлган. Улар Она заминни улуғлаганлар, асраб-авайлаб эҳтиётлаганлар. Она заминни эҳтиёт қилишда сиру-асрор, мўл-кўл, каромат каттадир, чунки ер барча бойликларнинг асоси, бутун тирикликнинг ҳаёт манбаидир.

«Авесто» да тупроқ, сув, ҳавони булғаш, ифлослантириш энг оғир гуноҳлар қаторига қўшилади. Ҳатто марҳумлар ерни, сувни, ҳавони заҳарлаб қўймасликлари учун уларнинг мурдаларини махсус сопол идишларда кўмиш расм бўлган. Ахура Мазда «ерга яхши, мустаҳкам уруғлар сепишдан ортиқ савоб иш йўқ» дейди.

Аждодларимизнинг тарихий ёдгорлигида атроф- муҳитни мусаффо сақлаш борасида илгари сурилган илғор ғоялар бугунги кунда мамлакатимизда ўрганилиб, ҳаётга тадбиқ этилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг экологик сиёсатида ҳаво, сув, ер ресурсларидан самарали фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш, иқлим ўзгаришлари, экологик муаммоларнинг келиб чиқиши билан боғлиқ масалалар ҳамда табиат муҳофазасига оид стратегик давлат дастурларини қабул қилиш ва унга риоя этиш жуда катта амалий аҳамиятга эгадир. Республика кескин ўзгарувчан қуруқ иқлимли минтақада жойлашганлиги туфайли, мазкур ҳудудда экологик таълим- тарбия ҳамда экологик сиёсатнинг тўғри амалга оширилиши мамлакатимизнинг барқарор тараққиётига ижобий таъсир кўрсатиб, мазкур соҳада амалга оширилаётган кенг кўламли ишлар, қабул қилинаётган қонунлар экологик сиёсатнинг амалий фаолиятини белгилайди.

Зардуштийлик динига эътиқод – ихлос қилган аждодларимиз инсон ҳаётию тириклигининг асосий манбаи бўлган она- Заминни, унинг ҳар бир сиқим тупроғини зўр меҳр - муҳаббатла эъзозлаганлар, унинг нопок бўлишига йўл қўймаганлар.

Аждодларимиз бутун вужудлари ила она - Заминга, сувга, оловга таъзим қилганлар. Ерни севиш зарурлиги ҳақидаги маънавий - ахлоқий ўғитлар, йўл - йўриқлар ота - боболаримиздан қолиб келаётган бебаҳо маънавий, умумбашарий аҳамиятга молик таълимотдир.

“Маънавий - руҳий тикланиш,-деб ёзади Ислом Каримов,- инсоннинг ерга ва унинг бойликларига бўлган муносабатни ҳам ўз ичига олиши лозим. Цивилизация белгиларини асраб- авайлаш қанчалик зарур бўлса, қишлоқ хўжалиги, минг йиллар мобайнида бутунлай суғориладиган деҳқончиликка асосланган минтақада ер ва сувни асраб- авайлаш ҳам шунчалик муҳимдир. Ер, ҳаво, сув ва олов(Қуёш) Марказий Осиёда қадимдан эъзозланиб келинган, аждодларимизнинг зардуштийликдан тортиб то исломгача бўлган барча динлари томонидан муносиб қадрлаб келинган”⁵⁸.

Дарҳақиқат, халқимизнинг бебаҳо тарихий ёдгорлиги “Авесто”да ҳовуз, ариқ, кудуқ сувларини ифлос қилиш ман этилган. Шунингдек, дон экиб одамларга риск- насиба яратган инсон тақводорлик уруғини эккан, имонини озиқлантириб турадиган кишидир, дейилади.Худои таолонинг бу айтганига амал қилиш 10 минг марта ибодат этиш ёки юзлаб жониворни қурбонликка сўйишдан афзал ҳисобланган. Экин экиш ердаги ёвузликка барҳам бериш демакдир. «Олам гўзаллиги деҳқондан, - дейилади башоратларда – кимки ерга уруғ қадабди, у одамийликка имон келтиради, ягона шу йўлгина ҳақиқат бўлиб қолгани саробдир».

«Авесто» да таъкидланишича, ер, сув, хона, бадан, кийим-кечак, озиқ-овқатларни тоза тутиш ва сақлашга алоҳида эътибор берилган. Унда мазорларни шаҳар ва қишлоқлардан йироқда, баландликда ташкил этиш, уни махсус девор ёки чўп панжаралари билан ўраб қўйиш, мурдашуйлар тозалikka қатъий риоя этишлари, мурда теккан либосларни қатрон қилишиб (ёмғир суви билан ювишлари) таъкидланади. «Таналарингизга нисбатан қалбингиз ҳақида кўпроқ қайғуринг», яъни аввал маънавий дунёингиз мусаффо бўлса, моддий турмушингиз ҳам мукамал бўлиб бораверади”, - дейди Ахура Мазда.

“Вандидод”да бир ҳайвон ёки парранда ўлигини ўз вақтида халқ назаридан олиб, ерни чуқур кавлаб, кўмиб қўйиш йўли билан

⁵⁸Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1997. Б.-145.

юртда микроб ёки касал тарқалишининг олдини олган одам “жаннатий” киши ҳисобланган.

Зардушт айтади: “Ростини айтсам, қуёшу ой ҳамда юлдузлар ҳам нопоклардан азият чекади”, “мурда чиққан хонани пок этмоқ учун, танани уч маротаба ювиб, қатрон қилмоқ лозим. Албатта, ўша лаҳзаларда гоҳларни ўқиб турмоқ шарт. Шундан сўнггина бу хонага бошқаларнинг кириши мумкин”.

Маълумки, зардуштийлик дини қабул қилинган дастлабки вақтларда ўликни куйдириш ёки ўлимтихўрларга едириш расм бўлган. Масалан, мурда тоғ ёки баланд тепаликда ясалган махсус супага қўйилган. Дарранда ҳайвон ёки паррандалар еб кетгач, суяклари йиғиштириб олиниб, кўмилган ёки бўлмаса махсус жойда, идишда сақланган. Профессор И. Жабборов фикрича, марҳумнинг аъзо суякларидан бирини ёки калла чаноғини сақлайдиган бундай хум ёки суякдонлар фанда “Остадон” деб юритилган⁵⁹. Бундай Остадон намуналари Хоразм, Фарғона, Тошкент воҳаларида қадимшунослар томонидан топилган.

“Авесто”да таъкидланишича, мурдани куйдириш учун тўпланган ўтин бошқа мақсад учун ишлатилмай, бекорга ёқиб юборилиб, чўғи тупроқ билан тез ўчирилиб, кўмиб ташланган.

Жамият ривожланиб, фан, маданият, маънавият юксалгач, бу одат ҳавони бўлғаши, мурдани еган ҳайвон ёки қушлар сув ҳавзаларига теккач, турли касалликларнинг тарқалишига сабаб бўлаётганини сезиб, ўликни ювиш, махсус кафанга олиб, муайян чуқурликка кўмиш; заҳкаш минтақаларда эса, сағаналарда сақлашга қарор қилинган. Кейинчалик ўликни куйдириш одати ҳам атроф-муҳитнинг тозалигини сақлаш мақсадида, ўтин танқислигининг олдини олиш учун манъ этилган.

“Авесто”да инсонлар ҳамиша ювиниб, тараниб юриши, инсу жинсларнинг нафаси тегмаслиги, ҳаводаги қуланса нарсалар ўтириб қолмаслиги учун қалпоқ кийиб, рўмол ўраб юриш тавсия этилади. Бир кунда юз, қўлни бир неча марта ювиш, тиш, бурун, кулоқларни тозалаб юриш алоҳида уқтирилган. Масалан, сочиқ, тиш ювиш воситаларини махсус жойда асраш, олинган соч ва тирноқларни одам яшайдиган жойдан нарига, эллик қадам узоқликка, мушук, кучуклар қовлаб чиқара олмайдиган даражадаги чуқурликка кўмиб қўйиш тавсия этилган. Чунки зардуштийларда танадан жудо бўлган ҳар бир нарса мурдор

⁵⁹Жабборов Исо. Ўзбеклар.Т.: “Шарқ”, 2008. Б.- 172 .

ҳисобланган. Ҳовли эшиги олдида ёки кўчада ахлат тўплаб қўйган фаррош ёки уй бекаси 25 дарра калтаклаш билан жазоланган.

Ҳовуз, чашма ва ариқ бўйига мевали дарахт ўтқазилмаган. Чунки бир дона мева сувга тушиб чириса, “юз минг микроб” тарқатилган. Ҳайз кўрган аёл сув ҳавзаларидан 15 қадам наридан ўтиши лозим бўлган.

Табаррук манбада нопок нарсалардан холи бўлиб, покланишга алоҳида эътибор берилиб, покловчини рози қилиш зарурлиги ҳам инобатга олинган. Жумладан, маздапарастлар имконлари бўлса, покловчига беришлари лозим бўлган хилма- хил нарсалар санаб ўтилиб, агар бундай эҳсонга уларнинг қурблари бўлмаса, имкон даражасида покловчини сийлашлари ва покловчи албатта ўша хонадонни хушнуд ва ранжсиз тарк этиши зарурлиги қайд этилган. “Авесато”да қайд этилганидек:

“... Зеро, покловчи ўша хонадонни норози ва ранжли тарк этса, мурдор деви насв бурун, кўз, эрлик ва аёллик андомлари ва ортларини булғайди.

Мурдор деви насв тушиб келади ва уларнинг токи тирноқлари остигача кириб олади-да, буткул нопок қилади.

Э, Сипийтмон Зардушт!

Ҳақиқатда ҳам қуёш, ой ва юлдузлар булганч кимсалар узра нур сочаётганидан ғамгин бўладилар.

Эй, Сипийтмон Зардушт! дейилади табаррук манбада:

“Кимки покланувчини шод айласа, у оловни хушҳол қилган бўлади. Сувни хушнуд қилган бўлади. Тупроқни хушнуд қилган бўлади. Дарахтларни хушнуд қилган бўлади. Ашаван эрлар ва ашаван аёлларни хушнуд қилган бўлади”.

Зардушт Аҳура Маздадан сўради:

“-Эй, оламни яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

Мурдор билан булганган кимсани насвдан пок этган кишининг жони танасидан жудо бўлса, унинг топқуси ажри нечукдир?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Уқбо ҳаётида бихиштнинг осойишта ва хушҳол ҳаёти унга насиб этажасидан мужда бер, эй, Зардушт!”.

“-Эй, Аҳура Мазда!

Кимдир у оламдан фаровонлик ва афзунликни супуриб ташлаб, касаллик ва ўлимлар келтиргувчи!

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

У ашаван бўлмаган ва маздапарастларнинг покланиш русумини тугал билмаган ҳолатда бир нопокни поклашга журъат этган кимсадир.

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Шундан сўнг бу заминдан осойишталик, фаровонлик, тандурустлик, дармон, барокат ва афзунлик, бугдой ва гиёҳларнинг унумдорлик ҳамда ҳосили йўқ бўлади(Мазкур русумга кўра, гуё ушбу урф воситасида “тирик рух” бихиштга дахлдор бўлишига маздапарастлар ишонганлар).

Бу заминга ким қайта бошдан осойишталик, фаровонлик, барокат бахш этади деган саволга Ахура Мазда қуйидагича жавоб беради:

“- Токи ўша ашаван бўлмаган кимса ўлдирилмаса ва уч кеча-кундуз порлоқ олов теграсида қўлга барсам дастаси ва ҳавм шарбати билан эзгулик илоҳлари шаънига саловотлар айтилиб, назр-ниёзлар бахш этилмаса, бундай заминга на осойишталик ва фаровонлик, на тандурустлик ва на дармон, на барокат ва на афзунлик, на бугдой ва гиёҳларнинг унумдорлиги насиб қилмайди”.

(“Авесто”. Вандидод, 9 - фаргард, 148, 149, 150 бетлар)

Шунингдек, “қабристон ери эллик йилдан сўнггина ўзининг олдинги пок ҳолатига келади”, “офтоб остида ётган одам жасади ерга тушиб кетган лаҳзадан бир йил ўтгач, замин ўзининг дастлабки поклик ҳолига қайтади” сингари фикрлар муқаддас манбанинг турли қисмларида кўп учрайди. Жумладан, тарихий манбада бу ҳолат қуйидагича қайд этилади:

“-Эй, оламни яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

Офтоб остида ётган одам жасади ерга тушиб кетса, ер неча вақтдан сўнг ўзининг дастлабки покизалик ҳолига қайтади?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Ашаван Зардушт!

Офтоб остида ётган одам жасади ерга тушиб кетган лаҳзадан бир йил ўтгач, замин ўзининг дастлабки поклик ҳолига қайтади”..

“-Эй, оламни яратган зот! Эй, Ҳақиқат!

Одам жисми тупроққа топширилгач, қанча муддатдан сўнг замин ўзининг дастлабки поклик ҳолатига қайтади?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Сипийтмон Зардушт!

Одам жисми тупроққа топширилган лаҳзадан эллик йил

ўтгандан сўнг замин ўзининг дастлабки поклик ҳолатига қайтади”.

“-Эй, оламни яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

Одам жасади қўйилган дахманинг тупроғи неча фурсатдан сўнг ўзининг бирламчи покизалик ҳолига қайтади?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Спийтмон Зардушт!

Мурдор тупроғи замин тупроғига айлангандан “сўнг”. (Зардуштийлар ақидасига кўра, одам жисми, яъни одам тупроғи роса эллик йилдан сўнг замин тупроғига батамом қўшилиб кетади, ёхуд замин тупроғига айланади).

(“Авесто”. Вандидод, 7- фаргард, 135 бет)

“Авесто”да ана шундан кейингина бундай заминга мевали дарахтлар ўтқазиш ёки у ерда зироаткорлик билан шуғулланиш мумкинлиги уқтирилган. Шунингдек, унда хонаки ҳайвонлар: қўй, эчки, сигир, хачир, эшак, от, туя ва бошқаларни сақлаш ва парвариш қилиш озодалиги хусусида ҳам фойдали маслаҳатлар мавжуд. Бир саги оби- сув итини ўлдириб, унинг мурдасини чириб, микроб тарқалишига сабаб бўлган киши бир аскарга от, дубулға, совут, қалқон, этик, каманд, камон, найза, гурзи, палахмон олиб беришдек жарима тўлашга мажбур қилинган. Ҳомилани қасддан nobуд бўлишига сабабчи аёл жазоланган. Бу фожиага мабода эркак алоқадор бўлса, қатл этиш ҳақида ҳукм чиқарилган.

“Авесто”да чорва моллари, тевалар хўраки бўлмиш гиёҳлар ва емишлик уруғларини поклаш шартлари тўғрисида ҳам кўрсатмалар мавжуд:

“-Эй, оламни яратган Зот! Эй, Ахура Мазда!Эй, Ҳақиқат!

Мурдор теккан тевалар хўраки бўлмиш гиёҳлар ва емишлик уруғларини пок қилиш мумкинми?

Ахура Мазда жавоб берди:

-Эй, Ашаван Зардушт!

Поклаб бўлади.

-Нечук поклаш мумкин, эй, Ахура, жавоб бер!

-Агар итлар ва ўлаксахўр қушлар мурдор деви насвни ҳали қувиб солмаган бўлсалар ва тевалар хўраки гиёҳлар ҳамда емишлик уруғлари қуруқ бўлса, уни мурда гирдида бир “фрарасний” узунлигида, борди-ю хўл бўлса, бир “вайбозу” узунлигида ёйиб қўйиб, устидан бир марта сув қўйсалар, пок бўлади”.

“-Эй, АшаванЗардушт!

Хўл ё курук, хонаки ё ёввойи, ўрилган ё ўрилмаган, жамланган ё жамланмаган, боғланган ё боғланмаган тевалар хўраки бўлмиш гиёҳлар ва емишлик уруғларини поклашнинг шартлари шудир. Улар мурдор теграсида муайян ўлчовда ёйиб қўйилади - да, устидан бир марта сув қўйилади. Шу билан улар покланади”.

(“Авесто”. Вандидод, 7-фаргард, 133-134 бетлар)

Ахура Мазда қонунларида қуриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш, уни жамоа ўртасида адолатли тақсимлаш энг савобли ишлардан ҳисобланган. Ундан кейинги савобли иш эса озиқ-овқат тайёрлаш, уй ҳайвонлари ва чорва молларини кўпайтиришдан иборат бўлган. Зардушт худо номидан ҳукмдорларга қарата бундай дейди: «Ёмон овқатланган халқ на яхши, кучли ишловчиларга ва на соғлом, бақувват болаларга эга бўлади... ёмон овқатланишдан одоб - ахлоқ ҳам айнаб кетади. Агар нон мўл - кўл бўлса, муқаддас сўзлар ҳам яхши қабул қилинади».

Бир қарашда оддийгина кўринадиган бу сўзларда жуда катта фалсафий маънолар, соғлом баркамол авлодни тарбиялаш учун муҳим ўғитлар борлигига амин бўламиз ва ушбу ўғитлар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолаётганлигини эътиборга олишимиз зарур.

Аҳолининг экологик кўникмаларининг белгиларидан бири экологик маданиятнинг кўрсаткичи – атроф - муҳитни озода асраш, шу жумладан: танини, хонадонини, чорбоғини, жамоат жойларини, табиатни ва ҳакозоларни тоза сақлашдан иборат ҳисобланарди.

Инсон ёки ҳайвон ўлиги тушган сой, ариқ, ҳовуз, қудуқларни бир неча марта қатрон қилиш(сувга тўлдириб бўшатиш, ёмғир суви билан ювиш, тўлдириб бўшатиш) таъкидланади.

“Ахура Мазда жавоб беради: ўт - уланлар ҳамда мевали дарахтлар экилган, сувлари ҳамиша равон бўлган замин энг яхши ердир.Аёл ва фарзандлари сарсон ва саргардон юрадиган ер энг ёмон заминдир”. Атроф- муҳитни, кўча - кўйни, бутазорлару ўтлоқларни, ерни ифлос қилган ва уни асраш қоидаларини бузган шахслар “400 қамчи уриш жазосига” гирифтор қилинган. Шунингдек, ҳовуз лаби ёки ариқ бўйида мол боққан ёки ўша ерга отини боғлаган ҳар қандай шахс 25 қамчи калтакланиш билан жазоланган.Инсон яшаётган хонада обреза, алоҳида ясалган

хонада ювиниш ёки чўмилиш манъ этилган. Чунки ювиниш жараёнида инсон аъзоларидан чиққан кир ва қуланса ҳид яна буғланиб, нафас олиш йўли орқали баданга кириб, оғир касалликларни пайдо қилиши мумкин.

“Авесто”даги муҳит тозалигини сақлаш ва касалликларнинг олдини олиш воситаларини қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

1. Ахлатларни беркитиш, ифлосланган жойларни тупроқ, тош, қум билан кўмиб ташлаш. Шу йўл билан микроблар ўлдирилган ёки камайган.

2. Оташ, иссиқлик ва совуқлик таъсири билан йўқотиш. “Авесто”да оташ покловчи ва офатни кетказувчи восита ҳисобланади. У билан ҳатто кийим - кечакларни турли микроблардан тозалаш.

3. Кимёвий йўл: кул, сирка, шароб, турли гиёҳлар (исфанд - исирик, михик, фиф, садаф, пиёз, алоэ, сандал) тутатиш йўли билан. Буларнинг кўпи ҳозир ҳам микробларга қарши курашда фойдаланилади. “Вандидод”нинг 6 бобида шамол, ҳайвон, парранда, пашша орқали турли касалликлар тарқалиши таъкидлаб кўрсатилган.

Касаллик тарқатадиган ҳайвон ва ҳашаротларни йўқотишга даъват этилган ҳолда, “Авесто”да уй жониворларини эҳтиёт қилишга чақириқ кучлидир. “Вандидод”да бир уй итини ўлдирган киши 10000 барсум, 10000 руҳиятни тетиклаштирадиган ўсимлик барги жарима бериши лозим бўлади. Шунингдек, у 1000 эчкимар, 1000 та сув қўнғизи, касал тарқатувчи пашшани ўлдириб, гуноҳини ювиши лозим”. Уй ҳайвонларидан мушук ва итларни боқиш қондасига риоя қилиш, парранда ва ҳайвонларга беҳуда озор бермаслик, уларнинг бемаҳал ўлимига сабаб бўлмаслик уқтирилган.

“Вандидод”нинг 5 ва 11- бобларида доимий бадан тарбия билан шуғулланиш, кунда юз- қўлни бир неча марта ювиш, сочи тоза тутиш, тирноқларни тез - тез олиб, тозалаб туриш тавсия этилади. Инсон меъёри билан доим тўқ юриши, гўшт истеъмол қилиши лозимлиги таъкидланади.

Табаррук манбада инсонларни озодаликка, санитария гигиена қоидаларига риоя қилишга, девларни хушнуд этадиган қабих амаллардан воз кечишга даъват этувчи фикрлар мавжуд:

“Зардушт Аҳура Маздадан сўради:

-Эй, Аҳура Мазда! Эй, коинот нури!

Эй, оламларни яратган Зот! Эй, Ҳақиқат!

Одамларнинг девларни хушнуд ва сарафроз этадиган энг қабиҳ ва ашаддий гуноҳлари нималардан иборат?

Ахура Мазда жавоб берди:

- Кимки соч тараса ёхуд уни олса, ёхуд тирноғини олгач, уни ҳеч қандай расм- русумсиз бирор чуқурга ё ковакка тўкиб юборса, бу қабиҳ амал девларни дуо билан олқишлаб, кучлантирган, нусрат бахш этган билан баробардир”. (Тандан жудо бўлган ҳар бир нарса зардуштийлар эътиқодига кўра мурдор ҳисобланади, шу сабабли ҳар бир аъзони поклаш учун одатдаги покланиш маросими ўтказилса мурдор девлари замин қаърига чекинадилар).

“Эй, Зардушт!,- дейилади манбада:

Қачонки сочингга тароқ солсанг ёхуд уни қиртишласанг, ё тирноқ олсанг тандан жудо бўлган ўша соч ва тирноқларни ашаван эрдан ўн одим олисга, оловдан йигирма одим олисга, сувдан ўттиз одим олисга ва барсам дасталаридан эллик одим олисга элтиб бор”.

“Шундан кейин қаттиқ ерда ўн бармоқ ҳажмида, мулойим ерда ўн икки бармоқ ҳажмида чуқур қаз; ўша соч ва тирноқларни унинг тубига ташлаб юбор-да энг улуғ ва энг нажотбахш ушбу дуони зикр қил”.(Дуонинг маъноси: : тандан жудо бўлган ҳар бир нарса мурдор ҳисобланиши тўғрисида)

(“Авесто”. Вандидод, 17-фаргард, 159 бет)

Марказий Осиё ҳудуди қурғоқчил ўлка ҳисобланганлиги учун бу ерда сув қадим-қадимдан олтин мисоли қадрланиб келган. Сув қадим- қадимдан халқимизнинг дунёқарашида, фикрлаш тарзида асосий тимсоллардан бири бўлиб хизмат қилган. Чунки сувсиз ҳаёт йўқ. Халқимиз мақолларида ҳамсув ниҳоятдаъёзозланади, уларнинг аксариятида сувнинг экологик хусусиятларига урғу берилади:

Олдингдан оққан сувнинг қадри йўқ.

Сувга яқин- Худога яқин.

Сувни ич, чашмани булғатма.

Сув қатраси- дур қатраси.

Сув ичганингда ариқ қазиганни унутма.

Сув келтирар мард киши,

Экин экар ҳар киши.

Сув ичганингда қудуғингга тупурма.

Қудуққа тупурма, қайтиб ичаринг бор...

Халқимизнинг сув ҳақидаги оғзаки ижоди намуналарини ҳам экологик қарашлар нуқтаи назаридан ўрганиб, ёшларнинг экологик маданиятини шакллантиришда фойдаланиш бугуннинг долзарб муаммолари қаторига киради.

Сув тилла баҳосида юрганлигига қарамасдан, баданнинг тозалигига, одамнинг соғлигига халқимиз алоҳида эътибор беради. Шу сабабли ўлкамизда қадимдан кунига камида 3 - 5 марта ювиниш одат тусига кирганди. Қўл - оёқ, юз - бўйин яхшилаб ювиларди. Айни пайтда бир томчи сувни исроф қилинмасликка ҳаракат қилинарди. Ҳафтасига бир марта бошдан-оёқ ювиниш мажбурий ҳисобланар эди. Ҳар бир иш бажарилгандан кейин қўл уч марта яхшилаб ювилмаса, қўлга ушланган нарса ҳаром ҳисобланарди. У одатга ҳозир ҳам амал қилинади. Бу энг яхши одатларимизни фарзандларимизга ёш болалигидан сингдириб боришимиз соғлом авлодни тарбиялашда муҳим омилдир.

“Авесто”нинг Ясна номи билан аталган Ҳотларида сув барҳаёт волида сингари улуғланади:

“Ниҳоят сувларни олқишлаймиз.

Қуйи оқгувчи, йиғилгувчи ва равон оқгувчи, эзгу ниятли аҳуравий сувларни мадҳ этамиз.

-Эй, сувлар!

Сизлар яхшилик билан равонсиз.

Хилқатни ювиб пок этасиз ва икки жаҳон саодатига сазоворсиз. Биз сизларни эъзозлаймиз”.

“-Эй, баракотли сувлар!

Сизларни имдодга чорлаймиз; сизлар оналар мисолисиз; соғин сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озуқалардан яхшироқ, хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудратли осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чорлаймиз ва қўллағаймиз, эй барҳаёт волидаларимиз!”.

(“Авесто”. Ясна, 38-Ҳот, 77 бет)

Муқаддас манбада сув манбаларини покиза сақлаш, эҳтиётлаш, муҳофаза қилишга ундовчи бандлар анчагина. Жумладан, “Вандидод”да канал, ариқ ва ҳовузларни вақти- вақти билан ҳашар усулида тозалаб туриш, атрофлари покизалигига алоҳида эътибор бериш алоҳида таъкидланади. Ичимлик суви оқадиган ариқлар, ҳовуз ва қудуқ лабига, соҳилига фақат ихота буталари ўтқазиш тавсия этилиб, мевали дарахтлар ўтқазиш қатъиян манъ этилган. Чунки, бир дона мева сувга тушиб чириса,

юкумли касалларни тарқатадиган микроблар пайдо қиларкан.

Сувга тупуриш, ҳас - хашак ёки баргларни ташлаш қаттиқ қораланган. Ҳовуз ёки қудуққа ўлимтик ёки бирон мурдор - куланса, ифлос нарса тушса, уни тоза сув ёки ёмғир суви билан бир неча бор тўлдириб, бўшатиш йўли билан қатрон қилиш тавсия этилган. Ўшандан кейингина мазкур ҳовуз ёки қудуқ сувидан одам ва моллар ичишига ижозат берилган.

Сув манбалари лабида ёки атрофида ҳар хил матоларни ювиш, мол боқиш, туя ва отларни боғлаш, таҳорат қилишга рухсат этилмаган. Бирон одамнинг нопок челақ, кўза билан ҳовуз, қудуқ ёки ариқдан сув олганига бировнинг назари тушса, у “25 қамчин калтаклаш” билан жазоланган. Сув муқаддас бўлгани учун ундаги жонзотлар, ҳайвонларни ғарот қилишга асло йўл қўйилмаган. Масалан, денгиз кучугини ўлдиришса, шундай қурғоқчилик бўладики, яйловлар тақир чўлга айланади, элдан фарованлик, ривожланиш юз ўгиради. Бундай одамга “Вандидод”да Зардуштнинг Тангри билан мулоқоти савол - жавобида 18 қисмдан иборат жарима тайинланган.

“Эй, Аҳура Мазда!

Денгиз кучугини ўлдирганнинг гуноҳи қандай ва у нечук жазога маҳкум?

Аҳура Мазда жавоб берди:

Уни минг қамчиуриш билан калтаклаш лозим. Оташгоҳ учун ўн минг боғ ўтин ҳозирлаб бериши даркор. Ўн минг зарарқунанда илонни ўлдириш билан ўз гуноҳини ювмоғи мумкин”.

Ҳамиша “Сувни поклаб” юрадиган балиқлар, алоҳида сув ҳайвонларини тутиш, овлаш ҳам гуноҳи азим ҳисобланган.

Баъзи фарғардларда оташ билан сув таърифи ёнма- ён берилган ҳолда уларни эҳтиёт қилишга даъват этилган.

Зардушт сўради:

-Бирон маздапараст сувга ёки оташга булғанч нарсани ташласа, ўз гуноҳини ювиб, покласа бўладими?

Аҳура Мазда жавоб берди:

-Йўқ, ундай одамнинг гуноҳини ҳеч нарса билан пок этиб бўлмайди. У абадул - абад нопок, гуноҳкорлигича қолади. У пашша ва чигирткаларга ривож истайди: гиёҳларга қирғин келтирадиган қурғоқчиликка авж тилайди”.

Қадимда деҳқончилик мавсуми эрта баҳорда ариқларни қазиш ва тозалаш, уватларни тартибга келтириш ва ҳовузларни

мустаҳкамлаш, йўл ва кўприкларни тузатишдан бошланарди. Бу ишларнинг ҳаммаси ҳашар йўли билан қилинарди. Дехқончилик ишининг кейинги босқичи далаларни ўт-уланлардан, буталардан, қуриб қолган шох-шаббадан тозаланарди, шу тариқа у ердаги дов - дарахтларнинг барқ уриб ўсиши учун шароит яратиларди.

Ота - боболаримиз сувдан оқилона, сарфу саришталик билан фойдаланганлар. Дехқончилик ишларини олиб боришда, экинларни суғоришда кичик анҳорларда кўп буғланмасин ва сув кам исроф бўлсин деган қоидага қатъий риоя қилишиб, суғориш ариқларини иложи борича қисқа - қисқа масофаларга оқишига алоҳида эътибор берганлар. Аждодларимиз боғлар ариқ, анҳор ва дарё бўйлаб энсиз бир кенгликда чўзилишигава ундан фойдаланишга жиддий эътибор қаратганлар.

Сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш малакаларини ҳосил қилиш учун қишлоқ ёшларида меҳнатга янгича муносабатни шакллантиришнинг муҳим омили эканлигини унутмаслик лозим. Ҳудди шунинг учун ҳам мамлакатимизда аста - секин сувдан пул тўлаб фойдаланиш амалиётига ўтилмоқда. Сувдан тежамкорлик билан фойдаланиш технологияси - томчилаб суғориш, суғоришнинг ноанъанавий усулларида фойдаланиш жорий этилмоқда.

“Авесто”да қайд этилганидек, табиатни муҳофаза қилиш муаммолари ичида энг муҳимларидан бири - сувнинг ифлосланишига йўл қўймасликдир. Ёдгорликда сув тириклик воситаси, ҳаёт омили, покланувчи манба, юрт ободлигини таъминловчи асосий захира деб таърифланади; уни исроф ва ифлос қилмасликка, сув чиқаришга даъват этилади. “Тоғ жилғаларидан биттасини қуритган одам тангри қаҳрига учрайди”. Бундан ташқари маънавий меросимизда Фарохи Карт, Хирманд, Каёниса, Навтак, Ҳерируд дарёлари кўп таърифланади: “Фарохи Карт дарёсининг суви қанчалик ширин, пок ва муқаддас бўлса, донишманд ва хушбахт Зардушт яратган дин ҳам шунчалик покиза ва муқаддасдир”. Шу сабабли ҳам аждодларимиз бежизгасувни ҳаётнинг ва ёруғликнинг манбаи демаганлар. Чунки сувнинг оқилона тасарруф қилинмаслиги ва кадрланмаслиги туфайли дарё, кўл, денгиз ва океанлар ифлосланиб кетиши, бундан эса инсоният, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси беҳад - беҳисоб зарар кўриши, ҳаттоки ҳалок бўлиши муқаррорлигини аждодларимиз англаб етганлар ва унинг олдини олиш чораларини кўриб, фарзандларини

ҳам шу руҳда тарбиялашга катта эътибор қаратганлар. Бу ибратли ўғитларнинг бугунги кунда аҳамияти тобора ортиб бормоқда.

Оқар сувлар, ариқларнинг то бошидан охиригача тоза ва шишадек тиниқ сақланган. Уни дуч келган жойда ичиш мумкин бўлган. У чиндан ҳам санитария жиҳатидан тоза эди. Сувга умуман бирор нарса, хатто тош ҳам ташлаш мумкин эмас эди. Сувга ҳурматсизлик қилган одамлар қаттиқ қойилар ва жазоланарди. Мабодо бундан 40-50 йиллар муқаддам ҳам, кимдир сувга тупурганини кўришса, одамлар уни ақлдан озган деб ўйлашар эди. Юқорида айтганларимиздан кўриб турибмизки, халқимизда экологик маданият қадимдан юксак бўлган. Бизнинг бугунги кундаги вазифамиз бу бой меросни ўрганиш ҳамда ундан ҳозирги шароитда ёш авлодда экологик маданиятни шакллантиришда етарли даражада фойдаланишдан иборатдир.

Жисмоний бақувват, маънавий баркамол инсонгина Ватанига хизмат қила олиши, эли учун моддий бойликлар ярата олиши мумкин. Шундай экан ҳар биримиз боғу-роғлар қолдиришимиз, экологияни бузишга, табиий муҳит, ерни, сувларни ифлослантиришга йўл қўймаслигимиз, ҳаво тозаллиги учун курашмоғимиз, юртимизнинг ҳақиқий жонкуяри бўлмоғимиз ва маънавий баркамол, ота-боболари қадриятларини ҳурмат қиладиган соғлом авлодни тарбиялашга ўз ҳиссамизни қўшмоғимиз лозим. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси», «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида», «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида», «Ўзбекистоннинг ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини ҳимоя қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш» тўғрисидаги қонунларининг қабул қилиниши экологик ҳолатнинг кескин ёмонлашиб боришига йўл қўймасликда муҳим роль ўйнамоқда.

«Ўзбекистонда табиатни муҳофаза қилишдаги ғоят муҳим вазифа деган эдилар Ислом Каримов ерларнинг ифлосланишини камайтириш бўйича чора-тадбирлар мажмуини амалга оширишдан иборат»⁶⁰.

Сўнги маълумотларга қараганда, ер юзида 145 та мамлакатни қамраб оладиган 270 дан ортиқ халқаро дарёбўйи ҳудудлар мавжуд. Уларда сайёрамиз аҳолисининг 40 фоизга яқини истиқомат қилади. Дунё чучук сув 60 фоизга яқини уларнинг

⁶⁰Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.Т.: “Ўзбекистон”, 1997. Б.- 121.

хиссасига тўғри келади. Жаҳондаги аксарият давлатлар сингари Марказий Осиё мамлакатлари ҳам сув ресурслари танқислиги ўсишига тўқнаш келаётган бугунги шароитда, Амударё ва Сирдарё трансчегаравий дарёларининг сув ресурсларидан адолатли ва оқилона фойдаланиш минтақа аҳолисининг ҳаёт таъминоти ва фаровонлиги учун муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидаёқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши XII чақириқ XI сессиясида (1992 йил 8-10 декабрь) сўзлаган нутқида Марказий Осиё давлатлари трансчегаравий сув ресурсларидан ҳамкорликда фойдаланиш масаласида тўхталиб: “Бу муаммо билан боғлиқ яна битта сиёсий масала бор, Ўзбекистон, Ўрта Осиёда эса икки дарё Амударё ва Сирдарё, уларнинг сувлари ўзлаштириб бўлинган. Бир томондан, Тожикистон, иккинчи томондан, Қирғизистон сувнинг бошида турибди. Бу муаммолар тўғрисида бизлар келишиб олишимиз керак, албатта. Ўзбекистонда яна ўн миллион гектар ерни ўзлаштириш имконияти бор. Шу нуқтаи назардан қараганда бизлар ўз юртимизда сувдан оқилона фойдаланишимиз керак”⁶¹, - деган эди. Ҳозирги умумжаҳон миқёсида ўсиб бораётган сув ресурслари тақчиллиги шароитида улардан биргаликда фойдаланиш давлатлараро қарама - қаршиликлар манбаига айланиши мумкин.

Бугунги кунда Марказий Осиёдаги экологик муаммолар чуқурлашиб бораётган бир даврда минтақа давлатларининг имкониятларидан табиатни муҳофаза қилиш учун мақсадли фойдаланиш, глобал экологик сиёсатга интеграциялашиш шарти тарзида қаралиши зарур. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов “Орол муаммолари, уларнинг аҳоли генофонди, ўсимлик ва ҳайвонат оламига таъсири ҳамда оқибатларини енгиллаштириш учун халқаро ҳамкорлик чоратадбирлари” халқаро конференцияси иштирокчиларига 2008 йил 12 мартда йўллаган табригида трансчегаравий сув оқимларининг сув ресурсларидан фойдаланиш соҳасидаги халқаро ҳуқуқ минтақа давлатларининг “халқаро сув оқимларидан мақбул равишда фойдаланишга эришиш ҳамда тегишли тарзда ҳимоя қилиш мақсадида” ҳамкорлик қилиш умумий мажбуриятларини ҳам

⁶¹ Каримов И.А. Ўзбекистон- келажаги буюк давлат. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, маффура. Т.1. – Т.: “Ўзбекистон”, 1996. Б.- 104-139.

назарда тутати. Глобал ижтимоий муаммолар, жумладан, Минг йиллик ривожланиш мақсадлари доирасида, “регионализм орқали глобализм сари” формуласи бўйича, самарали минтақавий механизмлар яратиш йўли билан ҳал этилиши лозимлиги алоҳида таъкидланган эди”⁶².

Дарҳақиқат, минтақада трансчегаравий сув ресурсларидан оқилона ва адолат билан фойдаланиш масаласи Орол денгизи муаммоларига бевосита боғлиқдир. Шу боис Ўзбекистон Оролбўйидаги барча давлатлар учун мажбурий бўлган халқаро ҳуқуқ қоидаларига риоя этилиши учун фаол курашмоқда. Зеро, Орол муаммоси бугунги кунда чинакам кенг кўламли, бутун сайёрамизга дахлдор муаммо бўлиб қолганлигини, унинг таъсири ҳозирнинг ўзидаёқ биологик мувозанатни бузаётганлигини, бепаён ҳудудларда аҳолининг генофондига ҳалокатли таъсир кўрсатаётганлигини эътиборга олиш зарур.

Республикамиз Президенти Шавкат Мирзиёевнинг саъй - ҳаракатлари ва ташаббуслари билан ушбу ғоят мураккаб масала ўзининг ижобий ечимини топмоқда. Президентимизнинг 2017 йил 20 сентябрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72- сессиясидаги маърузасида ушбу масалага жаҳон афкор оммаси ва давлат раҳбарларининг эътиборини қаратди. “Биз,- деди ўз маърузасида Президентимиз, Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш билан боғлиқ муаммолар тўғрисида сўз юритар эканмиз, минтақанинг умумий сув захираларидан оқилона фойдаланиш каби муҳим масалаларни четлаб ўтолмаймиз. БМТ Бош қотибининг “сув, тинчлик ва хавфсизлик муаммолари ўзаро чамбарчас боғлиқ”, деган позициясини тўла қўллаб- қувватлаймиз. Ишончим комилки, сув муаммосини ҳал қилишнинг минтақа мамлакатлари ва халқлари манфаатларини тенг ҳисобга олишдан бошқа оқилона йўл йўқ.

Ўзбекистон БМТнинг превентив дипломатия бўйича минтақавий маркази томонидан ишлаб чиқилган Амударё ва Сирдарё ҳавзалари сув ресурсларидан фойдаланиш тўғрисидаги конвенциялар лойиҳаларини қўллаб - қувватлайди... Биз Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳеч истисносиз барча масалалар бўйича оқилона муроа асосида ҳамкорлик қилишга тайёرمىз⁶³. Кейинги

⁶²Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т.16.- Т.: “Ўзбекистон”, 2008. Б.-281-287.

⁶³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72- сессиясидаги нутқи// Халқ сўзи, 2017 йил 21 сентябрь.

ойларда бу борада амалга оширилаётган ижобий ўзгаришлар, кўшничилик алоқаларининг тобора мустаҳкамланиб бораётганлиги минтақа халқларини хушнуд қилмоқда.

Умумлаштириб айтганда, мамлакатимизда кейинги йилларда амалга оширилаётган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, замонавий агротехникадан кенг фойдаланиш ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларини алмашлаб экишга жиддий эътибор бериш, кўп тармоқли фермер хўжаликларини ташкил этишга қаратилган амалий ишлар, атроф - муҳит мусаффолигини сақлаш, экологик тоза маҳсулотлар етиштириш борасида олиб борилаётган ибратли ишлар ўз самарасини бермоқда.

Буюк маънавий меросимиз «Авесто»даги атроф – муҳит, табиатни, она-заминни тоза, пок сақлаш борасидаги ибратли кўрсатмалар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган, аксинча долзарб бўлиб, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, она-замин ва табиат ҳақида қайғуриш каби ҳис - туйғуларни шакллантириш орқали мамлакатимизда жисмонан соғлом ёш авлодни тарбиялашда, уларда экологик маданиятни шакллантиришда муҳим манба бўлиб хизмат қилмоқда.

ХУЛОСА

Мустақиллик туфайли мамлакатимизда қадим замонларда шаклланган давлатчилик тараққиёти, ижтимоий – сиёсий, иқтисодий, маданий- маънавий ҳаётни холисона ўрганиш имконияти пайдо бўлди. “Авесто” она Ватанимизнинг ўз мустақиллигини қўлга киритиши шарофати билан халқимизга қайтарилди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов “Авесто” китобининг 2700 йиллигига бағишлаб барпо этилган ёдгорлик мажмуасининг очилиш маросимидаги нутқида “Бундан қарийб уч минг йил илгари яратилган “Авесто” яхшилик ва ёмонлик, раҳмдиллик ва ёвузлик, билим ва жаҳолатнинг инсоният тараққиётидаги ўрнини кўрсатиб берган буюк китобдир. Ушбу нодир китоб айна замонда бу қадим ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда буюк давлат, буюк маданият, буюк маънавият бўлганидан гувоҳлик берувчи бебаҳо тарихий ҳужжат бўлиб, минг йиллар, асрлар давомида авлод-аждодларимиз учун маънавий-руҳий таянч, чексиз куч-қувват манбаи бўлиб келган”⁶⁴, – деб таъкидлаган эди.

Мухтасар қилиб айтганда “Авесто”да биринчидан, яхшилик ва ёмонлик бир- бирига қарама- қарши кучлар сифатида Ахура Мазда ва Аҳриман тимсолларида баён этилади; иккинчидан, унда дастлабки фалсафий қарашлар билан диний – афсонавий тасаввурлар уйғунлашиб кетади. Эзгуликни барқарор қила оладиган, курашчан, адолатпарвар инсонни шакллантириш ғояси марказий ўринни эгаллайди; учинчидан, асарда ахлоқий қарашларнинг умумий манзараси Марказий Осиё халқларининг энг қадимги замонлардан ислом давригача бўлган тарихини қамраб олади; тўритинчидан, тарихий ёдгорликда деҳқончилик ва мўл- кўлчиликнинг асослари бўлган ер, тупроқ, сув, ҳаво, олов, тоғлар, қуёш, атроф-муҳитни асраш ва эъзозлаш каби ғоялар улуғланади; бешинчидан, “Авесто” таълимоти асосида

⁶⁴Каримов И.А. “Авесто” китобининг 2700 йиллигига бағишлаб барпо этилган ёдгорлик мажмуасининг очилиш маросимидаги нутқ// Халқ сўзи, 2001 йил 6 ноябрь.

тарбияланган халқларда шаклланган турмуш тарзи, диний эътиқоди, миллий қадриятларнинг уйғунлаша бориши фуқароларимизнинг миллий ўзлигини англашига пойдевор бўлиб хизмат қилмоқда.

Мустақилликни қўлга киритганимиздан кейинги ўтган даврда мамлакатимиз ва миллатимиз ҳаётида қўлга киритилган ютуқларимиз танлаган йўлимизнинг тўғри эканлигини тасдиқлади. Мустақилликдек улуғ неъматнинг қадрига етиш, унинг бардавомлигини таъминлашнинг ягона йўли-мавжуд муаммоларни халқимиз олдига қўйиш ва уни ҳал қилиш умуммиллий ҳаракатини вужудга келтиришдир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида қайд этилганидек, “қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш”⁶⁵ кечиктириб бўлмайдиган вазифалардан биридир. Ушбу вазифаларнинг аграр соҳадаги долзарблиги ва аҳамияти ҳақида Давлатимиз раҳбари алоҳида таъкидлаганидек, “Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари, ҳеч шубҳасиз, биз учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Энг аввало, агросаноат комплекси ва унинг локомотиви, яъни ҳаракатга келтирувчи кучи бўлган кўп тармоқли фермер хўжаликларини изчил ривожлантиришга катта эътибор қаратилади”⁶⁶. Мустақил Ватанимизнинг тараққиёти учун ғоят муҳим бўлган вазифаларнинг ечимига аждодларимизнинг буюк мероси “Авесто”даги деҳқончилик маданияти борасидаги ибратли ўғитлари, тажрибалари ёрдам беради деб ўйлаймиз. Шу маънода ҳам китобда мустақиллигимизнинг улуғ неъмат эканлигини қайд этиш билан бирга, халқимиз бой тарихий- маънавий меросини янада кенгрок ва чуқуррок ўрганиш ва тарғиб қилиш борасида ўзимизнинг субъектив фикрларимизни баён қилишга ҳаракат қилдик. Уларнинг айримлари мунозарали, тўлдирилиши, янада кенгайтирилиб бойитилиши мумкин. Аждодларимизнинг деҳқончилик маданияти тўғрисидаги бой меросни ўрганиш ва китобга киритилган деҳқончилик асослари бўлган ер, сув, тупроқ, шудгорлаш, мўл-кўлчилик, яйловлар ва чорвачиликка,

⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони.-Т.: “Адолат”, 2017.- Б.-5.

⁶⁶ Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.-Т.: “Ўзбекистон”, 2016.-Б.-15.

зироатчилик, боғдорчилик, экологик маданиятга доир мавзуларни ёритишда тарихий ёдгорлигимиз “Авесто”даги ибратли ўғитлар, пандлардан фойдаланганимизда ўрганилаётган масалалар бири-бири билан боғлиқлиги сабабли қўйилган масалаларни аниқроқ ёритиш мақсадида бир қатор қайтариқ ва такрорланишлар бўлганлигини китобхонлар тўғри тушунишларини истар эдик. Шунингдек, монографияда тарихий – адабий ёдгорлигимиз “Авесто”да аждодларимиз томонидан деҳқончиликнинг асоси бўлган ерни, тупроқни, сувни, ҳавони, нон ва донни, чорвачилик ва яйловларни, ўсимлик ва жониворларни, қуёш ва тоғларни, ўрмончилик ва боғдорчиликни ривожлантириш борасидаги тажриба ва кўрсатмаларидан бугунги кунда аграр соҳада амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигига эришишда фойдаланиш зарурлиги ва бу борадаги ютуқлар, мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари ҳақида ўз имкониятимиз даражасида мулоҳазалар билдирилди. Улар ҳақида мутахассислар ва китобхонлар фикр билдирарлар деган умиддамиз.

ГЛОССАРИЙ (ИЗОҲЛИ ЛУҒАТ)

“Авесто” – Бу зардуштийлик динининг муқаддас китоби эрамиздан аввалги VIII асрнинг охири VI асрнинг бошларида Хоразмда яратилган бўлиб, тўлиқ китоб ҳолида эрамиздан аввалги I асрда шаклланган.

Тарихий манбаларда ёзилишича “Авесто”нинг дастлабки матни 12 минг хўкиз терисига тилло билан битилган 100 фаслдан, 21 та наск (китоб) дан иборат бўлган. Искандар Макдуний (Александр Македонский) Истоҳр шаҳрига бостириб кириб, оташхоналарни вайрон қилиб, уларда хизмат қилувчи қоҳинларни ўлдиргач, “Авесто”ни тиббиёт, астрология, фалсафа, риёзёт, нуҷум ва бошқа фанларга доир қисмини юнотилигатаржима қилдириб, аслини оловда ёқиб юборишни буюрган.

Орадан 200-300 йил ўтгач, Парфия мамлакатидош Волагес I (милодий 51-76-йиллар) Ардашер I (милодий 226-242 йиллар) Ардашернинг ўғли Шопур I (милодий 242-272 йиллар) ва Шопур II (милодий 303-379 йиллар) ҳукмронлиги даврида зардуштийлик расмий дин деб эълон қилинган ва “Авесто” парфия ёзувида китоб ҳолига келтирилган.

Хисрав I (милодий 531-579 йиллар) подшолик қилган даврда “Авесто”ни, қайта тикланган бўлиши нусхаси пахлавий тилигатаржима этилиб, “Занд-Авесто” деб аталган.

Ўзбекистонда ҳайрли ишга қўл урган истеъдодли шоир Асқар Маҳкам “Авесто”ни шарҳу истилоҳлар билан ўзбек тилига ўгириб, 2001 йилда нашр этди.

Аграр муносабатлар- ер билан боғлиқ бўлган иқтисодий муносабатлар.

Ақидапарастлик- диндорлар учун мажбурий ҳисобланган дунёни тушуниш ва ҳаракатларни тарғиб қиладиган, илгари сурилган оқим, ҳаракат.

Анграмийну- Аҳриман- “Авесто”да “Ангар Майнью”. Форс ва турк тилларида “Аҳриман”- душман, ёвузлик олами. Қадимги Шарқ халқлари қарашларига мувофиқ икки асл хилқатнинг бири; Спинта Майнью (Сипандмийну) га муҳолиф қудрат. Аҳриман

хамма давру замонлар адабиёт ва фалсафасида ёвузлик тимсоли бўлиб келган.

“Янги Авесто” ва маздапарастлар диний адабиётида Аҳриман барча девларнинг саркарда ва солоридир.

Гоҳларда унинг номи бир марта эсланади, бироқ “Янги Авесто”да қайта- қайта тилга олинади. У дунёдаги жамийки нопокликлар, разилликлар ва зулм ситамнинг мояси. Аҳриман охир- оқибат эзгулик кучлари билан муҳорабада шикаст топади.

“Вандидод”нинг ёзишича, Аҳриманнинг макони апохтор (шимол) ва дўзахдир.

Асотирларнинг гувоҳлик беришича, Сипинта Майню ва Ангра Майню (Хурмузд ва Аҳриман) ўртасидаги муҳораба 12 минг йил давом этади. Ўн икки минг йилликнинг сўнгги икки минг йили учлик эзгу Сушэнтларнинг пайдо бўлиш замонидир.

Ўн икки минг йиллик сўнгида Аҳриман буткул мағлуб бўлади ва Ашах- Ҳақиқат замони ибтидо топади. Кейинги ўн икки минг йиллик “поёни бор замон”, деб юритилади. Бу “зарвон” – азалий ва абадий замоннинг ҳақиқатда мавжудлигини тасдиқлайди.

Анъана- жамият ҳаёти турли соҳаларининг, моддий ва маънавий фаолият шакллариининг, кишилар ўртасидаги алоқалар ва муносабатларнинг авлоддан – авлодга ўтиши, аждодлар ҳаёти, белгилари ва хусусиятларининг такрорланиш тарзи.

Апаша- паҳлавийда- “апуш”. Маъноси – ёпгувчи ёхуд сувни йўқотгувчи, сувни кўрқитгувчи. Қурғоқчилик, ёмғирсизлик деви; Тиштар юлдузининг душмани. “Тийр яшт”да (21, 27- бандлар) даҳшатли қора от жисмига кириб, Тиштарнинг қаршисида пайдо бўлади. Дастлабки тўқнашувда Тиштар Апашадан мағлуб бўлади. Борлиқни қурғоқчилик қоплайди. Иккинчи жангда Тиштар Апашани мағлуб айлайди. Ер юзида ёғингарчилик, серобчилик ва ободончилик қарор топади.

Атархурра- (Озархурра)- зардуштийликнинг муқаддас олови.

Аҳриман- зардуштийликдаги ёвузлик илоҳи.

Аҳура Мазда- зардуштийликдаги энг олий яхшилик илоҳи.

Байналмилалчилик- арабча сўз, маъно жихатидан барча миллат ва элатларнинг тенглиги маъносини билдиради.

Барқарорлик- тинчлик, осойиштачилик.

Бағрикенглик(толерантлик)-ўзгаларга нисбатан меҳр-мурувватли, ғамхўр, сахий, кенгфеълли бўлган, ана шундай маънавий фазилатларга эга кишиларни ифода этади.

Бозор иқтисодиёти- ижтимоий тараққиётни тезлаштирувчи иқтисодий алоқалар мажмуи, ёки иқтисодиёт терминологияси нуқтаи назаридан ёндашганда, иқтисодий муносабатлар мажмуидир.

Бозор ислохотлари- бозор иқтисодиёти ва бозор муносабатларини шакллантиришга қаратилган чора- тадбирлар.

Бунёдкор ғоялар- жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламлар, миллат ва давлатларни тараққиёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи ғоя.

Вайронкор (бузғунчи) ғоялар-инсонни ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни ғаразли ният ва қабих мақсадларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этадиган ғоялардир.

Вандидод-“Видаивадота” сўзининг ўзгарган шакли бўлиб, девларга қарши қонун маъносини англатади. У ёмонлик, жаҳолат ва разолат тимсоллари- девларга қарши кураш қонунномаси ҳисобланади. Унда ибодат қилиш тартиби, уни бузганларни жазолаш қонун- қоидалари ҳам акс этган. “Вандидод” 22 бобдан ташкил топган бўлиб, боблари **фаргард** деб номланган. **Фаргард**ларнинг маъноси, вазифаси, услубий тузилиши турлича: биринчи **фаргард**- одамлар яшайдиган барча юртларни Аҳура Мазда қандай яратгани тўғрисида бўлиб, улар орасида Хоразм, Суғд, Марғиёна, Бахди(Балх) ва бошқалар бор; иккинчи **фаргард**да Жамшид подшолиги- касаллик, ўлим, азоб- уқубатлар бўлмаган замон ҳақида, яъни инсониятнинг олтин асри ҳақида гап боради; учинчи **фаргард** деҳқончиликнинг савобли шарофатлари ва ҳ.к. ҳақида. Шунингдек, Вандидоднинг бошқа **фаргард**ларидан Зардушт билан Аҳура Мазданинг савол- жавоблари ва мулоқатлари ҳам ўрин олган..

“Вандидод”да, шунингдек, ўликни ерга кўмиб, уни ҳаром қилгани ёки ёлғон ваъда берган одамни жазолаш, табиблар хусусида, ўликларни кўядиган даҳмалар қуриш, кўмиш маросими ва ўликдан ёмон жинларни қувиш учун ёнига ит олиб бориш, ит боқиш вак уларни эҳтиёт қилиш, аёллар билан ойнанинг қайси кунлари муносабатда бўлиш, соч ва тирноқларни қачон олиш ва уларни тоза сақлаш, ўз қичқириғи билан ёмон нарсаларни қочирувчи хўроз ҳақида, сувнинг шифобахшлиги, чақолоқни парваришлаш, Аҳура Мазданинг одамларни турли бало-

қазхолардан асраши ва ҳоқозалар баён этилган.

Вар-“Авесто”да “варангҳа”. Ўзаги вар. “Танламоқ”, “инонмоқ” маъноларини билдиради. Дурустни нодурустдан, тўғри амални нотўғри амалдан ажратувчи диний маросимлардир. “Динкард”нинг маккизинчи китобида ёзилишича, қадимий “Авесто”нинг ўн саккизинчи наски (“Скотум наск”) турли хилдаги варлар хусусида экан.

Ватан равнақи- ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт- саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоядир.

Ватан туйғуси – Ватан туйғуси бўлган кишидагина ватанпарварлик жўш уради. Республикамизнинг Биринчи Президенти Ислом Каримов айтганидек: “Ватанга муҳаббат ҳисси одамнинг қалбида табиий равишда туғилади. Яъни, инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанчалик чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳабба ҳам шу қадар чексиз бўлади”.

Ватанпарварлик- Ватанга нисбатан садоқат, унга хизмат қилиш, юрт тинчлигини асраш, Ватан равнақи учун фаол бўлишга ундайдиган ижтимоий, маънавий- ахлоқий фазилат.

Ваҳй-илоҳ билан инсонларнинг пайғамбарлар орқали мулоқот йўли.

Виждон эркинлиги- диний эътиқод эркинлиги бўлиб, демократик еркинликнинг, инсон ҳуқуқининг м уҳим ажралмас қисми ҳисобланади.

Виспирад- Авестонинг учинчи китоби бўлиб, ясналарга қўшимча тарзда ёзилган, 24 бобдан иборат ибодатга доир қўшиқлардир. Ҳар бир боб алоҳида **карде** деб аталиб, маъбудлар шаънига ўқилган дуолар ва ибодат устида уларга мурожаатлар ҳамда оламни билишга доирпанд- насиҳатлардан иборатдир. Уни ибодат намозлари йиғиндиси ҳам дейишади.

Виштаспа- зардуштийликни қабул қилиб, унинг тарқалишида Зардуштга яқиндан ёрдам берган Бақтрия подшоси.

Дехқончилик маданияти- асли ерга ишлов бермоқ деган маънони англатиб, кейинчалик бошқа соҳаларга ўтган ва умумий тарзда маданият(ишлов бериш) яратиш сўзига айланган. Ерга ишлов бериш ва ўсимликларни парвариш қилиш маданияти туфайли инсон табиатнинг фарзанди сифатида унинг бунёдкорлик

қобилиятини муносиб равишда давом эттириб келмокда. Табиатдаги мавжуд юзлаб ўсимлик турларини инсон ўз қобилияти ва меҳнати туфайли сунъий равишда маданийлаштириб, қишлоқ хўжалик маҳсулотига айлантирган.

Дин- (арабча – ишонч, ишонмок) маъносини англатади. Борлиқни яратувчи ва бошқарувчи, адолатнинг юксак намунаси, моддий оламга хос бўлмаган ав айна вақтда баркамолликнинг олий кўриниши сифатида тушунилувчи олий мавжудотга, яъни худога нисбатан муносабат, тасаввур, урф- одат ва маросимлар мажмуидир.

Диний бағрикенглик- хилма- хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда, олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшаши.

Диний фундаментализм- диний ақидаларнинг азалий ва ўзгармаслигини тарғиб қиладиган оқим.

Динпарастлик- диний тушунчаларда фактгина ўзини, тор манфаатлари, кўпроқ сиёсий манфаат йўлида фойдаланишга қаратилган ҳаракатларни ифода этадиган тушунча, сўз.

Етти кичик яшт- “Авесто”нинг иккинчи яшти бўлиб, 15 банддан иборатдир ва етти тан Амшосипандлар шарафига куйланган.

Зардушт- мил. ав.VI-V асрларда яшаган илоҳиётчи, файласуф, шоир, пайғамбар. Зардуштийлик динининг асосчиси.

Ижтимоий ҳамкорлик- турли миллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлиги.

Ирқчилик- одамлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизлик, босқинчилик, зўравонлик ва урушларни кишиларнинг турли ирқларига мансублиги билан оқлашга хизмат қилувчи ғайримиллий таълимот. Ирқчилар инсонларнинг ижтимоий моҳиятини уларнинг биологик – ирқий (кўзи, сочи ва терисининг ранги, бош ва юз тузилиши каби ташқи, иккинчи даражали жимоний) белгилар билан боғлаб, уларни олий ва куйи, бекаму-кўст ва норасо ирқларга ажратадилар.

Кара- ҳайратли асотирий балиқ бўлиб, Фароғ Карт дарёсида яшайди ва қавакирна (оқ ҳавм) дарахтини Аҳриманнинг зараридан сақлайди.

“Бундаҳишна”да ривоят қилинишича,(18- бўлим) қурбақа Аҳриман яратган энг қабиҳ маҳлук. У Фароғ Карт дарёсидаги оқ ҳавм дарахти атрофида айланиб юради ва уни чайнамокчи бўлади.

Кара балиғи дарахтни курбақадан ҳимоя қилади.

“Кичик Авесто”- у Қуёш, Ой, Ардвисура, Баҳром сингари худо ҳамда маъбудалар шарафига айтилган дуо матнларини ўз ичига олади.

Зардуштийлик сосонийлар даврида давлат дини мақомини олгач, “Кичик Авесто” ҳам ёзма тус ола бошлайди.

Конфессия- (лот. “эътироф, эътиқод”) дин, диний эътиқод.

Қадрият- умумбашарий, умуминсоний, миллий, минтақавий, шахсий, диний турларга бўлинади.

Миллий қадрият- миллат учун муҳим аҳамиятга эга бўлган этник жиҳат ва хусусиятлар билан боғлиқ қадрият шакли.

Миссионерлик- асли лотинча “мисси” сўзи “юбориш”, “жўнатиш” демакдир. Черков томонидан одатда ҳукумат ёрдамида бошқа давлатдаги дин вакиллари ўртасида ўз дини ташвиқотини олиб бориш учун юборилган шахс- миссионер дейилади.

Митра- зардуштийликдаги қуёш худоси.

Модернизм- диндагии замонавий фан- техника ютуқларидан фойдаланишни ёқлаб чикувчи оқим.

Монотеизм- (қад. юнон. “моно”- “ягона”, “тео”- “худо”) яккахудолик.

Мулк- иқтисодий категория бўлиб, ижтимоий ишлаб чиқариш ва кишилар ўртасидаги муносабатларда ифодаланади. Мулкнинг ижтимоий ва хусусий шакллари мавжуд.

Мустақиллик- 1) Тазйикдан, назоратдан холи бўлиш, эркинлик; 2) иқтисодий, сиёсий, маънавий тобе бўлмаслик. Ўзбек тилида Мустақиллик атамаси одатда истиқлол сўзи билан яқин маънода қўлланилади ва узлуксизликни англатувчи чуқур, кенг камровли жараёни акс эттиради.

Обод Ватан- фуқаролари эркин, озод, яратувчилик фаолияти билан банд бўлган, хавфсизлиги таъминланган фаровон ҳаёт куриш макони.

Озодлик- барча демократик эркинликларга эришишнинг, ҳақ- ҳуқуқлари кафолатланган ва таъминланган жамиятнинг бош шарти.

Политеизм- (қад. юнон. “поли”- “кўп”, “тео”- “худо”) кўпхудолик.

Сигир уруғи- сигир “Авесто”да “гивуё”, “гивуш”. Барча чорвалар, туяларнинг номи. Эҳтимол, уларнинг уруғи, бунёди, асоси. Эмишки, уларнинг уруғи (ғалла ва гиёҳлар уруғи ҳам) ойда

асраларкан “Вандидод”да ўқиймиз (21- фаргард, 9- банд). “Эй, сигир уруғини ўзида асрагувчи Ой! Чиққил!...”

Сув гавҳари- ер юзидаги жамийки сувлар. Зардуштийлар эътиқодига кўра бу сувлар юлдузларда жойлашган. “вандидод”да ўқиймиз (21- фаргард, 13- банд): “Эй, сувларгавҳарини ўзида асрагувчи юлдузлар! Чиқингиз!...”

Тарбия- аниқ мақсад асосида шахсда ижобий хислатларни шакллантиришга қаратилган фаолият.

Тарбия воситалари- тарбия жараёнини ташкил этиш ва бошқа турли вазифаларни бажариш учун белгиланган моддий, маънавий, маданий объект ва предметлар йиғиндисидир.

Тарбия шакллари- тарбиячи ва тарбияланувчининг биргаликда, белгиланган тартибда амалга оширадиган фаолиятининг ташқи кўринишидир.

Ташқи таҳдидлар- ташқи таҳдидлар асосан ғоявий бўшлиқ туфайли содир бўлади.

Тийр яшт- “Авесто”нинг йигирма бир яштидан саккизинчиси. Тиштар юлдузига бағишланган.

Традиционализм-анъанавийлик. Диний ақидаларни ва концепцияларни фан- техника ва ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришларга қараб қайта кўриб чиқишни рад этувчи оқим.

Турмуш даражаси- аҳолининг зарурий моддий ва маънавий неъматлар ҳамда ҳхизматлар билан таъминланиш ҳамда уларни истеъмол қилиш даражаси.

Умуминсоний қадрият- барча халқлар учун ижобий аҳамият касб этувчи, моддий ва маънавий манфаат, мезонлар мажмуи.

Урф- одат- кишилар турмушига сингиб кетган, доимий такрорланиб турадиган хатти- ҳаракат, кўпчилик томонидан қабул қилинган хулқ- атвор қоидалари ва куникмалар.

Фанатизм- бирон ғояга, шахсга унинг мазмунини, моҳиятини чуқур англамасдан жоҳилларга ишониш ва унга эришишг интилиш бўлиб, бундай уринишлар ҳаётда турли соҳаларда учрайди.

Фарвардин яшт- “Авесто”нинг йигирма бир яштининг ўн учинчиси бўлиб, 31 бўлим, 158 банддан иборат. Қасидада барча мард ва аёл ашаванлар, Каюмартдан (илк одам) то Сушэнтга қадар (сўнгги маздапараст) бўлган порсо зотларнинг фравашийлари улуғланади.

Фаришта- нурдан яратилган, нафс ва хоҳишга эга бўлмаган,

фақатгина унга худо томонидан буюрилган муайян вазифаларни оғишмай бажарадиган, инсонлар кўзига кўринмайдиган маҳлуқ.

Фермер хўжаликлари- шахсий ёки ижарага олинган ерларда фаолият кўрсатувчи, тадбиркорлик тавсифидаги хусусий қишлоқ хўжалиги корхонаси.

Фуқаролик жамияти- иқтисодий, ижтимоий- сиёсий ва маънавийи ҳаёт соҳасига тўғри келадиган тушунчадир. Фуқаролик жамиятининг ижтимоий- сиёсий соҳаси кўламига ижтимоий- сиёсий ташкилотлар ва ҳаракатлар, фуқароларнинг турли шаклдаги фаолияти, ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳам мансубдир.

Фундаментализм- маълум дин вужудга келган илк даврига қайтиш ва бу йўл билан замонанинг барча муаммоларини ҳал қилиш мумкин деган фикрни илгари суриш.

Экстремизм - ўз мақсади йўлида ҳар қандай кескин тадбир- чоралар кўришга тарафдорлик.

Эран – Веж - Авестода зикр қилинган Зардуштнинг ватани.

Ясна - Авестодан бизгача етиб келган тўрт китобнинг иккинчиси. Ясна – **яз** ўзагидан бўлиб, “сажда, топинч, намоз” маъноларини ифодалайди. Ясна-ҳамду сано, муножот ва қурбонлик дуоларидан ташкил топган 72 бобли тўпلام. Ҳар бир ҳа, зарур ўрнига қараб маросимларда , ибодатларда қоҳинлар томонидан ўқилган, қавмлар унга эргашиб ибодат қилганлар. Улар “Авесто”нинг энг қадимги боблари ҳисобланади. Ҳотларнинг асосий ғояси “эзгу фикрат, эзгу калом, эзгу амал”ларнинг бирлигини мадҳ этишдан иборат. Ясна китоби (наск) таркибига Зардушт ўзи ижод қилган тарғибот шеърлари ҳам кирган. Улар Яснанинг 28- 34, 43-46, 47-50, 51, 53- жами бўлиб, 17 та ҳасини ташкил қилади. Зардушт шеърлари илмий адабиётда **Ҳотлар** деб атаб келинади. **Ҳа** - “башорат” демакдир. Яснанинг 35-42- ҳалари, айниқса, юксак қадрланган.

Яшт – “Авесто”да “**яштий**”. Ясна билан маънодош бўлиб, “мақтов”, “қутлов”, “алқов”, “эъзоз” каби маъноларни англатади. Ибодат қилгувчи, алқовчи ёхуд олқишловчи маъноларини англатувчи “**яштар**” сўзининг ўзаги ҳам яштдир.

Ясна ва яшт ўртасидаги тафовут шундаки, ясналарда алқов ва ибодатлар умуий бўлиб, яштлардаги алқовлар хос, яъни ҳар бир ҳодисага алоҳида- алоҳида бағишловлардан иборатдир. Чунинчи, йигирма бир яшт алоҳида Амшосипандларва илоҳларга

бағишланган.

Яшт- Авестонинг биринчи қисми. Яштлар -зардуштийларнинг алоҳида худоларини мадҳ этувчи қўшиқ оятлардир. Уларда қадимий ривоятлар кўплаб учрайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2016.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони.-Т.: “Адолат”, 2017.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора- тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5199- сон Фармони // Халқ сўзи, 2017 йил 10 октябрь.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Ўрмон тўғрисида”ги қонуни.- Т.:”Ўзбекистон”, 1999.

5. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.- Т.: “Ўзбекистон”, 1997.

6. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.: “Ўзбекистон”, 1999.

7. Каримов И.А. Юксак маънавият- енгилмас куч.- Т.: “Маънавият”, 2008.

8. Каримов И.А. “Озиқ- овқат экинлари экиладиган майдонларни оптималлаштириш ва уларни етиштиришни кўпайтириш чора- тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4041- фармони, 2008 йил 20 октябрь // Халқ сўзи, 2016 йил 21 октябрь.

9. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: “Ўзбекистон”. 2011.

10. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш- энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”. 2015.

11. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд камчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан

олдинга юришдир” номли маърузаси // Халқ сўзи, 2016 йил 16 январь.

12. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.-Т.: “Ўзбекистон”, 2016.

13. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз.-Т.: “Ўзбекистон”, 2017.

14. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Т.: “Ўзбекистон”. 2017.

15. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш- юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.-Т.: “Ўзбекистон”, 2017.

16. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72- сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи, 2017 йил 20 сентябрь.

17. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. 1-том.-Т.: “Фан”,1969.

18. Авеста. Перевод с австрийского и комментарии проф. И.М. Стеблин- Каменского.- Душанбе, 1990.

19. Авесто. Тарихий- адабий ёдгорлик. А.Маҳкам таржимаси. – Т.: “Шарқ”, 2001.

20. Авестода замин ва замон талқини. –Т.: ТошДАУ, 2001.

21. “Авеста” и ее место в истории развития человечества.- Ташкент- Ургенч, 2001.

22. Арипов А.А., Арипов А.А. Уруғли интенсив мева боғлари.- Т.: “Шарқ”, 2013.

23. Абдураимов М.А.Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве XVI-первой половине XIX века. Т.II., Т.1966.

24. Бартольд В.В. К истории орошения Туркистана. –Соч.Т.III, М.:”Наука”, 1965.

25. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи.- М., 1988.

26. Бўриев Ҳ.Ч. Ҳаваскор боғбонга қўлланма. –Т.: “Шарқ”. 2002.

27. Баҳодиров. М., Расулов А. Тупроқшунослик. –Т.: “Ўзбекистон”, 1975.

28. Бертельс Е.Э. «Отрывки из Авесты». Сб. «Восток», Кн.4. Госиздат, 1924.

29. Бобоев Ҳ., Ҳасанов С. “Авесто” маънавиятимиз

сарчашмаси.-Т.: “Адолат”, 2000.

30. Жалилов С. Фарғона водийсининг суғорилиш тарихидан.- Т.: 1977.

31. Кароматов Х. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи.- Т.: ЖИДУ, 2008.

32. Маковельский А. Авеста. Баку, 1960.

33. Махмудов Т.М. Авесто ҳақида. –Т.: “Шарқ”, 2000.

34. Махмудова Г.Т. Философская сущность Авесты. –Т.: “Санъат”, 2010.

35. Мустақил юрт ғалласи. –Т.: “Ўзбекистон”, 2003.

36. Мусаев Н.У. Ўрта Осиёда деҳқончилик маданияти ва аграр муносабатлар тарихидан.-Т.: “Фан”, 2005.

37. Муҳаммаджонов А. Ўзбекистоннинг қадимги гидротехника иншоатлари. –Т.: “Ўзбекистон”, 1997.

38. Махсудов Х.М., Раупова Н.Б., Комилов Б.С., Номозов Х.К. Тупроқшунослик.- Тошкент, 2013.

39. Носиров У. Фермер хўжаликларини барқарор ривожлантириш, озиқ- овқат маҳсулотлари билан таъминлашнинг илмий ва амалий асослари. –Т.: ДП “Patent – Press”, 2008.

40. Нарзикулов А. Деҳқон тақвими.-Т.: “Меҳнат”, 2001.

41. Норкулов У., Шералиев Х. Қишлоқ хўжалиги мелиорацияси.-Тошкент, 2003.

42. Исо Жабборов. Ўзбеклар.- Т.: “Шарқ”, 2008.

43. Исҳоқов М. Эзгу ўй, эзгу сўз, эзгу амал китоби. –Т.: 2001.

44. Карим Тоҳир. Муқаддас “Авесто” изидан..Т.: 2000.

45. Отабоева Х.Н., Умаров З.У., Х.Ч.Бўриев., Дустмуродова С. Ўсимликшунослик.-Тошкент, 2007.

46. Остонакулов Т.Е., Нарзиева С.Х., Ғуломов Б.Х. Мевачилик асослари.-Тошкент, 2011.

47. Остонакулов Т.Е., Зуев В И., Қодирхўжаев О. Қ. Сабзовотчилик.- Тошкент, 2010.

48. Олимжонов О., Фармонов Т., Сирожиддиниов С., Қосимов М., Рафиқов И. Фермер хўжалиги молия асослари.- Тошкент, 2005.

49. Қишлоқ хўжалигида ўсимликларни зарарли организмлардан биологик ҳимоя қилиш усулининг қўлланиш истиқболлари. Халқаро илмий- амалий конференция материаллари. 2008 йил 25-27 ноябрь.- Т.: ТошДАУ, 2008.

50. Қаландаров М. Ўрмончилик.- Т.: “Янги ҳаёт”, 2008.

51. Соколов С.Н. Зороастризм // Авеста в русских переводах

(1861-1996). СПб, 1998.

52. Толстов С.П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб.-Т.: “Фан”, 1964.

53. Турсунов Х.Т., Рахимов Т.У. Экология.- Тошкент, 2009.

54. Холмўминов Ж. Она сайёрамизнинг яшил дунёси // Инсон ва қонун. 2014 йил 25 март.

55. Хоназаров А.А. Ўрмончилик.-Т.: 2002.

56. Хомидов А., Насриддинов К. Ўсимликларни биологик химоя қилиш.- Тошкент, 2014.

57. Хўжамуродов И.Р. “Авесто”да маънавий масаласи // Мулоқот, 1996 йил 1-сони.

58. Хўжамуродов И.Р. “Авесто”да она — заминнинг эъзозланиши//Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2001 йил 1(3) сони.

59. Хўжамуродов И.Р. Маънавий меросимизда сув- ҳаёт манбаи эканлиги // Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2005 йил 2(20) сони.

60. Хўжамуродов И.Р. “Авесто”да эътиқод муаммоси//Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2013 йил 3(53) сони.

61. Хўжамуродов И.Р. “Авесто”да чорвачиликка эътибор //Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2013 йил 4(54) сони.

62. Хўжамуродов И.Р. Маънавий меросимизда мўл- кўлчилик масаласи // Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2014 йил 2(56) сони.

63. Хўжамуродов И.Р. “Авесто”да ерга ва шудгорлашга эътибор//Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2015 йил 3(61) сони.

64. Хўжамуродов И.Р. “Авесто”да яйловларга эътибор//Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2017 йил 1(67) сони

65. Хўжамуродов И.Р. Тарихий меросимизда ўсимликларни химоя қилиш маданияти//Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси. 2015 йил 3(61) сони.

66. Хўжамуродов И.Р. Маънавий меросимиз “Авесто”да ноннинг эъзозланиши //Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2015 йил 1(59) сони.

67. Хўжамуродов И.Р. “Авесто”да ўрмончиликка эътибор //Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2016 йил 1(63) сони.

68. Хўжамуродов И.Р. “Авесто”да тоғлар мадҳи// Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2017 йил 2(68) сони.
69. Хўжамуродов И.Р. Ўзбекистонда суғорма деҳқончилик анъаналари // Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси, 2017 йил 4-сони.
70. Ҳ.Ҳомидов. “Авесто” файзлари.- Т.: “Қодирий номидаги халқ мероси”, 2001.
71. Ҳ.Ҳомидий. Авестодан Шоҳномага.- Т.: “Шарқ”, 2007.
72. Ҳамроқулов., Карибоев К. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини озиклантириш.-Т.:”Фан”, 1999.
73. Шахназаров А.И. Сельское хозяйство в Туркестанском крае.-СПб.,1908.
74. Яхё Ғуломов. Хоразмнинг суғорилиши тарихи.-Т.:”Фан”, 1959.

МУНДАРИЖА

МУҚАДДИМА.....	4
I БОБ. “АВЕСТО”ДА ОНА ЗАМИН, ДЕҲҚОНЧИЛИК	9
1.1 “Авесто” зардуштийликнинг асосий манбаи.....	9
1.2 “Авесто”да деҳқончилик маданияти.....	23
1.3 “Авесто”да она- заминнинг эъзозланиши.....	36
1.4 “Авесто”да тупроқнинг эъзозланиши.....	47
1.5 “Авесто”да суғорма деҳқончилик.....	60
1.6 “Авесто”да ерга ва шудгорлашга эътибор.....	73
II БОБ. “АВЕСТО”ДА СУВ, ҚУЁШ, ТОҒЛАР МАДҲИ.	87
2.1 “Авесто”да сувнинг эъзозланиши.	87
2.2 “Авесто”да ноннинг эъзозланиши.....	103
2.3 “Авесто”да мўл- кўлчилик масаласи.....	114
2.4 “Авесто”да қуёш мадҳи.....	126
2.5 “Авесто”да тоғлар мадҳи.....	138
2.6 “Авесто”да ўрмончиликка эътибор.....	151
III БОБ “АВЕСТО”ДА ЧОРВАЧИЛИК, БОҒДОРЧИЛИК ВА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТ.	164
3.1 “Авесто”да яйловларга эътибор.....	164
3.2 “Авесто”да чорвачиликка эътибор.....	179
3.3 Тарихий меросимизда зироатчиликка эътибор.....	190
3.4 “Авесто”да боғдорчиликка эътибор.....	200
3.5 “Авесто”да ўсимликларни ҳимоя қилиш маданияти.	212
3.6 “Авесто”да экологик маданият.....	225
ХУЛОСА.....	245
МОНОГРАФИЯДА ҚЎЛЛАНИЛГАН АТАМАЛАРНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ (глоссарий).....	248
Фойдаланилган адабиётлар.....	256

МОНОГРАФИЯ

ИБРОҲИМ ХЎЖАМУРОДОВ

“АВЕСТО”ДА ДЕҲҚОНЧИЛИК МАДАНИЯТИ
Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи наشري

Муҳаррир: Н.Саъдуллаев
Техник муҳаррир: И.Суванов
Компьютерда саҳифаловчи: М.Қулдошева

Фалсафа фанлари доктори, профессор **Иброҳим Хўжамуродов** 1950 йилда Қашқадарё вилояти Чироқчи тумани Сувлиқ қишлоғида таваллуд топган. 1973 йилда ҳозирги Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университетининг фалсафа бўлимини тамомлаган. Турон Фанлар академиясининг академиги.

Олимнинг 200 дан ортиқ монография, рисола, илмий мақола ва ўқув- услубий қўлланмалари эълон қилинган. Жумладан, олимнинг “Ислом, миллийлик, қадрият” (“Фан”, 1993), “Маънавият- инсоний гўзалликдир” (“Меҳнат”, 1998), “Бағрикенглик: давлат ва дин” (“ТошДАУ”, 2007), “Сиёсат, дин ва миллий ўзликни англаш” (“Фалсафа ва ҳуқуқ институти”, 2010, ҳаммуаллифликда), “Авесто”да деҳқончилик маданияти” (“Навруз”, 2017) каби китоблари чоп этилган.